

E-ISBN: 978-605-81541-2-4

TEBLİĞ KİTABI

1. ULUSLARARASI VAKIF KURUMU SEMPOZYUMU

TEMA:

"VAKIF VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA"

14-15 Temmuz 2018
Istanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Istanbul

PROCEEDINGS BOOK

1. INTERNATIONAL WAQF INSTITUTION SYMPOSIUM

THEME:

"WAQF AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT"

JULY 14-15, 2018
Istanbul Sabahattin Zaim University
Istanbul

Editörler Editors

Prof. Dr. Mehmet Bulut, *Istanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi*
Dr. Cem Korkut, *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*
Fatih Furkan Akosman, *Edinburgh Üniversitesi*
Furkan Doğan, *Istanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi*
Safa Yıldırım, *Istanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi*

Prof. Mehmet Bulut, *Istanbul Sabahattin Zaim University*
Dr. Cem Korkut, *Ankara Yıldırım Beyazıt University*
Fatih Furkan Akosman, *Edinburgh University*
Furkan Doğan, *Istanbul Sabahattin Zaim University*
Safa Yıldırım, *Istanbul Sabahattin Zaim University*

Istanbul

Aralık | December 2018

VAKIF VE
SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

WAQF AND
SUSTAINABLE DEVELOPMENT

ISBN

978-605-81541-2-4

Aralık 2018, İstanbul

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları - No. 21

Yayıncı / Publisher

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Halkalı Cd. No: 2

34303 Küçükçekmece / İstanbul

Editörler Editors

Prof. Dr. Mehmet Bulut, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Dr. Cem Korkut, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Fatih Furkan Akosman, Edinburgh Üniversitesi
Furkan Doğan, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Safa Yıldırım, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Prof. Mehmet Bulut, İstanbul Sabahattin Zaim University
Dr. Cem Korkut, Ankara Yıldırım Beyazıt University
Fatih Furkan Akosman, Edinburgh University
Furkan Doğan, İstanbul Sabahattin Zaim University
Safa Yıldırım, İstanbul Sabahattin Zaim University

TAKDİM

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) çerçevesinde uygulamaya konulan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri diğer bir ifade ile Küresel Hedefler, dünyadan yoksulluğun ortadan kaldırılması, gezegenin korunması ve tüm insanların barış ve refah içerisinde yaşamasını sağlamak için yapılan girişimlerden birisidir. Günümüzde çok duyduğumuz sürdürülebilir kalkınma kavramı, UNDP ile birlikte devletlerin öncelikli hedeflerinden biri haline gelmiştir.

Modern dünyanın yoksulluk ve açlığın sona erdirilmesi, sağlıklı bireyler yetiştirmek, nitelikli bir eğitim tahsis etmek, toplumsal cinsiyet eşitliliğini yaygınlaştırmak, temiz su ve sıhhi koşullara dünyadaki her bireyin ulaşmasını tahsis etmek, erişilebilir ve temiz enerjiyi sağlamak, insanlara yakışır istihdam sahaları oluşturarak ekonomik büyümeyi sağlamak, sanayi, yenilikçilik ve altyapı alanlarında ilerlemeler sağlamak, eşitsizliklerin azaltılması yönünde adımlar atmak, sürdürülebilir şehirler ve yaşam alanları kurmak, sorumlu tüketim ve üretimi sağlamak, iklim değişikliği gibi çevre problemleri ile mücadele etmek, barış ve adalet hususlarında adımlar atmak ve tüm bu hedefler için ortaklıklar kurmak başlıkları ile özetlediği bu hedefler birbirleriyle yakından bağlantılıdır.

Modern dünyanın mücadele ettiği sorunlar ve bunlar için tahsis etmeyi düşündüğü bu hedeflerin ve hizmetlerin tarihte nasıl gerçekleştirildiğine baktığımızda karşımıza vakıf kurumu çıkmaktadır. Özellikle Osmanlılarda kalkınmanın lokomotifini vakıf kurumu olmuştur. Birçok yeni şehrin kurulmasında, şehirlerin yenilenmesinde, sosyal yardımlaşmanın yaygınlaşmasında, iktisâdî faaliyetlerin sürdürülmesinde, refahın adaletli bir şekilde dağıtılmasında vakıf kurumu öncü olmuştur.

14-15 Temmuz 2018 tarihlerinde, İstanbul'un Dünya Finans Merkezi olması konusunda çalışmalar yapan ve İslam İktisadı ve Finansı konusunda Türkiye'de en önemli akademik merkez olan İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi ev sahipliği ile İpekyolu Medeniyetleri Uygulama ve Araştırma Merkezi ve Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi (ADAM) işbirliği düzenlenen 1. Uluslararası Vakıf Kurumu Sempozyumu'nda 2018 yılı teması Vakıf ve Sürdürülebilir Kalkınma olarak belirlenmiştir.

INTRODUCTION

Sustainable Development Goals (SDGs) implemented within the framework of the United Nations Development Program (UNDP), in other words, Global Goals, aims removing poverty, protecting the planet and ensuring that all people live in peace and prosperity. The concept of sustainable development has become one of the priority targets of the states with UNDP.

These SDGs, no poverty, zero hunger, good health and well-being, quality education, gender equality, clean water and sanitation, affordable and clean energy, decent work and economic growth, industry, innovation and infrastructure, reduced inequalities, sustainable cities and communities, responsible consumption and production, climate action, life below water, life on land, peace, justice and strong institutions, and partnerships for the goals are closely related with each other.

When we look at the problems that the modern world is struggling now and goals and services that are allocated for them, the waqfs realized these services in the past. Especially in Ottomans, the waqf institution is the locomotive of the development. The waqf had been a pioneer in the foundation of many new cities, in the renovation of cities, in the spread of social assistance, in the maintenance of economic activities, in the fair distribution of prosperity.

The symposium was held on July 14-15, 2018 in İstanbul hosted by Istanbul Sabahattin Zaim University (IZU) that works for making Istanbul as finance center of world and the most important institution on Islamic economics and finance in Turkey, and organized by the cooperation of Silk Road Civilizations Research and Application Center and Ankara Center for Thought and Research (ADAM). The theme of 2018 year is Waqf and Sustainable D evelopment.

SEMPOZYUM BAŞLIKLARI

Vakıf ve Bireysel Kalkınma

- Kişi Başi Gelir: Maaş ve Ücretler
- Ahirete İnancı
- Bireysel Yardım
- Gelir Dağılımında Adaletsizlik ve Eşiitsizlikler
- Sağlıklı yaşam sürme ve herkesin her yaşta refahının artırılması
- Herkese eşiit derecede kaliteli ve yaşam boyu eğitim fırsatlarının sağlanması
- Herkes için erişilebilir, güvenilir ve modern enerji temin edilmesi
- İnsanların insan onuruna yakışır işlerde istihdam edilmesi

Vakıf ve Sosyal Kalkınma

- Eğitim ve Kùltür Hizmetleri
- Dinî Hizmetler
- Sosyal Yardım / İmarethaneler
- Sağlık Hizmetleri / şifahaneler
- Bayındırlık ve İmar Faaliyetleri
- Beledî Hizmetler
- Sosyal Güvenlik
- Sosyal Adalet
- Sürdürülebilir Üretim ve Tüketim
- Beytü'l-mal, Vakıf, Zekat, Sadaka, Hibe ve İnfak

Vakıf ve İktisâdî Kalkınma

- İstihdam ve Ücretler
- Mikro Finans / Para Vakıfları
- Ticaret / Kervansaray-Han
- Ortaklık Modelleri
- Para Değerleri
- Yeni buluşların teşviki ve inovasyon çalışmaları
- Kapsayıcı sanayileşme faaliyetleri
- Yoksulluk ve açlık ile mücadele
- Vakıf fon yönetimi, yatırımlar ve finansman
- Vakıf sisteminin yönetimi ve sürdürülebilirliği
- İnsani Finans

Vakıf ve İslâm Coğrafyasında Kalkınma

- Osmanlı Coğrafyasında Bulunan Vakıf Eserleri ve Güncel Durumları
- Vakıfların Uluslararası Yardım Faaliyetleri
- Uluslararası Vakıf İş Birlikleri ve organizasyonlar
- Vakıflar ve Diğer Hayır Hizmeti Veren Kurumların Mukayesesi
- Az gelişmiş ÷lkeler için yatırım ve teşvik uygulamaları
- Sürdürülebilir kalkınma için vakıflar ve kalkınma politikaları

SYMPOSIUM TITLES

Waqf and Individual Development

- Individual income: Salary and wages
- Belief in the Hereafter
- Individual assistance
- Injustice and inequality in income distribution
- Keeping a healthy life and improving everyone's wellbeing at every wage
- Achieving quality and lifelong learning opportunities for everyone on an equal level
- Providing accessible, reliable and modern energy for all
- Employing people in decent jobs for human dignity

Waqf and Social Development

- Educational and cultural services
- Religious services
- Social assistance / hospices
- Health services / hospitals
- Public works and construction activities
- Municipality services
- Social security
- Social justice
- Sustainable production and consumption
- Bayt al-mal, waqf, zekat, sadaqa, charity, infaq, donation

Waqf and Economic Development

- Employment and wages
- Microcredit / micro finance / cash waqfs
- Trade / caravanserais, inns etc.
- Partnership models
- Value of money
- Initiatives and innovations of new discoveries
- Industrialization activities
- Fighting against poverty and hunger
- Fund management at waqfs, investments and financing
- Management and sustainability of the waqf system
- Humanitarian finance

Waqf and Development in Islamic Geography

- Waqf works and constructions in Ottoman geography and their current situation
- International assistance activities of waqfs
- International waqf cooperation and organizations
- A comparison of the waqfs and other charity institutions
- Investment and incentive programs for underdeveloped countries
- Waqf and development policies for sustainable development

Onur Kurulu

Osman Akyüz
Murat Çetinkaya
Prof. Dr. Metin Doğan
Dr. Adnan Ertem
İkram Göktaş

Prof. Dr. Hayrettin Karaman
Doç. Dr. Bülent Kent
Melikşah Utku
Ufuk Uyan

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Murat Aslan
Prof. Dr. Recai Aydın
Prof. Dr. Arif Bilgin
Prof. Dr. Mehmet Barca
Prof. Dr. Servet Bayındır
Prof. Dr. Mehmet Bulut
Prof. Dr. Kudret Bülbül
Prof. Dr. Hüseyin Çınar
Prof. Dr. Özer Ergenç
Prof. Dr. Turan Erol
Prof. Dr. Arif Ersoy
Prof. Dr. Suraiya Faroqhi
Mehmet Genç
Prof. Dr. Cahit Güran
Prof. Dr. M. Mehdi İlhan
Prof. Dr. Cemal Kafadar
Prof. Dr. Ahmet Kala
Prof. Dr. Muhsin Kar
Prof. Dr. Erdal Tanas Karagöl
Prof. Dr. Mahmut Kaya
Prof. Dr. Ziya Kazıcı

Prof. Dr. Yunus Koç
Prof. Dr. Zekeriya Kurşun
Prof. Dr. Fuat Oğuz
Prof. Dr. Sabri Orman
Prof. Dr. Mehmet Öz
Prof. Dr. Şevket Pamuk
Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu
Prof. Dr. Metin Toprak
Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız
Prof. Dr. Murat Yülek
Doç. Dr. Rahman Ademi
Doç. Dr. Ömer Bolat
Doç. Dr. Mirsad Karić
Doç. Dr. Umar Aimhanosi Oseni
Doç. Dr. Buerhan Saiti
Dr. Öğr. Ü. Mohamed Cherif El Amri
Dr. Öğr. Ü. Abdelkader Chachi
Dr. Öğr. Ü. Mohamed Adnan Darwich
Dr. Öğr. Ü. Ahmet Şuayb Gündoğdu
Dr. Öğr. Ü. Emil Knezović
Dr. Öğr. Ü. Goran Ridic

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Mehmet Bulut
Prof. Dr. Hüseyin Çınar
Prof. Dr. İbrahim Güran Yumuşak
Doç. Dr. Rahman Ademi
Doç. Dr. Abdurrahman Candan
Doç. Dr. Turgay Geçer
Dr. Öğr. Ü. Mustafa Çakır

Dr. Öğr. Ü. Yusuf Dinç
Dr. Öğr. Ü. Muhammet Enes Kala
Dr. Öğr. Ü. Fatih Kaplanhan
Dr. Öğr. Ü. Aydın Kudat
Dr. Öğr. Ü. Ensari Yücel
Mevlüt Çam

Akademik Sekreteryä

Fatih Furkan Akosman, ADAM
Arş. Gör. Furkan Doğan, İZÜ
Arş. Gör. Dr. Cem Korkut, AYBÜ
Arş. Gör. Mehmet Tuğrul, AYBÜ
Arş. Gör. Safa Yıldırım, İZÜ

Honorary Board

Osman Akyüz
Murat Çetinkaya
Prof. Metin Doğan
Dr. Adnan Ertem
İkram Göktaş

Prof. Hayrettin Karaman
Assoc. Prof. Bülent Kent
Melikşah Utku
Ufuk Uyan

Scientific Committee

Prof. Murat Aslan
Prof. Dr. Recai Aydın
Prof. Mehmet Barca
Prof. Arif Bilgin
Prof. Servet Bayındır
Prof. Mehmet Bulut
Prof. Kudret Bülbül
Prof. Hüseyin Çınar
Prof. Özer Ergenç
Prof. Turan Erol
Prof. Arif Ersoy
Prof. Suraiya Faroqhi
Mehmet Genç
Prof. Cahit Güran
Prof. M. Mehdi İlhan
Prof. Cemal Kafadar
Prof. Ahmet Kala
Prof. Muhsin Kar
Prof. Erdal Tanas Karagöl
Prof. Mahmut Kaya
Prof. Ziya Kazıcı

Prof. Yunus Koç
Prof. Zekeriya Kurşun
Prof. Fuat Oğuz
Prof. Mehmet Öz
Prof. Şevket Pamuk
Prof. Ahmet Tabakoğlu
Prof. Metin Toprak
Prof. Bahaeddin Yediöldüz
Prof. Murat Yülek
Assoc. Prof. Rahman Ademi
Assoc. Prof. Ömer Bolat
Assoc. Prof. Mirsad Karić
Assoc. Prof. Umar Aimhanosi Oseni
Assoc. Prof. Buerhan Saiti
Asst. Prof. Mohamed Cherif El Amri
Asst. Prof. Abdelkader Chachi
Asst. Prof. Mohamed Adnan Darwich
Asst. Prof. Ahmet Şuayb Gündoğdu
Asst. Prof. Dr. Emil Knezović
Asst. Prof. Dr. Goran Ridic

Review Committee

Prof. Mehmet Bulut
Prof. Hüseyin Çınar
Prof. İbrahim Güran Yumuşak
Assoc. Prof. Rahman Ademi
Assoc. Prof. Abdurrahman Candan
Assoc. Prof. Turgay Geçer
Asst. Prof. Mustafa Çakır

Asst. Prof. Yusuf Dinç
Asst. Prof. Muhammet Enes Kala
Asst. Prof. Fatih Kaplanhan
Asst. Prof. Aydın Kudat
Asst. Prof. Ensari Yücel
Mevlüt Çam

Secretary

Fatih Furkan Akosman, ADAM
Res. Asst. Furkan Doğan, IZU
Res. Asst. Dr. Cem Korkut, AYBU
Res. Asst. Mehmet Tuğrul, AYBU
Res. Asst. Safa Yıldırım, IZU

INTERNATIONAL WAQF INSTITUTION SYMPOSIUM PROGRAM

July 14, 2018 / Saturday	9.00 - 9.45	Opening Ceremony	
		İkram Gökteş (Vakıf Katılım); Himmet Karadağ (BIST) Prof. Dr. Mehmet Bulut (İZU)	
	9.45 - 10.30	Keynote Speech	
		Mehmet Genç	
	10.30 - 11.00	Coffee Break	
	I. Session 11.00 - 12.30	Main Hall*	Hall II
	12.30 - 14.00	Lunch	
	II. Session 14.00 - 15.30	Main Hall*	Hall II
	15.30 - 16.00	Coffee Break	
	III. Session 16.00 - 17.30	Main Hall*	Hall II
	19.00 - 22.00	Bosphorus Boat Trip & Conference Dinner	
July 15, 2018 / Sunday	IV. Session 9.30 - 11.00	Main Hall*	Hall II
	11.00 - 11.30	Coffee Break	
	V. Session 11.30 - 13.00	Main Hall*	Hall II**
	13.00 - 14.30	Lunch	
	14.30 - 16.00	Closing Session	
*English **Arabic			

I.Session - Main Hall*

Mehmet Bulut	A Comparison on the Otoman Waqf Civilisation and Modern Economic Development Paradigm
Zohra Jabeen	Legal and Financial Solutions for Strengthening Waqf: The Case of Pakistan
Fadwa Chaker & Mohamed Wail Aaminou	Empowering Social Enterprises through the Waqf Institution: The Case Of Sdg 3 (Good Health and Well-Being)
Dzuljastri Abdul Razak, Fodol Mohamed Zakaria, Ali Ahmad Burhan & Ahmed Abdilahijama	Factors that Determine Donors Intention to Endow Cash Waqf for Microenterprises in Malaysia
NadjibaBadi Boukemidja	The Internationalisation of Competition Law: Warranty of Sustainable Development?
Majida Ziani	Mechanisms of Activating the Developmental Role of Islamic Waqf

I. Session - Hall II

Mehmet Bulut & Cem Korkut	Sermaye Oluşum ve Birikim Sürecinde Vakıfların Rolü: Osmanlı Para Vakıfları Örneği
Ahmet Akman	Avarız Vakıfları Perspektifinden Kırsal Kesim Sosyal Dayanışma ve Kalkınmaya Bakış
Hakan Dulkadiroğlu & Aydın Kudat	Türkiye'de Vergi Muafiyeti Tanınan Vakıf ve Kamu Yararına Çalışan Derneklerin Vergi Statüsü
Mustafa Afşin Sancar	Vakıf Ekosisteminde Bireyin Sürdürülebilir Kalkınması için Kadim ve Modern Yaklaşımın Buluştuğu Bir Model: Karz-ı Hasen'e Dayalı Mikrofinans
Fikri Kaplan & Abdullah Çelik	Ekonomi Güvenliğini Sağlamada Bir Yöntem: İslami Finans

II. Session - Main Hall*

Ahmad Khaliq, Mohammad Tahir Sabit Haji Mohammad & Nazimah Hussin	The Investment of Waqf Assets in Unit Trusts to Eradicate the Socio Economic Issues: A Conceptual Study
Zohra Jabeen, Muhammad Fahim Khan	Action for Extreme Poverty And Hunger: The Concepts of Rushd, Waqf, and Infaq in Consumption Policy
Hamide Dizajie	The Analysis of Vaghf Roleplaying in Maintaining the Use of GardenlandsCase Study of Maragheh Gardens
Qodratullah Qorbani	The Philosophy and Practical Results of Charity in the Quran
Yusuf Dinç	The Enterprise Solution to Capitalist Opportunism: The Musharakah Waqf

II. Session - Hall II

Abdurrahman Candan	İslam Vakıf Hukukunda "İstibdal" ve Günümüzde Uygulanma İmkanları
Çiğdem Gürsoy, Melik Ertuğrul	Tekerlek Yeniden mi Keşfediliyor? Para Vakıfları ve Mikro Kredi Uygulamaları
Halil İbrahim Yaşlak & Abdurrahman Candan	BITCOIN Örneği Üzerinde Fıkıhın Güncel Meselelere Bakış Açısı
Ümit Güler	Osmanlı Kıbrıs'ında Para Vakfı Uygulamaları (1750-1800)
Ejder Okumuş	Bir Toplumsal Sermaye Kurumu Olarak Vakıf

III. Session - Main Hall*

Seyed Reza Eftekhari	Exploring Doctrines of Islamic Institutionalism for Social Justice: The Case of Waqf
Raditya Sukmana, Faridatul Aliyah, Zawawi Mochtar & Chusnul Faizah	Critical Assessment on Productive Waqf in Health Sectors: Case Study Vip Room Islamic Hospital Malang, East Java Province, Indonesia
Muhammad Aziz	Waqf A Tool for Preservation of Posterity in the Light of Maqasid E Sharia
Mhd Handika Surbakti	The Role of Waqf in Financing Educational Institution: A Case Study Of Pesantren Ar-Raudlatul Hasanah Indonesia
M. Fahim Khan & Zohra Jabeen Sadiq	Innovative Dimensions for The Development of Awqaf to Make Private Sector Synchronize Social Progress with Economic Progress

III. Session - Hall II

Rahşona Kencaboeva	Geçmişten Günümüze Vakıfların Özbekistan Sosyal Hayatındaki Etkileri
Ruhi Can Alkın	Balkanlar'da Sürdürülebilir Bir Kalkınma Pratiği Olarak Alsar Vakfı
Muhammed Emin Durmuş & Süleyman Kaya	İktisadi Açıdan 18. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Mektep Vakıfları
Yasin Yılmaz	Kanuni Vakıflarının İstanbul Süleymaniye Külliyesi'nde Yapılan Eğitim ve Kültür Hizmetlerine Katkısı
Yakup Öz Saraç	Vakıflarda Bilgili Bütünlüğü: VGA Arşivi ve Vakfiyeler

IV. Session - Main Hall*

Anna Sardiana	Indonesian Waqf Board (Bwi) Communication Patterns Toward Muslim Interest In Cash Waqf : An Analysis
SaadMsellek	The Institution of Awqaf and Its Social and Humanistic Dimension
Zul Ihsan Mu'arrif & Irma Yuliani	Waqf Development and Sustainability: Is the International Waqf Bank An Emergency Case?
Fajar Dwi Alfian	The Impact of Sukuk-Waqf on Economic Development
Lu'liyatul Mutmainah & Faizatu Almas H	Agriculture-Based Productive Waqf for Sustainable Agricultural Development: Evidence from Islamic Boarding School in Indonesia

IV. Session - Hall II

Görgün Özcan	Osmanlı Şehirleşmesinde Vakıfların Rolü
Yakup Öz Saraç	Para Vakıfları Hususunda İstihdam ve Finansman Konularında Bir Değerlendirme
İbrahim Halil Oğuz	Sürdürülebilir Kalkınma İçin Vakıflar ve Kalkınma Politikaları
Koray Karabulut	Vakıflar Yardımıyla Sosyal Kalkınmanın Toplumlar Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Sivas İli Gıda Bankası Örneği
Aydın Kudat	Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Vakfın Özellikleri ve Tecrübi Hayatta Yansımaları

V. Session - Main Hall*

Alhassan Abdul Malik	Global Waqf, Potential in Achieving Sustainable Development Goals (Sdgs)
Mohamed Cherif El Amri & Mustafa Omar Mohammed	Critical Analysis of Literature on Waqf Investment Models: Issues and Prospects
Lisa Listiana	Determinants of Sustainable Waqf System: A Management Approach
Hasna El Fertass & Mohamed Cherif El Amri	Educational Waqf: Istanbul Sabahattin Zaim University As A Model
Namungo Hamzah & Kalungi Yahaya	Realization of the United Nations Sustainable Development Goals through Waqf in Uganda

V. Session - Hall II**

Baghdad Benine	Monetary Endowment (Waqf) as A Mechanism to Develop the Project of Empowering the Economically Underprivileged Family
Douida Nafissa	The Importance Of Al-Waqf In The History Of Algeria Modern And Contemporary
Mohamed Cherif El Amri & Mohamed Elhamy Abdelkarim	Ottoman Waqf in Cairo: Its History and Impacts
Omar Elasri	Financial Management of Public Waqf in Morocco

İçindekiler

Özet/Abstract

Tam Metin/Full Paper

Legal and Financial Solutions for
Strengthening Waqf: The Case of
Pakistan

1

Empowering Social Enterprises Through
the Waqf Institution: The Case of SDG 3
(Good Health and Well-Being)

11

Factors that Determine Donors Intention
to Endow Cash Waqf for
Microenterprises in Malaysia

23

Mechanisms of Activating the
Developmental Role of Islamic Waqf

38

Sermaye Oluşum ve Birikim Sürecinde
Vakıfların Rolü: Osmanlı Para Vakıfları
Örneği

39

Avârız Vakıfları Perspektifinden Sosyal
Dayanışma ve Kalkınmaya Bakış

41

Kamu Yararı ve Vergi Statüsü
Bağlamında Sosyal Bir Kurum Olarak
Vakıf Dernek Kurumu Üzerinde Bir
Değerlendirme

43

Vakıf Ekosisteminde Bireyin
Sürdürülebilir Kalkınması İçin Kadim ve
Modern Yaklaşımın Buluştuğu Bir
Model: Karz-I Hasene Dayalı Mikrofinans

53

Ekonomi Güvenliği Sağlamada Bir
Yöntem: İslami Finans

55

The Investment of Waqf Assets in Unit
Trusts to Eradicate the Socio-Economic
Issues: A Conceptual Study

57

Action for Extreme Poverty and Hunger:
The Concepts of Rushd, Waqf, and Infaq
in Consumption Policy

58

The Analysis of Waqf Roleplaying in Maintaining the Use of Gardenlands: The Case Study of Maragheh Gardens	66
The Philosophy and Practical Results of Charity in the Quran	67
The Enterprise Solution to Capitalist Opportunism: The Musharakah Waqf	68
İslam Hukukunda İstibdal ve Günümüzde Uygulanma İmkânları	70
Tekerlek Yeniden mi Keşfediliyor? Para Vakıfları ve Mikro Kredi Uygulamaları	84
Osmanlı Kıbrısı'nda Para Vakıflarının Eğitim Faaliyetleriyle İlişkisi (1750-1800)	86
Bir Toplumsal Sermaye Kurumu Olarak Vakıf	92
Exploring Doctrines of Islamic Institutionalism for Social Justice: The Case of Waqf	102
Critical Assessment on Productive Waqf In Health Sectors: Case Study VIP Room Islamic Hospital Malang, East Java Province, Indonesia	103
The Role of Waqf In Financing Educational Institution: A Case Study of Pesantren Ar-Raudlatul Hasanah Indonesia	114
Innovative Dimensions for The Development of Awqaf to Make Private Sector Synchronize Social Progress with Economic Progress	115
Geçmişten Günümüze Vakıfların Özbekistan Sosyal Hayatındaki Etkileri	120
Balkanlar'da Sürdürülebilir Bir Kalkınma Pratiği Olarak ALSAR Vakfı	129
İktisadi Açıdan 18. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Mektep Vakıfları	144

Kanuni Vakıflarının, İstanbul Süleymaniye Külliyesi'nde Yapılan Eğitim ve Kültür Hizmetlerine Katkısı **146**

Vakıflarda Bilgi Bütünlüğü: VGM Arşivi ve Vakfiyeler **160**

Indonesian Waqf Board (BWI) Communication Patterns Toward Muslim Interest in Cash Waqf: An Analysis **161**

The Institution of Awqaf and Its Social and Humanistic Dimension **162**

Waqf Development and Sustainability: Is the International Waqf Bank as An Emergency Case? **163**

Analysis of Sukuk – Waqf and Its Implication on Economic Development in Indonesia 2012 – 2017 Period **176**

Agriculture-Based Productive Waqf for Sustainable Agricultural Development: Evidence from Islamic Boarding School in Indonesia **188**

Para Vakıfları Hususunda İstihdam ve Finansman Konularında Bir Değerlendirme **189**

Sürdürülebilir Kalkınma İçin Vakıflar ve Kalkınma Politikaları **190**

Vakıfların Sosyal Kalkınma Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Sivas İli Vakıf Modeli **192**

Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Vakfın Özellikleri ve Tecrübi Hayatta Yansımaları **194**

Critical Analysis of Literature on Waqf Investment Models: Issues and Prospects **204**

Determinants of Sustainable Waqf System: A Management Approach **205**

Educational Waqf: Istanbul Sabahattin
Zaim University as A Model 206

Realization of the United Nations
Sustainable Development Goals through
Waqf in Uganda 207

Monetary Endowment (Waqf) as A
Mechanism to Develop the Project of
Empowering the Economically
Underprivileged Family 208

LEGAL AND FINANCIAL SOLUTIONS FOR STRENGTHENING WAQF: THE CASE OF PAKISTAN

Zohra Jabeen

Assistant Professor, Centre for Excellence in Islamic Finance,
Institute of Management Sciences, Peshawar, Pakistan
zohra.jabeen@imsciences.edu.pk

ABSTRACT

The institution of National waqf/awqaf loses its efficacy in countries where the awqaf system is nationalized and the system is poorly managed. As a result, such awqaf directorates are neither self-sustaining nor contributing to the exchequer. Instead, they require funding from the government to pay salaries and maintain the assets and programs. The case of awqaf system in Khyber Pakhtunkhwa, Pakistan is an example of this type. (Imtiaz and Jabeen, 2016). Developing a regional awqaf system for synchronizing social development with economic progress must have two things; a) an enabling legal system and b) suitable financial solutions (funds and products). Both require some innovative approaches. The paper discusses these in the context of Pakistan for development of economically backward areas and socio-economic uplift. Regarding financial products, the case for sukuk-based waqf is presented in detail.

Keywords: Waqf, Awqaf, Socio-economic development, Legal system, Islamic, financial product, Sukuk

Introduction

The system of waqf is of immense importance to the government as well as the general public because it compliments government expenditure and allocation, particularly for meeting the basic needs of the public. It can be for the needy and the general public alike. For example, there are many mosques whose land is a waqf land and whatever people contribute towards financing its construction also becomes part of the waqf¹. Such mosques are part of a waqf system. These are beneficial for all and sundry.

According to the system of governance in Pakistan, the awqaf properties become part of the provincial administration under the Chief Administrator of Awqaf². Its management, upkeep and revenues, all belong to the provincial government. However, based on review of the provincial awqaf system of the province of Khyber Pakhtunkhwa (KP), the revenues from the awqaf properties are less than the cost of their upkeep and the salaries to their staff.

According to THE KPK WAQF PROPERTIES ORDINANCE, 1979. section (2), sub-section (e), Explanation V; Property permanently dedicated for the purposes of a mosque, *takia*,

¹ According to THE KPK WAQF PROPERTIES ORDINANCE, 1979. section (2), sub-section (e), Explanation IV. The income from boxes placed at a shrine and offerings, subscriptions or articles of any kind, description or use presented to a shrine or to any person at the premises of a shrine, shall be deemed to be waqf property.

² According to THE KPK WAQF PROPERTIES ORDINANCE, 1979. section (3), sub-section (1) Government shall appoint a Chief Administrator of Auqaf for the [Khyber Pakhtunkhwa] and may, by order, vest in him, the waqf properties situated in the Province including all rights, assets, debts, liabilities and obligations relating thereto.

khankah, dargah, or other shrine shall be deemed to be waqf property. In addition, it is stated in the ordinance (ibid. section (18), sub-section (1)) that , he Chief Administrator shall maintain a complete record of all properties under his control and management, and shall keep accounts of income and expenditure of such properties, including expenditure on the Chief Administrator and his establishment, in such manner as may be prescribed. The Chief administrator can further appoint a custodian incharge of a waqf property for discharging these duties, on behalf of the chief administrator.

These are two main issues in the waqf management system and waqf's legal status. Firstly, a waqf property's poor upkeep, either directly under the chief administrator or under the designated custodian makes the institution of waqf lose its efficacy. Secondly, the government's ownership of any asset declared as waqf, discourages, the people in declaring an asset as waqf. In addition, the institution of waqf is considered to be only the assets and properties dedicated to religious practices (ibaadaa't) and very little is understood about the waqf assets for welfare of the public and other forms of waqf such as cash waqf and other innovative examples cited in the paper.

Regarding waqf management system, if mosques and shrines of spiritual leaders are under the operational control of designated *Maulvis* and families of custodians respectively, the contributions of the public and the spending of the custodians are not properly documented and accounted for.

As mentioned above, the cash collected through cash collection boxes in mosques, and madaaris and shrines do not have any accompanying receipt and are left at the disposal of the in charge at the facility. While the public gives generously at the mosques as well as shrines, this system is very vague and not well documented. Hence the revenue is always less than the expense, and the government is required to spend further on them for their upkeep. As a result, there are many examples of government owned public waqf assets, which are getting ruined due to lack of funds for upkeep and maintenance. Some are abandoned eventually. For example, water pumps and tube wells for supply of drinking water and for household use eventually close down. The government or awqaf department does not get net revenues from them and are often in need of government funding for their maintenance and upkeep. Hence there is a need for running the waqf property in a manner that it is able to generate funds for its maintenance and does not need funds from the government. On the contrary, the method of collecting funds for private welfare awqaf, based on private donations by means of bank transfers, cheques as well as cash have a receipt for the donations. These institutions are also audited for checking their cash flows and disbursements for their operations.

Given the operational impediments at hand, the study presents models of private waqf. These needs to be registered as foundations or societies that are run as separate entities, each by a group of people who run it professionally and employ the funds in a judicious manner. The models under discussion require, endowments that are not declared as endowments or "waqf" and therefore are not confiscated by the government's awqaf department. For this purpose, they have to be registered as foundations or societies or trusts. A few examples of successful and famous organizations with different organizational types but working as charitable welfare institutions are presented below. These are filling the gap of welfare system for the needy and poor, ranging from basic needs to free treatment of cancer and other health needs.

One of the examples of successful charitable societies is the Shaukat Khanum Memorial Trust under which the Shaukat Khanum Cancer Hospitals and research centre are established.

The trust is established under the Societies Registration Act XXI of 1860 of Pakistan. It is a successful venture with an annual budget of Rs. 11 Billion and 75% of the patients are treated free of charge. The setup is run by contributions are philanthropic contributions from the general public, nationally and internationally. This is the only such charitable world class cancer hospital and research center in the world. Another example is that of Hamdard. It was a pharmaceutical company, which was converted to Islamic irrevocable trust in 1953 and named Hamdard Laboratories (Waqf) Pakistan. Later in 1964, Hamdard Foundation, Pakistan was established to separate the charitable and philanthropic work from the business unit. It was the first NGO of its nature that came into being in Pakistan. Profits from the laboratories accrue to the trust for research and development after deducting the expenses. Any surplus is also given for other philanthropic activities in the country. Yet another success story is that of Edhi foundation. It is a welfare organization established through people's donations for serving humanity in caring for their basic needs in many forms. It is declared as a Non-profit Organization under section 2 (36) C of Income Tax ordinance 2001. However, any income accruing from any of its business activities shall not be exempt from income tax.

The examples cited above are a testimony of successful operations of private run awqaf systems or modified general waqf (Edhi foundation). These are established by the individuals (public) for the public but they are all named as foundations or Trusts or societies, in order to protect them from being taken over by the government and to run them as private organizations. If they are declared as waqf organizations or waqf property, the government will take control of these properties and organizations.

Waqf Assets for Public Welfare and Other Forms of Waqf

In addition to the awqaf properties in the form of mosques, madrassas and shrines, dedicated to religious practices (*ibaadaa't*), very little is understood about the waqf assets for welfare of the public and other forms of waqf such as cash waqf and other innovative examples. There is a dire need for further innovations and developments in awqaf setups and awareness about them.

One innovative setup being proposed is the use of sukuk based waqf setups for projects where the financing is provided by philanthropists and the projects are run by private professional management which has the commitment and human resource capable to run the projects. (See Annexure I)

This setup is particularly recommended for developing the infrastructure and facilities of less developed areas. For example, in Pakistan, the areas of previous FATA region which have now legally become part of the Khyber Pakhtunkhwa (KP) province, need to be developed. There is dire need for funding their development. According to one report (Ayaz A., 2015, thenews.com) more than 60 percent of the FATA population lives below the poverty line. A survey report mentions that there is only one health care facility for every 4,200 people and only one doctor for every 7,800 people. (Qaiser B., 2015, tribute .com) Also, the adult literacy rate in FATA is just 28 percent, which is far below the national average of 75 percent (as of 2013–14) (Ali I, UNIP, 2018). The unemployment rate in FATA is also higher than in the rest of the country. Many areas were previously badly affected by the war on terror for uprooting militancy. Hence the basic infrastructure needs to be developed for welfare and facilitation of the local population. This would entail projects'-based work for development of the areas for providing basic life facilities, like water, roads, health, education, and allied activities.

Multiple benefits of Waqf

The institution of Waqf is of immense importance and can be put to multiple uses. They range particularly from providing for the basic needs to infrastructure development to social sustainable development such as awqaf banks and microfinance waqfs for helping people get out of poverty and sustain themselves by earning their living through their business setups. Waqf projects are definitely needed for education and health through schools and hospitals. Many social projects including microfinance for socio-economic uplift require large amounts of social waqf based capital collected from people and the need for setting up trusts and foundations with efficient capable and honest operational setups.

For business enterprises, no matter how small scale, initial funds are inevitably required. In addition, the current microfinance models where the recipients are charged either through conventional interest on loans or through Islamic finance with a return on investment as well as repayment schedule, there are two main impediments, first, the lack of any collateral to give and avail the facility, and second, the fear of losing everything and having the added burden of debt. Many suicides committed³ as an aftermath of bank's micro finance loans in India and Bangladesh are stark examples of the helplessness of the poor people who had to pay back and could not do so⁴ (Sophie, 2013), (Mosheri, M.,2012). In many cases of microfinance loans, the recipients could not pay back. A large number of the poor would have spent their loan money on treating family illness and other exigencies, because they were not in a welfare state.

Waqf Money collected for welfare as initial startup money for microenterprise as well as for poor families' support would be required in order to bring people out of poverty and provide them a backup service for their basic needs, including treating illness and sending their children to school.

Sukuk are another product structure which can be utilized for waqf. (See Annexure I) Sukuk represent receipts of investment (AAOIFI Sharia Standards, 2017). They are usually issued for certain duration and are redeemed and paid back after that (Jabeen and Javed, 2007). Although the commercial use of sukuk is for generating returns for the investors of sukuk, waqf based funds can be generated for philanthropic purposes whereby most of the sukuk funds shall not be redeemed but will be reinvested in the underlying business generated and would have the option to be convert to common stock of the welfare organizations. It is proposed that a portion, say, a quarter of the sukuk financing can be invested for limited time period and withdrawn upon expiry of the designated term, if the contributors want to pull back their funds. Such sukuk can enable the community people to contribute their savings to the sukuk also and withdraw them after small periods of time such as three months with or without returns. Those who save money for pilgrimages may be the right audience for contributing to the short-term cycles of sukuk. For example, Tabung Haji of Malaysia (Yahiya et al., 2016) was created solely for facilitating pilgrims but it grew into a far larger enterprise which contributes to the welfare of the public. Another option in the sukuk models can be on the footings of the Awqaf development Bank explained earlier, in which some investors could contribute funds as Waqf and others investors could contribute funds on the basis of returns from the underlying projects, if profit generating projects are undertaken (Annexure I, figure 3). Such investors can be paid

³ <https://www.bbc.com/news/world-south-asia-11997571>

⁴ Journalist Sophie Cousins reports on an alarming consequence of the microfinance revolution. Kalai, like many other villagers in Bangladesh, appears a rural idyll at first sight. But several villagers here have resorted to selling organs to pay back microcredit loans that were meant to lift them out of poverty (Sophie, 2013) <https://www.bbc.com/news/world-asia-24128096>

a return on the basis of the returns from underlying business ventures. The same entity can then raise further funds through sukuk for working capital and expansion of the projects. In all the cases of the sukuk for welfare, the multiplying rewards of the initial sukuk funds shall be documented on the accounting books of the enterprises to enable the contributors to see the fruits of their contributions growing for their satisfaction also.

Socio-economic progress by the people for the people: In this setup, Waqf sukuk will be utilized on the model of collecting waqf contributions in which public utility works are combined with income generating works. Such an arrangement shall help generate funds for public benefit. The model can be extended to include the local public in reaping the financial benefits of the projects as well. This would form a people's based governance setup which shall be more effective in collecting public utilities' usage funds and correct usage of the funds.

Summary and Conclusion

The study highlighted the failure of awqaf system running under govt. in Pakistan. It highlighted the need and benefits of establishing a legally sound awqaf system that provides suitable financial solutions for the socio-economic development of the society. Conditions where the state legally owns all waqf properties and fails to maintain and streamline them into profitable and successful ventures compels the people with philanthropic mind set to set up and run private philanthropic set ups as foundations and societies outside the awqaf jurisdictions of the state.

Some of the problems and issues with the government based awqaf system were highlighted. Firstly, the waqf properties' revenues are less than their costs, due to poor management and poor demarcation and accountability. Unused awqaf lands are either unutilized or are confiscated by land mafias. Secondly, a large portion of charity donated by people is left untraced because it is undocumented and loosely managed, especially in mosques and shrines where there is no documenting system and no receipts of donations given unlike the receipts provided by foundations and donations through the banking system.

Given the current legal system for awqaf, the study suggested establishing organizations that remain as efficient entities such as foundations and trusts run by private management and not owned and run by the government. Some examples are Shaukat Khanam Memorial Cancer Research Hospital, Edhi Foundation and Hamdard Foundation, which deliver free services to general public, are run by donations from public and groups and most importantly have a clear documentation of inflow and outflow of funds. As a result, the general public have trust in them and are eager to donate to them and become part of the "saddqa e jaariya".

The paper suggested other models for socio economic progress by the people and for the people. It suggested combining economic goals with public good for generating sufficient funds needed for health, education, support of poor students, infrastructure building etc. Such models are particularly useful for under developed areas of the country like, Baluchistan, Northern areas and FATA areas of KP, rural Sindh where government. is facing shortage of funds.

Conclusion

Failure of the state in setting up a nationwide welfare system and provision of basic amenities like health care, schooling, basic shelter and basic food free of cost, creates a big gap which needs to be filled through philanthropy and social entrepreneurship. The existing legal system of the government, takes over any property declared as waqf, within three months of its

declaration. Nationalization of Waqf properties and their poor funds management leads to loss of efficacy of waqf. Given the existing setup, the paper suggests improving awqaf system of country. The paper suggests some measures to utilize waqf effectively. Firstly, it is necessary to document and track the donations from different sources by making proper system of donations and distribution. Second the philanthropists need to set up private enterprises based on their waqf contributions and which are foundations or private trusts outside the jurisdiction of the government. Once their credibility is established through transparent system, the public contribution to such enterprises will increase tremendously. The innovative ways suggested, such as waqf sukuk, social entrepreneurship and others will provide further impetus to the waqf based system for public welfare and development.

References

- Accounting and Auditing Organisation for Islamic Financial Institutions, (2015), AAOIFI Sharia Standards, Investment sukuk, pp463-488. ISBN: 978-603-01-9616-6, AAOIFI, Manama Bahrain
- Ahmed, H. (2007). Waqf-based microfinance: realizing the social role of Islamic finance. *International Conference on Integrating Awqaf in the Islamic Financial Sector*. Singapore.
- Ali, I. (2018). Mainstreaming Pakistan's Federally Administered Tribal Areas, Special Report United States Institute of Peace, url: www.usip.org/sites/default/files/2018-03/sr-421-mainstreaming/pakistan-federally-administered-tribal-areas.pdf
- Ayaz Ahmed, "Short Cuts for FATA," News, October 1, 2015, www.thenews.com.pk/print/65370-shortcuts-for-fata.
- Mosheri, M. (2012, September 14), Being kicked out of Bangladesh's Grameen Bank, Aljazeera.com, <https://www.aljazeera.com/blogs/asia/2012/09/35941.html>, accessed on 15 June 2018.
- Bhattacharya, S. (2014). The NGOs in Pakistan. *Journal of the International Relations and Affairs Group*, 4(1), 57.
- Cizakca, M. (2000). A History of Philanthropic Foundations: The Islamic World From the Seventh Century to the Present, Istanbul, 2000. Istanbul: Bogazici University Press.
- Hulme, D. (2000). Is microdebt good for poor people? A note on the dark side of microfinance. *Small Enterprise Development*, 11(1), 26-28.
- India's micro-finance suicide epidemic, 16 December 2010, <https://www.bbc.com/news/world-south-asia-11997571>
- Jabeen, Z. (2016). Exploring New Initiatives for Financial Inclusion. *Abasyn University Journal of Social Sciences*, 9.
- Jabeen, Z., Javed, M.T., (2007), SUKUK-Structures: An Analysis of Risk-reward Sharing and Wealth Circulation. *The Pakistan Development Review*, vol. 46, issue 4, 405-419, https://econpapers.repec.org/article/pidjournal/v_3a46_3ay_3a2007_3ai_3a4_3ap_3a405-419.htm
- Kahf, M. (2003, January). The role of waqf in improving the ummah welfare. *In International Seminar on Waqf as a Private Legal Body*, organised by the Islamic University of North Sumatra, Medan, Indonesia (pp. 6-7). Norman, T. (2009, 7 6). Trusts and wealth in Private Wealth Management. Retrieved 12 31, 2015, from www.englishglobalarabnetwork.com/banners/click13.html.

- Khan, Z., & Sulaiman, J. (2015). Does Microcredit Help the Poor and Financially Marginalized Communities? Experience of Pakistan *Poverty Reduction Policies and Practices in Developing Asia* (pp. 31-52): Springer
- Khan, Z., Yasin, H. M., & UIIah, A. (2011). Is Cooperative Microfinance a Myth or Reality? An Economic Analysis of the Welfare of Marginalized Segments. *The Journal of Humanities and Social Sciences*, 19(2), 61
- Nafees, S & Haider, A. (2014, July, 22). Quantum jump in donations to charities. Retrieved December 31 2015, from DAWN Web Site: <http://www.dawn.com/news/1120755>
- Qaisar Butt, "FATA Health Care in Sorry State," Express Tribune, August 13, 2015, <https://tribune.com.pk/story/937093/ill-equipped-fata-health-care-in-sorry-state/>.
- Rashid, S. K. (2011). Certain Legal and Administrative Measures for the Revival and better management of Awqaf.
- Silva, K. D., & Chapagain, N. K. (2013). Management frameworks. In *Asian Heritage Management* (pp. 103-156). Routledge.
- Sophie. (2013, October 28). The Bangladesh poor selling organs to pay debts, BBC News. Retrieved from <https://www.bbc.com/news/world-asia-24128096>
- Suicides and pressure tactics tarnish image of micro-finance lending, <https://www.independent.co.uk/news/world/asia/suicides-and-pressure-tactics-tarnish-image-of-micro-finance-lending-2140314.html>
- Survey Paints a Bleak Picture of Social Indicators in FATA, (2016, January 20) Dawn, www.dawn.com/news/1234160.
- The World Bank (2013), *Inclusion Matters: The Foundation of Shared Prosperity* Washington DC: World Bank
- Yahiya, H., et al., (November. 2016), Tabung Haji Malaysia as a World Role Model of Islamic Management Institutions, *International Journal of Business and Management Invention*, ISSN (Online): 2319 – 8028, ISSN (Print): 2319 – 801X Volume 5 Issue 11, pp. 44-55. [https://www.ijbmi.org/papers/Vol\(5\)11/version2/D051102044055.pdf](https://www.ijbmi.org/papers/Vol(5)11/version2/D051102044055.pdf)

Annexure

Waqf Based Sukuk Models:

1. Funds contributed by philanthropists, buying waqf sukuk

1. Funds contributed by philanthropists buying waqf sukuk

2. waqf sukuk funds utilized in projects, e.g. roads, water supply

3. returns from projects = road toll, water charge from private enterprises and education fees from wealthy people's children

4. returns from projects belong to the community and government

5. return from projects used to improve the projects

6. return from projects used to initiate more projects in the area

Figure 1.

2. Funds contributed by people temporarily buying waqf sukuk for one year or ten months

1. Funds contributed by people temporarily buying waqf sukuk

2. waqf sukuk funds utilized in short term projects, whose returns will start within that period: e.g. tourist resorts, road patch with toll, water supply with private use , etc.

3. return from project used to pay off the initial funds contributed within the time frame promised

Figure 2

3. Funds contributed by people with permanent waqf and temporary waqf and long term return intentions

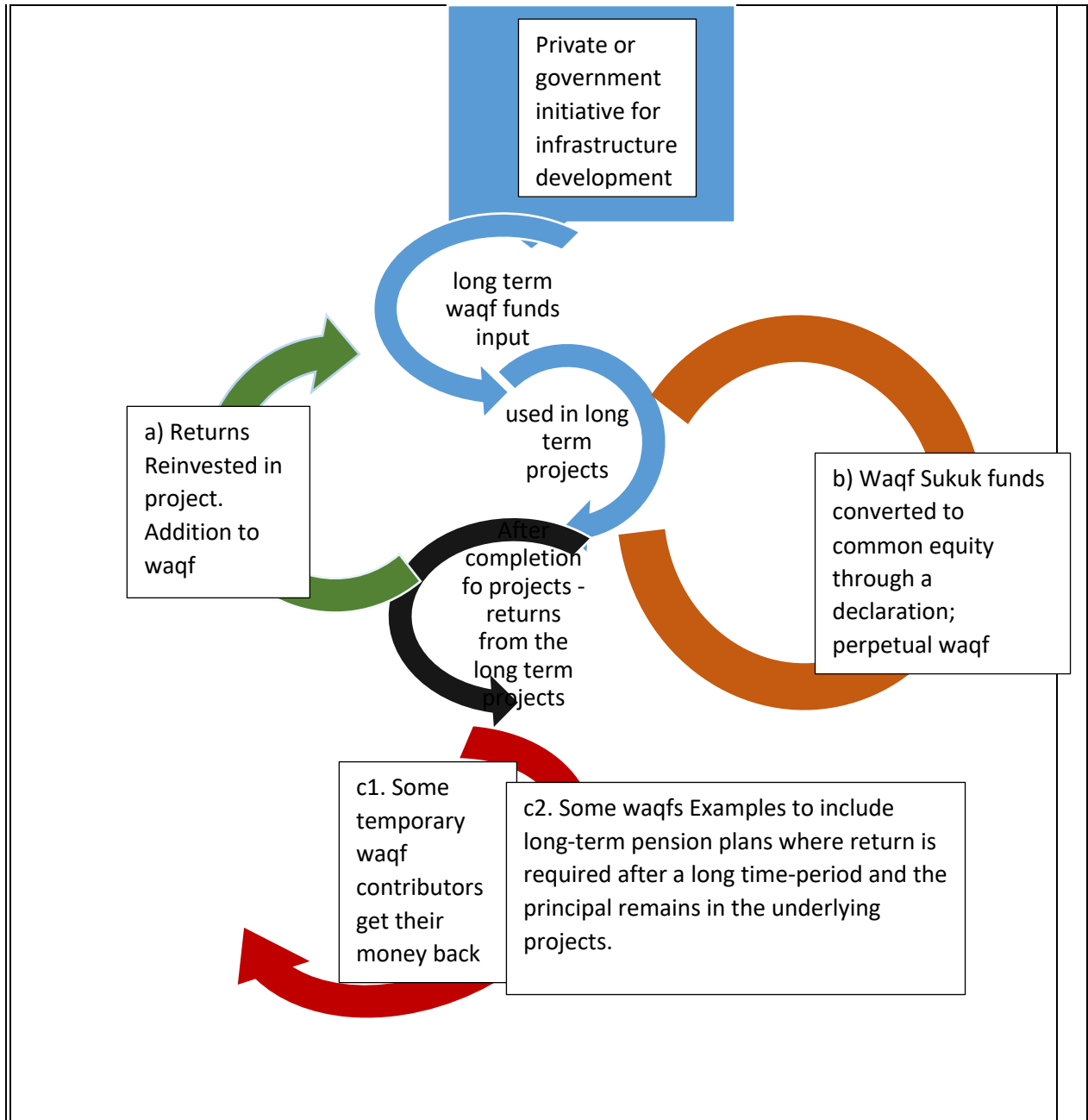

Figure 3.

Source: Jabeen Z., 2018 ©

EMPOWERING SOCIAL ENTERPRISES THROUGH THE WAQF INSTITUTION: THE CASE OF SDG 3 (GOOD HEALTH AND WELL-BEING)

Fadwa Chaker, Eng, MBA, Ph.D.
Assistant Professor
Toulouse Business School
f.chaker@tbs-education.ma

Mohamed Wail Aaminou, Eng, MBA, Ph.D.
Researcher
Prune Impact
wail@prune-impact.org

ABSTRACT

The problems our planet is faced with are complex and all-spanning. Global environmental degradation and climate change are coupled with increasingly alarming social fracture and economic disparities. Governments alone have failed to provide solutions to those wicked and highly interconnected problems. In the past fifteen years, a new generation of entrepreneurs have attempted to address the social and environmental complexities at local and regional levels through the so-called *social innovation*. However, these social entrepreneurs face major hurdles including financing and scaling their products and services. On the other hand, the Waqf institution, considered in the past centuries in Islamic civilization as a major enabler of social and economic welfare, has remained relatively disconnected from modern capital markets and their various forms to achieve growth.

In this paper, we demonstrate how the Waqf institution can be placed at the heart of sustainable economic development by bridging the demand and supply sides of social innovation through structured and efficient mechanisms.

We firstly describe the theoretical grounding behind social innovation and its role in driving large-scale social impact and sustainable growth. Then, we discuss the Waqf institution as an unconventional instrument for wealth redistribution and eventual economic prosperity. Drawing on the preceding literature discussion, we present a conceptual framework that describes the mechanism through which the Waqf institution can boost inclusive growth by bringing together multiple for-profit and non-profit stakeholders. We illustrate the presented framework with the case of good health and well-being as one of the important UN sustainable development goals.

In doing so, we show how Waqf helps social innovators address the structural challenges of financing and scalability and how this innovative instrument can thus be considered as a paramount lever for achieving sustainable development.

Keywords: Social innovation; Waqf; Sustainable development; Health.

1. Introduction

Creating inclusive growth is one of the major challenges policy makers are faced with today. The externalities of economic transitions, social fracture and climate change threats are widening the development gap between and amongst regions. In 2014, over 1 billion people globally lacked access to electricity (World Bank, 2017) and 41% of the population in Sub-Saharan Africa were “*extremely poor*” (World Bank, 2018).

Traditional approaches to solving such basic public problems as access to food, water, energy, education and healthcare, have proved limited both in scope and efficiency. Local governments in poor regions are unable to absorb the growing social pressures (World Economic Forum, 2017) and global private sector engagement to achieve Sustainable Development Goals (SDGs) are insufficient and need to increase (Mohieldin, 2017).

In parallel to these approaches, Awqaf (plural of Waqf), or religious endowments, which have existed since the 6th century most predominantly in Asia, are considered as a critical institution to preserving social welfare and providing all essential social services including education, health, infrastructure, etc. at no cost to the state (Cizakca, 1998). However, if today, the waqf system has the potential to address some key global challenges such as poverty alleviation (Sadeq, 2002) and inclusive socio-economic development (Zuki, 2012), it has remained paradoxically disconnected from modern capital markets as a viable wealth creation instrument.

In that empty space created by inefficient governments, irresponsible businesses, unstructured NGOs (including the waqf institution), and pressured populations, emerged a new paradigm for addressing complex societal problems: Social Innovation (SI). Phills, Deiglmeier, and Miller (2008) define SI as ‘a novel solution to a social problem that is more effective, efficient, sustainable or just than existing solutions and for which the value created accrues primarily to society as a whole rather than private individuals.’ SI is therefore considered as ‘a new approach to tackling intractable or entrenched, or emergent, social issues’ (The Young Foundation, 2017). SI initiatives are empowered by creative and passionate individuals who go against conventional managerial and institutional streams to create disruptive solutions for the greater common good. They are called *social innovators* (sometimes also referred to as social entrepreneurs). Social innovators ‘open up the space for solutions to take root, scale, and become the foundation of profound social transformation and a more peaceful and prosperous world’ (Skoll Foundation, 2017). The vehicle through which social entrepreneurs achieve their SI mission is the social enterprise (Santos, 2012).

If social enterprises are undeniably contributing to creating societal and economic welfare by achieving the objectives of sustainable development agenda (Rahdari, Sepasi, & Moradi, 2016), their role is nonetheless constrained by two structural challenges: financing and scaling the social impact (Doherty, Haugh, & Lyon, 2014; Weber, Kröger, & Lambrich, 2012). Different approaches have been proposed in the literature to address these two aspects. In a wide-ranging review of the literature, Weber et al. (2012) develop a comprehensive framework to improve understanding of the complex causalities and interdependencies of the factors affecting the scalability of social impact. As for financing, SEs are generally less attractive to investors than commercial ventures with regards to generating cash flow, and have therefore thinner chances to benefit from bank loans or venture capital (Lumpkin, Moss, Gras, Kato, & Amezcua, 2013). It is this last aspect that this paper is interested in uncovering. More precisely, we explore the potential role that Waqf institutions can play in empowering SEs through innovative financing and capacity building mechanisms.

Thus, the aim of this paper is to deepen understanding of SEs financing mechanisms and to propose a new framework for bridging the demand and supply sides of these structures. The paper is organized as follows: In **section 2**, we present a theoretical background on SEs with the main financing channels discussed in the literature. We also briefly describe the Waqf system and some of its applications in addressing social welfare at large. Then, in **Section 3**, we make the case for hybrid/compounded financing of SEs through Waqf system. We illustrate our case with examples from the healthcare industry (SDG3) and use a comparative analysis of three scenarios. Based on simulation results, we propose a conceptual framework for SE financing and empowerment. Lastly, **Section 4** presents a conclusion and discusses the limits and perspectives of the study.

2. Theoretical Background on Social Enterprises (SEs) and Waqf System

2.1. SEs as drivers of sustainable and inclusive growth

Definitions and scope of SEs

The inability of modern economies to solve societal problems has led to the emergence of social entrepreneurship as a novel mechanism to identify neglected problems with positive externalities and internalize them into the economic system (Santos, 2012). Social enterprises are centered around the concept of organizational hybridity combining properties associated with the public, private and non-profit sectors (Billis, 2010; J. G. Dees & Elias, 1998; Pache & Santos, 2010). The literature presents abundant definitions for SE which also vary across regions and cultures (Kerlin, 2010). For example, in the US, the term is akin to market value creation with a social aim (J. G. Dees, 1998; Defourny & Nyssens, 2010), while in Europe, scholars associate the concept with the cooperative tradition of collective social action (Borzaga & Defourny, 2004; Defourny & Nyssens, 2010). Two characteristics are common to and can be drawn from the definitions of SE: the creation of commercial value; and the pursuit of a social goal (Peattie & Morley, 2008; Santos, 2012). SEs are thus organizations that are associated with pro-social motivations of wealth-giving and community development (Lumpkin et al., 2013); they trade for the aim to create value, not to capture it (Santos, 2012).

SEs play a vital role in enabling the achievement of sustainable development goals. Gregory Dees, considered as the father of social entrepreneurship education (Bornstein & Davis, 2010), shows that, by combining innovation, entrepreneurship and social mission, SEs have the potential to address global challenges such as pollution, poverty, health, etc. More practically, SEs and social entrepreneurs create social impact through three distinct levels: individual, organizational, and macro-economic (Rahdari et al., 2016). At the individual level, passionate and impact-driven individuals, called social *intrapreneurs*, strive to make the case for their social innovation ideas. They are surpassed in efficiency and extent of impact created by their fellow social *entrepreneurs* who operate within organized structures, the SEs, with business plans, operational processes, and measurable targets that address social and environmental concerns. At the organizational level, while social start-ups start their activities with responsible attitudes, mature SEs (or sustainable enterprises) have well-established sustainable and responsible business models, with sustainable and responsible attitudes, processes and operations, generating a more important social and environmental impact (Rahdari et al., 2016). At the macro level, SEs cooperate with external bodies and within third-

party partnerships and coalitions to address the complex societal challenges. Generally, the higher the status of program at each level of analysis (individual, organizational, macro), the higher its social impact and sustainability.

Scaling and financing SEs for sustainable development

To maximize their social impact, social entrepreneurs strive to scale their SEs and maximize the well-being of the “underserved, neglected, or highly disadvantaged population” (Martin & Osberg, 2007, p. 35) they aim to serve. Scaling social impact is considered, however, one of the most complex challenges SEs are faced with (Bloom & Smith, 2010; J. Dees, Anderson, & Wei-Skillern, 2004). Mulgan (2006) explains that “many ideas fail not because of inherent flaws but because of the lack of adequate mechanisms to promote them, adapt them, and then scale them up” (p. 156). The intricacies of SE scalability spurred scholarly interest into investigating the drivers and strategies of scaling social impact. Some of the strategies identified for scaling SEs include organic growth through market penetration and consolidating existing positioning (Bloom & Chatterji, 2009). SEs may also follow social franchising strategies by replicating existing business and social model through a franchisee (J. Dees et al., 2004). On the drivers of scalability, Weber et al. (2012) propose a theoretically grounded framework based on a comprehensive literature review for scaling social impact. The authors derive one precondition; having a viable operational model, and seven key components for successful scalability: commitment; management competence; replicability of operational model; ability to meet social demands; ability to obtain the necessary resources; effectiveness of scaling with “others”; and adaptation.

Mobilizing financial resources is another key challenge that social entrepreneurs need to tackle. Austin, Stevenson, and Wei-Skillern (2006) indicate that SEs encounter difficulties in having access to financial resources and suggest that tensions can be overcome through partnerships. Some more recent literature strands converge towards increased possibilities for SEs to mobilize financial resources. Doherty et al. (2014), for example, use the concept of hybridity to elucidate the dual benefit that SEs can leverage in seeking financing. Indeed, while combining social mission with commercial objectives may seem contradictory, the two components can play complementary and reinforcing roles. Dart (2004), for example, indicates that SE’s social mission is a source of legitimacy. Such legitimacy can be used to attract ethical consumers (Doherty, Foster, Meehan, & Mason, 2009; Zahra, Gedajlovic, Neubaum, & Shulman, 2009) as well as public contracts (Bridgstock, Lettice, Özbilgin, & Tatli, 2010). Hybridity confers more flexibility to SEs to diversify its sources of access to capital (Mair & Marti, 2006) by acquiring finance from both commercial sources and philanthropic ones (Chertok, Hamaoui, & Jamison, 2008).

Paradoxically, while this duality in mission can be beneficial to SES, it can also bring some setbacks. On the one hand, the hybrid institutional logic of SEs raises confusion and contradictions as to the firm’s priorities and categorization. Organizations that are difficult to categorize suffer the drawback of loss of legitimacy (Brandson & Karré, 2011), leading to restricted access to financial resources. On the other hand, because of their pursuit of both social and economic viability, SEs are not strictly focused on maximizing pecuniary gains. The profit they generate is generally lesser than might be created if the firm was solely focused on economic gain. Because poor financial performance is punished more readily than poor social performance (Austin et al., 2006), this duality in mission hinders access to investor capital.

Face to the multiple funding challenges, SEs need to secure diversified and risk-tolerant financing sources. Research has found that the majority of SEs continue to rely on public-sector grants and are cautious about adding debt to their financial architecture (Sunley & Pinch, 2012). But public sector may not be the optimal funder of SEs, especially in difficult economic conjunctures. We suggest that the Waqf institution can add a significant value to SE financing by matching the supply and demand sides in an effective and efficient way.

2.2. The Waqf Institution

The word waqf is derived from the Arabic root verb *waqafa*, which means ‘causing a thing to stop and standstill’. It also takes the meanings of ‘detention’, ‘holding’ or keeping. Waqf (pl. Awqaf) is called Boniyad in Iran and Habs (pl. Ahbas) in North and West Africa (Rahaman, Fahmi, & Faisol, 2011).

From an Islamic law perspective, waqf means holding certain property and preserving it for a specific philanthropic scope and prohibiting any use or disposition of it outside the defined specific scope. This definition assumes perpetuity to waqf. As a result, waqf applies, in principle, to non-perishable properties whose benefit and usufruct can be extracted without consuming the property itself. Although, waqf relates mostly to land and building, it can concern books, livestock, shares and cash (Kahf, 2003). Cash Waqf is a trust fund established with money to support services to mankind in the name of Allah (Rahaman et al., 2011). Cash is invested in sharia compliant instruments and revenues from those investments are channeled to a specific philanthropic use.

According to (Abdul-Karim, 2010), there are basically three particular conditions in the validity of the creation of waqf which needs to be examined based on many waqf laws and acts. These are: The waqif i.e. the dedicator or creator of waqf; the assets or property dedicated in the waqf; and the beneficiaries of the waqf. Awqaf can be classified into three types: Religious waqf (referring to waqf for mosques and religious schools); Philanthropic waqf (in humanitarian waqf, benefits are allocated to support the society and promote social activities such as libraries, educational centers, health care centers, access to water facilities, etc.); and Family waqf which consist of waqf from parents to children and heirs (Salarzahi, Armesh, & Nikbin, 2010).

3. A conceptual Framework for Catalyzing Social Enterprises through the Waqf System: The Case of SDG3

According to the Sustainable Development Solutions Network, 1.5-2.5% of the global GDP may be needed to finance the achievement of the SDGs in all countries. Obviously, the public sector cannot raise such large funds itself. Consequently, there is an urgent need to involve the private and the non-profit sectors (Schmidt-Traub, 2015). As far as the healthcare sector alone is concerned, the private sector is expected to contribute US\$1.65Trillion to SDG financing

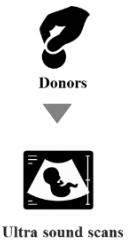
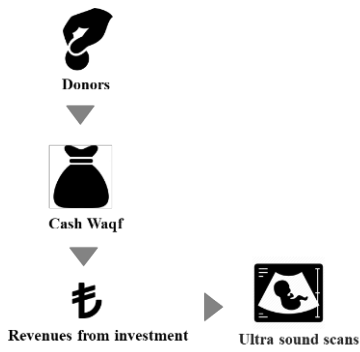
amounts by 2030 (Mohieldin, 2017). It is hard to imagine the realization of this objective without social enterprises' involvement.

As presented earlier, social enterprises have the potential to drive sustainable and inclusive growth but still struggle to raise funds and scale their business models. At the same time, Awqaf have large funds but need diversified vehicles to conduct their philanthropic mission. In the following section, we present a model combining SE and Waqf to address SDGs in the context of health care.

3.1. Illustrative Case

We take the case of providing obstetric ultra sound imaging for women in rural and poor areas. Ultra sound imaging is important for birth planning and for preventing pregnancy complications. We can assume that an established social enterprise is able to provide low cost ultra sound imaging to the target population. One example of such a social enterprise is *Imaging the World*, which is based in Uganda (Imaging_the_world, 2018) and which has been providing ultra sound imaging with fifth the market price since 2008 (socialinnovationinhealth, 2018).

In this illustrative case, we construct and analyze three scenarios of cash donation investment to improve the provision of ultra sound imaging in disadvantaged areas (Figure 1). Our simulation is based on a 100,000TL donation amount.

	Scenarios	Description
1	<p>One Time donation</p> 	<ul style="list-style-type: none"> • Direct cash donation to pregnant women in rural areas to pay for ultra sound scans through regular hospitals (full price).
2	<p>Waqf-Sustained Donation</p> 	<ul style="list-style-type: none"> • 100,000TL donated to the Waqf institution (cash waqf). • 100,000TL is invested. • The return on the invested capital pays for ultra sound scans through regular hospitals (full price).
3	<p>Waqf-Sustained Social Entrepreneurship</p>	<ul style="list-style-type: none"> • 100,000TL donated to the Waqf institution (cash waqf). • 100,000TL is invested. • The return on the invested capital supports a social enterprise that provides low cost ultra sound scans.

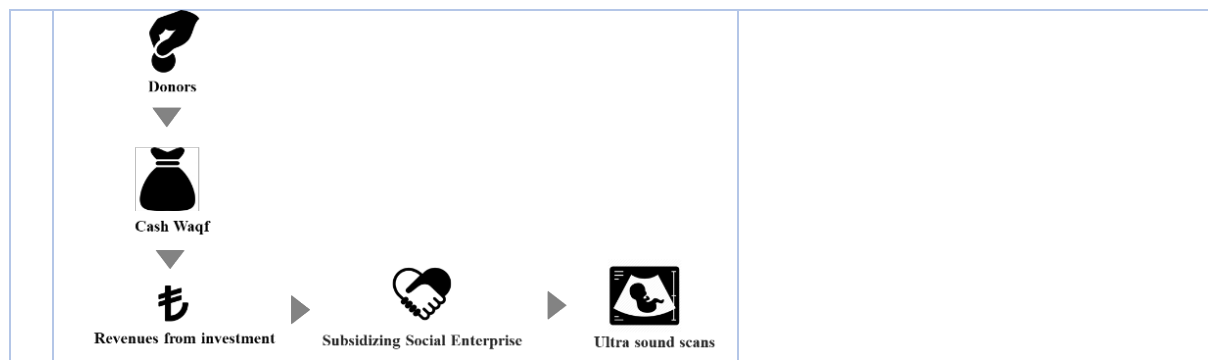

Figure 1. Investment scenarios

We make the following hypotheses about our model:

Hypothesis 1: Over 10 years, scenario 1 is the least efficient. We hypothesize that direct cash donations are ineffective in scale and impact produced. Beneficiaries may indeed degrade the value of the donation through less efficient payment mechanisms, by resorting for example to more expensive services because of lack of scale. They may as well envisage spending the received amount on other higher priority needs such as food or other health services.

Hypothesis 2: Over 10 years, Scenario 3 is the most efficient. We hypothesize that SEs will maximize the social return on investment due to the economies of scale and scope these structures have developed. Therefore, we make the hypothesis that any donated TL will yield higher return if invested through waqf-SE channel as compared to a direct donation to end users.

3.2. Results and proposed framework

Assumptions

We make the following assumptions to run simulations:

- 1- Ultra sound scan provided by a regular hospital costs 1,000TL whereas it costs only 200 TL when provided through a social enterprise (one fifth the market price based on empirical evidence).
- 2- Funds are invested in low return/low risk instruments.
- 3- The average return on investment (ROI) ranges between 2% and 6%
- 4- Since we are dealing with an established social business (example: *Imaging the World*), we assume that the probability of failure (PF) is low and ranges from 10% to 30%.

Scenario Analysis and Results

Results from scenarios 1 and 2 are expectedly different (Figure 2). In scenario 1, the 100,000 TL donation yields 100 scans one time. Social output is therefore measured by the number of scans yielded: $Output(S_1) = 100$.

In scenario 2, each year the return from the invested cash waqf are used to pay for the scans. At the end of the 10th year, we still have the initial donation. Although waqf is meant for perpetuity, we will assume that this amount will be used for scans so as to base results on unbiased comparison scheme. Hence, the number of scans is defined as:

$$\text{Output}(S_2) = \frac{\text{Number of years} \times \text{Donation} \times \text{ROI}}{\text{Cost per scan}} + \frac{\text{Donation}}{\text{Cost per scan}}$$

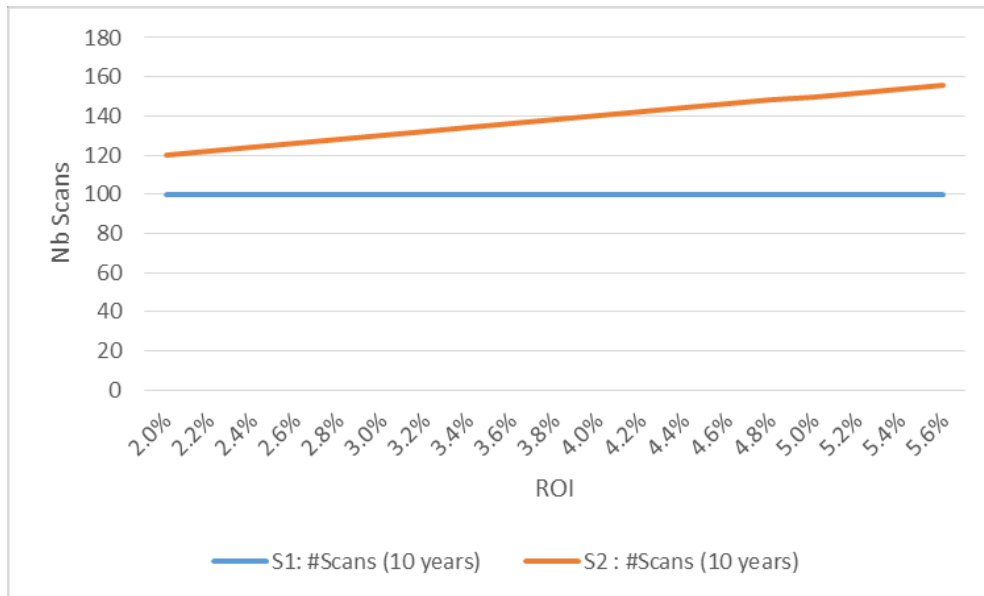

Figure 2. Comparing scenarios 1 and 2

Figure 2 demonstrates that Scenario 2 is a dominant investment strategy as compared with Scenario 1, especially when ROI is high.

The output equation in the third scenario differs from the one adopted in the second scenario in two regards: First, the cost per scan is lower since the SE allows reaching a price as low as fifth the regular price, second, this scenario takes into account the probability of default (PF). Thus, the formula for the number of scans achievable under scenario 3 is:

$$\text{Output}(S_3) = \left[\frac{\text{Number of years} \times \text{Donation} \times \text{ROI}}{\text{Cost per scan}} + \frac{\text{Donation}}{\text{Cost per scan}} \right] \times (1 - \text{PF})$$

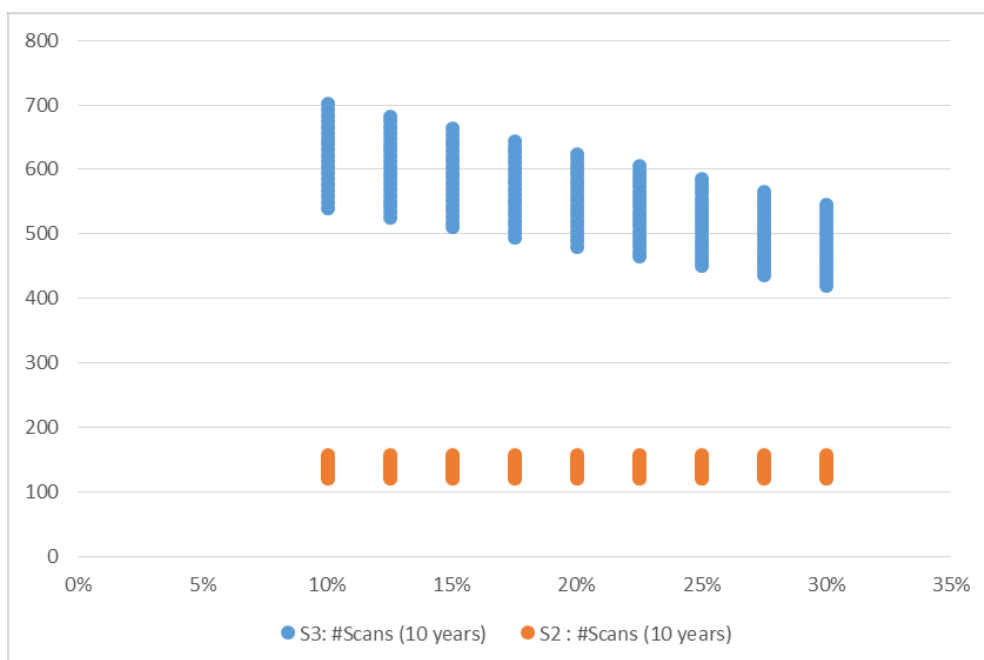

Figure 3. Comparing scenarios 2 and 3

Although the number of scans in scenario 3 fluctuates driven by the changes of PF and ROI, this scenario largely dominates scenario 2 (Figure 3). The innovations provided by the low-cost business model of the social enterprise (one fifth of the regular price) outweighs the probability of failure's impact of such a business.

Proposing a Conceptual Framework for Financing and Scaling SEs

The simulation results presented above spur out interest in furthering research in social innovation and social enterprise financing. Indeed, combining Waqf investment with SE mechanism yields the highest social output, and therefore social impact in healthcare projects. Thus, our proposed conceptual framework represents the scheme of scenario 3 whereby cash donations are made to a Waqf institution which uses the waqf to empower SEs in a given SDG sector (Figure 4).

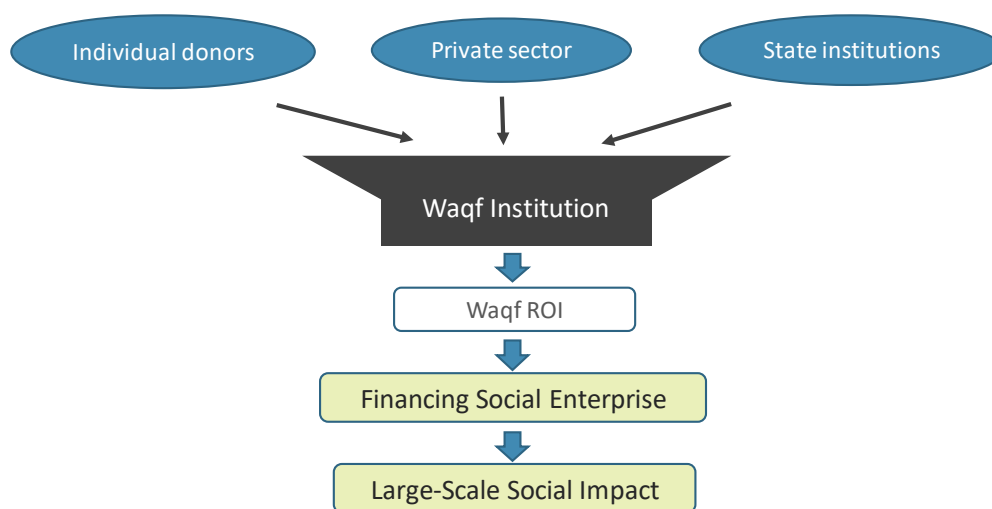

Figure 4. Creating large scale social impact with Waqf empowerment of SEs

4. Conclusions

This paper addresses the nexus between social enterprises financing and Awqaf. Given the large and complex sustainable development goals challenges, we aim to understand the extent to which Awqaf funds empower social enterprises, which are a strong vehicle of sustainable and inclusive growth.

We construct three models through which Awqaf can use its funds to address health issues. A first model where Awqaf funds are directly used to pay for healthcare services; a second model where the funds are invested and the proceeds from investment are used to pay for healthcare services; and a third model where funds are invested and proceeds from investments are channeled to a healthcare social enterprise.

We use hypothetical data and study simulations for a period of 10 years. Illustrative results show that the impact of the third model largely dominates that of the first two models because it leverages the innovation power of social enterprises. This finding supports the argument that both Awqaf and social enterprises benefit from building synergies around constructive cooperation. This selected model is, however, sensitive to three main factors: the rate of return on waqf invested assets, the probability of failure of social businesses, and the efficiency of the social business.

This research presents the main limitation of being implemented with hypothetical data. As a future perspective, we aim to calibrate the model and conduct scenario analysis based on real empirical data drawn from existing organizations and SEs in different geographical areas. Expected findings should be informative as to the best investment strategies to adopt, and the variability of these strategies and recommendations across various geographical spheres.

References

- Abdul-Karim, S. (2010). *Contemporary shari'ah structuring for the development and management of waqf assets in Singapore*. Durham University.
- Austin, J., Stevenson, H., & Wei-Skillern, J. (2006). Social and commercial entrepreneurship: same, different, or both? *Entrepreneurship theory and practice*, 30(1), 1-22.
- Billis, D. (2010). *Hybrid organizations and the third sector: Challenges for practice, theory and policy*: Macmillan International Higher Education.
- Bloom, P. N., & Chatterji, A. K. (2009). Scaling social entrepreneurial impact. *California Management Review*, 51(3), 114-133.
- Bloom, P. N., & Smith, B. R. (2010). Identifying the drivers of social entrepreneurial impact: Theoretical development and an exploratory empirical test of SCALERS. *Journal of social entrepreneurship*, 1(1), 126-145.
- Bornstein, D., & Davis, S. (2010). *Social Entrepreneurship: What Everyone Needs to Know®*: Oxford University Press.
- Borzaga, C., & Defourny, J. (2004). *The emergence of social enterprise* (Vol. 4): Psychology Press.
- Brandsen, T., & Karré, P. M. (2011). Hybrid organizations: No cause for concern? *International Journal of Public Administration*, 34(13), 827-836.
- Bridgstock, R., Lettice, F., Özbilgin, M. F., & Tatli, A. (2010). Diversity management for innovation in social enterprises in the UK. *Entrepreneurship and Regional Development*, 22(6), 557-574.
- Chertok, M., Hamaoui, J., & Jamison, E. (2008). The Funding Gap. *Stanford Social Innovation Review*, 26, 44-51.
- Cizakca, M. (1998). Awqaf in history and its implications for modern Islamic economies.
- Dart, R. (2004). The legitimacy of social enterprise. *Nonprofit management and leadership*, 14(4), 411-424.
- Dees, J., Anderson, B., & Wei-Skillern, J. (2004). Scaling social impact-strategies for spreading social innovations, *Stanford Social Innovation Review*, Spring.
- Dees, J. G. (1998). Enterprising nonprofits. *Harvard business review*, 76, 54-69.
- Dees, J. G., & Elias, J. (1998). The Challenges of Combining Social and Commercial Enterprise-University-Business Partnerships: An Assessment. Norman E. Bowie, Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 1994. *Business ethics quarterly*, 8(1), 165-178.
- Defourny, J., & Nyssens, M. (2010). Conceptions of social enterprise and social entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and divergences. *Journal of social entrepreneurship*, 1(1), 32-53.
- Doherty, B., Foster, G., Meehan, J., & Mason, C. (2009). *Management for social enterprise*: Sage Publications.

- Doherty, B., Haugh, H., & Lyon, F. (2014). Social enterprises as hybrid organizations: A review and research agenda. *International Journal of Management Reviews*, 16(4), 417-436.
- Imaging_the_world. (2018). imaging the world, 2018, from <https://www.imagingtheworld.org/>
- Kahf, M. (2003). *The role of waqf in improving the ummah welfare*. Paper presented at the International Seminar on Waqf as a Private Legal Body.
- Kerlin, J. A. (2010). A comparative analysis of the global emergence of social enterprise. *VOLUNTAS: international journal of voluntary and nonprofit organizations*, 21(2), 162-179.
- Lumpkin, G., Moss, T. W., Gras, D. M., Kato, S., & Amezcua, A. S. (2013). Entrepreneurial processes in social contexts: how are they different, if at all? *Small Business Economics*, 40(3), 761-783.
- Mair, J., & Marti, I. (2006). Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight. *Journal of world business*, 41(1), 36-44.
- Martin, R. L., & Osberg, S. (2007). *Social entrepreneurship: The case for definition* (Vol. 5): Stanford social innovation review Stanford, CA.
- Mohieldin, M. (2017). The Sustainable Development Goals and Private Sector Opportunities. In P. documents (Ed.): World Bank.
- Mulgan, G. (2006). The process of social innovation. *innovations*, 1(2), 145-162.
- Pache, A.-C., & Santos, F. (2010). When worlds collide: The internal dynamics of organizational responses to conflicting institutional demands. *Academy of Management Review*, 35(3), 455-476.
- Peattie, K., & Morley, A. (2008). Eight paradoxes of the social enterprise research agenda. *Social Enterprise Journal*, 4(2), 91-107.
- Phills, J. A., Deiglmeier, K., & Miller, D. T. (2008). Rediscovering social innovation. *Stanford Social Innovation Review*, 6(4), 34-43.
- Rahaman, M. S., Fahmi, M., & Faisol, M. (2011). Economics of Cash WAQF management in Malaysia: A proposed Cash WAQF model for practitioners and future researchers.
- Rahdari, A., Sepasi, S., & Moradi, M. (2016). Achieving sustainability through Schumpeterian social entrepreneurship: The role of social enterprises. *Journal of Cleaner Production*, 137, 347-360.
- Sadeq, A. M. (2002). Waqf, perpetual charity and poverty alleviation. *International Journal of Social Economics*, 29(1/2), 135-151.
- Salarzahi, H., Armesh, H., & Nikbin, D. (2010). Waqf as a social entrepreneurship model in Islam. *International Journal of Business and Management*, 5(7), 179.
- Santos, F. M. (2012). A positive theory of social entrepreneurship. *Journal of Business Ethics*, 111(3), 335-351.
- Schmidt-Traub, G. (2015). Investment Needs to Achieve the Sustainable Development Goals :Understanding the Billions and Trillions.
- Skoll Foundation. (2017). Skoll Foundation Approach Retrieved 22 Aug 2017, 2017, from <http://skoll.org/about/approach/>
- socialinnovationinhealth. (2018). social innovation in health.
- Sunley, P., & Pinch, S. (2012). Financing social enterprise: social bricolage or evolutionary entrepreneurialism? *Social Enterprise Journal*, 8(2), 108-122.
- The Young Foundation. (2017). Humanity at work MONDRAGON, a social innovation ecosystem case study. London: The Young Foundation.

- Weber, C., Kröger, A., & Lambrich, K. (2012). Scaling social enterprises—a theoretically grounded framework. *Frontiers of Entrepreneurship Research*, 32(19), 3.
- World Bank. (2017). World Development Indicators (June 27, 2017 ed.).
- World Bank. (2018). SDG Atlas 2018: The World Bank IBRD-IDA.
- World Economic Forum. (2017). *The Africa Competitiveness Report*. WEF Retrieved from http://www3.weforum.org/docs/WEF_ACR_2017.pdf.
- Zahra, S. A., Gedajlovic, E., Neubaum, D. O., & Shulman, J. M. (2009). A typology of social entrepreneurs: Motives, search processes and ethical challenges. *Journal of business venturing*, 24(5), 519-532.
- Zuki, M. S. M. (2012). Waqf and its role in socio-economic development. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 4(2), 173-178.

FACTORS THAT DETERMINE DONORS INTENTION TO ENDOW CASH WAQF FOR MICROENTERPRISES IN MALAYSIA

Dzuljastri bin Abdul Razak
Department of Finance
International Islamic University
Malaysia
dzuljastri@iium.edu.my

Fodol Mohamed Zakaria
Department of Finance
International Islamic University
Malaysia
fodol.zakaria@live.iium.edu.my

Ali Ahmad Burhan
Department of Finance
International Islamic University
Malaysia
aliahmadb123@gmail.com

Ahmed Abdilahi Jama
Department of Finance
International Islamic University
Malaysia
ahmeddararaa4@gmail.com

ABSTRACT

In the modern era Waqf concept has become more sophisticated and comprehensive and through it, many financial products and social programs were developed, for instance, Cash waqf and some securities paper such as shares-waqf, Sukuk-waqf, etc. Therefore, Cash waqf can also be used in microenterprises to efficiently channel funds (interest free-funds) to microenterprises to alleviate poverty and decrease the unemployment. Recently, several products for Cash waqf in microenterprises have been established, but they could not reach their

targets, they need a significant contribution from Muslims in the society. Thus, lacuna exists to assess the intention of donors towards Cash waqf for Microenterprises empirically. Therefore, the paper aims to determine factors influencing intention to endow Cash waqf for Microenterprises based on four variables namely, concept of Cash waqf, trust, religiosity motivation, and social culture. The method was carried out by survey of 200 respondents in Kuala Lumpur, Malaysia. Factor analysis, multiple regression, was used to estimate the relationship between variables. The result indicated that concept of Cash waqf, trust, and social culture have a significant relationship with the intention to endow CWME. Hence, practitioners can emphasize on the three factors in their marketing efforts to promote CWME. The academicians may benefit by conducting more research in this elegance frame of knowledge.

Keywords: Cash waqf, Microenterprises, Trust, Religiosity Motivation, Social Culture

MALEZYA'DAKİ MİKRO ŞİRKETLERİN NAKİT PARA-VAKFINA BAĞIŞTA BULUNMA NİYETİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

ÖZET

Modern dönemde, Vakıf kavramı daha sofistike ve kapsamlı hale gelmiştir. Bu sayede birçok finansal ürün ve sosyal programlar geliştirilmiştir. Bunlara Nakit-vakıf, hisse senetleri ve Sukuk-vakıf gibi bazı güvenli kağıtlar örnek olarak verilebilir. Bu nedenle, Nakit-vakıf aynı zamanda mikro şirketlerdeki yoksulluğu ve işsizliği azaltmak ve fonları (faizsiz fonları) verimli bir şekilde kullanmak için de kullanılabilir. Son zamanlarda, mikro-şirketlerde Nakit-vakıf için birçok ürün kurulmuş, ancak toplumdaki Müslümanlardan önemli ölçüde katkıya ihtiyaç duyulduğu için hedeflerine ulaşamadılar. Bu nedenle, donörlerin (bağışçıların) Mikro şirketlerin Nakit-vakfına yönelik niyetlerini ampirik olarak değerlendirmek amacıyla ortaya çıkan bir lacuna (lacuna) vardır. Dolayısıyla, bu çalışma, mikro şirketlerin nakit-vakfına bağışta bulunma niyetini etkileyen faktörleri belirlemeyi amaçlar. Bu faktörler: Nakit-vakıf kavramı, güven, dini motivasyon ve sosyal kültür. Çalışmanın metodu, Malezya'nın başkenti olan Kuala Lumpur'daki 200 araştırmanın sonucu ile yürütülmüştür. Faktör analizi, çoklu regresyon, değişkenler arasındaki ilişkiyi tahmin etmek için kullanılmıştır. Sonuç olarak denilebilir ki, Nakit-vakıfın kavramı, güven ve sosyal kültürün mikro şirketlerin Nakit-vakfına bağışta bulunma niyetiyle önemli bir ilişkisi vardır. Buna binaen, praktisyonerlerin mikro şirketlerinin Nakit-vakfının tanıtımını yapmak için yaptıkları pazarlama çalışmalarındaki üç faktörü vurgulayabilirler. Akademisyenler de bu incelik çerçevesinde daha fazla araştırma yaparak fayda sağlayabilirler.

Anahtar kelimeler: *Nakit-Vakıf, Mikro şirketleri, Güven, Dini Motivasyon, Sosyal Kültür*

1.0. Introduction

Cash waqf is essential tool to develop Islamic economic system. Waqf and cash waqf also paly crucial role in socio-economic development (Adeyemi, Ismail, & Hassan, 2016). So, Cash waqf is a movable endowment, which means to donate money as a Waqf, and then its profit generated should distribute to the beneficiaries while preserving the principle amount. Over years, majority of Muslims misconceived about waqf, they consider waqf as just land and building and those who do not have such assets cannot perform waqf. On the other hand, this misunderstanding decrease waqf in Muslim society and caused lack of awareness.

Cash waqf for Microenterprise is a completely new phenomenon and most Muslims do not fully understand it. Few Malaysian Muslims know that waqf and cash waqf helpful for the society in different forms. The level of awareness about cash among Malaysia Muslims still low. Indeed, the product will not develop and play its expected role and may lead to reduce intention to endow enough cash waqf for microenterprises. (Adeyemi et al., 2016). Therefore, this study aims to examine four factors determine intention to endow Cash waqf for Microenterprises (CWME) namely, concept of Cash waqf, trust, religiosity motivation, and social culture.

The main parts of this paper will organize as follows; the instant section reviews the factors that determine donors intention to endow Cash waqf for Microenterprises (CWME) with a clearer explanation of *Maqasid Al-Shari'ah* that can be achieved by the Cash waqf for Microenterprises product, then followed by the research methodology, results, the discussion and end with a conclusion and suggestions.

2.0. Literature Reviews

2.1. Cash waqf for Microenterprises: Concepts and Issues

According to (Kahf, 2016) waqf means holding certain property and preserving the benefits to philanthropy and prohibiting the use of held property. To be more specific to cash waqf; cash waqf is movable waqf and its capital is consist of money or cash (Osman, Htay, & Muhammad, 2012). According to (Ridhwan, Aziz, & Ahmad, 2015) to develop Islamic economic system cash waqf is essential tool. Waqf and cash waqf paly crucial role in socio-economic development. According to (Adeyemi et al., 2016) over years majority of Muslims are misconceived about waqf, they consider waqf as just land and building and those who do not have such assets cannot perform waqf. On the other hand, this misunderstanding decrease waqf in Muslim society and caused lack of awareness and effects intention.

The current Banking sector is conventional which is based on interest and cost of financing is very high, the prohibitive cost of processing and collateral system. Thus start-up or scratch businesses cannot afford these cost and access to these banks' service are quite difficult because of complex process and high collaterals (Obaidullah & Islamic, 2008). According to (Rahim & Rahman, 2007) microenterprises means program that extend small loans to very poor people for self-employment projects that generate income in allowing them to take care of themselves and their families. (Ahmed, 2002) Demonstrates that most of microenterprises products are non-Islamic and interest based which is haram in Islam and majority of Muslims cannot take advantages because of it. Therefore, we recommend cash waqf (Islamic Product) for microenterprises.

Cash waqf for Microenterprise is quite new phenomena and Majority of Muslims don't understand or not aware of it completely. According to (Adeyemi et al., 2016) few Malaysian Muslims know that waqf and cash waqf benefits to all society through various forms. The awareness level about cash waqf among the general public in Malaysia was low, stagnant and lagging. There will be no development in cash waqf unless Muslims know the concept of it. Therefore, study first examine the awareness level of cash waqf.

2.2. Cash waqf for Microenterprises and *Maqasid Al-Sharia*

According to Nuru-Dine Al-Khadimi, 2007, *Maqasid Al-Shari'ah* is the noticeable meanings in the provisions of the Sharia and its consequent, whether those meanings of partial or total interests (*Maslaha*) are meeting within one goal which is worship of Allah and the interest of human in this world and the Hereafter". *Maqasid Al- Shariah* divided into two core sections, namely *Maqsad A'am* (General purpose) which is aimed to achieve the interests (*Maslaha*) of all creatures in this world and the Hereafter, addition to *Maqsad Khas* (Special Purpose) which refers to the aims that the Shariah seeks to achieve in a special field of life, such as economic activities, political issues, social life, etc., through detailed provisions that have been licit for each field separately. In terms of importance, the scholars ranked people's interests (*Maslaha*) on three main levels, *Daruriyyat* (necessities or essentials), *Hajiyyat* (wickets or needs, and *Tahsiniyyat* (Improvements). (Abdullah, 2018)

Hence, Shariah has five basic holistic (*Kulliyat*) purposes. The Ulama agreed that the most important thing which leads to the reform of the human conditions is to keep up the five holistic (*Kulliyat*), which are (religion, life, intellect or mind, posterity, and wealth). And therefore, the law of Islam (*Shari'ah*) came in strict provisions to preserve these five necessities, both in terms of existence, as they began to achieve their existence in society, or in terms of survival and continuity of development and protection from the causes of corruption and disappearance (Abdul-Jabbar, 2007).

Religion (Hifzud-din) is the most necessary for our life as human being, according to holy Quran "Therefore set your face to the religion purely, the upright creation upon which He originated people. There is no changing of the creation of Allah. This is the valuable religion, although most people do not know" The Romans /AR-Rum [30.30]. Saving Life (*Hifzun-nafs*), Islam has given several means in its different provisions to save people's life. And the *Intellect (Hifzul-Aql)* has an immense importance in Islam. It gives the human honor of humanity, so to saving it from all harms and filling it with science and knowledge is one of the purposes of Islamic law. Saving Posterity (*Hifzun-nasl*) intended to keep up the humankind on the ground through reproduction to ensure the continuity of human march on the earth even Allah dissolve the world and inherits the earth and all which live on it. The last one is Save wealth (*Hifzul-mal*), as a fact, Islam always with the natural tendencies of the human, as regarded money as a necessity of human life. As a fact, *Shari'ah* allowed the individual ownership and, at the same time instituted systems and measures to address the harmful effects which lead to loss social equilibrium, like the circulation of money among a few people in society. So, one of the systems that developed to solve this problem was Zakat, inheritance (*Mirath*), Waqf, *Sadaqah* and so on. (Arshad, Zain, Urus, & Chakir, 2018)

Based on the illustration above, the inclusion of Cash waqf product in microenterprises will play the main role in giving cash to microenterprises institutions and thus achieve their aims of providing financial and humanitarian services to low-income and poor people in the

society. Therefore, contributing to the protection of their life (*Hifzun-nafs*) which is considered as *Shari'ah* purpose. This product will also attract money from those who have a surplus in their income and turn it to those who have deficit through donations and humanitarian aid, and this will participate to keeping wealth and its circulation among people rather than hoarding, and this enters in the heart of the last point of *Maqasid Al-Shari'ah* which is (*Hifzul-mal*), (Arshad, Zain, Urus, & Chakir, 2018)

3.0. Hypothesis Development

This study was conducted to determine the factors that determine donor's intention to Endow Cash Waqf for microenterprises based on four variables including concept of Cash Waqf, Religiosity Motivation, Trust and Social Culture.

3.1. Concept of Cash Waqf

According to (Ibrahim, 2013), there is a lot of evidence from hadith that Waqf can be used by using cash or money which is permissible in Islam. Cash Waqf can be defined as the contributions of an amount of money by a Muslim and the declarations of dedications for its usufruct in perpetually for the prescribed purpose (Abdel Mohsin, 2008). Cash Waqf was started during Prophet (PBUH), and his companions was reputed to contribute their farmland as Waqf which would be used for development purpose and the revenue generate from it would be only used for the development of the society.

Hence, the first propose hypothesis is:

H1: The greater perceptions towards the concept of Cash Waqf, the greater the intention to Endow CWME.

3.2. Trust

According to (Moorman et al., 1992) trust is defined as a desire to depend on an exchange partner who has confidence. The trust is needed when the persons become weak and unsure of the outcome of an important decision Rogers. (2003), stated that it's important to have an ability to reduce individual uncertainty for innovations. Cash Waqf in Malaysia attempts often feel doubtful about the Waqf distributions because there is insufficient information from Waqf institution (Shukor et al., 2015). This feeling and uncertainty are expected to affect the individual's attitude towards contribution in the Cash Waqf.

Thus, the third proposed hypothesis is:

H2: The greater Trust on Cash Waqf Institutions, the greater on the intention to Endow CWME.

3.3. Religiosity Motivation

According to (Worthington Jr., et al., 2003) religiosity is defined as the degree to which person is committed to the values and beliefs of the religious practices used in their daily lives. Islam motivates its followers to do noble deeds and it guides the actions of both believers and followers in good relationship with God as well as with other human beings. Furthermore, the

contribution to Waqf is an honorable behavior to help the Ummah⁵ as well as to achieve the obligation for the religion and to get rewards or Ajr from God (Shukor, 2017). In the study performed by Osman et al. (2014) found that religiosity and the behavioral intentions of young intellectuals to make Waqf contributions has a significant impact.

Therefore, the second proposed hypothesis is:

H3. The Stronger Religiosity obligation towards Cash Waqf, the greater the intention to Endow CWME.

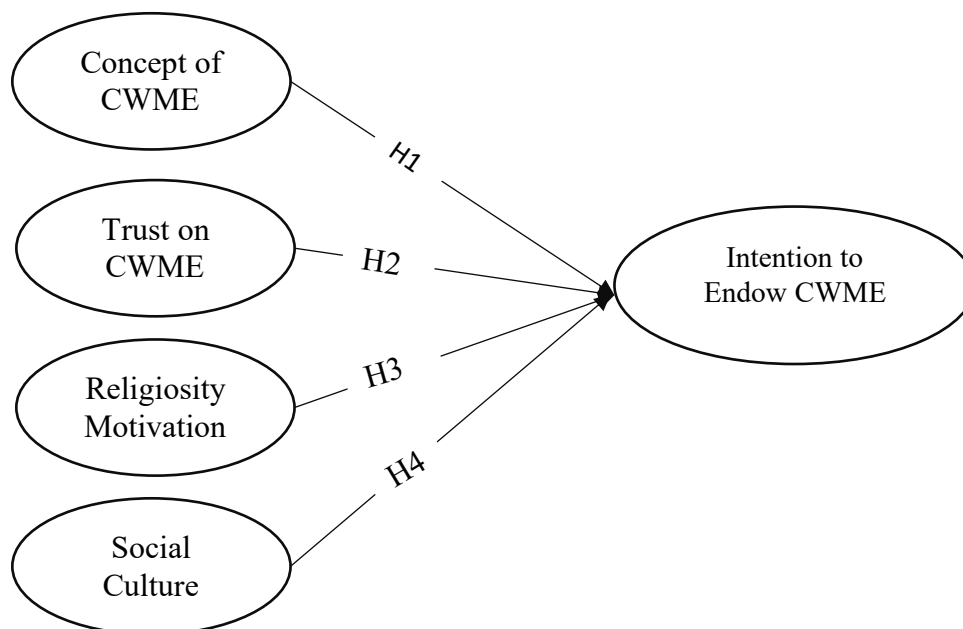
3.4. Social cultural

Community participation is to ensure effective participation in our societies. Cash Waqf is a religious based product and the community get support from the residential areas which center maybe the mosque. The mosque can than distributes information to the Muslim community to create awareness and attract them to mosque to take part in cash Waqf. (Adeyemi, Ismail, & Hassan, 2016) said that previous studies have mentioned that in Selangor the social culture toward awareness of microenterprises have significant impact. Similarly, Zheng et al. (2011) had found in their studies following effects of culture norms and social attitude on the acceptance of donation in organ in China. In more, some studies have confirmed a significant positive relationship between individual attention to give charity and social influences (Carman, 2004).

Therefore, the final hypothesis that will be tested is:

H4. The stronger social culture about Cash Waqf, the greater on the intention to Endow CWME.

The relationship amongst the variables can be seen from the research model in Figure 1 bellow.

⁵ Muslim community. A fundamental concept in Islam, expressing the essential unity and theoretical equality of Muslims from diverse cultural and geographical settings. In the *Quran*, designates people to whom God has sent a prophet or people who are objects of a divine plan of salvation. *Source: Oxford Islamic Studies Online*

Figure 1. Research model

4.0. Method and Data Collection

The study is an exploratory in nature. Universe of the study was defined the entire Muslim population of the Malaysia. The study was based on primary data, the data were collected by designed questionnaire included two parts; demographic and especially Likert scale ranging from strongly disagree to strongly agree to investigate the awareness level of Cash waqf for Microenterprises by responding significant variables. The questionnaire included 5 variables to measure factors, influencing the awareness level of cash waqf in microenterprises. At least 200 sample were surveyed, 100 of them were surveyed by face-to-face method and the remaining were surveyed using electronic Google survey. To represent the entire Malaysian Muslim's awareness, level these questionnaires were distributed to higher education degree holding students, staffs in different administrations, professionals in companies, academicians, and others.

In order to know the validation of collected data for analysis, factor analysis and Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) and Bartlett's Test of Sphericity were conducted. Moreover, *Cronbach Alpha* (α) and Intercorrelations of variables methods used to estimate the reliability or internal consistency of the studied variables, also *multiple regression analysis* is used to test the four hypotheses to identify their statistical significances by using SPSS software.

5.0. Findings

5.1. Profile of respondents

As depicted in the table 1. 67.8 percent of the respondents were males and 32.2 percent were females. Almost 87.9 percent of the participants were less than 40 years and 12 percent of them are above 40 years old. While most of them are in their adult time. In terms of the respondents' income, the majority (61.8%) of the respondents earned below RM3000 and 19.1 percent of them earned monthly salary between RM3000-RM5000 and 11.6 percent earnings a range between RM 10001 and above.

Regarding the respondents' educational background, Majority of the respondents have at least degree and master in terms of level of education and 16 percent of the respondents had SPM/STPM or equivalent while 9.5 percent of them have PhD. Almost 63.7 percent of respondents had formal Islamic education level from Islamic High School and Islamic University, whereas 6 percent of them don't have any Islamic Education background. Almost 57.3 of the respondent are single while 35.2 percent of them are married. Furthermore, majority of the respondents (65.8 percent) are students and 9.5 and 7.5 percent of them are Academician and Professional / Management respectively. Most of the respondents (78.9 percent) live in the cities whereas 21.1 percent of them live in rural area.

Table 1:
Profile of Respondents

Demographic	Information	Frequency	Percentage
Gender	Male	135	67.8

	Female	64	32.2
Age	Below 20	4	2.00
	20-30	125	62.8
	30-40	46	23.1
	40-50	15	7.50
	50-60	7	3.50
	61 and Above	2	1.00
Marital Status	Single	114	57.3
	Married	70	35.2
	Divorced	15	7.5
Education	SPM or equivalent	16	8.00
	STPM or equivalent	16	8.00
	Bachelor's degree	61	30.7
	Master's degree	87	43.7
	Ph.D.	19	9.50
Islamic Education	Islamic High School	93	46.7
	Islamic University	34	17.0
	Personal effort	60	30.2
	None	12	6.00
Income	Below RM 3000	123	61.8
	RM 3000-5000	38	19.1
	RM 5001-10000	15	7.50
	RM 10001 and above	23	11.6
Occupation	Academician	19	9.50
	Professional / Management	15	7.50
	Staff	27	13.6
	Student	131	65.8
	Housewife	2	1.00
	Others	5	2.50
Location	Urban	157	78.9
	Rural	42	21.1

5.2. Goodness of Measures

To determine the goodness of measurement of the items used in this study, we applied factors analysis and calculate the value of Cronbach's alpha. Factor analysis would prove the validity of the measures while Cronbach α was used to assess reliability by examining the inter-item consistency.

For factor analysis, we believe that the five chosen factors – concept, trust, religiosity, intention and socio-culture – are “orthogonal” which means it is expected that they are distinct factors. Therefore, we implement factor analysis with varimax rotation to test for the uniqueness of the five variables. Consequently, we found that some of the variables had negative items which indicated that these items were error as well as some of the items have had similarity

among them. Thus, we remove 7 items out of 25, in order to achieve validity of data and reliable result.

The result in Table 2 confirmed a five-factor solution. Additionally, 67.101 percent of the total variances used to explain the whole variance. There is enough inter-correlation as the KMO measure of sampling adequacy is 0.766 (a value of greater than 0.6 is a good measure). The Bartlett's test of Sphericity was significant ($p < 0.01$) with approximate Chi-Square of 1470.999.

Table 2:
KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		0.766
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	1470.999
	df	153
	Sig.	0.000

The results of factor analysis are shown in Table 3, the results confirm that each of the related items is loaded into its intended factors and that factors are distinct.

Table 3:
Factor Analysis

Items	Variables				
	Concept	Trust	Religiosity	Intention	Socio-Culture
I am familiar with the different causes of types of micro finance Cash-waqf institutions.	.842				
I know significant information about Cash-Waqf for microenterprises.	.785				
I know what kind of activities Cash-waqf institution employ	.770				
I heard about a Cash-Waqf for microenterprises product from my relatives, co-workers, or friends	.746				
I do not have any idea about Cash-Waqf for microenterprises products.	.686				

I trust that Cash-waqf institution do their best to help beneficiaries.	.857				
I do not trust much in Cash-Waqf institutions. Their programs are not clear as enough.	.824				
The process of collecting funds of Cash waqf institutions is trustworthy.	.814				
The waqf institutions' behavior fully meets my expectations.	.796				
I totally trusting Cash-waqf institutions.	.727				
I agree that donating to at least one waqf institution is a noble act.	.813				
I have a religious/a moral obligation to endow Cash-Waqf for microenterprises	.725				
I contribute to endow cash waqf to please Allah only.	.689				
Donating money conforms to my personal principles	.624				
I will endow Cash-Waqf for microenterprises	.780				
Increasing unemployment rate enhance me to endow Cash-Waqf	.814				
I have known about Cash-Waqf from Masjed/Musola, my co-workers, or friends.	.735				
The poverty in society enhance me to endow Cash-waqf.	.715				
Eigenvalue	4.698	2.776	1.816	1.643	1.144
Percentage of variance	15.990	15.794	13.921	10.765	10.631
Cumulative (%)	15.990	31.784	45.705	56.470	67.101

Table 4 has shown reliability coefficients for the studied variables. Additionally, their mean and standard deviation. The reliability of values has drawn by the value of Cronbach α

are all above 0.7 except for the variable “Intention to Endow”. Nunnally (1978) has suggested that score reliability of .70 or better is acceptable when used in basic social science research. Thus, the values of 0.696 for “Intention to Endow” is too close to 0.7. Up to here, the study results are in the acceptable range. Moreover, the result of multiple regression analysis later will demonstrate that the variable is significant also. Finally, the standard deviation presented are considered small with values ranging from 0.68 to 0.75.

Table 4:
Cronbach Alpha, Mean, and Standard Deviation

Variables	Number of Items	Cronbach a	Mean	SD
Intention to Endow	5	0.696	3.57	0.73
Concept of CWME	5	0.849	3.28	0.75
Trust on CWME	5	0.842	3.39	0.68
Religiosity Motivation	5	0.741	3.88	0.68
Social Cultural	5	0.709	3.84	0.68

Table 5 illustrates the inter-correlations amongst the main variables as well as with the norm “Intention to Endow CWME”. It can see that the existing predictive validity, as the inter-correlation of key variables with “Intention to Endow CWME” are significant since the p-value is less than the significance level $p < \alpha$, ($0.000 < 0.01$) which showed by the one asterisks. The *discrimination validity* also set up to check the variance and correlation between the independent variables; they are neither perfectly correlated nor correlated at all.

Table 5:
Inter-Correlations of Key Variables

Variables	Intention to Endow	Concept of CWME	Trust on CWME	Religiosity Motivation	Social Cultural
Intention to Endow	1.000				
Concept of CWME	0.530*	1.000			
Trust on CWME	0.420*	0.490*	1.000		
Religiosity Motivation	0.371*	0.368*	0.236*	1.000	
Social Cultural	0.447*	0.372*	0.277*	0.428*	1.000

Correlation Matrix

* Correlation is significant at the 0.01 level, ($p < 0.01$)

5.3. Hypotheses Testing

The multiple regression analysis used to test the four hypotheses. The results are shown in the Table 6 the standardized β coefficient for variable “Religiosity Motivation” is not significant ($p > 0.01$) and for this reason, it should have excluded from the multiple regression equation when we are looking for the significant level of 0.01. The value of R^2 was 0.387 implying that 38.7% of the variation in "Intention to Endow CWME" can explain by the three variables ("Concept of CWME", "Trust on CWME", and "Social Cultural" as “Religiosity Motivation” omitted). Moreover, the F-value of 30.661 was significant with 99% confidence ($p < 0.01$).

Concept of CWME was positively related to Intention to “Endow CWME” ($\beta=0.317$, $p < 0.01$) and so was “Trust on CWME” ($\beta=0.173$, $p < 0.01$), followed by “Social Cultural” ($\beta=0.233$, $p < 0.01$) and “Religiosity Motivation” ($\beta=0.114$, $p > 0.01$). Therefore, H1, H2, and H4 in this study are fully supported while the H3 is rejected $\alpha=0.01$. H3 will supplementary examined by scrutinizing its related descriptive statistics. As for H1, H2, and H4, a closer look at their beta values show that Cash waqf for MF concept, Trust, and Social Cultural were somewhat stronger factors in influencing the intention to endow CWME compared to religiosity motivation.

Ultimately, the potential multicollinearity issues were checked, and it can evidently say that the value of Variance Inflation Factor (VIF) is less than 5 (i.e. 1.490 as greater value). Thus, the evaluation shows that there are no multicollinearity problems and the regression assumption still grabbed. Therefore, going ahead with hypotheses testing through multiple regression analysis is highly recommended.

Table 6:
Multiple Regression Analysis

Variables	Standardized β	p-value	VIF
Concept of CWME	0.317*	0.000	1.498
Trust on CWME	0.173*	0.008	1.336
Religiosity Motivation	0.114	0.077	1.306
Social Cultural	0.233*	0.000	1.322
<i>F</i>	30.661*		
<i>R</i> ²	0.387		
Adjusted <i>R</i> ²	0.375		

Correlation Matrix:

**Correlation is significant at the 0.01 level ($p < 0.001$)*

5.4.Descriptive Statistics

As the H3 hypothesis, that Religiosity Motivation positively impact the intention to endow Cash waqf for Microenterprise is rejected by multiple regression analysis results, the descriptive

statistics are examined for the all the five items which included under parent variable “Religiosity Motivation” in Table 7, It observed that majority of the respondents are answering agree when it comes to Cash waqf for microenterprises.

Table 7:
Descriptive Analysis (Religiosity Motivation)

Item/ Statistics	Strongly Disagree (%)	Disagree (%)	Neutral (%)	Agree (%)	Strongly Agree (%)	Mean	SD
I have a religious/a moral obligation to endow Cash-Waqf for microenterprises	1.5	4.5	22.6	46.2	25.1	3.89	0.886
I agree that donating to at least one waqf institution is a noble act.	4.0	1.0	15.6	44.7	34.7	4.05	0.952
lack of donation to cash-waqf for microenterprises institutions do not fulfill religious/moral obligations.	6.0	9.0	36.2	34.2	14.6	3.42	1.041
I contribute to endow cash waqf to please Allah only.	4.5	3.5	27.6	36.2	28.1	3.80	1.035
Donating money conforms to my personal principles	4.5	5.	20.1	48.7	21.6	3.78	0.991

6.0. Discussion and Implications

The result of studied hypotheses affirms that Concept of CWME and Social Cultural play a key role in gaining the confidence of clients towards executing institutions and then making the decision to donate for CWME. Similarly, Trust on CWME programs provided by institutions has a positive impact on behavioral intention of customers to donate for Cash waqf for microenterprises. All earlier variable was significances at $\alpha=0.01$, while Religiosity Motivation variable was insignificant, this result may show that respondents have a good academic background, when they choose the products, they rely on other variables that are economically efficient, not just religious motivation. During ongoing research, discussions need to address the shariah-related issues, findings of the study point out that the CWME product is compatible with the purposes of *Maqasid Al-Sharia*. It preserves money and contributes to the distribution of wealth among people. It also leads to improves the situation of low-income and poor people.

As a fact, and interestingly, the concept of CWME indicator has far outpaced the Social Cultural and Trust (Standardized β of 0.317 vs. 0.233 and 0.173) albeit all being decisive determinants in influencing the decision to endow Cash waqf for microenterprises. The dominant of the concept factor is also reinforced by the fact that 63.7 percent of respondents had formal Islamic education level from Islamic High School and Islamic University, and 53.2 percent of them have a postgraduate level (Master, Ph.D.)

Hence, the microenterprises institutions should continue researching for ways to better offer to customers. Concept, trust, and social culture are relatively overlapping variables. Improve concept towards Cash waqf product can be enhanced through social cultural activities, such as in the mosques, social events, forums, etc. Trust can be built by means providing high transparency, like giving donors clear reports showing money usages and program implementation. It is also good to take the views of donors in some programs and give them chance to take part in some activities as possible. All these combined factors will generate more desire to donate CWME.

7.0. Conclusion

In short, this paper introduces cash waqf (interest free product) to microenterprises to mitigate risk. In order to promote cash waqf Malaysian Muslims should have intention to donate cash waqf to alleviate poverty. On the contrary, various researches proved that awareness level about Cash waqf for Microenterprise is low, which caused lack of intention in Malaysian Muslims. Therefore, this study determines factors influencing intention to endow Cash waqf, such as “concept, trust, religiosity and socio-culture. The result indicated that mentioned factors have significant relation with awareness level and intention of Muslims.

This study tested just donors of banking and microenterprises sectors, therefore, the study emphasis for further research in the same way and also in consumers (Poor and small and medium enterprises) side of microenterprises, in order to promote cashwaqf, alleviate poverty and replace Islamic banking product with interest-based products.

References

- Abdul-Jabbar, I. (2007). *The Legislative Purposes of Islamic Endowments*. Jordan.
- Abdullah, M. (2018). "Waqf, Sustainable Development Goals (SDGs) and maqasid al-shariah". *International Journal of Social Economics*, Vol. 45 Issue: 1, pp.158-172, <https://doi.org/10.1108/IJSE-10-2016-0295>.
- Adeyemi, A. A., Ismail, N. A., & Hassan, S. S. (2016). An empirical investigation of the determinants of cash waqf awareness in Malaysia. *Intellectual Discourse*, 4878(Special Issue: Islamic Banking and Finance), 501–520.
- Ahmed, H. (2002). *Financing Microenterprises : An Analytical Study of Islamic Microfinance Institutions*. *Islamic Economic Studies*, 9(2), 27–64. Retrieved from http://www.isdb.org/irj/go/km/docs/documents/IDBDevelopments/Internet/English/IRT_I/CM/downloads/IES_Articles/Vol_9-2..Habib_Ahmed..Financing_Microenterprises..dp.pdf.
- Arshad, R., Zain, N. M., Urus, S. T., & Chakir, S. T. (2018). *Modelling Maqasid Waqf Performance Measures in Waqf Institutions*. *GJAT | JANUARY 2018 | SPECIAL ISSUE | 157, ISSN : 2232-0474 | E-ISSN : 2232-0482*.
- Auda, J. (2008). *MAQASID AL-SHARIAH: AN INTRODUCTORY*. Published by IIIT.

- Carman, K.G. (2004). *Social Influences and the Designation of Charitable Contributions: Evidence from the Workplace*.
- Goforth, C. (2015). *Using and Interpreting Cronbach's Alpha*. Research Data Services + Sciences, University of Virginia Library.
- Ibrahim, H. (2013). *Cash Waqf : An Innovative Instrument for Economic Development*, 6(1), 1–7.
- Itani, T. (N/A). *QURAN ENGLISH TRANSLATION*. (T. Itani, Trans.) Dallas, Beirut: ClearQuran.
- Johari, F., Alias, M. H., Kefeli, Z., Ahmad, N., Wahab, K. A. B. D., Hussin, F. A. B. U., & Ibrahim, P. H. (2015). *Identifying the Potential of Continuity in Cash Waqf Contribution : a Descriptive Analysis*. *Jmfir*, 12(2), 55–67.
- Kahf, M. (2016). *Waqf: a Quick Overview*, 2. Retrieved from http://monzer.kahf.com/papers/english/WAQF_A_QUICK_OVERVIEW.pdf
- Mohammad, M. T. S., & Mar Iman, A. H. (2006). *Obstacles of the Current Concept of Waqf to the Development of Waqf Properties and the Recommended Alternative*. *Malaysian Journal of Real Estate*, 1(1), 27–38. <https://doi.org/10.1108/H-02-2015-0010>
14. Nur Khalidah Dahlan, Noor Inayah Yaa'kub, Mohamad Abdul Hamid, & Mohd Rizal Palil. (2014). *Waqf (Endowment) Practice in Malaysian Society*. *International Journal of Islamic Thought*, 5, 56–61.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric theory*, 2nd ed. New York: McGraw-Hill.
- Obaidullah, M., & Islamic, T. (2008). *Introduction to Islamic Microfinance*.
- Osman, A. F., Htay, S. N. N., & Muhammad, M. O. (2012). *Determinants of cash waqf giving in Malaysia: survey of selected works*. *Workshop Antarbangsa Pembangunan Berteraskan Islam V (WAPI-5)*, 186–243. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004>
- Rahim, A., & Rahman, A. (2007). *Islamic Microfinance: A Missing Component in Islamic Banking*. Kyoto University Research Information Repository.
- Ridhwan, M., Aziz, A., & Ahmad, N. (2015). *FACTORS THAT INFLUENCE REPEAT CONTRIBUTION OF CASH WAQF IN ISLAMIC PHILANTHROPY*. *Malaysian Accounting Review*, (December).
- Shukor, S. A., Anwar, I. F., & Sabri, H. (2015). *Muslims participation in cash waqf: The case of Malaysia*. Paper presented at International Conference of Management Sciences 2015 (IcoMS 2015), Yogyakarta, Indonesia.
- Shukor, S. A. (2017). *Muslim Attitude Towards Participation in Cash Waqf : Antecedents and Consequences*, 18, 193–204.
- Trócaire, E. W. (2005). *MICRO-FINANCE LITERATURE REVIEW*.
- Worthington Jr., E. L., Wade, N. G., Hight, T. L., McCullough, M. E., Berry, J. T., Ripley, J. S.,
- Berry, J. W., Schmitt, M. M., Bursley, K. H., & O'Connor, L. (2003). *The Religious Commitment Inventory-10: development, refinement, and validation of a brief scale for research and counseling*. *Journal of Counseling Psychology*, 50(1), 84-96.

Websites

Oxfordislamicstudies.com. (2018). Ummah - Oxford Islamic Studies Online. [online] Available at: <http://www.oxfordislamicstudies.com/article/opr/t125/e2427> [Accessed 11 Aug. 2018].

MECHANISMS OF ACTIVATING THE DEVELOPMENTAL ROLE OF ISLAMIC WAQF

Dr Majida Ziani

Professor of Law at Dar El Hadith El Hassania Institution-

Al Quaraouiyine University

Legal Advisor to the Supreme Council for the Control of Financial Endowments

Morocco

ABSTRACT

The Waqf system is one of the most important Islamic forms of charitable and voluntary work through which Muslims expressed the value of social solidarity. This system was able in the past to establish a distinguished model of development and civilization due to its ability to meet the social, economic and scientific needs of Muslims. However, the reality of Waqf today in many Muslim countries is characterized by low productivity and limited innovation. On the other hand, there is a growing interest of Western countries in systems similar to Islamic Waqf (such as, Trust Endowment Foundation) and the introduction of charitable work into comprehensive development plans of interest to the education, health and social welfare sectors.

In view of the flexibility of Islamic Waqf provisions, the need is increasing today to benefit from the modern means of management and investment in a way that makes Islamic Waqf a religious pillar of comprehensive development. Based on this, the mechanisms of activating Islamic Waqf can be studied through two axes. The first one is devoted to the modern forms of Waqf investment, while the second one is concerned with the criteria of good governance in the management and accounting of the Waqf.

SERMAYE OLUŞUM VE BİRİKİM SÜRECİNDE VAKIFLARIN ROLÜ: OSMANLI PARA VAKIFLARI ÖRNEĞİ

Prof. Dr. Mehmet Bulut
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
mehmet.bulut@izu.edu.tr

Dr. Cem Korkut
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
ckorkut@ybu.edu.tr

ÖZET

Sermaye, ülkelerin iktisadi büyümelerini ve kalkınmasını etkileyen önemli faktörlerden birisidir. Batı'nın da dünyanın geri kalanı ile arasındaki gelişmişlik farkının giderek açılmasını sağlayan sebep sermaye birikimidir. Coğrafi keşifleri müteakip ortaya çıkan sömürgecilik faaliyetleri, banka ve borsa gibi kurumlar ve nihayetinde sanayi devrimi, Batı'da sermaye oluşumu ve birikimini sağlayan başlıca gelişmelerdi. Bu dönemde Batı'nın sağlamayı başardığı sermaye birikimi sonraki dönemlerde Batılı kurumların ve ülkelerin dünya üzerindeki etkinliğini artırmıştır. Bu gelişmelerin yaşandığı dönemde farklı bir gelişme patikası izleyen bir devlet daha bulunmaktaydı. Osmanlılar, Batı'daki gelişmeleri yakından takip etmelerine rağmen kendilerine has kurumlar ile farklı iktisat politikaları izlemiştir.

Osmanlıların iktisat politikaları temelde halkın refâhını artırmaya yönelikti. Bu açıdan servetin belirli gruplarda ve kişilerde toplanmasını önleyen uygulamalar mevcuttu. Yüksek faizler ile tefecilik yapmak yasak olduğu için finansal sermaye birikimi yoktu. Ayrıca piyasadaki finansman bulma oranlarının, pazardaki kârlılık oranına yakın olması da ticari sermaye birikimin oluşmasını önlemekteydi. Tımar kurumu tarafından şekillendirilen tarımsal faaliyetler ile de sermaye birikimi yapmak oldukça zordu. Belirli kişilerin ve grupların zenginleşmesini önlemek konusunda adımlar atan Osmanlılar, vakıf kurumu hakkında farklı bir yol izlemekteydi. Vakıfların büyümesi ve gelişmesi desteklenmekteydi.

Bu vakıflardan birisi de sermayesinin tamamı veyahut bir kısmı nakit paradan oluşan vakıflardır. Bu vakıflar para vakfı olarak isimlendirilir. Sermayelerini esnafı, girişimcileri, tüccarları ve zanaatkârları finanse etmek için kullanan para vakıfları, reel sektörün önemli finansman kaynaklarıdır. Bunun yanında elde edilen kâr ile din, eğitim, hayır ve sağlık hizmetleri gibi toplumsal hayata yönelik hizmetler desteklenmiştir. Para vakıflarının kullanmış oldukları finansman oranı, uzun yıllar piyasada belirleyici konuma sahip olmuştur. Bu çalışmada Osmanlı para vakıflarının Osmanlı finans sistemi içerisinde sermaye birikimindeki rolü incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı para vakıfları, sermaye birikimi, Osmanlı finans sistemi

THE ROLE OF WAQFS IN CAPITAL FORMATION AND ACCUMULATION: OTTOMAN CASH WAQF EXAMPLE

ABSTRACT

Capital is one of the important factors affecting the economic growth and development of the countries. It is the capital accumulation that has enabled the West to gradually open up the development gap with the rest of the world. Colonial activities that followed the geographical discoveries, institutions such as banks and stock exchanges, and eventually the industrial revolution, were major developments that provided capital formation and accumulation in the West. The accumulation of capital that the West achieved in this period has increased the efficiency of Western institutions and countries around the world in the following periods. When these developments took place, there was another state that followed a different development path. Although the Ottomans closely followed developments in the West, they followed different economic policies with their own institutions.

The economic policies of the Ottomans were mainly aimed at increasing the prosperity of the people. From this point of view, there were practices that prevented wealth from accumulating in certain groups and people. There was no financial capital accumulation because it was forbidden to usury with high interest rates. Moreover, the fact that the financing rates in the financial market were close to the profitability rate in the trade market also prevented the accumulation of commercial capital. It was very difficult to accumulate capital with the agricultural activities shaped by the timar institution. The Ottomans, taking steps to prevent the enrichment of certain persons and groups, were following a different path about the waqf institution. Growth and development of waqfs were supported.

One of these waqfs is the waqfs that had cash as the entire or a part of their capital. These waqfs are called cash waqfs. The cash waqfs that use capital to finance artisans, entrepreneurs, merchants and craftsmen were important sources of finance for the real sector. In addition, the services such as religion, education, charity and health services are supported with the profit of waqf. The financing rate that cash waqfs used had been decisive in the financial market for many years. In this study, the role of Ottoman cash waqfs in capital accumulation in the Ottoman finance system will be examined.

Keywords: Ottoman cash waqfs, capital accumulation, Ottoman finance system

AVÂRIZ VAKIFLARI PERSPEKTİFİNDEN SOSYAL DAYANIŞMA VE KALKINMAYA BAKIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Akman
Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi
aakman@konya.edu.tr

ÖZET

Avâriz vakıfları İslam-Osmanlı vakıf medeniyeti içerisinde kendine özgü bir vakıf çeşididir. Osmanlı döneminde klasik vergiler dışında, doğal afet ve savaş durumlarında para, mal ve hizmet şeklinde nakdi ve hatta aynı talep edilen düzensiz vergiler avâriz olarak adlandırılmıştır. Bu vakıf türü başlangıç itibarıyla bu bahse konu örfü vergileri ödeme gücü zorluğu yaşayan belde ve mahalle sakinleri için kullanılmıştır. Fakir kesimlere bu vergileri ödeyebilmeleri için kurulan para ve gayrimenkul vakıflarından yardım edilirdi.

Sonradan bu vergilerle ilgili yükümlülük eski önemini kaybedince, bu vakıfların gelirleri köy ve mahalle sakinlerinin beklenmedik, ani gelişen zaruri ihtiyaçlarına sarf edilmeye başlandı. Avâriz vakıflarının gelirleriyle köy ve mahalle sakinlerinin aniden meydana gelen salgın hastalık, yangın, deprem, sel ve benzeri afetlerin sebep olduğu zararlar giderilmiştir. Ayrıca dul, yetim, fakir ve kimsesiz kızların evlendirilmesi, sahipsiz cenazelerin masrafları, su yolu, çeşme, temiz ve pis su kanalları, sıbyan mektebi ve iş hayatına yeni atılanların başlangıç sermayeleri bu vakıfların fonlarıyla karşılanmıştır.

Bu vakıflardan istifade noktasında müslim ve gayri müslim ayrımı yapılmaz, vakfın kapsama alanındaki yerleşim yerinde karışık halde oturan herkes eşit şekilde bu vakıf hizmetinden istifade ederdi. Osmanlı toplumu içerisinde yaşayan gayrimüslimlerin kurucusu olduğu avâriz vakıflarına da rastlanmaktadır. Esnaflara yönelik kuruluşlar da kendi üyeleri için avâriz vakıfları yoluyla sandıklar oluşturmuşlardır. Sosyal yardımlaşma amacına matuf olarak bazı masraflar, aniden meydana gelen ortak ihtiyaçlar başta olmak üzere, iflas ve diğer şekillerde işleri kötüye giden üyelerin, borç almak ve fon sağlamak şeklindeki ihtiyaçları da bu sandıklardan karşılanmıştır. Bu sandıklardaki paralar çoğunlukla para vakıflarında “istirbah” yoluyla işletilerek benzer ihtiyaçlara harcanmıştır. Bu vakıfların gelirleri çoğunlukla Osmanlıda oldukça yaygın uygulama alanı bulmuş para vakıfları yoluyla işletme imkanı bulmuştur.

Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde zaman zaman avâriz vakıflarının mal ve paraları eğitim için harcanmış ve belediyelere aktarılmıştır. Özellikle az gelişmiş bölgelerde sosyal dayanışma ve kalkınması için gerekli, yeniden ihya edilmesi ve yaşatılması gereken bir müessese olan Osmanlı dönemi avâriz vakıflarından günümüze yönelik önemli çıkarımların yapılması mümkün ve gereklidir.

OVERVIEW OF SOCIAL SOLIDARITY AND DEVELOPMENT IN THE PERSPECTIVE OF AWARIZ FOUNDATIONS

ABSTRACT

Avârız foundations are a peculiar kind of foundation within the Islam-Ottoman foundation (endowment) civilization. Apart from classical taxes in the Ottoman period, natural disasters and warfare in the form of money, goods and services in cash and even the goods itself as an irregular demanded tax is called avârız. This foundation type was originally used for residents in the towns and villages who are experiencing difficulty in paying for this kind of taxes. The poor were helped by the money and real estate foundations established to pay these taxes.

Later, when the obligation to these taxes loses its former importance, the incomes of these foundations have begun to be exerted to the unexpected, suddenly developing necessities of village and neighborhood residents. The incomes of the avârız foundations and the damages caused by the epidemic, fire, earthquake, flood and similar disasters that suddenly occurred to villagers and neighborhood residents have been eliminated. Also, funded by these foundations are marriage of widows, orphans, poor and girls without any relations, costs for owning funerals, waterways, fountains, clean and dirty water channels, livelihoods, and newcomers to business life

Muslims and non-Muslims were not discriminated at the point of benefiting from these foundations, and everyone who lived in the mixed settlement area of the foundation would benefit from this foundation service equally. Organizations aimed at craftsmen have also created funds for their members through avârız foundations. Some of the expenses for the purpose of social assistance have been met by the need for the borrowing and funding of the members who went badly in bankruptcy and other forms, in particular the common necessities coming to the market. The money in these boxes was mostly spent on similar necessities by being operated by way of "istirbah" in money foundations. The incomes of these foundations were found to be very common practice in the Ottoman Empire and they were able to operate through cash foundations.

In the Ottoman and Republic era, the goods and money of avârız foundations were spent for education and transferred to the municipalities from time to time. It is possible and necessary to make significant inferences from the Avârız foundations of the Ottoman period, which are necessary for the social solidarity and development of underdeveloped region, and which must be rehabilitated and kept alive.

KAMU YARARI VE VERGİ STATÜSÜ BAĞLAMINDA SOSYAL BİR KURUM OLARAK VAKIF DERNEK KURUMU ÜZERİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Aydın Kudat
Dr. Öğr. Üyesi
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
akudat@ybu.edu.tr

Hakan Dulkadiroğlu
Dr. Öğr. Üyesi
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

ÖZET

Dernek ve vakıflar finansal sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla birtakım vergi istisnası ve muafiyetlerinden yararlanmaktadır. Gelirlerinin en az 2/3'ünü genel ve özel bütçeli idarelerin içinde yer alan hizmetlerin yerine getirilmesini amaç edinmek üzere kurulmuşlardır. Bu vakıflar ile münhasıran devlet üniversitelerinin faaliyetlerinin devam ettirilmesi ve desteklenmesi amacıyla kurulan vakıflara, Maliye Bakanlığının önerisi üzerine Bakanlar Kurulunca vergi muafiyeti tanınabilmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğünün 2016 yılı verilerine göre toplam yeni vakıf sayısının 5.100 olduğu ve vergi muafiyeti olan vakıf sayısının 267 olduğu dikkate alındığında bu oranın %5 olduğu görülmektedir.

Kamu yararına çalışan dernekler, Maliye Bakanlığının görüşü, İçişleri Bakanlığının teklifi ve Bakanlar Kurulunun kararıyla tespit edilir. Bir derneğin kamu yararına çalışan derneklerden sayılabilmesi için, en az bir yıl faaliyette bulunması gerekir. Dernekler, amacını gerçekleştirmek üzere giriştiği faaliyetler, topluma yararlı sonuçlar verecek nitelikte olması şarttır. Dernekler Dairesi Başkanlığının 2018 yılı verilerine göre faal dernek sayısının 112.000 ve kamuya yararlı dernek sayısının 390 olduğu dikkate alındığında derneklerin sadece %0,3'ü vergi muafiyeti kapsamındadır. Bu rakamlara göre vergi muafiyetinden yararlanan dernek ve vakıfların oranı oldukça azdır.

5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanununun 1 inci maddesine dayanılarak dernek ve vakıfların kurumlar vergisi mükellefleri arasında sayılmadığı, aynı maddenin (ç) bendinde ise vakıf ve derneklere ait iktisadi işletmelerin kurumlar vergisi mükellefiyeti kapsamına alındığı belirtilmektedir. Dernekler, Gelir Vergisi Kanunu'nun 94 üncü maddesinde nakden veya hesaben ödeme yaptıkları sırada, istihkak sahiplerinin gelir vergilerine mahsuben tevkifat yapmaya mecbur tutulanlar arasında sayılmıştır. Aynı maddenin (5/b) bendinde, vakıflar (mazbut vakıflar hariç) ve derneklere ait gayrimenkullerin kiralanması karşılığında bunlara yapılan kira ödemelerinden gelir vergisi tevkifatı yapılacağı hükme bağlanmıştır.

Bu çalışmada kamu yararı ve vergi statüsü açısından sosyal bir kurum olarak vakıf ve dernekler üzerinde değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: Vergi istisnası, Vakıflar, Dernekler

TAX STATUS OF TAX-EXEMPT FOUNDATIONS AND PUBLIC BENEFIT ASSOCIATIONS IN TURKEY

ABSTRACT

Associations and foundations benefit from certain tax exemptions in order to ensure their financial sustainability. Foundations established to aim at the fulfillment of any services within the budgets of general and special budget administrations in the ratio of at least 2/3 of the revenues and also foundations established for the continuation and support of the activities of state universities exclusively might be given tax exempt status by the Ministry of Council upon the proposal of the Ministry of Finance. According to the 2016 data of General Directorate of Foundations, there are around 5.100 new foundations and only 267 of them have tax-exempt status, which means to 5% of the total number.

Public benefit associations are determined by the proposal of the Ministry of Interior and the decision of the Council of Ministers upon the opinion of the relevant ministries and the Ministry of Finance. Having a public benefit status for association depends on at least one 1-year activity, goals and activities for goals, which require public benefit features and scopes. With regard to the 2018 data of Associations Department, there are around 112.000 active associations and the number of public benefit associations is 390 which means that only 0,3% of the total number is having tax exempt status. According to these figures, the ratio of associations and foundations benefiting from tax exemption and exception is relatively too small.

It is stated that associations and foundations are not counted as taxpayer based on Article 1 of the Corporate Tax Law No. 5520 and that the economic enterprises belonging to foundations and associations are included in the scope of corporation tax liability in the subsection (ç) of the same article. Associations are considered to be obliged to pay withholding in return for income taxes of their owners when they make payments in cash or accounts because of Article 94 of the Income Tax Law. In the 5/b subsection of the 94th Article of the Income Tax Law, it was decided that the income tax shall be made from the rent payments made to the rents of the real estates belonging to the associations and foundations (excluding fused foundations).

In this study, a social institution will be evaluated on foundations and associations in terms of public interest and tax status.

Keywords: Tax-exempt status, foundations, associations

Giriş

Yararlanılması mümkün ve caiz olan bir malı, Allah'ın mülkü olmak üzere temlik ve temellükten menetmek ve menfaatini (gelirini), Allah rızası için bir hayır cihetine harcamak etmek olan vakıf, İslâm'da Kur'an, Sünnet ve icma delillerine dayanır. (el- Kâsânî 1974, 6 / 217.)

İslam medeniyetine ait infak ameliyesinin bir kısmını teşkil eden mali ibadet hüviyetli vakıf organizasyonlarının nevi şahsına münhasır teşekkül ve işleyiş biçimi vardır. Para vakıflarının, tarihi süreç içerisinde yaygınlık kazanmasıyla kâr amacı taşımayan sosyal amaçları gerçekleştirmek üzere iktisadi organizasyonlara benzer işleyiş modelleri olabilmektedir. (Davut vd. 1999 /4)

İktisadi anlamda gayri menkul vakıflardan daha işlevsel olan para vakıfları; “Aslının tüketilmeden kendisinden istifade edilemeyen vakıflar,” tanımı, menkul vakıflar içinde

değerlendirilmiştir. Bunların müşterek olduğu tanım; “Mislinin baki kalması, aslının baki kalması gibi görülmesi”dir. Bu tanım çerçevesinde sosyal ve iktisadi alanda değerlendirilen para vakıfları toplumun asgari ihtiyacı olan mal ve hizmetlerin üretiminde daha aktiftir.

Günümüzdeki vakıflara bakıldığında ise bunlar, özel firmalar ve kamu kurumlarına benzer biçimde misyon ve hedeflerini başarmak için kaynakları nasıl elde edebiliriz sorusuyla yüzleşirler. Özel sektörün ve vergi yoluyla fonlanan kamu kurumlarının aksine, çoğu vakıf ve dernek farklı kaynaklardan gelen fonlarla beslenerek varlıklarını sürdürmektedir.

İslam hukukuna göre nukûd vakıflarında te’bîd ve süreklilik hususu, değişik açılardan tartışmalara mahal olmuştur. Aslında bütün mezhepler, vakıflarda te’bîd vasfı merkeze almakla beraber bazı durumlarda bu vasıf yerine gelmemektedir. Akdin özelliği, vakfa mahal olan değer niteliği, vakıf sahibinin şartı ve vakfın işleyişi esnasında mütevellî ve yetkili kişilerin tasarrufu gibi hususlar te’bîd vasfını değiştirebilmektedir. Nukûd vakfında misli baki kalması aynısının baki kalması hükmünde değerlendirilmiştir (İbnu'l-Humam, 5/51). Malikî’ler, te’bîd şart koşulduysa bunu sağlamak için istibdâl yoluna gidilir. Belli bir süreyle sınırlı vakıf işlemini de caiz görmüşlerdir. Ebu Hanife’ye göre te’bîd noktasında sorun var; zira ona göre vakıf ariyet hükmünde olup bağlayıcı değildir. Tek taraflı bir işlem olduğundan ilerde geri cayma ihtimali mevcuttur. (Kudat, 2017 /257-271)

Genel mânada vakıflarda özellikle nukûd vakıflarında te’bîd ve süreklilik vasfıyla yakından alakalı olan istibdâl konusu da tartışılan hususlardandır. Vakıflarda te’bîd ve kalıcılık esastır. Te’bîd ve istibdâl sıkı bağlantılıdır.

Vakıf amelîyesi, kelimenin işaret ettiği lügat anlamına göre durağanlık ve statik hal değil, cârî, cevval ve çok boyutlu bereketli bir ibadettir. (Kudat, 2017 /257-271)

Türkiye’de vakıflar ve dernekler, yurt içi ve dışındaki ekonomik, siyasi ve sosyal değişimlerden etkilenecek sayılarını artırmakta ve kurumsal kapasitelerini güçlendirmektedir. Türkiye’de devlet vakıf ve derneklerin finansal açıdan desteklenmesi için bu kurumlara vergi muafiyeti statüsü verilebilmektedir. Bu çalışmada vakıf ve derneklere ilişkin hukuki bilgiler ve sayısal veriler çerçevesinde kamu yararına çalışan dernekler ve Bakanlar Kurulunca vergi muafiyeti tanınan vakıflara vergi muafiyeti açısından istisna ve muafiyetler tartışılacaktır.

Kavramsal Arka Plan

Vakf veya vakıf (VKF) kökünden Arapça bir mastar olup, sözlükte; hapsetmek ve alıkoymak demektir. Vakıf kelimesi bir isim olarak, edilgen kök, yani "vakfedilen mal" anlamını ifade eder. Osmanlı imparatorluğu uygulamasında "evkaf" tabiri, bu anlamda vakfın çoğuludur. (İbn Manzur, 3/969-970; Zebidi, 6/ 369) İslâm Hukuku'nda vakıf muamelesi için "Vakıf", "Habs veya Hubs" ve "Sadaka" olmak üzere üç terim kullanılmıştır. Peygamberimiz Hz. Muhammed(s.a.s.) bazı hadislerinde vakıf yerine, eş anlamlısı olan "habs" kelimesini kullanmıştır. Şafîî (ö. 204/819) ile Maliki hukukçular ve bunları izleyenler, Hz. Peygamber(s.a.s.)'in hadisine sadık kalarak, vakıf için "habs" veya "hubs" ile çoğulu olan "ahbas" terimini kullanmaya devam etmişlerdir (Şafîî 1973 6/51; Malik 6/98).

Hanefîlerin büyük çoğunluğu, işin basından itibaren "vakıf" terimini kullanmayı tercih etmekle birlikte, bazı Hanefî hukukçuları, konu başlığı olarak "Vakıf ve Sadaka"yı birlikte kullanmışlardır (el- Kâsânî, 1974, 6/217).

Terim Olarak Anlamı: Vakıf, bir hukukî müessese olarak şöyle tarif edilmiştir: Vakıf; kendisinden yararlanmak mümkün ve caiz olan bir malı, devamlı olarak Allah'ın mülkü olmak üzere temlik ve temellükten menetmek ve menfaatini (gelirini), Allah rızası için bir hayır

cihetine tasadduk etmektir. (İbnü'l-Hümmam, 5 / 40; el-Kubeyşî, 1977, 1/75) Burada mal, vakfedenin mülkiyetinden çıkar ve Allah'ın mülkü haline gelir. Böyle bir malın yönetimi artık vakıfnamedeki şartlara ve genel esaslara göre olur. "Allah yolunda hapsetmek ve yararını insanlara ait olmak üzere tamamıyla tahsis etmek üzere bir 'ayn'" (Ömer Hilmi Efendi, 1977: 13; Öztürk, 1983: 27; Akgündüz, 1996: 90) şeklinde tanımlanan vakfin gayrimenkul bir varlık olmasını gerektirdiği halde örf ve teâmüle binâen para vakfına cevaz verilmiştir (Berki, 1966/45; Akgündüz, 1996/90).

Vakıf şartlarını incelediğimiz zaman kurulan vakıfların dinî amaçlı olmalarının yanısıra sâdece fakirlikle mücadele eden, yoksullara yardım eden bir müessese olmakla yetinmemiş iktisadi hayatın adil bir şekilde dönmesine ve "insan haysiyetine yaraşır bir asgarî seviyenin sağlanması" na vesile olmuştur.

Nitekim günümüzde yapılan tanımlar da bunu teyit etmektedir. Bir tanıma göre bu kurumlar; "Kurucularının, yöneticilerinin ve üyelerinin birinci derecedeki amacı kâr elde etmek yerine, topluma hizmeti hedef alan kuruluşlar," olarak tanımlanmaktadır. Buna göre kâr amacı gütmeyen kuruluşların hiç kâr elde etmeyecekleri/etmek istemeyecekleri anlaşılmalıdır. Bu kuruluşlarda kâr elde etmek, kâr amaçlı kuruluşlar ve kamu sektörü gibi kuruluşlarda olduğu gibi temel amaç değil, kuruluşun topluma hizmet amacını gerçekleştirmede yardımcı olacak kaynakların sağlanması için ulaştırılması gereken bir araç olarak görülmektedir.

Günümüzde kâr amacı gütmeyen sektör kendine özgü dinamikleri ve özellikleri ile yeni ve güçlü bir sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Kâr amaçlı özel sektör ile iktidar amaçlı kamu sektörü yanında kamu ile ilgili farklı bir sosyal alanı oluşturmaktadır (İnal-Biçkes).

Vakıf ve dernekler özel firmalara ve kamu kurumlarına benzer biçimde misyon ve hedeflerini başarmak için kaynakları nasıl elde edebiliriz sorusuyla yüzleşirler. Temel olarak kazanılan gelire dayanan özel sektörün ve esasen vergi yoluyla fonlanan kamu kurumlarının aksine, çoğu vakıf ve dernek farklı kaynaklardan gelen fonlarla beslenmektedir.

Vakıf ve derneklerin gelirleri vergiler veya kârlardan ziyade üyeler ve destekçilerin katkılarından gelmektedir. Devletin vakıf ve dernekleri finansal olarak desteklemesi için farklı enstrümanlar bulunmaktadır (Weisbrod, 1998). Devletin bu kuruluşlara yönelik en güçlü finansal destek yollarından birisi bunlara tanınan vergi muafiyetleridir.

Devletin vakıf ve derneklere tanıdığı vergi yönünden ayrıcalıklı statü tartışılmaktadır. Bir bakış açısına göre; devlet STK'lara verdiği ayrıcalıkları kaldırmalı ve daha serbest bir piyasa yaklaşımına izin vermelidir. Diğer bir bakış açısına göre ise vakıf ve derneklerin faydalı işler yaptığı ve sürekli devlet desteğini hak ettiği yönündedir. Desteklemesine ilişkin başka bir görüşte ise devlet ile vakıf ve derneklerin karşılıklı bağımlı olması ve öyle kalması gerektiği ileri sürülmektedir (Anheier, 2005: 290).

Vakıf ve derneklerin finansal yapısının sağlam ve dengeli tutulması, bu kurumların sürdürülebilirliklerinin ve etkililiklerinin sağlanmasında önemli bir yer tuttuğundan doğal olarak kaynak yetersizlikleriyle karşılaşmaktadırlar. Farklı fonlardan beslenmek yerine tek bir fondan beslenen vakıf ve dernekler zamanla başlıca gelir kaynağının davranışı ve yapısını yansıtabilecektir. Daha çok devlet fonlarına dayanan vakıf ve dernekler zamanla kamu kuruluşuna benzeyecektir. Kazanılan gelire dayanan vakıf ve dernekler ise piyasa firmalarına benzeyecektir.

Medeniyet tarihimizde vakıflar genel manada ilmiye diniye ve içtimaiye diye tabir edilen medrese, imarethane, han, cami, şifahane ve imaret gibi toplumun kurumsal ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla sunulmuştur. Bu vakıfların yanı başında hem bu mekânların iâşe ve

idamesi, hem de toplumun sosyal ve ekonomik gibi birden fazla açıdan ihtiyaçlarını karşılamak üzere nukûd vakıfları tanzim edilmiştir. Bunlar günümüzde de özellikle yoksullukla mücadele strateji planı oluşturulurken sürdürülebilir kalkınma hususunda etkin görev ifa edebilir.

Aslının baki, menfaatinin sürekli olan bir müessese olarak bu mahiyetteki vakıf birden fazla alanda toplumsal ihtiyaçları karşılamaktadır. Bir vakıf medeniyeti kuran Osmanlı'nın nukûd vakfı uygulamalarında bizim için güzel modeller olabilir. Mesela Osmanlı tarihinde ekonominin büyük bir bölümünü teşkil eden ziraat alanında çiftçilerin finansman ve tohum gibi ihtiyaçlarını karşılamada önemli rol oynamıştır. İslami kurumlarla yakın ilişki halinde olan Osmanlı ekonomisinin felsefesi, kalkınmadan ziyade toplumda herkesin asgari ihtiyaçlarını sağlamaya dayanır.

Türkiye'de vakıflar ve dernekler, yurt içi ve dışındaki ekonomik, siyasi ve sosyal değişimlerden etkilenerken sayılarını artırmakta ve kurumsal kapasitelerini güçlendirmektedir. Türkiye'de devlet vakıf ve derneklerin finansal açıdan desteklenmesi için bu kurumlara vergi muafiyeti statüsü verilebilmektedir.

Vakıf, karşılıklı yardımlaşma esasına dayanan sınıflar arasındaki uçurumu ortadan kaldırıp yakınlaşmayı tesis eden sosyal bir yardımlaşma kurumudur. (Akgündüz, 1996 /41) İslâm dini; tabakalar arasındaki uçurumu kaldırmak, zengini fakirin yardımına koşturmak için zekât müessesesini farz kılmıştır. Hz. Peygamber(s.a.s.) de insanları hayır yapmaya teşvik etmiştir. Bunun en güzel tezahürü de ve Müslümanlar insanlara vakıflar yoluyla yardımcı olmuşlardır (Buhârî, Rikak, 49,51). Özellikle Osmanlıda, İslam'ın bu yöndeki teşviki vakıf şeklinde kurumlaşınca, İslâm Devletlerinde, dinî inanç ve düşüncelerin güçlü olduğu kurumlar olarak, her zaman toplum hayatında, istikrar ve devamlılığın sembolü olmuşlardır (Canan, 1995, 2 / 548-549). Nitekim günümüzde yapılan tanımlar da bunu teyit etmektedir. Bir tanıma göre bu kurumlar; "Kurucularının, yöneticilerinin ve üyelerinin birinci derecedeki amacı kâr elde etmek yerine, topluma hizmeti hedef alan kuruluşlar, " olarak görevlendirilmişlerdir. (Peter F. Drucker, 1990 /14) Buna göre kâr amacı gütmeyen kuruluşların hiç kâr elde etmeyecekleri/etmek istemeyecekleri anlaşılmalıdır. Bu kuruluşlarda kâr elde etmek, kâr amaçlı kuruluşlar ve kamu sektörü gibi kuruluşlarda olduğu gibi temel amaç değil, kuruluşun topluma hizmet biçiminde belirlenen amacını gerçekleştirmede yardımcı olacak kaynakların sağlanması için ulaştırılması gereken bir araç olarak görülmektedir (İnal-Biçkes).

Üçüncü sektör olarak nitelenen bu birimler hem kamu sektörü hem de özel sektör üzerinde büyük bir sosyal, ekonomik ve siyasal etkisi bulunmaktadır. (Necdet Sağlam, 2006 /47.)

Toplumun dinî ve sosyal kurumlarının katkısı alınmadan sürdürülebilir kalkınma ve ekonomik büyümenin sağlanması zordur. Sürdürülebilir kalkınma ve yoksullukla mücadele gibi uzun vadeli ve maliyetli olan sosyal destek faaliyetleri sadece devlete bırakılamaz. Üçüncü sektör olarak adlandırılan ve kâr amacı gütmeyen sektörlerin devreye girmesi gerekir. Ne var ki, günümüzde bu işi yapıyor görünen STK'ların ekseriyeti bunu sadece sıcak parayla yapmaktadır. Dolayısıyla rolü sadece aracılık yapmaktan ibarettir. Vakıf ve özellikle nukûd vakfı bu noktada onlardan ayrılmaktadır. Osmanlılar sosyal barışı sağlamada bundan azamî ölçüde istifade etmişlerdir; çünkü vakıf kurumu bugün sosyal devletin yaptığı sağlık, sosyal ve eğitim hizmetlerini yerine getirerek, sosyal patlamaları önlediği gibi vatandaşın devlete karşı bağlılığını perçinlemiştir.

Tarihi ve Hukûkî Arka Plan

Antik çağa kadar uzanan bir tarihe ve geleneğe sahip olan vakıflar; vakfedenin iradesi ve isteğiyle kurulan gönüllü kuruluşlardır (Ertem, 2001/ 40). “Sevdiğiniz şeylerden Allah için harcamadıkça tam hayra erişemezsiniz.” (Âli İmrân-92). Ayeti hakkında Ashab-ı kiramdan Ebu Talha (ö. 34/654); “Bu ayet, Rabbimiz bizden mallarımızı kendi yolunda harcamamızı istiyor. Ey Allah'ın elçisi, en sevdiğim "Birha" arazimi Allah için tasadduk etmek istiyorum" dedi. Hz. Peygamber'in (SAS) araziyi en yakın hısımlarına vermesini tavsiye etmesi üzerine de, onu amcasının oğulları ve diğer bazı hısımları arasında taksim etti. Müfessirler bunu vakıf amelisiyle yorumlamışlardır (Buharî, Zekât, 44, Müslim, Zekât, 42).

Türkiye, Selçuklu ve Osmanlı döneminden bugüne kadar yaşayan güçlü bir vakıf geleneğine sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde adalet ve güvenlik haricinde eğitimden sağlığa kadar günümüzde devletin üstlendiği birçok toplumsal hizmeti vakıflar üstlenmiştir (Yıldırım, 2013: 60).

Batı menşeli olan kapitalizmin en temel karakteri olan hatta kapitalizmin muharrik gücü olarak telakki edilen faizli bankacılık kurumlarını temellendirdiği on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda Osmanlı; vakf-ı nukûd denilen para vakıflarını kurup geliştirdi. Rumeli diyarında başlayan bu müessese, süreç içerisinde Osmanlı diyarının diğer bölgelerinde de yaygınlaştı. Günümüzde de Türkiye'de bulunan vakıflar eğitimden, sağlığa, kültür ve sanattan yardım faaliyetlerine kadar farklı alanlarda faaliyetler göstermektedir.

Vakıflar bir kamu amacına hizmet eden beş temel özelliğe sahip özel varlıklardır. (Anheier 2005: 51) Buna göre vakıflar: Mal temelli bir kurumdur ve orijinal bir senede dayanmalıdır. Doğal olarak kurulan bir örgüte, görece kalıcılık ve amaç veren bir beratı vardır.

İslam hukukuna göre, aslının tüketilmeden kendisinden istifade edilemeyen menkul vakıf türlerinden nukûd vakıflarına, mislinin baki kalması aslının baki kalması gibi görülmesiyle (İbn Nuceym, 1997, s. 5/219) hayrî işlerin inşâ ve ihyasında ayrı bir dinamizm kazandırmıştır. Böylece para vakıfları toplumsal kalkınma ve sosyal refahın tesisine dönük iktisadi hayatta geniş alan bulabilmiştir. (Kudat, 2017 /257-271) Bu muhteva, vakf kelimesinin lügavi olarak ifade ettiği statik ve durağanlık gibi mefhumdan ziyade, cereyan eden aslının baki (habs), menfaatinin daim (tesbîl) olması gibi ıstılâhî mefhumunun ruhuna daha uygundur. Zira İslam medeniyetine ait olan vakıf amelisinin hakikati statik değil dinamiktir (Kardavi; 1969, s. 109).

Meri hukuka göre vakıflar özel bir kurumdur. Vakıflar kurumsal olarak devletten ayırılırlar ve yapısal olarak kamu kurumlarından ayrı olma açısından kamu dışıdır. Bu nedenle, vakıflar devlet otoritesi uygulamazlar ve doğrudan çoğunluk kontrolü dışındadırlar.

İslam hukukuna göre, para vakıflarının tescil vesikalarında sermaye miktarı, tevliyet, işletme, sarf mahali ve kuruluş gayesi gibi temel unsurların yer aldığı vakıf şartnameleri incelendiği takdirde vakıfların dinî amaçlı olmalarının yanı sıra kamusal alanda birçok ihtiyacın karşılanmasında önemli bir misyon ifa etme mülahazalarının da söz konusu olduğu görülecektir (Örnek olarak bakz. VGMA Defter No: 730, Sayfa: 63, Sıra: 36; Edirne Şer'îye Sicilleri Defter No: 4675 Sayfa: 21-22; VGMA Defter No: 624, Sayfa: 267, Sıra: 222). Dolayısıyla para vakıfları, sadece sosyal yardımlaşmanın bir kurumu olarak yetinilmemiş iktisadi hayatın adil bir şekilde dönmesine de vesile olmuştur (Akgündüz, 1996, s. 41). Sosyal tabakalar arasındaki farklılığı kaldırmak, sürdürülebilir ve süreklilik arz eden infak amelisi olan dinî teşvik (Bakara, 43, 83, 110; Nisâ, 77, 162; Nûr, Beyyine, 5) Müslümanların kültüründe özellikle vakıf şeklinde kurumsallaşmıştır (Faroqi, 1994, s. 286).

Kendi kendini yönetir. Bazı özel vakıflar sıkı biçimde ya kamu kurumları tarafından ya da diğer kurumların parçası olarak ticari kuruluşlar tarafından kontrol edilirler Kurumsal sosyal sorumluluk bilincinin merkezi konumda olduğu para vakıflarında, ahlaki gelişme amaçlanmaktadır. Para vakıflarında elde edilen kazanç sosyal hizmetlere harcanır. Diğer bir ifade ile hedefte kâr değil ahlaki mülahazalar vardır. Amaç ile araç yer değiştirilmez. İslâm fihhının ahlakî kodları bağlayıcı olup asl-ı mala hâlel getirmemek ve faize/harama bulaşmamak gibi Allah'a hesap verilebilirlik vardır. (Kudat, 2017 /257-271).

Kâr dağıtmaz. Vakıflar varlıklarının kullanımından veya ticari faaliyetler tarafından oluşturulan geliri sahiplerine, aile üyelerine, mütevellilere veya yöneticilerine geri döndürmez. Bu anlamda, vakıflarda ticari kaygılar öncelikli değildir.

Birer iktisadî organizasyon olan para vakıfları, İslam hukukuna göre vakıf sermayesini kazançlandırıp kâr edebilirler. Fakat kâr amaçlı organizasyonlar değildir. Ekonomik kalkınma yerine toplumsal ihtiyaç merkezli kurumlardır. Esas itibarıyla, sahiplerine ya da kurucularına kâr sağlama amacı gütmeyen kuruluşlar olarak bilinen bu yapılar, bazen kâr yaparlar. Ancak, kurucularına kâr dağıtmazlar. Sağlanan kârı tekrar kurucularının hayrî amaçları ve vakfiyenin misyonu için kullanırlar (Yalçın 1979, s. 184). Diğer bir ifadeyle toplumun zaman ve koşullara göre değişiklik arz eden asgari geçim ihtiyaçlarını karşılamayı, bu bağlamda kamusal temel hizmetleri ifa eden kurumların iâşe ve idamesini sağlama gayesindedir. (Kudat, 2017 /260)

Kamu amacı güden tüzel kuruluşlardır. Anayasa dâhil birçok kanun ve mevzuat hükmünde vakıfları ilgilendiren hükümler yer almaktadır. Anayasa'nın Dernek Kurma Hürriyeti başlıklı 33'üncü maddesinin son cümlesinde; "Bu madde hükümleri vakıflarla ilgili olarak da uygulanır." denilmektedir. Türk Medeni Kanunu'nun 101'inci maddesinin 3'üncü fıkrasında "vakıflarda üyelik olmaz" hükmü Anayasadaki bu ibareye dayanılarak Anayasa Mahkemesi kararıyla iptal edilmiştir. Buna göre vakıf senedinde üyeliğe ilişkin hüküm bulunan vakıflara üye olunabilmektedir.

4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'na göre vakıflar; "Gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amaca özgülemeleriyle oluşan tüzel kişiliğe sahip mal toplulukları." olarak tanımlanmaktadır. 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'na göre Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türkiye'de vakıfların yönetiminden, gözetiminden, denetiminden ve temsilinden sorumlu kurumdur. Bu Kanunda vakıflar; mazbut, mülhak ve yeni vakıflar, cemaat ve esnaf vakıfları başlıkları altında tanımlanmaktadır.

Türkiye'de STK'lar denilince dernekler ilk akla gelen kurumlardandır. Türkiye'de dernekleşme ve dernekçiliğin gelişimi daha çok 19 ve 20'nci yüzyılda yaşanan gelişmelerin sonucudur. Dernekler hukukuna ilişkin ilk düzenlemelere Fransız Dernekler Kanunundan ilham alarak hazırlanan 1909 tarihli Cemiyetler Kanununda yer verilmiştir (Özsunay, 2003: 12). Cemiyetler Kanunuyla; İzciler Ocağı, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Türk Ocağı, Türk Yurdu Cemiyeti, Çiftçiler Derneği, Sanatkâran Cemiyeti, Hilal-i Ahmer, Donanma Cemiyeti gibi pek çok cemiyet kurulmuş bunlardan bazıları varlıklarını günümüze kadar sürdürme gelmiştir.

Türkiye'de Vakıf ve Derneklerin Vergi Statüsü

Kamu yararı ve vergi muafiyeti statülerinin mali boyutu bulunmaktadır. Önceden belirlenen kriterleri karşılamaları halinde dernek ve vakıflar kendilerine verilen bu statülerle bazı muafiyet ve istisnalar kazanmaktadır. Bu statüler ve getirdiği vergi muafiyeti ile istisnalar, vakıf ve derneklerin kapasitelerinin geliştirilmesine ve etkili hizmet sunumlarına yol açabilmektedir.

TÜSEV'in çalışmasında da (2015: 86) belirtildiği üzere vakıf ve derneklerin bu statülere sahip olup olmamaları kamusal destekler konusunda belirleyici hususlardan biridir.

Vakıf ve derneklere sağlatılan vergi statüsü sadece Türkiye'ye özel bir durum değildir. Dünya'da birçok ülkede vakıf ve dernekler bu statüye sahip olabilmekle birlikte başvuru usulleri, bu statüyü veren makam ve kapsamı ülkeden ülkeye değişebilmektedir. Devlet Denetleme Kurulunun kamuya yararlı dernekler ile ilgili yaptığı çalışmada (2010: 336) kamuya yararlı dernek statüsü verilmesinde bazı ülkelerde vergi makamları (Almanya gibi), bazılarında ilgili mahkemeler (Macaristan gibi) veya Adalet Bakanlığı gibi kamu kurumları (Bulgaristan) yetkilidir. İngiltere gibi ülkelerde ise bağımsız kurumlar bu yetkiye sahiptir.

Kâr amacı gütmeyen kuruluşların en gelişmiş olduğu ülkelerden Amerika'da bu kuruluşların vergi statüsü kazanması Gelir Vergisi Kanunu (Internal Revenue Code) ile düzenlenmiştir. Buna göre; Amerika'da vakıf ve derneklerinde içerisinde yer aldığı kâr amacı gütmeyen kuruluşların çok büyük bir kısmı Gelir Vergisi Kanunu'nun istisnaları düzenleyen 501'inci maddesinin vergiden muaf kuruluşları belirten (c) bendinin 3 ve 4'üncü bentlerinde yer almakta ve 3'üncü bentte değerlendirilenlere yapılan bağışlar vergiden düşmektedir. 501(c)(3) statüsünde olabilmek için, bir kuruluş üç testten geçmelidir. Bu testler; örgütsel test, politik test ve varlık testinden oluşur.

Kâr amacı gütmeyen kuruluş, herhangi bir kanuni amaç için kurulabiliyorken, 501(c)(3) statüsü için örgütsel test kâr amacı gütmeyen kuruluşun; eğitim, edebiyat, din, hayır hizmetleri, bilimsel faaliyetler, kamu güvenliği, belirli ulusal ve uluslararası amatör spor rekabetlerini hızlandırmak ve çocuk ve hayvanlara eziyeti önleme başlıklarından bir veya daha fazlasında faaliyet göstermesini gerekli kılar. Politik test bu kuruluşların propagandadan, politik müdahaleler ve desteklerden, yasama konularından uzak kalıp kalmadığını sınar. Varlık testinde üyelerine elde edilen gelirin kâr payı olarak dağıtılmadığına bakılır (IRS, 2014).

Türkiye'de Dernekler için kamu yararı statüsü 5253 sayılı Dernekler Kanunu ve bu Kanuna dayanılarak çıkarılan Dernekler Yönetmeliği ile belirlenmiştir. Vakıflar için vergi muafiyeti statüsü ise 4962 Sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Vakıflara Vergi Muafiyeti Tanınması Hakkında Kanun ile Vakıflara Vergi Muafiyeti Tanınması Hakkında Genel Tebliğde belirlenmiştir.

Dernekler Kanunu'nun Kamu Yararına Dernekler başlıklı 27'nci maddesinde 'Kamu yararına çalışan dernekler, Cumhurbaşkanı kararıyla tespit edilir. Bir derneğin kamu yararına çalışan derneklerden sayılabilmesi için, en az bir yıldan beri faaliyette bulunması ve derneğin amacı ve bu amacı gerçekleştirmek üzere giriştiği faaliyetlerin topluma yararlı sonuçlar verecek nitelikte ve ölçüde olması şarttır.' denilmektedir.

Derneklerin kamu yararına çalışan dernek statüsüne sahip olması bu kuruluşlara bazı imtiyaz, istisna ve ayrıcalıklar getirmektedir. Dernekler Kanunu'nun 27'nci maddesinde "Kamu yararına çalışan derneklerin mallarına karşı suç işleyenler Devlet malına karşı suç işlemiş gibi cezalandırılır." denilerek buradaki malların kamusalılığı ifade edilmektedir. Bu derneklerin yönetici ve deneticilerinin 3628 sayılı Mal Bildiriminde Bulunulması Hakkında Kanuna göre mal bildiriminde bulunması zorunludur.

4962 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Vakıflara Vergi Muafiyeti Tanınması Hakkında Kanunun 20'inci maddesine göre 'Gelirlerinin en az üçte ikisini nev'i itibarıyla genel, katma ve özel bütçeli idarelerin bütçeleri içinde yer alan bir hizmetin veya hizmetlerin yerine getirilmesini amaç edinmek üzere kurulan vakıflara, Cumhurbaşkanınca

vergi muafiyeti tanınabilir. (1) Bunların vergi muafiyetinden yararlanması ve muafiyetlerinin kaybedilmesine ilişkin şartlar, usul ve esaslar Maliye Bakanlığınca belirlenir.' denilmektedir.

Sonuç

Sadaka-ı cariye (aslının kalıcı-menfaatinin sürekli akıp giden) hükmünde bir malî ibadet olan vakıf, İslam hukukunun temel kaynakları muvacehesinde yapılan analiz külliyyatı, toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanmasında ayrı bir vusat ve pratik genişliğe yol açabilmiştir. Vakıf amelîyesi, kelimenin işaret ettiği lügat anlamına göre durağanlık ve statik hal değil, cârî, cevval ve çok boyutlu bereketli bir ibadettir. Te'bîd ve kalıcı olmanın temel vasfı olan bu amelîyenin gayesinde nâfî, müsmir ve bereketli olmak diğer bir ifadeyle sürdürülebilirlik vardır. Dolayısıyla sosyal yardımların sürdürülebilirliği ve etkinliği noktasında önemli bir yeri vardır. Sadakayı cariye olan bu amelîye şimdi ve gelecek nesilleri de düşünmektedir. Bu anlamda vakıf genel anlamda yoksulluğu ortadan kaldırmayı, zenginden fakire gönüllü servet transferini ve dikey sosyal/ekonomik hareketliliği arttırmayı hedefleyen politikalar ve kâr-etmeyen kurumlar olarak anlaşılabilir. İslam dünyasında ve daha özel olarak Osmanlı diyarında, bu amaçlara hizmet eden en önemli kurum ise vakıflardır; çünkü beşerî sermayenin en önemli unsurları olan sağlık ve eğitime yönelik harcamaların büyük bir kısmı vakıflar tarafından sağlanmaktaydı. İktisadi hayatla daha uyumlu, sosyal alandaki meyveleri bağlamında diğer infak türlerinden de farklı olan vakfın İslam hukukuna göre en belirgin özelliği aslının tükenmeyip baki kalması ve meyvelerinin devamlı olmasıdır. Toplumsal boyutu öne çıkan ibadet ve salih ameller içinde vakıf öne çıkmaktadır. Bunun iki hikmeti vardır: Birincisi toplumun yararını incelemek (ta'avun ve îsar) İkincisi sadece Allah rızasını gözetmek.

Vakıf ve dernekler ile devletin ilişkilerinde en çok dikkat çeken hususlardan birisi finansman konusudur. Vakıf ve derneklerin finansmanı üyelerin katkısı ve gelen bağışlarla birlikte, kurulan işletmelerden ve devlet katkılarında da sağlanabilir. Devlet; vakıf ve dernekleri vergi muafiyetleri, hibeler, sözleşmeler yoluyla desteklemektedir. Derneklere kamuya yararlı dernek ve vakıflara vergi muafiyeti tanınan vakıflar statüsü sağlanmasının mali getirileri bulunmaktadır. Bu kurumlara devlet tarafından sağlanan vergi muafiyetlerinin sadece finansal boyutu bulunmamakta ayrıca verilen bu statünün getirdiği bir toplumsal kabul de bulunmaktadır. Bu statünün sadece bazılarında verilebilmesi ise beraberinde birtakım tartışmalara da yol açmaktadır. Bu statünün daha fazla vakıf ve derneğe sağlanması ve verilme kriterlerinin hafifletilmesi bu tartışmalar arasındadır. Vergi statüsünün kazanılması vakıf ve derneklerin sürdürülebilirliklerini artırabilmekle birlikte sürdürülebilir işler yapan ve yapacak olan vakıf ve derneklerin bu statüyle ödüllendirilmesi bu statünün daha etkili, verimli ve prestijli kullanımına yol açabilecektir.

Kaynakça

- Ahmed Akgündüz, İslâm Hukukunda Vakıf Müessesesi, Ankara, 1988
Ahmed Akgündüz, İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, OSAV Yayınları, İstanbul 1996
Aynî, 'Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, thk. Sıdkî Cemî ' Attâr, Beyrut, 2002
Buhârî, Câmiü's-Sahîh, Beyrut, ts.
Cassas, Ahkamü'l-Kur'an, yer yok, 1335
Davut Aydın-Necdet Sağlam-Mehmet Başar-Muhsin Öztürk, Kâr Amacı Gütmeyen Sektör Olarak Vakıflar (Mevcut Durumları, Sorunları ve Çözüm Önerileri), Eskişehir, 1999

Ebû Dâvûd, Süleyman bin Eş'as. Sünen, İst., 1992
Edirne Şer'îye Sicilleri Defter No: 4675 Sayfa: 21-22;
İbn Hacer el-'Askalânî, Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî, (thk. Abdülazîz bin Abdillâh bin Bâz), Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1414/1993
İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed bin Yezîd, Sunen, Çağrı Yayınları, II. Baskı, İst., 1992.
İnal-Biçkes, <http://iibf.ercives.edu.tr/derai/savi26/einal.pdf>.
İbn Manzur, Lisanü'l-Arab, Beyrut, tarihsiz
Kâsânî, Bedayiu's-Sanayi, Beyrut 1974
Kurtubi, el-Cami'li Ahkami'l-Kur'an, Beyrut, ts
Kudat Aydın, Para Vakıflarında Para İşletme Yöntemleri, Adam Akademi, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 2017, Cilt 7, Sayı 2, Sayfalar 257 - 271
Kübeyî, Ahkamü'l-Vakf, Bağdad 1977
Lester M. Salamon-Anheir K. Helmut, "The Civil Society Sector", Society, Vo:34, No:2, Malik, el-Müdevvene, Beyrut 1323
Milliot introduction du Droit Musulman, Haris 1953
Müslim, bin Haccâc, el-Câmiu's-Sahîh, thk., M.F. Abdülbaki, Dâru İhyai't -Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1956.
Necdet Sağlam, "Avrupa Birliğinde ve Türkiye'de Vakıflar", Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi, Temmuz-Eylül 2006
Süleyman Özdemir, Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti, İstanbul Ticaret Odası Peter F. Drucker, Managing The Non-Profit Organization, Oxford, 1990
Şafî, EI-Ümm, Beyrut 1973
Third Sector Comparative Studies of Nonprofit Organizations, Ed. Seibel-Anheir, Newyork, VGMA Defter No: 624, Sayfa: 267, Sıra: 222
VGMA Defter No: 730, Sayfa: 63, Sıra: 36;
W. Seibel and H. Anheier, "Sociological and Political Science Approaches to Third Sector"
The
Zebidi, Tacu'l-Arus, Beyrut 1966.
Zeylai, Nasbu'r-Raye, 2.Baskı, Beyrut 1937

**VAKIF EKOSİSTEMİNDE BİREYİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMASI İÇİN
KADİM VE MODERN YAKLAŞIMIN BULUŞTUĞU BİR MODEL:
KARZ-I HASENE DAYALI MİKROFİNANS**

Mustafa A. Sancar,
Uzman, Türkiye Katılım Bankaları Birliği Danışma Kurulu
mustafasancar@tkbb.org.tr, muafsan@yahoo.com

ÖZET

Günümüz neoliberal prensiplere dayalı küresel ekonomik sisteminin en büyük problemlerinden bir tanesi gelir dağılımı bozukluğunun her geçen gün artmasıdır. Mevcut sistem büyük zenginliklerin giderek daha da az sayıda insanın elinde toplanmasına yol açarken, geniş kitleleri de fakirliğe mahkum etmektedir. Satın alma paritesine göre günlük 5,5\$'ın altında kazanan birey sayısı dünya nüfusunun %48,4'ünü oluşturmaktadır (Dünya Bankası, 2013). Yani dünya nüfusunun yaklaşık yarısı fakir durumdadır.

İslam'da zenginliğin belli ellerde toplanmamasının istendiği Kur'an ayeti (Haşr, 59/7) ile de tezat oluşturan bu tablo maalesef Müslüman ülkeler için de geçerlidir. Kur'an da "Sadaka veren erkeklere ve sadaka veren kadınlara ve Allah'a güzel bir ödünç verenlere, verdikleri kat kat artırılır ve onlara şerefli bir mükafat vardır" (El-Hadîd, 57/ 18) ayeti ve benzeri birçok ayette infak teşvik edilmiştir. Vakıflar da zenginden fakire yaşanan bu transferin araçları olmuşlardır.

Fakirlerin acil ihtiyaçlarının giderilmesinde hibe kullanılırken, iş yapabilen ancak yeterli sermayesi olmadığı için fakir düşen bireylere yönelik borç verme (karz) ve böylece kendi ayakları üzerinde durabilir konuma getirmenin büyük önemi vardır. Peygamberimiz (SAV)'in "Bir şeyi ödünç vermek, onu sadaka olarak vermektен hayırlıdır" hadisi karz ve karz-ı hasenin önemini vurgulamaktadır.

Sermaye eksikliği nedeni ile fakir kalma problemine yönelik olarak Nobel ödüllü Profesör Muhammed Yunus mikrofinans alanında kurduğu Grameen Bank ile bankaların teminat alamadıkları için kredi vermediği fakir girişimcilere mikro kredi sağlamış ve birçok kişinin fakirlik kısır döngüsünü kırabilmesine olanak sağlamıştır. Ancak sistemin faizli işlemesi başarı hikayeleri kadar, intiharlara varan birçok yıkımı da beraberinde getirmiştir.

Faizli mikrofinans kuruluşlarına alternatif olarak yıllar içerisinde faizsiz mikrofinans kuruluşları da kurulmuş ve İslami bankacılıkta kullanılan finansman yöntemleri kullanılmıştır. 2000'li yıllardan sonra girişimciye borç dışında hiçbir yük yüklemeyen karz-ı hasene dayalı mikro kredi enstrümanı da kullanılmaya başlanmış ve ciddi başarılar kazanmıştır. Böylece fakir girişimci tüm karını kendi bünyesinde tutarak kendi ayakları üzerinde durabileceği can suyu niteliğindeki kapitale sahip olma imkanına kavuşmuştur. Bu yapı ile kadim vakıf ve karz-ı hasen müesseseleri modern mikrofinans müessesesi ile buluşmuş ve ortaya günümüz gelir dağılımı ile fakirlik problemlerini azaltıcı güçlü bir model ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, karz-ı hasen, mikrofinans, sürdürülebilir kalkınma, fakirliğin azaltılması

A MODEL WHERE CLASSIC AND NEW APPROACHES MERGE FOR AN INDIVIDUAL'S SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE WAQF ECOSYSTEM: QARD AL HASAN BASED MICROFINANCE

ABSTRACT

One of the main problems of today's neoliberal principles-based global economic system is increasing income inequality. As the existing system causes great riches to consolidate in the hands of a few, it dooms big masses to poverty. People earning less than 5.5\$ according to purchasing power parity comprise %48.4 of the world population (World Bank, 2013). This means almost half of the world population is poor.

This picture contradicts with the Islamic view in the Quran ayah (Hashr, 59/7) which forbids wealth to be consolidated in the hands of a few. But unfortunately, this exists in Muslim

countries as well. Infaq is encouraged in the Quran in the ayah, “Indeed, the men who practice charity and the women who practice charity and [they who] have loaned Allah a goodly loan - it will be multiplied for them, and they will have a noble reward,” (El-Hadîd, 57/ 18) and in many other ayahs. Waqfs have been the intermediaries of this transfer of riches from the rich to the poor.

Grants are useful for emergencies of the poor. On the other hand, for people who have business traits but do not have sufficient capital to fully develop them and consequently become poor, loans (qard) are very important in order to enable them to stand on their own feet. Our Prophet (SAV)’s hadith, “Giving something as a loan is much better than giving it as sadaqa,” is emphasizing the importance of qard and qard al hasan.

Nobel prize winner Professor Muhammed Yunus formed the Grameen microfinance bank for the problem of helping those who are poor due to a lack of capital. Here credit is supplied to the poor who are not eligible for loans by conventional banks, due to lack of collateral. This initiative paved the way for many poor people to break the viscous cycle of poverty. Although this system has produced many success stories, because it is interest- based, it also has caused great human pain and even sometimes led to suicide.

As an alternative to the interest-based microfinance organizations, interest-free microfinance organizations have also been established over the years and Islamic banking finance tools are exercised in them. Starting in the 2000’s, the qard al hasan-based microcredit instrument has begun to be used where no burden except the main loan is given to the poor entrepreneur, and it became very successful. In this way the poor entrepreneur has the chance to keep all of the profit to him/herself as seed money to stand on his/her own feet. With this structure, classic waqf and qard al hasan institutions meet with new microfinance institutions and form a powerful model to decrease today’s income inequality and poverty problems.

Keywords: Waqf, qard al hasan, microfinance, sustainable development, poverty alleviation

EKONOMİ GÜVENLİĞİ SAĞLAMADA BİR YÖNTEM: İSLAMİ FİNANS

Öğr. Gör. Fikri Kaplan
Türk Hava Kurumu Üniversitesi

Öğr. Gör. Abdullah Çelik
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Ekonominin küresel olarak ele alındığı son yıllarda ekonomi hızının pozitif bir ivmeyle artış gösteriyor olması tüm ekonomik yapıların son derece hızlı bir biçimde değişmesine ve gelişmesine sebep olmaktadır. Bu hızlı değişim aynı zamanda dünya da ekonomi-politiğinin belirlenmesinde azami düzeyde rol oynamaktadır. Küresel finans sisteminin büyük oyuncularından tarafından kuşatılan yerel ekonomik aktörler, halihazırda gücü tek elde toplamaya odaklanmış

ekonomi piyasalarında yürütülen spekülâtif ve manipülâtif operasyonlara karşı koymayı çok kutuplu ekonomi dünyasında çoğu kez başaramamaktadır. Bu noktada ülkelerin kendi ekonomi politikalarını uygulamak ve ekonomilerini güven de tutabilmek bir dizi önlemler alması gerekmektedir.

Ekonomi güvenliği ülkelerin güçlü ve sürdürülebilir bir ekonomi yapısına sahip olabilmesi için yoğun olarak kullanılan bir kavram olmakla birlikte son yıllarda ülkelerinde üzerinde durduğu önemli bir konu haline gelmiştir. Asıl olarak ülkelerin ekonomi güvenliğini sağlayabiliyor olması kendi öz kaynaklarını ve sermayelerini kullanıyor olmasından geçmektedir. İslami finans yöntemleri son dönemlerde yaşanan ekonomik krizlerden en az etkilenen finansman yöntemi olduğunu göstererek rüştünü ispatlamıştır. Bu çalışmada İslami finansman yöntemlerinin kullanılarak ekonomi güvenliği kavramının sürdürülebilirliği üzerinde durulacaktır

Ekonomi güvenliği günümüzde, ekonomi ile ilgili olan çalışmaların içerisinde yoğun bir şekilde kullanılan güncel bir konu olmuştur. Ekonomi güvenliği kavramı, içerisinde birçok alt faktörü barındırmakla beraber literatürde konuyla ilgili, İslami ekonomi sistemlerinin ekonomiye etkilerinin olumlu/olumsuz neler olabileceği konusunda çalışmalar bulunmamaktadır. Bu makalede ekonomi güvenliğinin sağlanmasında özellikle alt yapı projelerinin önemi ve alt yapı çalışmalarında sağlanan finansman modellerinden olan İslami finansman modeli uygulanması ile nasıl bir gelişme elde edilebileceği ve ekonomiye nasıl katkıları olabileceği ele alınmaktadır. Makalede, altyapı projelerinin finansmanı sağlanırken, dış etkenlerden bağımsız olarak kurgulanabilen İslami finansman modellerinden faydalanılması gerektiği savunulmaktadır.

A METHOD IN ENSURING ECONOMIC SECURITY: ISLAMIC FINANCE

ABSTRACT

In recent years in which economy is regarded as globally, the rise of economic speed in a positive manner has caused all economic structures to change and improve quickly. Such a rapid fluctuation plays the most roles in determining political economy all over the world. Local economic agents which are dominated by mayor players of global financial system cannot often succeed in withstanding the speculative and manipulative operations in economic markets currently focusing on unilateral power in a multipolar economic world. Therefore, the countries must take a series of measures so that they can conduct economic policies and ensure their own economies.

The security of economy means that countries can possess a strong and sustainable economic structure. Moreover, it has been an important issue on which countries concentrate in recent years. Indeed, the fact that countries can provide their own economic security stems

from utilizing their own equities and capitals. In being examined in terms of economic security, the concept known as Islamic finance methods has reach its majority by proving that it is the least affected method by the recent economic crisis. In this study, when Islamic financial methods are used within our economy, how economic security will be affected by such a situation is emphasized.

Economic security has been an important issue that is being used in economic studies nowadays. The concept of economic security includes many sub-factors. In fact, there are not any studies in literature as to what kind of positive and negative effects of Islamic economy systems on economy may have. In this article, it will be discussed what kind of developments and contributions to the economy will be witnessed by applying the Islamic financial model, the one that is used to provide economic security and infrastructure projects and works in particular. In this article, it is argued that Islamic financial models that are independent of external factors should be utilized while being provided for infrastructure projects.

THE INVESTMENT OF WAQF ASSETS IN UNIT TRUSTS TO ERADICATE THE SOCIO-ECONOMIC ISSUES: A CONCEPTUAL STUDY

Ahmad Khaliq

PhD Candidate

International Business School (IBS)

ahmadkhaliq@iium.edu.my

Mohammad Tahir Sabit Haji Mohammad

Assoc. Prof.

Universiti Tun Hussein Onn Malaysia

Nazimah Hussin

Senior Lecturer

International Business School (IBS)

ABSTRACT

With the poverty and unemployment is still the paramount concern across the globe, a study on Waqf and capital market integrations is certainly a timely call for sustainable socio-economic development. The aim of this paper is to revisit the literature on the issue of illiquidity of waqf assets, and the need for improvement. To ensure the sustainability of waqf institutions some of the vehicles of financing and investment primarily designed for waqf assets are explored. The study proposes a viable integration of Waqf and capital market apparatus of Unit Trust model based on the Shariah-compliant standards approved by the Security Commission of Malaysia (SCM). The method applied in this study is a thematic analysis of the existing literature on financing or investment models employed or proposed to be applied by the Waqf industry. The finding suggests that is undoubtedly significant for the need of a novel apparatus, Waqf unit trust instrument through cash Waqf and share Waqf to realize greater Waqf funds accumulation, investment, and distribution. It is suggested that the income of investment be optimally utilized for socio-economic projects underline by the priority needs of the beneficiaries which commonly in Malaysia is itemized by the SIRC's respectively. This study is one of the pioneer endeavours to pool Waqf fund via unit trust model as its sources and exhibit management undertakings of the model.

Keywords: Cash Waqf, Share Waqf, Unit Trust, Waqf Management

ACTION FOR EXTREME POVERTY AND HUNGER: THE CONCEPTS OF RUSHD, WAQF, AND INFAQ IN CONSUMPTION POLICY

Zohra Jabeen

Assistant Professor, Centre for Excellence in Islamic Finance,
Institute of Management Sciences, Peshawar, Pakistan
zohra.jabeen@imsciences.edu.pk

M. Fahim Khan

Director, International Center for Research in Islamic Economics
Minhaj University, Lahore
mfahimkhan@gmail.com

ABSTRACT

This is a conceptual paper for policy implications based on the teachings of Islam. It is highlighting the action of Islamic civil society for eradicating extreme poverty and hunger through a consumption (and spending “*infaaq*”) approach in the light of (understanding the concepts of) *Rushd*, *waqf* and *infaq fi sabeelillah* for sharing *rizq* and setting aside *rizq* and

resources for others. The alarming levels of poverty and existence of extreme poverty and hunger, requires serious thinking and action to eradicate extreme poverty and hunger. It definitely requires setting aside some wealth for the poor, i.e. development of *awqaf*. According to the Islamic principles, *zakat* and *infaq fi sabeelillah*, (which means to set aside or give away from one's *rizq*,) are encouraged to deal with the disparities of wealth in general and to strike at hunger and poverty in particular. There are many categories of *waqf*; small amounts as charities and donations and medium to long term *waqf* and endowments. The rightly guided people (*raashidoon*) are encouraged to worship Allah as well as give to the poor and the needy. (*Rushd* has been used in the Quran for the rightly guided people with the right mindedness). It is in contrast to consumerism of the western capitalistic schools of thought. In economics guidelines using the consumption theories, the concepts of *Rushd*, *waqf* and *infaaq* need to be incorporated and developed for behavioral awareness and policy implication in the Muslim world.

Keywords: Extreme poverty, hunger, *Rushd*, *waqf*, *infaaq fi sabeelillah*, *rizq*, consumption theory

Introduction

The world poor's population estimates are 783 million people, at \$1.90 per head threshold level of poverty according to the world bank's estimates (as per 2013 figures released in April 2018), out of 7.53 Billion world population. Based on the 2013 data estimates, 10.7 percent of the world's population was living on less than US\$1.90 a day (World Bank Report). Existence of extreme poverty in a country and the world shows three main things: one, that the existing economic cum distributive system is flawed, two that world's poverty eradication programs as well as the welfare activities are not sufficient and three, that the existing amount and distribution of *zakat* (in the Muslim areas), alone is not sufficient to eradicate extreme poverty and hunger. There may be many reasons for these dismal figures, such as the premise of lack of circulation of wealth, mismanagement of resources and poor planning and foresight by governments. One of the reasons is also the lack of commitments and funds allocated by governments for addressing extreme poverty and hunger. The alarming levels of poverty and existence of extreme poverty and hunger, requires serious thinking and action to eradicate extreme poverty and hunger. It definitely requires setting aside some wealth for the poor, i.e. development of *awqaf*. *Waqf* is generally a medium to long run action while hunger requires immediate action now, i.e. giving away from one's current "*rizq*" now, i.e. giving some food from one's own plate to the hungry as this requires urgent action. Both short run and long run actions are *infaq fi sabeelillah*, setting aside or giving away from one's *rizq*, as categories of *waqf* and fall within the mannerism of *Rushd*, or good conduct. This means that Islam recognizes the important role of one's spending or consumption that includes spending on the poor and giving away ones wealth in different forms for the hungry, extremely poor, downtrodden and to the benefit of the general public. This is not the saving in the mainstream economics' sense but it is spending or consumption.

The Conventional Approach to Market Economy Versus the Islamic Approach

In economics, the market economy and the institutional setup of market economy has been propagated by the classical as well as neo classical Keynesian theory of consumer behavior. Within the market economy, it has not recognized the role of consumption pattern in a market

economy. It has always stressed on savings and investments of the households leading to growth in the economy. Given below is the explanation of consumption and spending theory of market economy-based conventional economics.

In a market economy, the demand and supply of goods and services in a market determines the price level at which consumers purchase and sell them. Consumption or spending by a consumer is based on the wants and needs of a consumer in general. The level or amount of consumption depends upon the price of the commodities, which in turn is dictated by its demand and supply and the principle of scarcity of resources and unlimited wants. The consumer spending is modelled as the consumption function, C. The consumption function is an equation describing how a household's level of consumption varies with its disposable income. It is the product of an individual's autonomous consumption or spending A, marginal propensity to consume⁶, M and the disposable income⁷, DI of the consumer.⁸ It is given by the following formula:

$$\text{Consumption function: } C = A + (M \times DI)$$

Where autonomous consumption A is the amount of consumption regardless of the amount of income. Even if the income is zero, there will be autonomous consumption because of human needs and autonomous consumption would be the total consumption in that case.

M x DI makes the induced consumption, which refers to the level of consumption dependent on the level of income.^[3]

Therefore, consumption is a function of autonomous consumption and induced consumption. The theory says that autonomous consumption does not depend upon ones income while induced consumption depends upon ones income and the resultant disposable income.

At the macro level theory of the economy, in terms of aggregates, consumption is consumption expenditure (C). It is the same household consumption function described above. According to the Keynesian economics approach⁹, Aggregate expenditure is one of the methods to calculate the sum total of all economic activities in an economy, which is referred to as the gross domestic product of an economy. Aggregate Expenditure (AE) is a function of Consumption expenditure (C), Investment (I), Government spending (G) and Net exports (NX).

$$AE = GDP^{10} = C + I + G + NX$$

while gross investment I is everything that remains from Aggregate expenditure after consumption, government spending, and net exports are subtracted¹¹.

$$I = GDP - C - G - NX.$$

⁶ The fraction of each unit of disposable income that a household chooses to consume is referred to as the marginal propensity to consume. M or $MPC = \text{Change in consumption} / \text{Change in disposable income} = \Delta C / \Delta D$

⁷ Disposable income = Average Income minus taxes

⁸ McConnell Brue, p152-4, 2005

⁹ The major school of economic thoughts in the capitalistic system are the classical and Keynesian economists and they use this model.

¹⁰ The terms GDP and AE can be used interchangeably.

¹¹ "Net investment" deducts depreciation from gross investment

Investment is the amount of expenditure towards the capital goods. Investment refers to the expenditure towards goods that are expected to yield a return or increase their own value over time.

In terms of National Income the same formula for Gross Investment can be written as National Income or $Y = C+S+T$, where C represents consumption, S represents Savings and T represents taxes.

Whereby if anyone gives one apple from her groceries of consumables, her consumption spending will remain the same but the Autonomous consumption of the poor will increase. Similarly, if one gives away say, \$ 1000/- from ones disposable income that would reciprocate as one's saving for society as *waqf*. Hence the total national saving S shall have a component of Giving as *waqf*.

Investment is the amount of goods purchased per unit time which are not consumed at the present time. Types of investment include residential investment in housing that will provide a flow of housing services over an extended time, non-residential fixed investment in things such as new machinery or factories, human capital investment in workforce education, and inventory investment (the accumulation, intentional or unintentional, of goods inventories).

Fixed investment, as expenditure over a period of time (e.g., "per year"), is not capital but rather leads to changes in the amount of capital. The time dimension of investment makes it a flow. By contrast, capital is a stock—that is, accumulated net investment up to a point in time.

Investment is often modeled as a function of income and interest rates, given by the relation $I = f(Y, r)$, with the interest rate negatively affecting investment because it is the cost of acquiring funds with which to purchase investment goods, and with income positively affecting investment because higher income signals greater opportunities to sell the goods that physical capital can produce

The Gap:

For most of the Muslim countries of the world, after getting independence from the colonial powers, the system of Market economy was in place. Before their colonialization, the Islamic system had a market economy as well as the welfare economy. However, after independence, the fabric of welfare economy and the systems supporting them had finished altogether and only market economy based system was further developed and propagated.

Only Market economy cannot be the answer to all members of the society. The market economy can serve only those who have the purchasing power and the resources to buy and sell in the market based on the market prices. Along with the market there is a need for the welfare economy which is not run by the demand and supply- based pricing but the needs of the downtrodden and extremely poor and hungry. These needs are provided for by the society, be it an individual, a community or a government or international organization.

Consumer spending is a very important factor in bringing about a positive impact in the society. Consumer spending in a welfare-cum-market system shall entail more than just the market economy's principles. This is explained below:

The conventional economics' based micro-level consumption function theory does not say that, even if someone has no income, he/she ought to have some basic consumption or the same autonomous consumption A which is to be provided by other people in the society, such as neighbours and close family members or a welfare state. This is where the Islamic approach

and the welfare system of Islam sets in. It is explained with the help of the consumption function below.

According to the consumption function:

$$C = A + (M \times DI)$$

A is autonomous consumption, which is not dependent on the income level.

Suppose a poor person has necessary consumption equal to \$ 500 while his disposable income DI is \$300. If M is equal to 1, meaning that whatever he earns is consumed, in that case, using the formula of $C = A + (M \times DI) \Rightarrow 500 = A + (1 \times 300)$ or $A = 500 - 300 = 200$.

This $A=200$ is not from his earning but from the contribution of outsiders neighbours, community or state). If this amount is contributed by other individuals, say his neighbours, in that case their consumption function is described below:

Suppose the well-to-do neighbor of a poor person has a Disposable income DI of \$15,000, his Autonomous consumption is \$2000 and M is 0.4. His consumption C, using the formula

$$\begin{aligned} C &= A + (M \times DI) \\ &= 2000 + (0.4 \times 15,000) \\ &= 2000 + 6000 = 8000. \end{aligned}$$

Now if this person helps his poor neighbor by giving him \$200, his consumption function will change. It can be written as:

$$C = A + (M \times DI) + (m \times DI)$$

whereas m represents the percent contribution of Disposable income to help the needy.

In this case, since

$$C = 8000 + 200 = 8,200, \text{ we have}$$

$$C = A + (M \times DI) + (m \times DI)$$

$$\text{Or } 8200 = 2000 + 6000 + (m \times DI)$$

$$\text{Or } 8200 - 8000 = m \times 15,000$$

$$\text{Or } 200 = m \times 15,000$$

$$\text{or } m = 200/15,000 = 0.01333$$

$$\text{Therefore for } C = A + (M \times DI) + (m \times DI)$$

$$C = 8200 = 2000 + 6000 + (0.01333 \times 15,000)$$

The above working explains that when individuals have no income or very little income, their consumption is the Autonomous Consumption A in the consumption formula. Hence when $A < \text{Disposable Income}$, it is this A (unavoidable basic needs consumption), which is provided for by the society. The rich neighbor's Consumption function will therefore include a portion of the contribution to the poor neighbor as $m \times DI$. This $(m \times DI)$ portion is the portion of *infaaq*, which includes waqf as well as buying necessary items like food, or paying for the poor person's clothing, education, health services etc. When the rich or non-poor helps the poor with his own consumption/spending, the total consumption in the society increases. In addition, the consumption of the basic necessities of life increases, which will result in allocation of resources towards production of those basic necessities, whose demand increases in the market. This shall cause redistribution of capital resources also.

Extending this concept further, let's take the case of a non-poor person whose Disposable income is \$2,500 and his Autonomous consumption is 2000 while the rest 500 is

(M x DI) meaning that $M \times DI = 0.2 \times 2,500 = 0.2$ as his M. Suppose this person shares his A or M x DI part of consumption with his hungry neighbor, equal to \$200, his total consumption remains the same but he shares his own food and belongings with his neighbor. This is the case of that *infaaq* (which may be moving towards the concept of *eesaar*¹² if his consumption is just enough for his own use) in which his overall consumption spending remains the same but it gets distributed over two people as he foregoes a part of his own consumption and shares that with his poor and hungry neighbor. In this case, the demand for the goods and services remain the same but the benefit from the given resources is shared with more people. This is also good for the society as the efficiency of the resources increases overall.

Hence, the A in any poor person's consumption function where his income D is less than A, is contributed by the society and a part of A and (M x DI) of the non-poor is shared with the poor and hungry in the society and is therefore, not just the function of his own needs and wants but also the needs of the poor and hungry. The latter spending on the poor is not a compulsory deduction but his *eeman* and feeling for the hungry and poor, coupled with the feeling of satisfaction as well as rewards from Allah and seeking the pleasure of Allah (SWT).

Sentiment, Behavior and Value System- Translating Values Into Action

There are certain positive or conducive values of a society that if converted into action, can bring about a positive impact on the society be it the environment or world poverty. Social psychology explores the values –action gaps and KAP (knowledge –attitude –practice) studies on human behavior, consumption being one of the human behaviors of great importance due to its impact on society. However, it studies “what it is” as well as “what can be induced”, to bring about a positive change in behavior through control groups and experimental groups segregation and observations. When discussing the values –action gap, the lack of translating values into action is discussed as an impediment to changes in individuals' consumption behavior. For ethically motivated or religiously motivated consumer spending and endowments for public good and poverty eradication, the awareness and propagation of Islamic teachings of *infaaq*, including sharing and *waqf* provides the necessary background for translating values into action. This should serve as a good base for the Muslim countries to promote consumption based on good socio-economic behavior.

Islamic Teachings and Spending on the Needy

Islamic teachings provide a strong ethical base based on the belief system of Islam, primarily based on the Quran and Sunnah. The guidelines provided by the main text of the Quran give a strong behavioral guideline to the Muslims. Islamic *fiqh* explains understanding of market rules through *fiqh ul buyu* and understanding of wealth rules through *fiqh ul maal*. Regarding behavior, the Quran uses a number of words but of particular importance is the word “Rushd” which can be closely translated as good behavior based on right mindset. See Annexure I for references from the Quran for *rushd*, *nafaqa* and *rizq*.

Spending out of one's wealth on the poor, wayfarer, and needy, (relatives, orphans, the helpless, the wayfarer, and to those who ask for it, and in freeing slaves (2:177, [9:60])) giving alms and charity and setting aside wealth from one's personal use for public good are part of good human behavior. For instance “*zakat*”, is part of compulsory worship act, and is

¹² The well known example of the *eesar* is that of the *Ansaar* of Madina at the time of migration of the People from Maccah to Madina after the Prophet Mohammad (SAW) migrated and settled in Madina. They divided most of their belongings with the *muhajireen* to help them settle there.

mandatory on those who have the minimum mandated wealth (the “*nisaab*”). However, spending on others “from what Allah (SWT) has given you”, is a statement that shows that whatever one has, he should spend a portion of it, small or large, according to one's means, on the needy even when a person is not eligible to pay “*zakat*”. *Waqf* is praised in very commendable terms as “*sadqa e jaariya*”, or perpetual goodness even after one's death to the person who gave it. These virtuous acts of giving to others, as compulsory requirements, voluntary endowments and small charities are encouraged as good moral behavior, right mindedness or “*Rushd*” of the righteous people “*raashidoon* and ‘*mo’minoona*”, and a means of attaining the pleasure of Allah (SWT).

The above mentioned concepts of good behavior (*Rushd*), inducing charity and endowments (*waqf*, *zakat* and *infaaq*) are not discussed in the consumption theories of economics or national income formulae. However, as explained briefly through the formulae of consumption in this paper, a righteous Muslim's consumption includes *infaaq fi sabilillah* in the form of charity and *waqf*. *Rushd* or the right mindedness in consumption and consumer behavior is in contrast to consumerism of the western capitalistic schools of thought. These theories need to be developed further to portray right minded behavior and to create behavioral awareness and provide policy guidelines in the Muslim world.

Conclusion

It is seen that studies in sustainable development now recognize the important role of consumption in bringing about positive changes in the society. However, mainstream classical and neo classical economics do not address the important role of consumption in the society for eliminating hunger and poverty by shared consumption (and sharing wealth). In addition, its axioms of more is better and self-interest does not encourage spending for the society. By recognizing the important role of shared consumption with its orientation towards helping the less fortunate in the value system of a society, the problems of poverty and hunger can be solved much quickly and efficiently. There is a need to include the sharing of consumption in the consumption function of individuals. This is an element of inertia in the society which gives benefits to the poor who get their basic needs fulfilled through other people's kindness and also to the individuals who are helping the poor (by giving satisfaction and *sawaab*). Similarly, on macro level the “Giving” function, which would include donations and *waqf* must be added to the National Income. Very urgent problems like hunger and extreme poverty are to be identified and addressed by individual at their neighborhood level. This is the duty given to each individual by Allah (SWT). The value based system of Islam needs to be highlighted in the society for creating awareness and promote further positive action by the society.

Annexure I:

References from the Quran for *rushd*, *nafaqa* and *rizq*

Allah says in Quran,

And know that among you there is the Messenger of Allah. If he obeys you in many a matter, you will certainly fall into hardship. But Allah has endeared to you the Faith, and made it beautiful in your hearts, and made detestable to you the disbelief and sins and disobedience. Such people are rightly guided,

Regarding spending, the root word “nafaqa”, and its derivatives are used, which means “to spend”. Allah says in Quran,

“And those who have responded to their Lord (in submission to Him),

And have established Salah, and whose affairs are (settled) with

Mutual consultation between them, and who spend out of what We

Have given to them,

Regarding ones assets and wealth, the word “rizq” and its derivatives are used. Which means “Provision”. Allah says in Quran,

*“Those are the believers in reality. For them there are high ranks
With their Lord, and forgiveness, and dignified provision.”*

Allah Says in another place,

*“Who believe in the Unseen, and are steadfast in Salah
(prayer), and spend out of what we have provided them.”*

Delving deeper in the discussion, the guidelines of the Quran direct humankind to worship (based on the belief in one God) as well as do good deeds. In other words, there are a set of worships “ibadaat” as well as a set of rules for behavior or acts, “muamlaat” for dealing with each other. Good behavior is also termed as worship, giving it immense importance.

In the Holy Quran, Allah point out those people who are entitled for giving Zakat. Allah Says,

*“Righteousness is not (merely) that you turn your faces to the East
and the West; but righteousness is that one believes in Allah and
the Last Day and the angels and the Book and the Prophets, and gives
wealth, despite (his) love for it, to relatives, and to orphans, the helpless,
the wayfarer, and to those who ask, and (spends) in (freeing) slaves and
observes the Salah (prayers) and pays Zakah and (the act of) those who
fulfill their covenant when they enter into a covenant, and, of course, those who are patient in hardship and suffering and when
in battle! Those are the ones who are truthful, and those are the God-fearing.”*

Allah Says in another place,

*“The Sadaqat (prescribed alms) are (meant) only to be given to the poor, the needy, to those employed to collect them, to those
whose hearts are to be won, in the cause of the slaves and those encumbered with debt, in the way of Allah and to a wayfarer.
This is an obligation prescribed by Allah. Allah is All-Knowing, Wise.”*

References

- Ahmadi, Mehri. (2016), “Sustainable development - Islamic perspectives”, International Journal of Advanced Research, National University of Malaysia, Vol.2, No. (1), ISSN: 2423-8074 (Print) 2476-3233 (Online); www.ijaur.ir, Available from: https://www.researchgate.net/publication/309526182_Sustainable_Development_-_Islamic_Perspectives_-_International, retrieved on March 17, 2017
- Annan, Kofi. (2017), “What is the Point of Economic Growth if we Cannot Breathe”, 10th Forum for the Future of Agriculture, Brussels, 28th March 2017, euractiv.com, retrieved on March 31, 2017, <http://www.euractiv.com/section/agriculture-food/news/kofi-annan-what-is-the-point-of-economic-growth-if-you-cannot-breathe/>
- Chapra, M. Umar. (2008), “The Islamic Vision of Development in Light of Maqasid al Shariah”, International Institute of Islamic Thought, Washington D.C. 2008
- Chapra, M. Umar. (2008), “The Islamic Vision of Development in Light of Maqasid al Shariah”, International Institute of Islamic Thought, Washington D.C. 2008.
- Khan, M. Fahim. (2013), “Theorizing Islamic Economics: Search for a Framework for Islamic Economic Analysis”, Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics, Volume 26-1, 2013 A.D./1434 A.H
- Khan, M. Fahim. (2013), “An Alternative Approach to Analysis of Consumer Behaviour: Need for Distinctive “Islamic” Theory”, Journal Of Islamic Business and Management Vol. 3 No.2, 2013
- Khan, M. Fahim. (2016), “Consumer behaviour, Consumption Planning and Objectives of Sharia”, http://www.academia.edu/9305190/Consumer_Behavior_Consumption_Planning_and_Objectives_of_Sharia, retrieved on June 20, 2016
- Khan, M. Fahim. (2014), “The Framework for Islamic Theory of Consumer Behavior”, Journal of Islamic Business and Management, Volume 4 No.1, 2014

Siddiqi, M. N. (1994), "Nature and Methodology of Political Economy", paper presented at the International Conference on Islāmic Political Economy in Capitalist Globalization, University Sans Malaysia, December 1994

Zarqa, M. Anas, (1976), "Islāmic Economics: An Approach to Human Welfare" in Khurshid Ahmed (ed.) Studies in Islāmic Economics; The Islāmic Foundation, Leicester

Jens Beckert (2002); Beyond the Market: The Social Foundations of Economic Efficiency, (Translated by Barbara-Harshav), Princeton University Press.

Legacy .quran.com

Bowles, S., Fong, C., Gintis, H., et al, 2012, The New economics of Inequality and Redistribution, Federico Caffe Lectures, Cambridge University Press, New York

Kuroda, H. (2011), Emerging Vision-Shared Prosperity, South Asia And Beyond, Asian Development Bank, <https://www.adb.org/news/speeches/emerging-vision-shared-prosperity-south-asia-and-beyond>, retrieved on October 15, 2016

THE ANALYSIS OF WAQF ROLEPLAYING IN MAINTAINING THE USE OF GARDENLANDS: CASE STUDY OF MARAGHEH GARDENS

Hamide Dizajie
PhD Student
Tabriz University
ha.geo.dizaje85@gmail.com

ABSTRACT

The gradual breaking of human and nature bondage has changed the faces of cities and it has created a soulless atmosphere for citizens .So with growing urbanization this bond has been faded out which results in destroying green spaces and the change of land use .However, one of the significant factors which can control the land use issue in any geographic space is considered ideology which is under the influence of the worldview derived from religion .It is worthy to know that Waqf as one of the religious effects plays an important role in creating the geographic perspectives and developing Islamic cities. Therefore, the main objective of the study was to investigate Waqf role in maintaining the use of Maragheh gardenlands. Data was collected through the maps of land use in a 28-year interval (1989-2017) using a descriptive analytical method. The results of our analysis showed that the area of gardens in this city has been decreased during this period of time. In contrast, interestingly, the area of Vaghf gardens has been increased and no change in the use of these garden lands was observed. Obviously, it was found that Vaghf was the only factor which saved these garden lands in the old texture of this city passing through time. So, with understanding it's significance, we recommend a full-scale public awareness program at different levels to enlighten people about Vaghf multi dimensional impacts and its valuable implications particularly in maintaining gardens as vital green wealth.

Keywords: Islamic city, Maragheh, Use of garden land, Vaghf

THE PHILOSOPHY AND PRACTICAL RESULTS OF CHARITY IN THE QURAN

Qodratullah Qorbani
Associate Professor of Philosophy
Kharazmi University, Tehran, Iran

The holy Quran, as the most significant revealed book of Muslims, explains several philosophical causes and practical results of the teaching of charity for believers. The Quran speaks of some kinds of charity, like Waqf, Donation, Zakat, Infaq and so on, and considers them as the paths of mundane and spiritual salvation. Meantime according to the logic of the Quran, human being is a responsible being who has responsibility before economic and social situations and problems of believers and even other human beings. The cause of the Quranic emphases on many kinds of charities is their practical results regarding removing poverty and social inequalities and evils, from one hand, and spreading economic and social justice and also goodness and peaceful life, from other hand. The Quran, also, mentions that paying attention to and doing charities are led to God's satisfaction, forgiveness of sins, extending spirituality and increasing divine blessings, and getting moral and psychological tranquility of believers. In the Quran, of course, the most essential condition for accepting charity is doing them for God and his satisfaction. So, according to the Quran, all kinds of charities are as different ways of divine tests and spiritual transcendence for believers that shows the necessity of developing social justice in all of its aspects and all of its mundane, moral and spiritual results. In this paper, it is aiming to study on the wisdom and philosophy of the teaching of charity, and then to show its economic, moral and social outcomes that is indicated the teaching of divine justice in our life.

Keywords: The Quran, Charity, Social Justice, Divine Justice, God.

THE ENTERPRISE SOLUTION TO CAPITALIST OPPORTUNISM: THE MUSHARAKAH WAQF

Yusuf Dinc
Istanbul Sabahattin Zaim University
Islamic Economics and Finance
yusuf.dinc@izu.edu.tr

Capitalism is the theory of growth and has been successful in this area. Its basic problem is the manufacture of crises due to ignoring economic values for the sake of growth. Within the capitalist system, individuals, businesses, sectors, regions, or countries can be found experiencing economic crises at anytime and anywhere. Capitalism has internalized this situation and offers it as an opportunity, which is normally a problem. It even produces opportunists and brokers who benefit from this problem.

The waqf model can be brought as an enterprise alternative in the face of capitalist opportunism and company brokerage. This waqf model is a structure established on participating as partners in businesses that have difficulty carrying out commercial activities using the principle of solidarity. Its nature is of a special kind of trustee who participates in the partnership. It is the antithesis of capitalism's brokerage companies. It can be established either as a limited musharakah waqf through sectoral or regional concentration or as an unlimited musharaka waqf. It can participate as a partner on the basis of application in firms that experience crisis yet have sustainability. Existing partners are removed from the system if they have no management capability. The partnership continues and shares are obtained from the profit.

It employs specialists in areas that have what is needed by businesses controlled by the foundation, such as management, innovation, and finance. It provides sustainability by solving the business's problems. Businesses that continue their activities this way maintain their existing employment.

At the same time, business is being revealed and the labor provided to establish the substructure where the activity is performed is not lost. In addition, it provides assurance to businesses that could be negatively impacted by a failed undertaking. Owing to this reason, the

musharakah waqf support sustainability of economic ecosystem. It holds its profitability for future recovery operations and charity. It can be handled as a remedy in regional or sectoral crises in cases of limited development. This type of foundation, which can bring solutions to crises, should take place as an actor in the system by its legal infrastructure being developed. This study analysis the relation between capitalism and crisis in the first chapter. Second chapter argues waqf model. The last chapter indicate the potential of Islamic enterprise models as alternative to capitalist enterprises by defining musharakah waqf. The study is innovative and fills the gap in the literature. Its pioneering analysis provides a valuable insight into future studies to be carried out on this field.

Keywords: Crisis, Capitalism, Opportunism, Brokarage, Waqf, Trustee

KAPİTALİST FIRSATÇILIĞA KURUMSAL ÇÖZÜM: MUŞARAKA VAKFI

Kapitalizm büyüme teorisidir. Bu alanda başarılıdır. Temel sorunuysa büyüme uğruna gözardı ettiği iktisadi değerler nedeniyle krizler üretmesidir. Kapitalist sistem içinde hangi bir zamanda ve her hangi bir yerde ekonomik kriz yaşayan bireyler, işletmeler, sektörler, bölgeler veya ülkeler bulunabilir. Kapitalizm bu durumu içselleştirmiş ve bir sorun olan kapitalizmi fırsat olarak sunmuştur. Hatta bu sorundan yararlanan fırsatçılar ve simsarlar üretmiştir.

Kapitalist fırsatçılık ve şirket simsarlığı karşısında vakıf modeli bir kurumsal alternatif olarak getirilebilir. Bu vakıf modeli dayanışma ilkesiyle ticari faaliyetini sürdürmekte zorlanan işletmelere muşarik olarak katılmak üzere kar dağıtım ilkesi bulunmadan kurulan bir yapıdadır. Ortaklığa katılan bir tür özel kayyum niteliğindedir. Kapitalizmin simsar şirketlerinin antitezidir. Sektörel veya bölgesel konsantrasyonlu sınırlı muşaraka vakfı şeklinde kurulabileceği gibi sınırsız muşaraka vakfı biçiminde de kurabilir.

Çeşitli yönetim fonksiyonları nedeniyle kriz yaşayan fakat sürdürülebilirliği bulunan firmalara başvuru esasıyla muşarik olarak katılır. Mevcut ortak(lar), yönetim kabiliyeti yoksa sistem dışına çıkarılır. Uzmansa istihdam edilir. Ortaklığı sürer ve kardan pay alır. Vakıf kontrolünü aldığı işletmelerin ihtiyacı olan yönetim, inovasyon ve finans gibi alanlarda uzmanlar istihdam eder. İşletmenin sorunlarını çözerek sürdürülebilirliğini sağlar. Böylece faaliyetine devam eden işletmenin mevcut istihdamı sürdürülmüş olur.

Aynı zamanda işletmenin ortaya çıkarılması ve faaliyetinin gerçekleştirildiği altyapının kurulmasına verilen emek zayi edilmemiş olur. Bunun yanında işletmenin başarısızlığından olumsuz etkilenebilecek ilişkili işletmelere güvence sağlanır. Böylece iktisadi ekosistemin sürdürülebilirliği sağlanır. Karlılığını ileri kurtarma operasyonları ve hayır işleri için tutar. Sınırlı geliştirilmesi halinde bölgesel veya sektörel krizlere çare olarak ele alınabilir. Krizlere çözüm getirebilecek bu vakıf türü hukuki altyapısı geliştirilerek sistemde aktör olarak yerini almalıdır.

Bu çalışmanın ilk bölümünde kapitalizm ve kriz ilişkisi analiz edilmiştir. İkinci bölümde vakıf modeli tarif edilmiştir. Son bölümde İslam ekonomisi kurumlarının kapitalist kurumlara alternatif olabileceği potansiyelini ortaya koyan muşaraka vakfı modeli tartışılmıştır. Çalışma yenilikçidir ve bu alanda gerçekleştirilecek çalışmalara öncü niteliği ile literatürdeki boşluğu doldurmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kriz, Kapitalizm, Fırsatçılık, Simsarlık, Vakıf, Kayyum

İSLAM HUKUKUNDA İSTİBDAL VE GÜNÜMÜZDE UYGULANMA İMKÂN LARI

Abdurrahman Candan
Kırıkkale Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
abdurrahmancandan5@hotmail.com

ÖZET

İstibdâlin temel gerekçesi, vakfiyenin devamını sağlamak, vâkıfa saygı ve hayrının devamını sağlama düşüncesine dayanmaktadır. Zaman içinde bazı vakıfların kullanılamaz hale gelerek harap olması, Müslümanların bazı bölgelerden göç etmesi, vakfiyenin cihetinin değişmesi fakihleri çözüm arayışına yöneltmiştir. Vakfın sürekliliğini sağlamak ve hayır sahiplerinin emanetine sahip çıkma niyetiyle istibdâl yönteminin ortaya çıktığı söylenebilir. Mezhep fakihlerinin yaklaşımları göz önünde bulundurulduğunda Hanefi ve Hanbeli fakihlerin istibdâli genel anlamda kabul ettikleri, Maliki ve Şâfiî fakihlerin ise konuya daha temkinli yaklaştıkları anlaşılmaktadır. Hatta Şâfiî fakihler neredeyse ne menkul ne de gayr-i menkul hiçbir vakfın istibdâline cevaz vermemişlerdir. Hanefi ve Hanbeli fakihlerin tamamen iyi niyet esaslı istibdâl anlayışları, zaman içinde bazı yöneticiler tarafından istismar edilmiş ve vakıflar asıl amacının dışında kullanılabilmiştir. Bu tür istismarların önüne geçebilmek için vakıf şartnamelerinin titizlikle hazırlanması, ilgili kanun maddelerinin sürekli güncellenmesi, toplumsal ve bireysel vakıf bilincinin oluşturulması faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İstibdâl, Vakıflar, Sürdürülebilirlik

ABSTRACT

The main aims of istibdal (substitution of waqf properties) are ensuring the sustainability of waqfs and charity of endowers and being respectful to them. Since some of waqfs became inoperable, Muslims migrated from various districts and form of foundation certificate-charter have changed, fuqaha started to think on the issue to find solutions. It can be said that istibdal was developed in order to ensure sustainability of waqfs and protect trusts of endowers. When we consider approaches of fuqaha in different school of jurisprudence, fuqaha in the Hanafi and Hanbali schools have confirmed istibdal in the general sense. However, fuqaha in the Maliki and Shafi'i schools have had careful approaches to the issue compare to others. Moreover,

istibdal of neither movable nor real estate waqfs have been confirmed by fuqaha in the Shafi'i. Some rulers exploited the understanding of Istibdal in the Hanafi and Hanbali schools, which is based on good intention, in time and waqfs were misused. To prevent this kind of misuse, foundation certificate-charters should be prepared rigorously, related legislation must be updated frequently and social and individual conscious of waqf need to be constructed.

Keywords: Istibdal, Waqfs, Sustainability

GİRİŞ

İslam, hayat dini olmanın bütün gereklerini yerine getirecek düzenlemeler ortaya koymuştur. Bu düzenlemelerden biri de vakıflardır.

İslam dininin bir vakıf medeniyeti olduğunu rahat bir şekilde söylenebilir. Sosyal devlet olmanın önemli araçlarından biri vakıflardır. Vakıflar, gönül esaslı, karşılıksız bir yapı olarak, ihtiyaç sahiplerini ihtiyaçlarını karşılayan, kurumsal infakın, sürekli yardımlaşmanın, veren el ile alan elin rıza-i Bari için buluştuğu hayır müesseseleridir.

Vakıfların temel maksadı iyiliklerin asırlar boyu devam etmesi ve iyilik toplumu oluşturma anlayışına dayanmaktadır. Bu itibarla “istibdâl” kavramının ortaya konulması, gerekçeleri, tarihi süreç içinde başvurulma şekli önem arz etmektedir. Bu uygulamayı ortaya çıkaran ihtiyaçlar ve uygulama şeklinin anlaşılması yeni ufukların ortaya konulmasına vesile olacak ve vakıf müessesine sahiplenme duygusunu geliştirecektir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İstibdâl lafzı, Arapçada değiştirmek anlamına gelen b-d-l kökünden türetilmiştir. Bir şeyi başka bir şeyle değiştirme anlamında kullanılmaktadır. İstifa’l babının masdarıdır.¹³ Kavram olarak istibdâl: Vakıf hukukunda bir vakıf malının mülk olan diğer bir mal ile değiştirilmesini ifade eder.¹⁴ Benzer bir terim olan ibdâl ise “yerine başka bir vakıf malı satın alabilmek için vakıf malını satmak” anlamında kullanılmaktadır.¹⁵ Bunun yanında vakıf malını para karşılığında satmak için “ibdâl” ve “mukayade” lafızları da kullanılmaktadır. Eğer vakıf olan akar başka bir akar ile değiştirilmişse buna “istibdâl”, parayla satılmışsa buna da “ibdâl” denilmesi gerektiği de belirtildiği gibi her iki lafzın farklı yerlerde birbirinin yerine kullanıldığı da olmuştur.¹⁶

Sahabe, ardından Emeviler döneminde vakfiyeler artmıştır. Artan ve dağınık halde bulunan, idaresi vakfedenin veya vasiyet edilenlerin elinde bulunan vakfiyelerin bir arada toplanması için Hişam b. Abdulmelik (v.125) döneminde Mısır kadısı Tevbe b. Nemr el-Hadramî tarafından idari bir yapı kurulmuştur. Vakfiyelerin asıl amacına uygun olarak fakir ve miskinlere hizmet edebilmesi için idari bir yapı oluşturulduğu ve bu doğrultuda hizmet sunacağı belirtilmiştir. Onun döneminde “vakıf divanı” da oluşturulmuştur. Zaman içinde şartlara ve ihtiyaçlara göre düzenlemeler yapılmıştır. Osmanlılar döneminde de vakıf idaresi kurulmuş daha detaylı kanunnameler hazırlanmıştır.

Müslümanlar bir ömür boyu kazandıklarını Allah yolunda vakfetmekten çekinmemişlerdir. İslam memleketlerinde vakıfların büyük ekseriyeti nesillerden nesillere geçecek şekildedir. Bir döneme veya bir şahsa ait olmaksızın nesiller ve asırlar boyunca devam edecek şekilde vakfedilmiştir. Zaman içinde Şam, Mısır, Filistin ve Anadolu’nun önemli arazilerinin önemli bir bölümü vakfiye halini almıştır. Araştırmacıların tespitlerine göre Mısır’da vakıf arazilerinin oranı yüzde 40’lara varmıştır. Osmanlı idaresindeki Arabistan’ın Katif bölgesindeki toplam arazilerin yüzde 60’ının vakıf arazileri olduğu vesikalarda yazılıdır.

Bu durum dünya menfaatini ön planda tutan birçok kişinin iştahını kabartmış adeta pusada beklemişlerdir. Öyleki Devletlerin zayıf dönemlerinde, yönetimlerin değişikliği

¹³ İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem, *Lisanü'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut-1414, XI, 48.

¹⁴ Heyet, *el-Mevsû'atü'l-Fıkhıyye el-Kuveytiyye*, I, 140; Akgündüz, Ahmed, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul-2013, s. 377

¹⁵ Heyet, *el-Mevsû'atü'l-Fıkhıyye el-Kuveytiyye*, “İبْدَال”, I, 140; Akgündüz, a.g.e., s. 377.

¹⁶ Bkz. Beyaztaş, Murat, *İslâm Hukukunda Vakıfların Tağyiri ve İstibdâli*, Necmettin Erbakan Üniv. SBE Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya-2016.

sırasında, istila vb. dönemlerde vakıf arazilerini istimlak etmişlerdir.¹⁷ Bazı valiler kendilerine yardım edecek kadılar bularak “istibdâl” adı altında bazı değerli vakıf arazilerini kendi mülkiyetlerine geçirme teşebbüsünde bulunmuşlardır. Örneğin Memlük Sultanlarından Nasır b. Kalavun kendi döneminde 540 dönüm vakıf arazisini üzerine geçirmeye meyletmış ancak başarılı olamadan görevden düşmüştür.¹⁸ Yine Memlük Sultanlarından Barkuk’un, Timurlenk’in Mısır’ı istila edeceği iddiasıyla vakıf mallarını almak istediği ama dönemin alimlerinden Kadi’l-kudat Şeyh Sirac el-Belkînî bu düşüncesini uygulamaya geçirmesine engel olmuştur.¹⁹ Bunun dışında kitaplar, değerli kütüphaneler farklı gerekçelerle istila edilmiş ve vakıf durumundan çıkarılmıştır. Tarih kitaplarında bunlarla ilgili pek çok örneği görmek mümkündür.

Birçok yerde, vakıfların istila hikayeleri dile getirilmektedir. Kahire, Kudüs, İstanbul, Konya, Diyarbakır ve birçok şehirde kişisel mülk haline getirilen veya gayr-ı meşru bir şekilde kullanılan vakıflara işaret edilmektedir.

Fıkıh kaynaklarında da yer alan istibdâl kavramının temel amacı vakıfları korumak olduğu izahıta varestededir. Ancak uygulamada şu amaçlarla kullanılmıştır.

1-Vakfın korunma ve muhafazasını sürekli hale getirmek: Şöyle ki: Zaman içinde kullanılamaz hale gelen bazı vakıflara süreklilik kazandırma arayışı fakihlerin “istibdâl” anlayışını geliştirmelerine vesile olmuştur. Zaman içinde vakfiyenin tahrib olması, büyük göçler vb. nedenlerle kullanılamaz hale gelmesi, tamir ve yeniden inşa imkânının olmaması, fakihleri maksada uygun çözüm üretmelerine itmiştir. Bundan dolayı istibdâl kavramının temel amacı vakıfların “te’bid” yani ebedi olarak devam etmesini sağlamak olmuştur. Bunun için süreç içinde konu detaylandırılarak istismarın önüne geçecek şekilde şartnameler yenilenmeye çalışılmıştır. Zaman içinde bu şartların tıkanan noktaları açılmaya veya çok açılan noktalar kapatılmaya çalışılmıştır.

2-Çıkar ve menfaat sağlama aracı yapılması: Vakıflarda istibdâl anlayışının temel amacı vakıflarda bulunan ebedilik şartını temin etmek iken verilen örneklerde de görüldüğü gibi bazı şahısların vakıf taşınmazlarını kendi mülkiyetlerine geçirmeleri için bir araç haline getirdiği de olmuştur. Bu açıdan istibdâl konusu her dönemde devlet yetkililerini ve fakihleri çok meşgul etmiştir. İstismarların önüne geçmek için fakihlerin yaşadıkları dönemin şartları ve ihtiyaca göre ilave şartlar ortaya konulmuştur: Örneğin, Hanefi fakihlerden İbn Nüceym şöyle demektedir: Zamanımızda istibdâlin şartlarına şu ilavenin yapılması gerekir: İstibdal edilecek vakfiyenin mutlaka mukabilinde dirhem ve dinar ile değil, bir taşınmazla yapılması gerekir. Çünkü istibdâl işlemlerini yürütenlerden bazılarının paraları yediklerine ve kadıların da bunu kontrol etmediklerine şahit oluyoruz.²⁰ Yine döneminin önemli fakihlerden olan Tarsusî de istibdâl konusunda şahit olduğu istismarlardan sonra şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: Genel olarak söylemek gerekir ki, Hanefi hakimlerin istibdâl kapısını tamamen kapatmaları gerekir. Çünkü bu kapı aralandığı zaman (iyi niyetli) olmayanlar bu kapıdan girmekte ve iş artık karşı konulamaz hale gelmektedir.²¹

¹⁷ Kahf, Münzir, *el-Vakfû'l-İslami*, Darü'l-Fikr, Dımaşk, 2000, s.30; Kudat Aydın, “İslam Hukukunda Temsil ve Amacı” Adam Akademi,, Cilt 5/1 2015: 33-62, s. 57-58

¹⁸ Ebu Zehra, *Muhadaratün fi'l-vakf*, Darü'l-Fikri'l-Arabi, Mısır, 1971, s. 14

¹⁹ Cemal Hulî, *el-İstibdal ve iğtisabü'l-evkâf*, Darü's-Sekafeti'l-İlmiyye, İskenderiyye, ts, s.45

²⁰ Bkz. İbn Abidin, Muhammed Emin, *Reddü'l-Muhtar ala dürrü'l-muhtar*, Darü'l-Fikir, Beyrut, 1992, IV, 386

²¹ Hulî, Cemal, a.g.e., s.53 *وفي الجملة فالأولى للحاكم الحنفي سد هذا الباب بالجملة*

3-Tembellik ve ataletin önüne geçmek için vakıflara el konulması. Bazı şahısların da istibdâl kavramını, vakıfların toplum içinde tembelliğe neden olduğu gerekçesine konu ettiği görülmektedir. Vakıfların üretimi azalttığı, insanların çalışma azimlerini kırdığı, bazı insanları hazır olanı almaya alıştırdığı için bunların üretime kazandırılması için vakıf mallarının istibdâl edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

MEZHEPLERİN İSTİBDAL KONUSUNA YAKLAŞIMI

Mezhepler içinde istibdâlin caiz olduğunu kabul edenler olduğu gibi tamamen karşı çıkanlar da olmuştur. Bunun yanında kabul edenler de kendi aralarında belirlenen şartlar hususunda farklı görüşe sahip olmuştur.

Konu ile ilgili temel yaklaşımlar ve esas aldıkları deliller şöyle verilebilir:

A. HANEFİ FAKİHLERİN YAKLAŞIMI:

Hanefî fakihler, ilke olarak istibdâlin mümkün olduğunu ancak mescitlerin buna konu edilmemesi gerektiğini belirtmişlerdir. Mezhep içinde de istibdâli kabul edenler şartlar hususunda farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Genel hatlarıyla istibdâlin gerçekleştirilebilmesi için belirlenen şartlar ve bu husustaki farklı yaklaşımlar şöyle zikredilebilir:

1. Vâkıfın İstibdali Şart Koşması

Hanefî fakihlerden bazıları, vakfiye oluşturulurken, zaman içinde ihtiyaç duyulması halinde vakfiyenin istibdâl edilebileceğinin belirtilmiş olması gerektiğini savunmuşlardır. Mezhep içinde tercih edilen görüş de budur.²² Mezhep içindeki diğer yaklaşım da istibdâl şartı koşulduğunda, vakıf muamelesinin sahih, zikredilen şartın ise fasit olduğu şeklindedir. Çünkü bu şartın vakfiyelerin hayır işlerinde kullanılmasına engel teşkil etmeyeceğini belirtmişlerdir.²³

2. Vâkıfın İstibdâl Konusuna Değınmemesi

Taşınmaz bir malı vakfeden kişi, şartları arasında istibdâle değınmemişse bunun mümkün olabileceğini belirtmişlerdir. Önemli olan vâkıfın bunu şartları arasına alıp almamasıdır. Eğer şartlar arasında buna işaret eden bir madde yoksa dönemin kadılarının uygun şartlarda istibdâl cihetine gidebilecekleri belirtilmiştir.²⁴

3. Vakfın Daha İyi Bir Şekilde Malla Değıştirilmesi

Vakfedilen akar halen kullanılabilir ve istifade edilebilir bir durumda ise bunun istibdâle konu olamayacağını belirten birçok Hanefî fakih bulunmakla birlikte başta İmam Ebu Yusuf olmak üzere diğer bazı Hanefî fakihler de bu durumda da caiz olduğunu söylemişlerdir. Asıl odak

²² İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrâhım b. Muhammed, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1999, I, 163

²³ Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ahmed (ö. 483/1090), *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut-1414., XII, 42

²⁴ Trablusî, Burhânüddin İbrâhım b. Mûsâ, *Kitâbü'l-İs'âf fi Ahkâmi'l-Evkâf*, Matbaatü Hindiyeye, Mısır-1902., s. 32

noktası da bu konudur. Zaman içinde istismarcıların bu maddeden hareket ettikleri ettiği kaynaklarda yazılıdır.²⁵

4. Vakfın İstibdâl Edilemeyeceğinin Belirtilmesi

Tarih boyunca birçok vakfiyede istismarların önüne geçmek amacıyla vakfiyenin şartnamesinde şu ayeti kerimeye işaret ettikleri görülmektedir: “*Her kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı ancak onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir*”²⁶ Hanefi fakihlerden önemli bir kısmı şartnamesinde bu madde bulunan vakıfların istibdâle konu olamayacağını belirtmelerine rağmen, İmam Ebu Yusuf ve diğer bazılarına göre ise bu durumda da mashalat ve ehil kadıların eliyle istibdâlin mümkün olabileceğini belirtmişlerdir.²⁷

İbn Âbidîn, istibdâl ile ilgili yukarıdaki ilk üç görüşü özetler mahiyette şöyle demektedir: İstibdâl üç çeşittir:

- a. Vâkıf tarafından, kendisi veya başkası için istibdâlin mümkün olduğu belirtilen vakıflar. Sahih olan görüşe göre bu durumda istibdâl caizdir.
- b. Vâkıf tarafından, istibdâlinde bahsedilmeyen (ve muattal/faydasız hale gelen) vakıflar. Vâkıfın, istibdâlin yapılmamasını şart koşması veya susması hüküm açısından aynıdır. Böyle bir vakıf, kendisinden asla istifade edilemez hale gelir veya geliri masrafına yetmezse, esahh olan görüşe göre vakfın lehine olacak şekilde hâkimin izniyle istibdâl caiz olur.
- c. Vâkıf tarafından, istibdâlin şart koşulmadığı (ve faydası devam eden) vakıf. Böyle bir vakıf, az da olsa gelir getiriyorsa, tercih edilen görüşe göre, onu daha verimli bir vakıfla bile istibdâl etmek caiz değildir.²⁸

Bu şekilde genel anlamda Hanefi fakihlerin istibdâle cevaz verdikleri anlaşılmaktadır. İstibdâlin istismar edilmemesi ve vakfın, vakıflık hüviyetinin devamı için de şu şartların olması gerektiğini belirtmişlerdir:

İstibdâl İçin Aranılan Şartlar

Vakıf malı, mescidin dışında bir akar ise, kuvvetli olan görüşe göre, vakfedenin şartı bulunmasa bile, aşağıdaki şartlar dâhilinde hâkimin istibdâl kararı alması caizdir.

1- Vakıf malının tamamen faydalanılamaz hale gelmesi, yani vakıf için gelir getiremez veya getirdiği gelir, giderini karşılayamaz duruma düşmüş olması.²⁹

2- Vakfın tamir edilerek eski haline iadesi için başka gelir kaynağının bulunmaması. Zira tamir için gerekli gelir kaynağı mevcutsa istibdâl caiz değildir.

3- Vakıf malı satılırken, satım akdinde gabn-i fâhiş bulunmaması gerekir.

²⁵ İbn Âbidîn, *a.g.e.*, IV, 376; Kudat Aydın, “Para Vakıflarının Para İşletme Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme” Adam Akademi, ADAM AKADEMİ, 7/2 2017, s. 258.

²⁶ Bkz. Bakara, 2/181.

²⁷ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 383.

²⁸ Bkz. Oğuz, Ahmet, *Vakfın Kuruluşu ve İstibdali*, (Diyanet İşleri Başkanlığı Uzmanlık Tezi), Ankara 2016, s.103; İbn Âbidîn, *a.g.e.*, IV, 384.

²⁹ Sadece istibdâl edilecek malın vakfa daha yararlı olması hali, şer’î gerekçe olarak kabul edilmemiştir. Ancak uygulamada bunun da gerekçe olarak kabul edildiği müşahede edilmektedir. Bkz. Akgündüz, *a.g.e.*, s. 386.

4- İstibdâli yapacak kişinin güvenilir bir kişi olması gerekir. Böylece istibdâl işlemiyle, vakıfların iptaline sebebiyet verilmemiş olur.

5- Vakıf malı, mütevellinin veya hâkimin kendi lehlerinde şahitlikleri kabul edilmeyen usul ve fûrû gibi hısımlarına ve alacaklılarına satılmaması gerekir. Çünkü bu durumlarda töhmet söz konusu olabilir.

6- Vakıf malı nakit parayla değil de, akar ile değiştirilmelidir. Böylelikle mütevellîlerin vakıf parasını zimmetlerine geçirmeleri önlenmiş olur. Bazı fakihler ise, yukarıda vasfı geçen bir hâkimin kararıyla vakfın nakit parayla da satılabileceğini ifade ederler.³⁰

Osmanlı uygulamasında istibdâl işlemi, bilirkişi marifeti, mahkeme kararı ve sultanın tasdiki ile yapıldığından, nakit para ile yapılabileceği görüşü tercih edilmiştir.³¹

7- Bedel olarak alınacak akarın yer ve mevki itibarıyla, vakıf akarın yer ve mevkiinden daha aşağı olmaması gerekir. Değer ve rağbet açısından eşit veya daha iyi olduktan sonra aynı şehirde veya ülkede olması da şart değildir.³²

B. MALİKİ FAKİHLERİN YAKLAŞIMI

Maliki fakihler istibdâl konusuna çok temkinli yaklaşmışlardır. İstibdali çok nadir şartlarda kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Onlara göre istibdâle konu olan vakıf malları ikiye ayrılır.

Birincisi: Menkul mallar

Menkul malların kısmen istibdâle konu olabileceğini belirtmişlerdir. Onlara göre menkul malların istibdâli maslahat bulunması halinde de caizdir. Çünkü menkul malların telef olma durumu bulunmaktadır. Dolayısıyla bunların istibdâli, vakfın devamını sağlamak amacını gerçekleştirir. Vakıf olan halı veya kilim çok eskimiş ve çürümek üzere ise, vakıf hizmetlerinde kullanılan hayvan çok zayıflamış ve amacına uygun olarak kullanılamıyorsa satılıp bedeliyle vakfın amacına uygun bir mal için kullanılabilir.³³

İkincisi: Gayri Menkul Mallar

Mâlikîlerin büyük çoğunluğu vakıf akarların istibdâline karşıdır; cevaz verenlerin gerekçesi ise kamu yararadır. Ancak kamu yararı da olsa, istimlak edilecek vakıf akarlar, muayyen kişilere vakfedilen türden ise, bunların bedeli ödenmeli ve onunla başka bir yer vakıf olarak alınmalıdır. Fakat muayyen olmayan cihetlere yapılan bir vakıf, kamu yararının bulunduğu; mescit, mezarlık ve umumi yolun genişletilmesine verilecek ise bunun bedelini ödemek gerekmez. Çünkü bunların tümü kamu yararına olan şeylerdir. Tercih edilen görüş budur. Ayrıca ifade etmek gerekir ki, istimlak işleminde hâkimin kararı gereklidir.³⁴

³⁰ İbn Âbidîn, *a.g.e.*, IV, 386

³¹ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 387.

³² Bkz. Oğuz, Ahmed, *a.g.e.*, s.104; Kadri Paşa, *Muhammed, Kanûnü'l- 'Adl ve'l-İnsâf fi'l-Kadâ' 'alâ Müşkilâti'l-Evkâf*, thk. Merkezü'd-Dirâsâti'l-Fıkhiyye ve'l-İktisâdiyye, Dâru's-Selâm, Kahire-2006, mad. 134, s. 288.

³³ Cündî, Ziyâüddîn Ebü'l-Mevvedde Halil b. İshâk, *et-Tavzîh fi Şerhi'l-Muhtasari'l-Fer'î li İbni'l-Hâcib*, thk. Ahmed b. Abdülkerîm Necîb, nşr., Merkezu Necîbveyh li'l-Mahtûtât [el-Mektebetüş-Şâmile nüshası], y.y., 2008, VII, 314

³⁴ Oğuz Ahmet, *a.g.e.*, s.107

C. ŞAFİİ FAKİHLERİN YAKLAŞIM

Şâfiî fakihlere göre gayr-ı menkul vakıf malları istibdâle konu edilemez. Onlara göre istibdâl, vakıf mallarını istimlak etmenin meşrulaştırma aracıdır. Şâfiîlere göre mescitlere ait kırılmış tahta parçaları, hastalanmış hayvanlar dışında istiblal söz konusu değildir. Görüş açılarının anlaşılması için şu örnekler verilebilir: Bir mescit yıkılsa ve onu derhal yapma imkânı olmasa dahi, onun satılması asla caiz değildir. Zira ileride o mescidin yapılması imkânı olabilir.³⁵

Bir mescidin geliri varsa, o gelir öncelikle mescidin ihtiyaçları için harcanır. Mescidin ileride tekrar yapılması mümkünse onun geliri muhafaza edilir. Böyle bir durum yoksa onun gelirini diğer mescitlere harcamak caizdir. Bir mescidin yıkılma tehlikesi olsa, hâkim onun yıkılmasını ve taşlarıyla yeniden yapılmasını emretmelidir. Yıkılan mescidin taş ve toprağıyla başka bir şey yapmak caiz değildir. Örneğin; yıkılan mescidin taş ve toprağıyla yıkılmış bir kuyu yapılamaz. Çünkü böyle davranmak, vakfeden kişinin maksadına uygun değildir. Söz konusu mescidin enkazını muhafaza etmek mümkün ise muhafaza edilir. Aksi halde, hâkimin uygun görmesi durumunda, oraya en yakın olan mescit başta olmak üzere başka mescitlere harcanabilir.³⁶

Gayr-i menkul mallar istibdâle konu edilemez. İstibdal edilebilecek menkul mallar ile ilgili yaklaşımları da şu şekildedir.

Kendisinden yararlanılamayan hayvan, kuruyan ağaç ve mescide ait kırılmış tahta parçaları vb. menkul malların istibdâli konusunda iki görüş vardır.

Birinci görüşe göre; mescitlerde olduğu gibi, söz konusu menkul mallarda da istibdâl caiz değildir.

İkinci görüşe göre; vakfın devamlılığını sağlamak amacıyla söz konusu mallarda istibdâl caizdir. Çünkü kendisinden yararlanılamayan vakıf malının istibdâli, onu çürümeye ve yok olmaya terk etmekten daha evladır. Örneğin, vakfedilen hasır ve benzeri şeyler çürür veya vakfedilen tahta vb. şeyler kırılırsa, bunların satılması ve ilgili vakfa harcanması caizdir. Bu görüş esahh olup, Şâfiî mezhebinde “Şeyhayn” diye kabul edilen İmam Râfi‘î (ö. 623/1226) ve Nevevî’ye (ö. 676/1277) aittir. Bazı âlimlere göre, mescitlere hediye edilen veya orası için satın alınan halılar vakıf hükmünde değildir. Zira Şâfiî mezhebine göre bir şeyin vakıf hükmünü alabilmesi için, onun vakıf olduğu sarahaten ifade edilmelidir. Dolayısıyla ihtiyaç halinde bunlar satılıp camiye harcanabilir.³⁷

D. HANBELİ FAKİHLERİN YAKLAŞIMI

Hanbeli fakihlerin istibdâl konusunda Şâfiî ve Hanefi fakihler arasında orta yolu takip ettikleri söylenebilir. Onlar ne Şâfiî fakihler gibi hiçbir şartta istibdâle cevaz vermeyen yaklaşım ne de Hanefi fakihler gibi konuyu esnek bir şekilde değerlendirmişlerdir. Onlara göre vakıfların istibdâlinde toplum ve vakfiyenin yararı esas alınır. Zaruret halinde gayrimenkul malların istibdâli önünde herhangi bir engel yoktur. Zira vakıf malını olduğu gibi değerlendirme imkânı kalmamışsa, onu satıp istibdâl etmek vakıf malının devamını sağlamak anlamındadır. Buna göre Hanbelîler, vakıf malından beklenen menfaatin ortadan kalkması ve satılarak yerine başka

³⁵ İkrime Saîd Sabrî, *el-Vakfû'l-İslâmî Beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbîk, Dâru'n-Nefâis, Ürdün-2011s. 270.*

³⁶ Oğuz, Ahmet, a.g.e., s.116

³⁷ Nevevî, *Ravdatü't-Tâlibîn ve 'Umdetü'l-Müftîn*, thk. Zühayr Şâviş, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut-1991. V, 357-358; Cemal, Süleymân b. Ömer b. Mansûr el-'Uceylî, *Fütühâtü'l-Vehhâb bi Tavzihi Şerhi Menheci't-Tullâb (Hâşiyetü'l-Cemel)*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., III, 590-591; Oğuz, a.g.e. s.109

bir mal alınmasının zaruret haline gelmesi durumunda, hâkim kararıyla istibdâlin caiz olacağını belirtmişlerdir.³⁸ Onların temel hareket noktası maslahat olduğu için vakfın menkul veya gayri menkul olması arasında bir fark yoktur.

Fetvalarına konu olan zaruret ve maslahatın esas alınarak istibdâlin sözkonusu olabilmesi için, vakfın artık yararlanılamaz hale gelmiş veya masraflarını karşılayamıyor olması veya vakfiyenin harap olmamış fakat ondan beklenen fayda hiç sağlanamıyor olması gerekir. Kendisinden yararlanılmayan vakıf malı satıldığında, alınacak yeni malın, eskisinin cinsinden olması şart değildir. Çünkü vakıftan maksat tür değil, menfaattir. Ancak birincisi hangi maslahat için harcanıyor idiyse, yeni alınan malın menfaati de o yönde harcanmalıdır. Zira harcama yerinin değiştirilmesi, -muhafaza edilmesi mümkün olduğu takdirde- caiz değildir.³⁹ Hanbelîlere göre, bir vakıftan hiç yararlanılmıyor ise, vakfeden kişi istibdâli yasaklamış olsa bile, zarurete binaen söz konusu muattal vakfın satılması caizdir.⁴⁰ Menfaati tamamıyla biten vakıf malı -fakirler ve mescitler gibi- muayyen olmayan cihetlere yapılmışsa, bunun istibdâl işlemi ancak hâkimin kararıyla olmalıdır. Şayet vakıf, belli bir cihete yapılmışsa, istibdâl işlemi, mütevellînin kararıyla olmalıdır. Fakat hâkimin kararıyla satılması daha ihtiyatlı ve uygun olur denilmiştir.⁴¹

Mezheplerin görüşleri tekrar özetlenecek olursa, Hanefî ve Hanbelî fakihlerin bu konuda oldukça esnek oldukları, Maliki fakihlerin kısmen buna fetva verdikleri Şâfiî fakihlerin ise istibdâle fazla alan açmadıkları anlaşılmaktadır.

Zaman içinde özellikle Hanefî fakihlerin istibdâl konusunu geniş tutmalarından dolayı bazı istismar vakalarının ortaya çıktığı görülmüş ve yeni fetvaların yazılmasına ihtiyacı doğurmuştur. Hayatın önünü açan, tıkamayan anlayışıyla hareket eden âlimler konunun istismar edilme potansiyelini göz önünde bulundurarak kısmî daraltmaya yöneltilerini görülmektedir. Bu fakihlerin zihinlerinde “İşler daralınca genişlettilir, fazla genişleyince de daratılır” kaidelerini uyguladıkları söylenebilir. Bu konuyu örneklerle izah etmek daha uygun olacaktır:

Hanefî Fakihlerden İbn Kutluboğa (ö. 879/1474) zamanında, vakfın daha iyi bir şekilde malla değiştirilmesi ve vakıf bir köyün “daha çok gelirli ve vakfa yararlı” olması amacıyla başka bir arazi ile istibdâl edilmesine karar verilmiş, ancak sonradan söz konusu arazinin çorak bir arazi olduğu anlaşılmıştır. İbn Kutluboğa bu olay üzerine istibdâlin iptaline ve bu çeşit istibdâllerin caiz olmadığına fetva vermiştir. Ayrıca istibdâl işleminin bizzat hâkim tarafından yapılması gerektiğini belirtmiştir.⁴²

Buna benzer olarak İbn Nüceym’in (ö. 970/1563) de sıkıntılı vakfın daha iyi bir malla değiştirilmesi hususunda istibdâlin caiz olmadığını isbat eden bir risâle kaleme alması ve daha sonra Osmanlı uygulamasında kabul edilen nakit para ile istibdâl aleyhinde ikna edici deliller ileri sürmesi, İslâm âleminde istibdâl aleyhinde bir havanın oluşmasına sebep olmuştur.⁴³

³⁸ Hırakî, Ebü'l-Kâsım Ömer b. Hüseyin el-Bağdâdî, *Muhtasarı'l-Hırakî*, Dâru's-Sahâbe, y.y., 1993, I, 81; İbn Kudâme, Ebü'l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *eş-Şerhu'l-Kebîr 'alâ Metni'l-Mukni'*, nşr., Muhammed Reşid Rıza, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, y.y., ts., VI, 242-243; Oğuz, a.g.e., s. 109

³⁹ İbn Kudâme, a.g.e., VI, 29.

⁴⁰ 'Âsimî, Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım (ö. 1971), *Hâşiyetü'r-Ravzi'l-Murbi' Şerhu Zâdi'l-Müstakni'*, y.y., 1397, V, 565.

⁴¹ Buhûfî, Mansûr b. Yûnus, *el-Minehu's-Şâfiyât bi Şerhi Müfredâti'l-İmam Ahmed*, thk. Abdullah b. Muhammed el-Mutlak, Dâru Künûzi İşbilya, Suudi Arabistan-2016, II, 518-519; Bkz. Oğuz, a.g.e., s.112

⁴² İbn Kutluboğa, Kasım, *Risâle fi'l-İstibdâl*, Süleymaniye Ktp., Reşit Efendi, nr. 1151, vrk.,122-128; Bkz., Akgündüz a.g.e., s. 385.

⁴³ İbn Nüceym, *Risâle fi'l-İstibdâl*, Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa, nr. 782, Vrk., 36-45; vrk., 31-38 Bkz. Akgündüz a.g.e., s. 385 Kudat, a.g.e., s. 258-59

Bu şekilde istibdâl hususunda gelgitler yaşanmış, zaman ve şartlara göre en uygun yaklaşım şekli ortaya konulmaya çalışılmış, dönemin Osmanlı Evkâf Nazırı Hamâdezâde Halil Hamdi Paşa (ö. 1785) istibdâl hallerinin üçünde de istibdâli caiz gören görüşlere dayanarak vakıflara ait menfaatsiz ve harap arazi ve binaların istibdâlini teklif etmiştir. O sırada kabul görmeyen bu görüş, 1329 (1911) yılında çıkarılan bir irâde-i seniyye ile hukukî düzenleme haline getirilmiş ve camilerle mescitlerin dışındaki “müstağnâ ‘anh” vakıfların nakit para ile istibdâl edilerek elde edilen gelirin belli hayır cihetlerine sarf edilmesi kabul edilmiştir. Ancak Hanefî mezhebindeki “müftâ bih” görüşüne aykırı olan bu uygulama tenkide uğramıştır.⁴⁴

Zaman içinde vakıflar ile ilgili tasarruflar bu yaklaşımın da tekrar sorgulanması gerektiğini ve vakfın mana ve maksadına uygun düzenlemelerin yapılması gerektiğini zorunlu kılmaktadır. Kişilerin, kurumların kendi dönemlerindeki ihtiyaca göre karar vermeleri bu uygulamanın vakfın ruhuna uygun olup olmadığı, uzun yıllardan sonra ortaya çıkabilmektedir.

Vakıfların istismarına yol açan temel nedenlerin başında vakfiye şartnamelerinin detaylı hazırlanmaması, devletlerin kanunlarında konuyla ilgili boşluklar ve bu konudaki bilinç ve hassasiyet eksikliği olduğu söylenebilir. Bunun önüne geçmek için kanuni boşlukların doldurulması, sürekli kontrollerin yapılması, vakıf bilincinin anlatılması, duyarlılığın artırılması ve toplumsal bir farkındalık oluşturulmasının faydalı olacağı söylenebilir.

BAZI FIKIH MECLİSLERİNİN KONU HAKKINDA GÜNCEL YAKLAŞIMLARI

Konu ile ilgili İslam aleminde hizmet veren bazı fıkıh meclislerinin fetvalarına yer verilecektir:

1. Din İşleri Yüksek Kurulu’nun konuya yaklaşımı:

Din İşleri Yüksek kurulu tarafından konu ile ilgili bir verilmiş karar veya mütalaa bulunmamakla birlikte konuya yaklaşımı hakkına bir fikir vermesi açısından bazı fetvalarına yer verilecektir:

Örnek 1: *Arsasının yanında bulunan vakıf arsasını almasında dinen bir sakınca olup olmadığı hakkında 31.08.2013 tarihli gönderilen mektuba verilen cevap:*

Dinimize göre bir vakıf malının vakfediliş amacı dışında kullanılması veya özel mülkiyete geçirilmesi caiz değildir. Ancak, daha önce çeşitli nedenlerle vakıf mülkü olmaktan çıkan/çıkarılan bir gayrimenkulün, -vebali vakıf malını tebdil edenlere ait olmak kaydıyla- satın alınmasında ve özel amaçlı kullanılmasında sakınca yoktur. Çünkü bu mallar, artık fiilen vakıf malı olmaktan çıkartılıp şahsi bir mülk haline getirilmiş ve bu durum resmi mercilerce tescil edilmiştir. Resmi mercilerce tanınan ve tescil edilen bu durumu, şahısların kendi başına değiştirme yetkisi bulunmamaktadır. Ancak bu tür malların, yeniden vakıf statüsüne kavuşturulması için çaba sarf edilmesi ilgililerin görevi olmalıdır.

Örnek 2: *Vakfiyelere terkin edilen arsaların parsellerine ihale yapılarak firmalara inşaat yaptırılmasının caiz olup olmadığı hakkında sorulan soruya 27.12.2013 tarih ve 94497409-752-01/2685-1481 sayılı yazı ile verilen cevap:*

Vakıf; bir mülkün, menfaatini halka tahsis ederek, Allah’ın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten men edilmesi demektir. Vakfedilmiş bir malın yönetimi, denetimi, işletilmesi, gelirlerinin harcanması, gerektiğinde değiştirilmesi gibi işlem ve tasarrufların, vakfi

⁴⁴ Akgündüz, Ahmet, “İstibdâl”, *DİA*, XXIII, 320; Oğuz, a.g.e., 115.

yapan tarafından belirlenen şartlara uygun olarak yapılması gerekir. Vakfi yapanın, dinî hükümlere, vakfin maslahat ve menfaatine aykırı olmayan şartları vakfin mütevellisi veya hâkim tarafından değiştirilemez. Bu itibarla, vakfi yapan tarafından gerektiğinde vakfin maslahatına uygun değişikliklerin yapılması şart kılınmayan vakıf mallarının değiştirilmesi, alınıp satılması dinen caiz değildir. Ancak çeşitli nedenlerle bu mallardan mevcut durumlarını muhafaza edemeyerek resmen şahısların mülküne geçmiş bulunan ve artık vakıf olarak kullanılmayacağı kesin olarak bilinenlerin, vebali vakıf malını tebdil edenlere ait olmak kaydıyla satın alınması caizdir. Çünkü statü olarak bu mallar, artık şahıs mülkü haline getirilmiş ve bu statü resmi mercilerce tescil edilmiştir. Resmi mercilerce tanınan ve tescil edilen bu statüyü, şahısların kendi başına değiştirme yetkisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla, artık eski haline döndürülmesi ve tekrar vakıf sıfatı kazanması mümkün olmayan bu malların satın alınması ve üzerine inşaat yapılması caizdir.

Örnek 3: *Mezar üzerine cami yapılıp yapılmayacağı hakkında 12.02.2014 tarihli mektupla sorulan soruya verilen cevap:*

Kabristanlar, cenaze defnedilmek üzere kamu hizmetine tahsis edilmiş yerlerdir ve genellikle vakıftır. Bir vakfın zaruret bulunmadıkça amacı dışında kullanılması ve değiştirilmesi caiz değildir. Bu itibarla, mezarlık olarak vakfedilen bir yerin, bu hizmette kullanılması mümkün olduğu sürece başka bir hizmete tahsisi caiz olmayacağı gibi, artık cenaze defnedilmese bile, bu yerin kabristan olarak muhafazası gerekir. Böyle bir kabristanı satmak, üzerine bina ve benzeri şeyler yapmak ya da bu tür tasarruflarda bulunmak için ölü kemiklerini başka bir mezarlığa nakletmek caiz değildir. Ancak başka bir alternatif olmaması sebebiyle, kamu menfaatinin gerektirdiği durumlarda, mezarlık başka bir yere nakledilerek cami vb. amaçlar için kullanılabilir. Mezarlık üzerine daha önce yapılmış olan mescitlerin yıkılması da gerekmez.

2. Cidde’de bulunan Mecma‘u’l-Fıkhî’l-İslâmî ed-Düvelî’nin yaklaşımı

Örnek 1: *Müslümanlar buldukları bir bölgeden başka bir yere göç edince, eski yerde bulunan mescidin yıkılması veya başkaları tarafından ele geçirilmesi tehlikesi varsa, söz konusu mescidi satmanın hükmü hususunda sorulan soruya verilen cevap:*

Kendisinden yararlanma imkânı kalmamış veya mescidin bulunduğu bölgeden müslümanlar göç etmiş ve kâfirlerin söz konusu mescidi işgal etmeleri tehlikesi varsa, böyle bir mescidi satın onun parasıyla başka bir yer satın alıp mescide çevirmek caizdir.⁴⁵

⁴⁵ *Mecelletü Mecma‘i’l-Fıkhî’l-İslâmî*, sayı: 3, c. 3, s. 1087 [karar no: 23]; sayı: 2. c. 1, s. 199. (el-Mektebetü’ş-Şâmile nüshası, III, 1309)
<http://iefpedia.com/arab/wpcontent/uploads/2010/01/%D9%85%D8%AC%D9%85%D9%88%D8%B9%D8%A9-%D9%85%D9%86-%D9%82%D8%B1%D8%A7%D8%B1%D8%A7%D8> [erişim: 11.06.2016]; Oğuz, a.g.e., s.135.

3. Suudi Arabistan’da bulunan el-Lecnetü’ d-Dâime li’l-Bühûsi’l-‘İlmiyye ve’l-İftâ’nin yaklaşımı

İçinde halen ibadet edilen eski bir mescidin yıkılıp yerine, halk kütüphanesi kurmanın caiz olup olmadığı hakkında sorulan soruya verilen cevap:

Kütüphane kurmak amacıyla olsa bile herhangi eski bir mescidin yıkılması caiz değildir. Hatta bir mescit yıkılmış olsa bile, orada mescit dışında başka şeyler yapılamaz. Zira mescidin restoreye ihtiyacı varsa restore edilmelidir. Yıkılmışsa yeniden yapılmalıdır. Onu yapmaya imkân yoksa arsasının bir kısmı satılıp onun parasıyla kalan kısım inşa edilmelidir. Çünkü asıl olan, vakıf malının satılmaması, hibe edilmemesi ve miras bırakılmamasıdır. Rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.), Hayber’deki malını tasadduk etmek isteyen Hz. Ömer’e (r.a.) şöyle demiştir: “Onun aslını tasadduk et, o satılamaz, hibe edilemez ve miras bırakılmaz. Onun geliri ise infak edilir.”⁴⁶ Bu hüküm genel anlamda tüm vakıflar için söz konusudur. Fakat İslâm âlimlerine göre, bir vakıf akarı muattal hale gelmiş veya gelmemiş, ancak onu başka bir yere nakletmek vakıf açısından daha yararlı olacak ise, vakfın maslahatına binaen vakıf malının satılması ve istibdâli caizdir. Zira rivayet edildiğine göre Kûfe şehrinde bulunan beytülmâlın duvarı hırsızlar tarafından delindiği haberi Hz. Ömer’e (r.a.) iletilince Hz. Ömer, dönemin Kûfe valisi Sa’d b. Ebî Vakkâs’a (r.a.) şu talimatı vermiştir: “Hurmacılar çarşısında bulunan mescidi, beytülmâl mescidin kible tarafında kalacağı şekilde naklet. Zira mescitte sürekli namaz kılanlar bulunmaktadır.” Buna binaen söz konusu mescit, sahabenin bulunduğu bir ortamda beytülmâlın yanına nakledilmiş ve buna muhalefet eden de çıkmamıştır. Dolayısıyla bunun cevazı konusunda icmâ meydana gelmiştir.⁴⁷ Aslında böyle bir uygulamada vakfı manen devam ettirmek söz konusudur. Fakat belirtmek gerekir ki, vakfın muhafazası açısından söz konusu satış ve istibdâl işlemi mutlaka şer’î hâkimin veya vekilinin kararıyla olmalıdır.⁴⁸

3. Dâru’l-İftâ’ el-Mısriyye’nin yaklaşımı

Mescide vakfedilen yeri başka bir yerle istibdâl etmek ve eski yere herhangi hayrî bir müessese inşa etmek caiz olup olmadığı, caiz ise vakıf yerinde inşa edilen yeni müessesede mescit hükümlerinin hâlâ geçerli olup olmadığı hakkında sorulan soruya verilen cevap:

Bu konu fıkıh kitaplarında “naklü’l-vakf” veya “istibdâlü’l-vakf” başlığı altında ele alınmış olup fukahâ arasında ihtilafıdır. Maslahat durumunda buna cevaz verenler vardır.

Bazı Hanefî fıkıh kitaplarında geçtiği üzere; bir ribata ihtiyaç kalmaz ise oranın vakfi en yakın bir ribata sarf edilir. Eğer bir mescit cemaate dar gelse ve yanında umumi bir yol bulursa, yoldan bir miktar alınıp mescit genişletilebilir. Çünkü bunların ikisi de müslümanlara aittir. Eğer söz konusu yol dar gelse, mescitten bir miktar alınıp yol genişletilebilir. es-Sirâciyye’de geçtiği üzere bir vakıf malı tümüyle muattal olsa, onu daha yararlı bir yerle istibdâl etmek caizdir. Bu fetva Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’e göredir. Fakat vakıf, tümüyle

⁴⁶ Bkz. Buhârî, Vesâyâ, 29 [2772]; Müslim, Vasıyet, 15 [1632].

⁴⁷ İbn Kudâme, a.g.e., VI, 29; İbn Teymiyye, a.g.e., XXX, 405, XXXI, 216, 222; *el-Mevsû’atü’l-Fıkhiyye*, “مسجد”, XXXVII, 225. Bu rivayet zayıftır. Bkz. Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, IV, 192 [8949]; Heysemî, *Mecma’u’z-Zevâ’id*, VI, 275 [10654].

⁴⁸ Fetva no: 50, XVI, 40 (Abdullah b. Ğadyân, Abdurrezzâk ‘Afîfî, İbrahim b. Muhammed Âlü’ş-Şeyh), <http://www.alifta.net/Fatawa/fatawaDetails.aspx?BookID=3&View=Page&PageNo=1&PageID=5846> [erişim: 11.06.2016]; Muhammed b. İbrâhîm b. Abdullatîf Âlü’ş-Şeyh, *Fetâvâ ve Resâilü’ş-Şeyh Muhammed b. İbrâhîm b. Abdullatîf Âlü’ş-Şeyh*, Cem’ ve thk. Muhammed b. Abdurrahmân b. Kâsım, Matbaatü’l-Hükûme, Mekke-1399, IX, 115-116; Oğuz, a.g.e., s.137.

muattal olmamışsa onu daha yararlı bir yerle istibdâl etmek Ebû Yûsuf'a göre caizdir. Fetva da buna göredir.

Hanbelî mezhebine göre ise maslahata binaen vakfın istibdâli caizdir. İmam Ahmed'e göre, bir mescit harap olsa veya orada ibadet edenler göç edip kimse kalmazsa, cemaatin maslahatı bulunması şartıyla mescidin başka bir yere nakli caizdir. Zira Hz. Ömer'in emriyle İbn Mes'ûd bir mescidi beytümâlin yanına nakletmiş ve eski mescidin yerini de hurmacılar çarşısı yapmıştır. Buhûtî el-Hanbelî'nin ifadesine göre; bir vakıf harap olsa ve ondan yararlanma imkânı kalmazsa veya bir mescit cemaate dar gelse ve ondan beklenen fayda meydana gelmezse veya mescidin etrafında ikamet edenlerin tümü başka yere göç etmişse söz konusu mescit başka yere nakledilir. Çünkü vakıfta te'bîd esastır. Bir vakıf malında te'bîd imkânı kalmamışsa, vakıf maksadından yola çıkarak istibdâle gidilir ve böylece te'bîd sağlanmış olur. Zira muattal hale gelen vakıf istibdâl edilmez ise, vakıf malı tümüyle zayi edilmiş olur. İbn Teymiyye'ye göre; muattal hale gelmemiş olsa bile, mescit dâhil her türlü vakıf akarı, vakfın maslahatına binaen daha iyi bir yerle istibdâl edilebilir. İmam Ahmed'e göre ihtiyaç halinde mescit dışındaki her türlü vakıf akarın satılması caizdir. Mescidin ihtiyaç halinde satılması konusunda ise İmam Ahmed'den iki rivayet gelmiştir. Bir rivayete göre, o da ihtiyaç halinde satılabilir. Diğer bir rivayete göre, oranın arsası satılamaz, sadece enkazı başka bir yere nakledilebilir. Maslahata binaen vakıf binasında her türlü tadilat ve değişiklik yapılabilir. Zira sahâbe-i kirâm, Mescid-i Nebevi'nin binasında maslahata binaen birçok değişiklik yapmıştır...

Sonuç olarak Hanbelî mezhebinin istibdâl görüşünden hareketle denilebilir ki; hâkimin karar vermesi şartıyla, bir mescidin, cemaatin maslahatı açısından daha iyi bir yere nakledilmesi ve mescidin eski yerinde dini bir okul veya hayrî bir müessese yapılması caizdir. Buna göre bir mescit istibdâl sonucu nakledilse veya bu amaçla satılsa, mescitle ilgili hükümleri ortadan kalkar ve yeni yer mescit hüviyetini kazanır. Ancak mescit istibdâl edilmeyip sadece enkazı başka bir yere nakledilmişse oranın mescitle ilgili hükümleri arsa üzerinde devam eder.⁴⁹

SONUÇ

Vakıfların istibdâli ile ilgili olarak eski fıkıh kaynaklarında yer alan bilgiler ve günümüzde fıkıh geleneğinin devam niteliğinde olan fıkıh meclislerinin yaklaşımlardan anlaşıldığı kadarıyla vakıfların mümkün mertebe istibdâl edilmemesi yaklaşımının hakim olduğu, değişen şartlar, savaşlar, sürgünler, yerleşim merkezlerinin değişmesi, vakfiyelerin cihetinin değişmesi vb. zorunlu nedenlerden dolayı ise istibdâlin caiz olduğu yönünde görüş belirtenlerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. İstibdal anlayışının zaman içinde istismar edilmesi, vakıf mallarının kişisel mülk haline getirilmesi yönünde eğilimlerin artması üzerinde şartların ağırlaştırıldığı, ilave hükümlerin getirildiği, son dönemlerde de kanunnamelerin hazırlandığı görülmektedir. Günümüzde de vakfiyelerin asıl maksadı olan devamlılığın sağlanması ve Müslümanların maslahatının temini için aynı yöntem sürdürülmeye çalışılmaktadır. Vakıf ruhunun devamı ve istismarların önüne geçebilmek için vakıf şuurunun yaygınlaştırılması, kanuni düzenlemelerin yapılması ve sürekli güncelleştirilmesi büyük önem arz etmektedir.

Bibliyografya

⁴⁹ Fetva tarihi: 24.07.2013, sayı: 6579.

<http://www.dar-alifta.org/AR/ViewFatwa.aspx?ID=6579&LangID=1> [erişim: 11.06.2016].

Ezher Şeyhi Muhammed Abduh (ö. 1905) da istibdâle cevaz vermektedir. Bkz. <http://islampost.com/d/2/ftw/1/11/520.html> [erişim: 11.06.2016]; Oğuz, a.g.e., s.138-139

‘Âsımî, Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım (ö. 1971), *Hâşiyetü’r-Ravzi’l-Murbi’ Şerhu Zâdi’l-Müstakni’*, y.y., 1397.

Akgündüz, Ahmed, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul-2013

Beyaztaş, Murat, *İslâm Hukukunda Vakıfların Tağyiri ve İstibdâli*, Necmettin Erbakan Üniv. SBE Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya-2016.

Buhûtî, Mansûr b. Yûnus, *el-Minehu’ş-Şâfiyât bi Şerhi Müfredâtü’l-İmam Ahmed*, thk. Abdullah b. Muhammed el-Mutlak, Dâru Künûzi İşbîlya, Suudi Arabistan-2016.

Cemal Hulî, *el-İstibdal ve iğtisabü’l-evkâf*, Darü’s-Sekafeti’l-İlmiyye, İskenderiyye, ts.

Cemel, Süleymân b. Ömer b. Mansûr el-‘Uceylî, *Fütühâtü’l-Vehhâb bi Tavzîhi Şerhi Menheci’t-Tullâb (Hâşiyetü’l-Cemel)*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, ts.

Cündî, Ziyâüddîn Ebü’l-Mevedde Halîl b. İshâk, *et-Tavzîh fi Şerhi’l-Muhtasari’l-Fer’î li İbni’l-Hâcib*, thk. Ahmed b. Abdulkerîm Necîb, nşr., Merkezü Necîbveyh li’l-Mahtûtât [el-Mektebetüş-Şâmîle nüshası], y.y., 2008.

Ebu Zehra, *Muhadarât fi’l-vakf*, Darü’l-Fikri’l-Arabi, Mısır, 1971.

Hırakî, Ebü’l-Kâsım Ömer b. Hüseyin el-Bağdâdî, *Muhtasaru’l-Hırakî*, Dâru’s-Sahâbe, y.y., 1993

İbn Abidin, Muhammed Emin, *Reddü’l-Muhtar ala dürri’l-muhtar*, Darü’l-Fikir, Beyrut, 1992.

İbn Kudâme, Ebü’l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *eş-Şerhu’l-Kebîr ‘alâ Metni’l-Mukni’*, nşr., Muhammed Reşîd Rıza, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, y.y., ts.

İbn Kutluboga, Kasım, *Risâle fi’l-İstibdâl*, Süleymaniye Ktp., Reşit Efendi, nr. 1151, vrk., 122-128.

İbn Manzûr, Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü’l-‘Arab, Dâru Sâdir, Beyrut-1414*.

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed, *Risâle fi’l-İstibdâl*, Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa, nr. 782, Vrk., 36-45; vrk., 31-38.

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut-1999.

İkrime Saîd Sabrî, *el-Vakfü’l-İslâmî Beyne’n-Nazariyye ve’t-Tatbîk*, Dâru’n-Nefâis, Ürdün. 2011.

Kadri Paşa, Muhammed, *Kanûnü’l-‘Adl ve’l-İnsâf fi’l-Kadâ’ ‘alâ Müşkilâti’l-Evkâf*, thk. Merkezü’d-Dirâsâti’l-Fikhiyye ve’l-İktisâdiyye, Dâru’s-Selâm, Kahire, 2006.

Kahf, Münzir, *el-Vakfü’l-İslami*, Darü’l-Fikr, Dımaşk, 2000.

Kudat Aydın, “Para Vakıflarının Para İşletme Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme” ADAM AKADEMİ, 7/2 2017, s. 257-271

....., “İslam Hukukunda Temsil ve Amacı” ADAM AKADEMİ, Cilt 5/1 2015: 33-62

Mecelletü Mecma’i’l-Fikhi’l-İslâmî, sayı: 3, c. 3, s. 1087 [karar no: 23]; sayı: 2. c. 1, s. 199.

Muhammed b. İbrâhîm b. Abdullatîf Âlü’ş-Şeyh, *Fetâvâ ve Resâilü’ş-Şeyh Muhammed b. İbrâhîm b. Abdullatîf Âlü’ş-Şeyh*, Cem’ ve thk. Muhammed b. Abdurrahmân b. Kâsım, Matbaatü’l-Hükûme, Mekke-1399.

Nevevî, *Ravdatü't-Tâlibîn ve 'Umdetü'l-Müftîn*, thk. Züheyr Şâvîş, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut-1991.

Oğuz, Ahmet, *Vakfın Kuruluşu ve İstibdali*, (Diyanet İşleri Başkanlığı Uzmanlık Tezi), Ankara 2016.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed (ö. 483/1090), *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut-1414.

Trablusî, Burhânüddîn İbrâhîm b. Mûsâ, *Kitâbü'l-İs'âf fi Ahkâmi'l-Evkâf*, Matbaatü Hindiyeye, Mısır-1902.

<http://iefpedia.com/arab/wp>

[content/uploads/2010/01/%D9%85%D8%AC%D9%85%D9%88%D8%B9%D8%A9-](http://iefpedia.com/arab/wp-content/uploads/2010/01/%D9%85%D8%AC%D9%85%D9%88%D8%B9%D8%A9-)
[erişim: 11.06.2016]; Oğuz, a.g.e., s.135.

<http://www.alifta.net/Fatawa/fatawaDetails.aspx?BookID=3&View=Page&PageNo=1&PageID=5846> [erişim: 11.06.2016]

<http://www.dar-alifta.org/AR/ViewFatwa.aspx?ID=6579&LangID=1> [erişim: 11.06.2016].

TEKERLEK YENİDEN Mİ KEŞFEDİLİYOR? PARA VAKIFLARI VE MİKRO KREDİ UYGULAMALARI

Dr. Çiğdem Gürsoy
İstinye Üniversitesi, Ekonomi Bölümü
gursoycigdem@gmail.com

Dr. Melik Ertuğrul
İstinye Üniversitesi, İşletme Bölümü
melik.ertugrul@istinye.edu.tr

ÖZET

15.yy'dan itibaren teknolojideki yenilikler ve coğrafi keşifler sayesinde farklı ticaret yollarının kullanılması, küresel boyutta ilk ekonomik paradigma değişikliğinin zeminini hazırlamıştır. Merkantilizm'in ayak seslerinin duyulmaya başladığı bu dönemde gelişen ticaret sayesinde bir yandan paranın dolaşım hızı artarken diğer yandan ürünler o güne kadar hiç olmadığı ölçüde çeşitlenmiştir. Değişen ekonomik şartlara her devletin kendi politikaları ve değer yargıları çerçevesinde cevap verdiği görülmüştür. Osmanlı da küreselleşmenin ilk sinyallerinin gelmesi ile eş zamanlı olarak para vakıflarını icat etmiştir. Vakıf kurumunun içinden türetilen para vakıfları sayesinde kişilerin ellerindeki birikimler hayır işlemek amacı ile vakfedilmeye başlanmıştır. Vakfedilen paralara sınır getirilmeyerek küçük-büyük tüm birikimler ekonomik sistem içine dahil edilerek kredi olarak kullanılmış ve gelirleri ile hayır hizmetleri sürdürülebilir kılınmıştır.

15.yy'dan günümüze değişen ekonomik paradigmalara uygun pek çok alternatif politika üretilmiştir. 20.yy'ın son çeyreğinden itibaren Liberalizm'den Neoliberalizm'e geçişte istihdam, bölüşüm ve sosyal hizmetlerin geleneksel çözümlerle yürütülemeyecek seviyelere gelmiş olması yeniden farklı yöntem arayışlarını beraberinde getirmiştir. Sosyo-ekonomik politikalar, artık devlet kanalıyla değil özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve sosyal girişimler aracılığı ile uygulanabilir kılınacaktır. Bu kapsamda Neoliberal politikalar bir yandan sosyal girişimciliği teşvik ederken diğer yandan da özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını sosyal girişimciliğe fon sağlayabilmek için mikro kredi uygulamalarına yöneltmişlerdir. Tam da burada ilk ekonomik küreselleşme hareketlerine Osmanlı'nın aldığı tavır ve bu tavrın günümüzde uygulanan mikro kredi faaliyetleri ile ilişkilendirmek mümkün görülmektedir. Buradan hareketle çalışma, para vakıfları ile mikro kredi kuruluşlarının benzer ve farklılıkları üzerine yoğunlaşmıştır. Tarihi belgeler dönem sınırlaması yapılmadan 16.yy -20 yy arasında para vakıfları vakfiyeleri ve muhasebe kayıtlarından derlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Para vakfi, Mikro kredi

IS WHEEL REINVENTED? CASH WAQFS AND MICRO-CREDIT PRACTICES

ABSTRACT

Since the 15th century, using different trade routes, which were discovered as a result of the Geographical Discoveries, and technological progress triggered the first global economic paradigm shift. In this period of pre-Mercantilism, owing to growing trade, the velocity of money increased, and products were very varied that they had never existed before. Every country responded to changes in economic conditions in accordance with its own policies and value judgements. At the same time with the first signals of globalization, the Ottoman Empire invented cash waqfs. Owing to cash waqfs generated from the concept of Waqf, individual savings were devoted to charity purposes. Without restricting the devoted amount of money, all savings including small and big ones were included in the system, and revenues generated by using those savings were used to make charity activities sustainable.

Several alternative policies compatible with changing economic paradigms since the 15th century have been generated. Since the last quarter of the 20th century, at the transition from Liberalism to Neoliberalism, seeking for different mechanisms have come into the scene as employment, distribution and social services were not performed by traditional solutions. Socio-economic policies will be implemented through private sector, non-governmental organizations, and social initiatives instead of the government. Hence, Neoliberal policies not only encouraged social entrepreneurship but also directed private sector and non-governmental organizations to micro-credit practices in order to finance social entrepreneurship. At this point, the response of the Ottoman Empire to the first economic globalization activities may be possibly associated with micro-credit activities. Hence, this study discusses differences and similarities between cash waqfs and micro-credit institutions. Historical documents are derived from documents of cash waqfs and accounting transactions between 16th and 20th centuries.

Keywords: Ottoman, Cash waqf, Micro-credit

**OSMANLI KIBRISI'NDA PARA VAKIFLARININ EĞİTİM FAALİYETLERİYLE
İLİŞKİSİ (1750-1800)**

Ümit Güler
Dr. Öğretim Üyesi
Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
umitguler@batman.edu.tr

ÖZET

Vakıfların Osmanlı toplum hayatındaki eğitim faaliyetleri ile sıkı bir ilişkisinin bulunduğu, bu alanda derin izlerinin ve katkısının olduğu genel bir kabuldür. Fakat vakıfların bir çeşidi olan para vakıflarının Osmanlı Devleti'nin muhtelif yerleri ve dönemlerindeki eğitim faaliyetleriyle ilişkisinin niteliği ve niceliği henüz yeterince aydınlatılmamıştır. 1571 ile 1878 yılları arasında Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Kıbrıs'ta para vakıflarının kurulduğu bilinmektedir. Ancak adadaki para vakıflarıyla eğitim faaliyetleri arasındaki ilişki gün yüzüne çıkarılmayı bekleyen mevzular arasında yer almaktadır. Adanın muhtelif dönemlerindeki para vakfı uygulamaları üzerine genel çerçevede çalışmalar yapılmış olsa da 1750-1800 yılları arasındaki dönem, para vakıfları-eğitim faaliyetleri ilişkisi açısından incelenmiş değildir. Çalışmanın veri tabanını döneme ait Kıbrıs kadı sicilleri oluşturmaktadır. Bu siciller incelendiğinde onlarca kişinin ellerindeki muhtelif meblağlardaki paraları birleştirerek eğitim faaliyetlerinin desteklenmesi için para vakıfları kurdukları ortaya çıkmıştır. Bu şahısların kurdukları para vakıfları, dönemin iki önemli camisi olan Ayasofya ve Ömeriye camilerinde eğitim faaliyetlerinde bulunan müderrisleri finanse etmiştir. Kurucuların söz konusu vakıflar için bağışladıkları meblağlar, bu dönemdeki tüm para vakıflarının %60.28'ini meydana getirmiştir. Zira bu dönemdeki tüm para vakıflarının oluşturduğu meblağ 4.595 kuruş iken bunun 2.770 kuruşu eğitime, 1.825 kuruşu ise diğer hayır hizmetlerine tahsis edilmiştir. Bunun yanı sıra söz konusu dönemde bağışlarıyla para vakfı kuran veya kuruluma iştirak eden 76 kişinin 65'i eğitim faaliyetlerini desteklemek amacıyla bunu gerçekleştirmiştir. Bu da %85.5 gibi oldukça yüksek bir orana tekabül etmiştir. Dolayısıyla bu dönemde gerek inşa edilen para vakıflarının bütçesi gerekse kuruluma iştirak eden insanların sayısı dikkate alındığında para vakıflarının ekseriyetle adadaki eğitim faaliyetlerinin desteklenmesine hizmet ettiği ve bu amaçla pratiğe yansıdığı ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Osmanlı Kıbrıs, Vakıf, Para Vakıfları, Eğitim

THE RELATIONS OF CASH WAQFS WITH THE EDUCATIONAL ACTIVITIES IN OTTOMAN CYPRUS (1750-1800)

ABSTRACT

It is generally accepted that waqfs (foundations) have a close relation with educational activities in the Ottoman society, and have a deep mark and contribution to this area. However, the quality and quantity of the relations of cash waqfs, a type of foundations, with the educational activities in various areas and periods of Ottoman geography have not been illuminated, yet. It is widely known that cash waqfs were established in Cyprus under the sovereignty of Ottomans between 1571 and 1878. Nevertheless, the relations between the cash waqfs and educational relations are among the matters waiting to be shed light on. Even though, studies on the practices of cash waqfs during various periods have been carried out, the period between 1750 and 1800 have not been investigated in terms of cash waqfs and educational activities. The database of the study consists of registries of Cyprus Kadis (Muslim judges). When these registries were examined, it was found out that the cash waqfs were established in order to support educational activities by collecting large and small amounts of cash tens of people had in their hands. The cash waqfs established by these people financed the mudarris (professors) giving classes in Hagia Sophia and Omeriye mosques which were two important mosques of that period. The amounts donated to the said waqfs by the founders composed the 60.28% of all cash waqfs. Because while the amount, generated by all these cash waqfs, was 4,595 kurus, 2,770 kurus of them were allocated for education and 1,825 kurus were allocated to other charity services. Moreover, 65 of the 76 people who established or collaborated in establishing cash waqfs participated in this with the purpose of supporting educational activities during the aforementioned period, which corresponds to a quite high ratio of 85.5%. Therefore, when the budget of the cash waqfs and the number of people collaborated in their establishment are taken into account, it can be expressed that the cash waqfs mostly served to support the educational activities in the island and was put into practice for this purpose.

Keywords: Cyprus, Ottoman Cyprus, Waqf, Cash Waqfs, Education

Giriş

Para vakfı, kuruluş sermayesinin bir kısmı veya tamamı nakit paradan oluşan vakıftır. (Özcan, 2003, s. 10) Gelişmiş bir vakıf sistemine sahip Osmanlı Devleti, kendisinden önceki İslâm toplumlarında bulunmayan bir vakıf çeşidi olan para vakıflarını (vakf-ı nükûd) ortaya çıkarmıştır. (Özcan, 2008, p. 236-237) Zira paranın vakfa konu olup olamayacağı çok daha önceleri teorik açıdan tartışılmış olsa da, Osmanlı'dan önce pratik olarak para vakıflarının varlığına dair herhangi bir örnek tespit edilebilmiş değildir. (Özcan, 2004, s. 58) Osmanlı'da bu uygulamanın ne zaman başladığı konusu net olmamakla birlikte 15. yüzyılın ilk çeyreğine işaret edilmektedir. (Özcan, 2008, p. 238) 15. yüzyıldan 16. yüzyıl başlarına kadar zayıf bir varlık gösteren para vakıfları, bu yüzyılda ve özellikle Kanûnî Sultan Süleyman (ö. 974/1566) döneminde oldukça büyük bir gelişim göstermiştir. (Özcan, 2008, p. 238) Bunun yanı sıra 16. yüzyılın ortalarında fikhî açıdan derin bir meşruiyet tartışmasına konu olan para vakıfları, tartışmanın taraflarından biri olan Rumeli Kazaskeri Çivizâde Şeyh Muhyiddin Mehmed Efendi'nin (ö. 954/1547) teşebbüsüyle (Dumlu, 2015, s. 312.) Kanûnî tarafından 1545'te yasaklanmıştır. (Gel, 2010, s. 190) Fakat para vakıflarının cevazını savunan cenah baskın gelmiş ve içerisinde dönemin Şeyhulislâmı Ebussuûd Efendi (ö. 982/1574) de olmak üzere üst düzey altı âliminin imzasının da yer aldığı Kânunî'nin 1548 yılındaki emr-i şerifi ile birlikte, (Gel, 2010, s. 186-190) yasaklamadan kısa bir süre sonra para vakıfları tekrar meşru ve resmî bir statüye kavuşmuş; Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar da oldukça yaygın bir uygulama olarak mevcudiyetini devam ettirmiştir.

Para vakıflarının Osmanlı toplumunun ekonomik kalkınmasında önemli bir rol oynadığı birçok araştırmacı tarafından ifade edilir. (Akgündüz, 1996, s. 229; Özcan, 2008, p. 238; Dumlu, 2015, s. 312) Bunun yanı sıra İslam vakıf düşüncesi temelinde geliştirilen bir vakıf türü olarak para vakıflarının Osmanlı'ya özgü olduğu (Dumlu, 2015, s. 304) ve toplumca benimsenerek örf halini aldığı belirtilir. (Aslan, 1998, s. 100) Söz konusu vakıfların hayatiyet bulduğu yerlerden biri de 1571 ile 1878 yılları arasında, 307 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalan Kıbrıs adasıdır. Muhtelif dönemlere ait örneklerden Osmanlı Kıbrısı için de para vakıflarının Müslüman toplumca benimsenmiş bir uygulama olduğu söylenebilir.

Vakıfların Osmanlı toplum hayatındaki eğitim faaliyetleri ile sıkı bir ilişkisinin bulunduğu, bu alanda derin izlerinin ve katkısının olduğu genel bir kabuldür. Fakat vakıfların bir çeşidi olan para vakıflarının Osmanlı Devleti'nin muhtelif yerleri ve dönemlerindeki eğitim faaliyetleriyle ilişkisinin niteliği ve niceliği henüz yeterince aydınlatıldığı söylenemez. 1571 ile 1878 yılları arasında Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Kıbrıs adasında birçok para vakfının kurulduğu bilinmektedir. Ancak hala adadaki para vakıflarıyla eğitim faaliyetleri arasındaki ilişki gün yüzüne çıkarılmayı bekleyen mevzular arasında yer almaktadır. Kıbrıs'ın muhtelif dönemlerindeki para vakfı uygulamaları üzerine genel çerçevede çalışmalar yapılmış olsa da 1750-1800 yılları arasındaki dönem, gerek genel olarak para vakıfları, gerekse para vakıfları-eğitim faaliyetleri ilişkisi açısından incelenmiş değildir. Bu bildirinin amacı döneme ait kadı sicillerinde yer alan para vakıfları - eğitim faaliyetleri ilişkisine ışık tutmaktır. Çalışmanın veri tabanını döneme ait tüm Kıbrıs kadı sicilleri oluşturmaktadır.

Para Vakıflarının Eğitim Faaliyetleriyle İlişkisi

İlgili kadı sicillerinde döneme ait toplam on iki para vakfı kaydı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra söz konusu kayıtlarda vakıf kurucusu (vâkıf) olarak bulunan kişi sayısı yetmiş altıdır. Dolayısıyla bu dönemde bazı para vakıfları birden fazla kişi tarafından müşterek olarak kurulmuştur. Bu tür üç vakıf tespit edilmiş olup bunlar kurucu sayısı itibarıyla iki, (KŞS-21-364/756) yirmi dokuz, (KŞS-22-13/50) ve otuz altı kişiden oluşmuştur. (KŞS-21-297/633) İki kişi tarafından kurulan para vakfında baba ve oğul yer alırken. (KŞS-21-364/756) Diğer iki kayıttan ise para vakıflarının birinin otuz altı, (KŞS-21-297/633) diğerinin yirmi dokuz kişi (KŞS-22-13/50) tarafından muhtelif meblağlardaki paraların birleştirilmesi yoluyla kurulduğu anlaşılmaktadır. Zikredilen bu son iki para vakfı eğitim faaliyetlerini destekleme amacıyla kurulmuştur ve araştırmamızın temel veri tabanını oluşturmaktadır.

Bu dönemde kurulan para vakıfları, amaçları açısından tasnife tabi tutulduğunda genel olarak üç başlığın ön plana çıktığı görülür. Bunlar eğitim, cami hizmetleri ve Kuran-ı Kerim hatmidir.⁵⁰ Bu üç başlığın öncelik sıralaması ise para vakfına dair belge sayısı veya para vakıflarının kuruluş sermayesi dikkate alındığında değişkenlik arz etmektedir. Şöyle ki para vakfına dair belge sayısı dikkate alındığında on iki vakıf kaydının yedisinin, yani ilgili kayıtların %58.3'ünün Kuran-ı Kerim hatmi için oluşturulduğu görülür. Fakat para vakıflarının kuruluş sermayesi baz alındığında ilk sırada eğitim faaliyetlerinin finansmanı gelmektedir. Zira tüm para vakıflarının oluşturduğu meblağ dört bin beş yüz doksan beş kuruş olup bunun iki bin yedi yüz yetmiş kuruşu eğitim faaliyetlerinin finansmanı, bin sekiz yüz yirmi beş kuruşu ise diğer hayır hizmetleri içindir. Dolayısıyla eğitim faaliyetlerini desteklemek amacıyla oluşturulan para vakıfları, toplam para vakıflarının %60.28'ini meydana getirmektedir ki bu

¹ Hatim, Kuran-ı Kerim'in baştan sona okunmasını ifade eden bir tabirdir. bkz. Pakalın, 1993, s. 766.

dikkate değer bir orandır ve bu dönemde kuruluş sermayesi bakımından para vakıflarının büyük çoğunluğunun eğitim faaliyetlerinin desteklenmesi amacıyla gerçekleştiğini göstermektedir.

Para vakıflarına dair söz konusu belgeler bu dönemde eğitimi desteklemek amacıyla oluşturulan para vakıflarının birçok insanın bir araya gelmesiyle kurulduğunu, kendisi veya yakınları için Kuran-ı Kerim hatminin yapılmasını talep eden kişilerin ise münferit olarak vakıf kurduklarını göstermektedir. Nitekim söz konusu belgelerde para vakıflarını kuran veya müşterek olarak buna bağışta bulunanların toplamda yetmiş altı kişi olduğu daha önce ifade edilmişti. Bu yetmiş altı kişinin altmış beşi eğitim faaliyetlerini desteklemek amacıyla müşterek olarak para vakfı kurmuşken, geriye kalan on bir kişi Kuran-ı Kerim tilaveti, hatmi veya cami hizmetleri için vakıf kurmuştur. Dolayısıyla tüm para vakıfları içerisinde eğitim faaliyetlerini desteklemek amacıyla vakıf kurulumlarına iştirak edenler %85.5' gibi oldukça yüksek bir orana tekabül etmektedir. Bu da söz konusu dönemde eğitim faaliyetlerine verilen öneme ve para vakıflarının eğitim alanında icra ettiği müspet fonksiyona açık bir şekilde işaret etmektedir.

Eğitim faaliyetlerini desteklemek amacıyla kurulan para vakıfları adanın merkez kazası olan Lefkoşa'da tesis edilmiştir. 15 Şevval 1209 (5 Mayıs 1795) tarihli vakfiye kaydına göre ikisi bayan toplam otuz altı kişi, on beş ile yüz yirmi kuruş arasında değişen meblağlarla vakfa iştirak etmişlerdir. Vakfın amacı Ayasofya Camii'nde haftanın her günü muhtelif ilimlerin eğitimini vermekte olan müderrisi finanse etmektir. Belgeye göre vakıftaki para onu on bir buçuk hesabıyla yani yıllık %15 oranında istirbâh⁵¹ edilecek ve elde edilen nema(gelir)dan müderrise maaş olarak altmış bir kuruş on para verilecektir (KŞS 21-297/633). 17 Receb 1213 (25 Aralık 1798) tarihli bir diğer vakfiyeye ise biri bayan yirmi dokuz kişi iştirak etmiş ve vakfettikleri meblağın nemasından yüz bir buçuk kuruşu Ömeriyye Camii'nde ders-i âmm olan müderrise maaş olarak tahsis etmişlerdir. Belgede vakfedilen paranın hangi oranda işletileceği açıkça belirtilmemiş olsa da söz konusu müderris ve vakıfla ilgili diğer kişilere yapılan tahsisattan paranın yıllık %15 oranı üzerinden işletileceği anlaşılmaktadır (KŞS-22-13/50).

Eğitim faaliyetlerini, destekleme amacıyla kurulan iki para vakfının kurucu sayısı toplamda üçü bayan olmak üzere 65 kişidir. Bu da %4.6 gibi bir orana tekabül ettiğinden söz konusu para vakıflarının kurucularının kahir ekseriyetinin erkeklerden oluştuğu, buna mukabil az da olsa bayanların da bu vakıflara iştirak ettiği söylenebilir. Vakıf kurucularının sosyal statüsüne bakıldığında tamamının reayadan olduğu görülür. Bunlar arasında ev hanımlarına veya esnaftan bazı kimselere rastlanmakla beraber genelde “efendi” veya “ağa” sıfatını taşıyan kişilerdir. Vakıflara müteveli⁵² tayin edilen kişilerin isimlerinde de benzer şekilde “ağa” ibareleri bulunur. Bu da ilgili vakıfların ekseriyetle reaya içerisindeki kalburüstü kimselerce kurulduğuna ve yönetildiğine işaret etmektedir.

Para vakıflarının kuruluş sermayesinin işletilerek şart koşulan hayır işlerinin finansmanını sağlaması, vakfın hayatiyetini devam ettirmesi için oldukça önemli bir husustur. Eğitim faaliyetlerini desteklemek için kurulan para vakfı kayıtlarının birinde paranın hangi yolla işletileceği açıkça zikredilmişken (KŞS-21-297/633) bir diğerinde bu bilgi açıkça belirtilmemiştir (KŞS-22-13/50). Fakat yukarıda da değinildiği gibi vakfın gelirinin tahsis edileceği yerler ve bunlara verilecek miktarlar incelendiğinde vakıf sermayesinin yıllık %15 oranı üzerinden işletileceği anlaşılmaktadır. Bu oran muamele-i şer'iyye yoluyla işletileceği

⁵¹ Parayı gelir getirmek üzere vermeye istirbâh denir. bkz. Akgündüz, 1996, s. 224.

⁵² Müteveli, vakfiye şartları gereğince vakıf ile ilgili işleri idare etmek ve denetlemek amacıyla görevlendirilmiş kişidir. bkz. Ömer Hilmi Efendi, 2003, s. 23-24.

şart koşulan ilgili diğer para vakfıyla aynı olduğundan her ikisinin de aynı yolla işletildiği düşünülebilir.

Eğitim faaliyetlerini desteklemek amacıyla kurulan para vakıflarının sermayelerinin nasıl işletileceği gözlenebilmekle beraber bu vakıflara ait muhasebe kayıtları ilgili sicillerde bulunmadığı için bu paraları kimlerin ne şekilde aldıkları, vakfın gelir ve giderleri vb. süreçler takip edilememektedir. Dolayısıyla bu hususlardaki malumat sınırlıdır. Osmanlı'da para vakıflarının çok sayıda para işletme yöntemi vardır (Kurt, 2011, s. 322-324). Ancak bunlar içerisinde daha avantajlı görülmesi sebebiyle genellikle muamele-i şer'iyyenin kullanıldığı birçok araştırmacının ortak kanaatidir (Kaya, Durmuş, Akkaya & Bektaş, 2017, s. 52; Kurt, 2011, s. 324; Özcan, 2004, s. 66). Muamele-i şer'iyye, "bir malı belli bir fiyat karşılığında vadeli olarak satıp, teslim-tesellümden sonra, aynı malı peşin parayla ve daha az bir bedelle geri satın alarak aradaki fiyat farkıyla kar elde etme" olarak tanımlanmıştır (Kurt, 2011, s. 323). Yukarıda zikredildiği gibi ilgili para vakfı kayıtları, paranın daha kolay ve risksiz biçimde işletildiği muamele-i şer'iyyenin tercih edildiğini göstermiştir.

İlgili para vakfı kayıtlarının son kısmında, kurulan para vakfının sıhhat⁵³ ve lüzumuna⁵⁴ değinilmektedir. (KŞS-22-13/50; KŞS-21-297/633) Birinde ise hükme mesnet teşkil eden müçtehit imamın görüşüyle beraber bu hükümde bulunulmuştur⁵⁵ (KŞS-21-297/633). Vakfın sıhhat ve lüzumuna hükmolunması onun ileride meşruiyetinin ve dolayısıyla geçerliliğinin tehlikeye girmesini bertaraf edeceği gibi bağlayıcı yani dönüşü olmayan bir hukukî işlem olmasını sağlamakta, dolayısıyla vakfı ebedi kılmaktadır. Para vakfı kayıtlarında sıhhat ve lüzum konularında içtihadı kabul edilen mezhep imamına değinilerek, işlemin sıhhat ve lüzumuna hükmolunması, 16. yüzyılın ortalarında para vakıflarının cevazı üzerinde yaşanan tartışmalar sebebiyle olsa gerektir. Zira para vakıflarının cevazını savunan dönemin şeyhülislamı Ebussuûd Efendi, kadıların para vakfı kayıtlarında hükme mesnet teşkil eden imamın görüşüyle birlikte sıhhatin ve lüzumun gerçekleştiğine hükmetmeleri gerektiğini belirtmiştir.⁵⁶ Dolayısıyla ilgili para vakfı kayıtlarında bu hususlara yer verilmesi mevzunun ihtilafı olmasından kaynaklanmıştır. Ancak ilgili para vakfı kayıtlarının birinde imamların görüşlerine değinmeksizin kısaca vakfın sıhhat ve lüzumuna hükmolunması bu konuda standart bir uygulamanın olmadığını da göstermektedir (KŞS-22-13/50).

Sonuç

Döneme ait kadı sicilleri Osmanlı Kıbrısı'nda para vakıflarının eğitim faaliyetleriyle yakın bir ilişkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Bilhassa eğitim faaliyetlerinde bulunan müderrislere finansman sağlanması için çok sayıda kişinin katılım sağlayarak para vakıfları oluşturmuş olmaları dikkate değer bir hassasiyettir. Para vakfı kurulumlarına iştirak edenlerin %85'inden fazlasının eğitime destek amacıyla bunu gerçekleştirmiş olması, Osmanlı Kıbrısı'nda eğitim

⁵³ Şartlarını rükünlerini, vasıflarını tam olarak içeren bir fiile "sahih", fiilin bunları barındırma haline de "sıhhat" denir. Şartlarını ve rükünlerini tam olarak içeren bir akid, sahih akittir. bkz. Erdoğan, 2005, s. 491.

⁵⁴ Lüzum, günümüz hukukundaki "bağlayıcılık vasfı" olarak düşünülebilir. Bir hukuki muamele geçerli olarak kurulduktan sonra taraflardan birinin bunu feshedememesi, (vakıf gibi) tek taraflı bir işlem ise artık dönülemez anlamını ifade eder. bkz. Akgündüz, 1996, s. 151; Bilmen, ty., s. 35.

⁵⁵ Ebussuûd Efendi para vakıflarının sıhhat ve lüzumuna dair bir fetvasında kadıların yukarıdaki prosedürü uygulayacaklarını belirtmiştir. bkz. Akgündüz, 1996, s. 222.

⁵⁶ Derâhim ve denânire müte'allik olan vakıf-nâme ile amel olunmağa ve vakfın sıhhatine ve lüzumuna hüküm kimin mezhebi üzere idüğün beyân ve evvelâ sıhhatine ve sâniyen lüzumuna hükm olunmak lâzım olur mu? el-Cevâb: Şimdi kudât bu vechile hükme me'mûrlardır, lâzımdır. bkz. Düzenli, 2013, s. 244.

faaliyetlerine verilen değerin bir göstergesi olduğu gibi para vakıflarının eğitim sisteminin bel kemiği olan müderrislerin finanse edilmesindeki müspet rolüne de işaret etmektedir.

Kaynakça

- Kıbrıs Kadı Sicilleri, 18, 19, 20, 21, 22 no'lu defterler.
- Akgündüz, A. (1996) İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Aslan, N. (1998). Osmanlı Toplumunda Para Vakıflarının Kurumsallaşmasında Rol Oynayan Faktörler, *Dini Araştırmalar*, I(2), 93-119.
- Bilgin, V. (2003). Fakih ve Toplum Osmanlı'da Sosyal Yapı ve Fıkıh, İz Yayıncılık.
- Bilmen, Ö. N. (ty.) Hukuki İslamiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu, Bilmen Yayınevi.
- Dumlu, E. (2015). XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal-Çivizâde, Birgivi), *İLTED*, (44), 303-337.
- Düzenli, P. (2013). Ma'rûzât Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi, Klasik Yayınları.
- Erdoğan, M. (2005). Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, Ensar Neşriyat.
- Gel, M. (2010). Kanûnî'nin Para Vakfı Yasağını Kaldıran 1548 Tarihli "Hükm-i Şerîf"inin Yeni Bir Nüshası, *Gazi Akademik Bakış*, IV(7), 185-192.
- Günay, H. M. "Vakıf", *DİA*, ILII, 475-479.
- Kaya, S., Durmuş, M. E., Akkaya, A. & Bektaş, İ. (2017). Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, III(3), 50-62.
- Kaya, S. (2013). Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri, *Vakıf, Hukuk ve Toplum Seminer Bildirileri*, Haz. Merve Akkuş Güvendi, Üsküdar. 26-37.
- Kurt, İ. (2011). Kredi Kaynağı Olarak Para Vakıfları, *İslam Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantısı*, İstanbul, 08-09 Mayıs 2010, Çamlıca Sabahattin Zaim Kültür Merkezi, İstanbul, 315-339.
- Mandaville, J. E., (1998). "Faizli Dindarlık: Osmanlı İmparatorluğunda Para Vakfı Tartışması", Çev. Fethi Gedikli, *Türkiye Günlüğü*, (51), 131-144.
- Ömer H. E. (2003). Ahkâmü'l-Evkâf, Kıbrıs Vakıflar İdaresi.
- Özcan, T. (2003). Osmanlı Para Vakıfları: Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği, TTK Yayınları.
- , (2008). The Legitimization Process of Cash Foundations: An Analysis of the Application of Islamic Law of Waqf in the Ottoman Society, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (18), 235-248.
- , (2004). Kanûnî Dönemi Üsküdar Para Vakıfları, *Üsküdar Sempozyumu I*, 23-25 Mayıs 2003, *Bildiriler I*, ed. Zekeriya Kurşun ve dğr., 57-67.
- Pakalın, M. Z., (1993). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi.

BİR TOPLUMSAL SERMAYE KURUMU OLARAK VAKIF

Prof. Dr. Ejder Okumuş
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Dini İlimler Fakültesi
Din Sosyolojisi Anabilim Dalı
ejder.okumus@gmail.com

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, vakıf olgusunu toplumsal sermaye kurumu olarak ele almak, anlamak ve anlamlandırmaktır. Bilindiği üzere sosyal sermaye, topluma ve toplumsal ilişkilere kaynak olması bakımından yaklaşmakla ilgili bir kavramsallaştırma değildir. Toplumsal sermaye, “toplumsal aktörler olarak fertler, resmi kurumlar ve sivil kurumlar arasındaki ilişkileri kolaylaştırmak ve daha sağlıklı bir şekilde yürütmek suretiyle toplumun hayata bağlanma arzusunu güçlendiren ve üretkenliğini arttıran güvene dayalı etkileşim ağı” olarak düşünülürse, vakıf kurumunun toplumsal sermaye açısından ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılabilir. Toplumsal hayatın güven, barış, uzlaşma, uyum ve sağlıklı sosyalleşme ile sürdürülmesinde; farklı din, inanç, etnisite, görüş, mezhep, statü ve kültürden insanların barış içinde bir arada yaşamalarında; hatta uluslararası ilişkiler alanında daha sağlıklı münasebetler kurulmasında, fertlerle devlet veya kamusal kurumlar arasında iyi ilişkiler sağlanmasında veya ortaya çıkan sorunların çözümünde vakıfların çok önemli görevler üstlendiği, tarihen ve bugün vakıfların faaliyetlerine bakıldığında görülebilir. Günümüzde küresel ölçekte faaliyet yapan ve insanlara hizmet eden büyük küresel vakıfların varlığı hesaba katılırsa, özellikle bütün dünyada ister lokal ve ulusal, isterse uluslararası ve küresel ölçekte insanların çeşitli ihtiyaçlarına cevap veren, yoksullara yardım ulaştıran, savaş mağdurlarına ulaşım, barınma, beslenme gibi hizmetleri götüren vakıfların varlığı düşünülürse, vakıfların insan kaynağına ne kadar önem verdikleri, toplumsal sermaye için ne kadar önemli bir dayanak olduğu anlaşılabilir. Gerçekten de vakıflar, bütün bu özellikleriyle toplumun güven, barış ve uyum içinde kalmasında hayati kurumlardır. O halde vakıflar bütün bu boyut ve işlevleriyle toplumsal sermaye kurumu olarak adlandırılabilirler. İşte bu çalışmada araştırmacı, vakıfların toplumsal sermaye kurumu olarak ne gibi boyut ve görevlerinin olduğunu toplumsal bir okumayla incelemeye çalışmaktadır.

Anahtar kelimeler: Vakıf, toplumsal sermaye, barış, güven, İslam

WAQF AS A SOCIAL CAPITAL INSTITUTION

ABSTRACT

The purpose of this study is to treat, to understand and to give meaning the phenomenon of waqf as social capital formation. Social capital, as it is known, is a conceptualization related to approaching from the standpoint of being a source for society and social relations. If social capital is considered as "a network of trust-based interaction that strengthens society's desire for attachment to life and enhances its productivity by facilitating and by carrying out in a healthier way the relations between individuals as social actors, public institutions and civic

institutions, it is well understood that the wakf institution is more important in terms of social capital. In that social life is carried on with trust, peace, reconciliation, harmony and healthy socialization; in the peaceful coexistence of people of different religions, beliefs, ethnicities, views, sects, statuses, cultures; even in establishing more healthy relations in the field of international relations, in establishing good relations or in the solution of the emerging problems between the individuals and the state or public institutions, the fact that the foundations have very important duties can be seen, when the activities of waqfs are looked at historically and today. Today, if one considers the existence of large global waqfs that operate on a global scale and serve the people, especially the existence of waqfs which responds to various needs of people both locally and nationally, internationally and globally, helps poors, and provides services such as transportation, accommodation and nutrition to the victims of war, he/she can understand that how much waqfs matter to human resource and social capital. Indeed, waqfs with all these features are vital institutions for that society is in trust, peace and harmony. The waqfs can then be called social capital institutions with all these dimensions and functions. In this study, the researcher tries to examine with a social reading what dimensions and duties waqfs as social capital institutions have.

Keywords: Waqf, social capital, peace, trust, Islam

Giriş

Toplumsal bir varlık olarak insanın yaşaması, hayatta kalması; toplumda söz konusu toplumsal varlık oluşunun zorunlu bir sonucu/boyutu olarak diğer insanlarla bir arada bulunmasına, iletişim kurmasına, etkileşim halinde olmasına, yardımlaşmasına bağlıdır. İşte vakıflar, insanların toplumsal hayatın devamı için gerekli olan yardımlaşmaya önemli katkılar sağlarlar. Denilebilir ki insanların toplumda kaliteli yaşamalarında, nitelikli olarak birliğe dayalı bir toplumsal hayat kurmalarında vakıfların büyük rolleri vardır. İslam toplumu örneğinde vakıflar, toplumsal aktörlerin kıymetinin bilinmesi ve hayatları boyunca topluma sağlıklı ve başarılı olarak katılmaları, toplumla bütünleşmelerinde, toplumsal hayatın nitelikli olarak idamesinde, maddi ve manevi olarak kalkınması ve gelişmesinde, planlı olarak değişiminde, ailevî, eğitimsel, dinî, siyasî, ekonomik, hukukî, ahlakî vs. açıdan iyi konuma gelmesinde çok önemli görevler yaparlar. Bu yönüyle bakıldığında vakıflar, toplumsal sermaye kurumları olarak nitelendirilebilir. İşte bu çalışmada vakıf olgusunu toplumsal sermaye kurumu olarak ele almak, anlamak ve anlamlandırmak amaçlanmaktadır. Bilindiği üzere sosyal sermaye, topluma ve toplumsal ilişkilere kaynak olması bakımından yaklaşmakla ilgili bir kavramsallaştırma değildir. Toplumsal sermaye, toplumsal aktörler olarak fertler, resmi kurumlar ve sivil kurumlar arasındaki ilişkileri kolaylaştırmak ve daha sağlıklı bir şekilde yürütmek suretiyle toplumun hayata bağlanma arzusunu güçlendiren ve üretkenliğini arttıran güvene dayalı etkileşim ağı olarak düşünülürse, vakıf kurumunun toplumsal sermaye açısından ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılabilir.

Toplumsal hayatın güven, barış, uzlaşma, uyum ve sağlıklı sosyalleşme ile sürdürülmesinde; farklı din, inanç, etnisite, görüş, mezhep, statü ve kültürden insanların barış içinde bir arada yaşamalarında; hatta uluslararası ilişkiler alanında daha sağlıklı münasebetler kurulmasında, fertlerle devlet veya kamusal kurumlar arasında iyi ilişkiler sağlanmasında veya ortaya çıkan sorunların çözümünde vakıfların çok önemli görevler üstlendiği, tarihen ve bugün hayrî, dinî ve toplumsal gaye için kurulmuş vakıfların faaliyetlerine bakıldığında görülebilir.

Günümüzde küresel ölçekte faaliyet yapan ve insanlara hizmet eden büyük küresel vakıfların varlığı hesaba katılırsa, özellikle bütün dünyada ister lokal ve ulusal, isterse uluslararası ve küresel ölçekte insanların çeşitli ihtiyaçlarına cevap veren, yoksullara yardım ulaştırın, savaş mağdurlarına ulaşım, barınma, beslenme gibi hizmetleri götüren vakıfların varlığı düşünülürse, vakıfların insan kaynağına ne kadar önem verdikleri, toplumsal sermaye için ne kadar önemli bir dayanak oldukları anlaşılabilir.

Gerçekten de vakıflar, bütün bu özellikleriyle toplumun güven, barış ve uyum içinde kalmasında hayati kurumlardır. O halde vakıflar bütün bu boyut ve işlevleriyle toplumsal sermaye kurumu olarak adlandırılabilirler. İşte bu çalışmada araştırmacı, vakıfların toplumsal sermaye kurumu olarak ne gibi boyut ve görevlerinin olduğunu toplumsal bir okumayla incelemeye çalışmaktadır.

Toplumsal Sermayenin Anlam İçeriği

Toplumsal sermaye, güven, maddi ve manevi olarak güçlenme, kalkınma, üretme, refaha erişme, huzuru yakalama temelinde topluma, toplumsal hayata, toplumsal münasebetlere verilen ana kaynak değerini ifade eden bir kavramsallaştırma. Toplumsal sermaye, toplumsal aktörler olarak fertler, resmi kurumlar ve sivil kurumlar arasındaki karşılıklı ilişkileri belli kurallara bağlı olarak nitelikli hale getirmek, kolaylaştırmak, anlamlı hale getirmek ve sağlıklı bir şekilde yürütmeye katkı vermek suretiyle toplumun hayata bağlanma arzusunun ve iradesini kuvvetlendiren, dinamizm ve üretkenliğini arttıran, toplumu birlik halinde tutan güvene dayalı etkileşim ağına göndermede bulunmaktadır (Bkz. ve krş. Bourdieu 1983; Bourdieu 2010; Temple 2018; Coleman 1988). Birçok toplumsal sermaye tanımında bu tanımda da olduğu gibi toplumsal sermayenin kendisinden ziyade tezahürlerine işaret edildiği görüşünde olan Fukuyama (2001: 7), “toplumsal sermayeyi, iki veya daha fazla kişi arasındaki işbirliğini destekleyen örneklenmiş bir gayri resmi norm” olarak tanımlar. Fakat hemen bir sonraki cümlesinde “toplumsal sermayeyi oluşturan normlar” ifadesini kullanmak suretiyle toplumsal sermayenin kendisi olarak zikrettiği normları, toplumsal sermayeyi oluşturan olarak belirtmekte ve böylece sanki bir karşılığa yol açmaktadır.

İster Bourdieu ve Coleman’ın, ister Pamela ve Paxton’ın, ister Fukuyama’nın, isterse başkalarının tanımlarından hangisine dayanılırsa dayanılsın, son tahlilde toplumsal sermayede toplumda insanlar arasında güven, işbirliği ve etkileşim ağı önemlidir. Anlaşılmaktadır ki, toplumsal sermaye, toplumsal hayatın bütün boyutlarında, bütün düzey ve düzlemlerinde, toplumu, toplum kaynağını güvene dayalı iletişim ağının kurulmasında, gelişmede, kalkınmada vazgeçilmez bir sermaye olarak görmeyi içeren bir ifadedir. Dolayısıyla toplumsal sermaye, insanlara, topluma, toplumsal dünyaya değer vermeye, toplumun kendi insan kaynaklarına, bireyelerine, insanî birikimlerine değer vermesine; toplumun gelişimi, nitelikli ve mutlu bir hayat sürmesi, kötülük problemiyle baş edebilen bir sistem kurması, kalkınması ve geleceğe emin adımlarla yürümesi için toplumun bizzat kendisine temel kaynak olarak bakma gerekliliğine işaret etmektedir.

Bu anlam içeriğinden hareketle denilebilir ki, toplumsal sermaye kurumu, toplumsal aktörler olarak fertler, resmi ve sivil toplum kurumları arasındaki ilişkileri nitelikli hale getirmek, kolaylaştırmak, anlamlı hale getirmek ve sağlıklı bir şekilde yürütmeye katkı vermek suretiyle toplumun hayata bağlanma arzusunun ve iradesini kuvvetlendiren, dinamizm ve üretkenliğini arttıran, toplumu birlik halinde tutan güvene dayalı etkileşim ağının oluşmasına katkıda bulunan kuruma işaret etmektedir.

Toplumsal sermayenin ne gibi unsurlardan oluştuğu hususu da önemlidir. Toplumsal sermayeyi, güvene dayalı toplumsal etkileşim ağını meydana getiren unsurlar, toplumsal hayatı ayakta tutan, toplumsal etkileşimi güçlendiren, karşılıklı toplumsal ilişkilere rengini veren öğelerdir. Güvene toplumsal ilişkilere yakından bakıldığında, bu unsurlar arasında düşünce, ideoloji, inanç, din, aile, akrabalık, sebep asabiyeti, nesep asabiyeti, hukuk, ahlâk, değerler, normlar, yeterli gelir/kazanç, yardımlaşma ve paylaşmanın önemli birer unsur oldukları görülebilir.

Vakfın Anlam İçeriği

Hangi tür vakıf olursa olsun, mesela ister sermayesinin tamamı veya bir kısmı vakfedilen nakit parayla meydana gelen para vakıfları (Bkz. Korkut ve Bulut 2017; Çınar 2017; Bulut 2017). olsun, isterse vakıfları gayrimenkullerden oluşan gayrimenkul vakıfları olsun, her vakıf topluma, toplumsal aktörlere kendi alanında hizmet etmek amacıyla kurulur. Vakfın muhatabı toplumdur. Vakıf toplumda insanları muhatap alır ve insanlara çeşitli konularda yardımcı olur.

İster sağlık hizmetleri amacıyla, ister din hizmetleri amacıyla, ister ekonomi hizmetleri amacıyla, ister hukuk hizmetleri amacıyla, ister eğitim hizmetleri amacıyla, ister spor, sanat ve kültür hizmetleri amacıyla, ister ulaştırma ve şehircilik hizmetleri amacıyla ve isterse hayvan hakları hizmetleri amacıyla kurulsun, vakıflar (Zaim 1992), İslam toplumunda kuşkusuz Allah rızası için kurulan toplumsal sermaye kurumlarıdır. Allah rızası için kurulan ve hizmet veren vakıflar, Allah rızası temelinde toplumda hayati hizmetlerde bulunur.

Anlaşılmaktadır ki, vakıf, insanların büyük bir toplumsal sorumluluk bilinciyle yardımlaşma inancından, iyilik yapma duygusundan; maddi imkanlarını, para ve mallarını kendi hür iradeleriyle özel mülkiyetlerinden çıkarmak ve içinde yaşadığı, hayatı paylaştığı toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için dinî, toplumsal, hayrî, ekonomik, entelektüel, ilmî bir gayenin hizmetine verme amacından doğmuş bir dayanışma, yardımlaşma, paylaşma kurumudur (Kazıcı 2003; Abay 2004; Erdoğmuş 1990).

Vakfın Toplumsal Boyutları

Bir vakıf medeniyeti olan İslam'ın toplumsal düzeninde bir toplum ve kamu hizmet kurumu olarak vakıf (Bkz. Işık 2009), Allah rızası için ekonomi, hukuk, sağlık, siyaset, eğitim ve din gibi birçok boyutta aile, çocuk, genç, yaşlı, erkek, kadın, zengin, fakir vd. insanların iyiliğine varlık gösterir, işlev ve hizmette bulunur. Bunlardan bir kısmı maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

1.Vakıf, toplumda maddi ihtiyaç sahibi insanların ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle ekonomik istikrar ve dengenin kurulmasında rol oynar. Bu bağlamda düşük gelirliilerin hayat seviyesini yükseltip orta sınıfı genişletmek suretiyle toplumsal ve siyasi istikrara katkı verir, ekonomik gelişim için gerekli istikrar ortamını takviye eder (Zaim 1992).

2.İnsanların muhtaç olma ve dolayısıyla başkalarına karşı düşük statüde bulunma durumunu ve bu durumdan kaynaklanabilecek psikolojik huzursuzlukları, toplumsal eşitsizlikleri izale eder.

3.Toplumun genel olarak somut ve somut olmayan kültür varlıklarının, örneğin mescid ve camilerin, tarihî mekanların yapımı, tamiri, bakımı, korunması, ayakta kalması ve dolayısıyla topluma hizmete devam etmesi için gerekli insanî, maddi ve manevi araçları/imkanları temin etmek suretiyle toplumun söz konusu varlıklara olan ihtiyacını karşılamış olur.

4. Aynı zamanda mezkur kültür varlıklarını gelecek nesillere aktararak kültürün varlığını ve devamlılığını sağlamaya katkıda bulunur.

5. Toplumda ihtiyaç sahibi kimselerin ihtiyaçlarının giderilmesini sağlamak suretiyle insanlarda adalet duygusunun zayıflamasının önüne geçer. Bu da toplumda birlik ve beraberliğe katkı sunar. Dolayısıyla vakıf, toplumda birlik ve bütünleşmenin sağlanması ve devam etmesi bakımından da oldukça önemli işlevsel boyutlara sahiptir.

6. Yaptığı hizmetler için çok sayıda kişiyi istihdam eder ve böylece toplumda iş sahası olarak bazı işsizlerin iş sahibi olmasını sağlayarak sosyo-ekonomik dengenin oluşmasında etkili olur.

7. Eğitim alanında yaptığı hizmetlerle, örneğin medreseler, üniversiteler, sibyan mektepleri, ilkokullar, ortaokul ve liseler açarak, kütüphaneler kurarak eğitim gören öğrencileri burslarla, yurt veya ev gibi barındırma hizmetleriyle destekleyerek birçok insanın çeşitli branşlarda eğitim hizmeti almasına ve yetişmesine, alim, fikir insanı ve entelektüel olmasında çok önemli roller üstlenir.

8. Vakıf, devletin ulaşamadığı veya eksik kaldığı noktalarda, örneğin yoksulları tespit ve onlara yardım etme, gelir adaletsizliklerinin giderilmesine yardımcı olma, haksızlığa uğramış insanların haklarının iadesini sağlama, sel ve deprem gibi doğal felaket/afetlerde, yangınlarda vs. arama, kurtarma çalışmalarına katılma ve madur insanlara yardım etme gibi birçok görevi yerine getirir. Bu ve benzeri yönleriyle vakıflar, sivil toplum kuruluşlarıdır.

9. Vakıf sivil toplum kuruluşu olarak hizmet görür. Yukardaki maddeyle de bağlantılı olarak bireylerle devlet arasında aracı kurumluk yapar ve bireyin problemlerinin çözülmesi ve durumunun iyileştirilmesi konusunda maddi ve manevi olarak yardımlarda bulunur.

10. Vakıf, toplumun ihtiyaç duyduğu kültür ve sanat eserlerini dönemin sanat ve mimari anlayışını da dikkate alarak inşa eder, onları korur ve böylece İslam kültürünün yayılması, kalıcı hale gelmesi ve gelecek kuşaklara aktarılmasında işlevsel olur.

11. Toplumda çeşitli düzey ve boyutlarda eğitim, kültür ve düşünce faaliyetleri, çeşitli ilmî, fikrî, kültürel programlar, mesela kurs, konferans, sempozyum ve kongreler tertip ederek toplumun entelektüel, fikrî, ilmî ve kültürel düzeyinin gelişmesine katkıda bulunur.

12. Çeşitli sanat ve musiki dallarında, mesela hat, taş, cam, tezhib, çini, kitap, vilt, ebru, ney gibi alanlarda kurslar açar, eğitim programları düzenler ve böylece sanatın ve musikin gelişimine katkı sağlar.

13. Toplumda yaptığı bütün hizmetlerle toplumda birlik duygusunu güçlendirir ve böylece toplumsal birlik ve bütünleşmeye katkı sunar.

14. Toplumun en önemli boyutlarından biri olan din alanında hizmetler görür. Mesela mescid/camiler yaptırır, onların bakım ve onarımını üstlenir; din eğitimi kurumları açar; dinî kurslar, programlar düzenler, din eğitimi alan öğrencileri burs vererek, yurt gibi barınma imkanları sağlayarak maddi ve manevi anlamda destekler ve böylece din alanında toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya katkı sağlamış olur.

15. Vakıf sağlık alanında da çok önemli hizmetler görür. Hastaneler yaptırır, hastaların tedavisine, yaşlıların barınmasına ve bakımına (geriatri) yönelik olarak kurulan vakıflar, sağlıkta büyük bir ihtiyacın karşılanmasına katkı sunarlar.

16. Kimsesiz, engelli, aciz, bakıma muhtaç çocuk, genç ve yaşlılara sahip çıkar; onların beslenme ve barınma ihtiyaçlarını karşılar. Böylece önemli bir toplumsal problemin çözümüne katkı sağlamış olur.

17. Vakıf, iş kurmak isteyenlere sermaye sağlayarak da ekonomiye, üretime, istihdama önemli bir katkı sağlar.

18. Evlenmek için gerekli maddi ihtiyaçları karşılayamayanları evlendirmek suretiyle aile tesisinde önemli roller ifa eder.

19. Vakıf, kurduğu imarethanelerle, aşevleriyle daha doğrusu her türlü ihtiyaç sahibinin yeme içme ihtiyaçlarını karşılar.

20. Osmanlı'da var olan avarız vakıflarının yaptığı gibi mahalle ve köy sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılar; mesela hastalara bakar, kimsesizlere bakar, güçten düşenleri giydirir, yedirip içirir, sermaye bulamayanlara para sağlar, borcunu ödeyemeyenlerin borçlarını öder, ölen yoksulun kefenini sağlar, yoksul kızların çeyizlerini temin eder, yol, kaldırım, kuyu, su yolu gibi yerlerin bakım ve onarımını yapar. Böylece mahallede, köy ve şehirde birlik ve beraberliğin gelişmesine de katkıda bulunur (Bkz. Buluş 2009).

21. Vakıf, han, kervansaray, misafirhane, hamam gibi insanlar için çok önemli eserleri de yaptırır.

22. İskan ve imar işlerinde de oldukça işlevseldir (Bulut 2017; Buluş 2009). Yollar, köprüler, çeşmeler, bentler, kanallar vd. yapar, onların bakım ve onarımını üstlenir. Mahallenin aydınlatılmasını sağlar, park ve bahçelerin düzenlenmesini temin eder, sokakları temizlettirir. Bugün bu görevleri daha çok belediyeler yerine getirirse de tarihte vakıflar üstlenmişlerdir. Belki bugün de bu alanların bazı boyutlarında hizmet veren vakıflar vardır.

23. Sağlık, eğitim, bayındırlık, şehircilik alanlarında yatırımlara katılmak suretiyle, Devlet bütçesinin ekonomik yatırımlara kaymasını sağlayarak devletin güçlenmesine etki eder (Zaim 1992).

24. Vakıfların özellikle eğitim ve sağlık alanındaki hizmetleri fırsat eşitliğinin sağlanmasına yardımcı olur. Fırsat eşitliği ise sosyal adaletin tezahürüne ve insanların kabiliyetleri ölçüsünde gelişmesine ve sonuçta toplam verimin artmasına vesile olur (Zaim 1992).

25. Vakıf, insan hakları alanında da çok önemli hizmetler verir. İnsanların haklarının korunmasında, iadesinde ve gelişmesinde çeşitli boyutlarda hizmet görür.

26. Vakıf, hayvanların tedavisinde, beslenmesinde ve barınmasında da önemli hizmetler görür. Bu bağlamda kuşlar, sokak köpekleri ve kedilerle ilgili vakıfların varlığından bahsedilebilir.

27. Tabiat varlıklarını koruma, yeşillendirme, ağaçlandırma, çevreye sahip çıkma noktasında da vakıf hizmet verir.

28. Vakıf, sadece yerel ve ulusal boyutta değil, sınırları aşarak küresel boyutta yaptığı hizmetlerle insanlığın yararına çalışan bir kurumdur. Belki de yukarıda sayılan bütün maddelerde yaptığı hizmetleri uluslararası boyutta aynı, benzer ve farklı din, inanç, düşünce ve kültürden insanlara götürür.

29. Esasen vakfın toplumsal boyut ve işlevlerine bir bütün olarak bakılırsa, toplumsal düzeyde insanların karşılaştıkları veya tecrübe ettikleri kötülük problemine karşı bir nötralizasyon, bir çözüm/açıklama getirme kurumu olduğu görülür. Bu, toplum hayatı bakımından, toplumda huzurun, barışın, sağlıklı münasebetlerin, başarılı sosyalleşmenin, adil siyasal ilişkilerin sağlanması veya korunup sürdürülmesi açısından çok önemlidir.

Toplumsal Sermaye Kurumu Olarak Vakıf

Vakıfların yukarıda 29 maddede özetlenen toplumsal boyutlarına bakıldığında, toplumun planlı bir şekilde olumlu yönde değişiminde, maddi ve manevi olarak güçlenmesinde, sağlıklı ve başarılı bir şekilde hayatını idame ettirmede, bünyesinde hukuk ve adalet düzenini kurmasında, yüksek refah düzeyine erişmesinde, değerlerine sahip çıkmada, üretkenliğinde, maddi ve manevi kalkınmada, her türlü inanç, fikir ve kültür farklılığıyla birlikte birlik içinde bulunmada, güvene dayalı bir toplumsal ilişkiler sistemi tesisinde, insana ve insanlığa faydalı olmada önemli bir toplumsal sermaye kurumu olduğu anlaşılır. Vakıflar, toplumsal sermaye kurumu olarak bireyin ve toplumun değerini takdir etmekte, toplumun gelişmesi, mutluluk ve refahı için insan ve toplum kaynağına değer verilmesi gereğinden yola çıkarak toplumun maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanması noktasında önemli hizmetler vermek suretiyle söz konusu değeri vermektedir.

Yerel, ulusal ve küresel ölçekte yoksullara yardım etme; hastalara şifa ve tedavi merkezleri kurma; yolculara han ve misafirhane gibi konaklama yerleri yapma; öğrencilere okul, üniversite, ev ve yurtlar açma; kimsesiz, bakıma, korunmaya muhtaç çocuk ve yaşlılarla acizlere barınma ve beslenme imkanları sağlama; insanlara daha iyi şartlarda yaşama imkanı sağlayacak imar ve iskan hizmetleri verme; insan hakları için mücadele etme; işsizlere istihdam alanı açma; borçluların borcunu kapatma gibi insana ve topluma değer veren, insanları, toplumsal değerleri sermaye olarak gören ve ona göre kıymetli bulan vakıflar, hiç şüphesiz toplumsal sermaye kurumlarıdır.

Vakıf müessesesi, bizzat kendi varlığı itibariyle de, kendisi bizzat güvene dayalı etkileşim ağının bünyesinde olduğu bir müessese olarak hem toplumsal sermaye unsurudur, hem de toplumsal sermaye kurumudur. Bu yönüyle vakıflar, hem kendisi toplumsal sermaye unsuru olmasının insanları motive ederek toplumda birlik ve güven ilişkileri tesis etmek suretiyle, hem de toplumun ihtiyaçlarının karşılanması yolundaki hizmetleriyle toplumsal sermayenin güçlü bir şekilde oluşmasına ve idamesine katkı sunmak suretiyle toplumsal sermaye kurumu olarak nitelendirilebilir.

Vakıflar, toplumsal sermaye kurumları olmakla toplumda maddi ve manevi kalkınmaya, ekonomik büyüme ve gelişmeye, toplumda birlik olma ruhu, duygusu ve pratiğinin güçlenmesine büyük katkı sağlayan merkezlerdir.

Toplumsal Sermaye Kurumu Olarak Vakıf ve Din

Toplumsal sermayede en önemli unsurlardan birinin din olduğu söylenebilir. Bir toplumsal sermaye kurumu olarak vakfın hizmetlerinin arkaplanında da din bulunmaktadır. İslam toplumlarında Allah rızası için insanlara çeşitli alan ve boyutlarda hizmet etmenin, toplumsal hayatın birlik içinde kaliteli olarak sürdürülmesi için gerekli hizmetleri yapmanın önemli araç kurumlarından biri olan vakıfların kurulmasında, her konuda insanlar arasında birlik ve bütünleşmeyi, yardımlaşma ve paylaşmayı gerekli gören din, dinî emir, tavsiye ve yasaklar; bazı Kur'an ayetlerinin (Bkz. Bakara 2/92, 261, 273, 280; Âl-i İmran 3/2, 103; Nisâ 4/2; Tevbe 9/60 vd.) ve hadislerin (Bkz. Müslim, Kitâbu'l-Vasiyye 14; Ebû Dâvûd, Vasâya 14; Tirmizi, Ahkâm 36), son İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in (s.a.v) sünneti ve Müslümanların tarihî birikimi temel etkindir. Dolayısıyla vakfın toplumsal sermaye kurumu olmasının en önemli unsuru belki de dindir. Din, insanların toplumsal hayatta sağlıklı bir şekilde yaşamaları ve mutlu olabilmeleri için gerekli olan yardımlaşma ve dayanışmanın gerçekleşmesinde çok önemli bir kurum olan vakıfların kuruluşunda temel etken olarak rol üstlenmektedir.

Din, birçok toplumsal boyut ve işlevi itibariyle toplumsal sermayenin en güçlü ve etkili unsurlarından, hatta kaynaklarından. Mesela kimlik kazandırma, birleştirme, kaynaştırma, yardımlaşmaya sevk etme, güdüleme, güven ortamı oluşturma, organize etme, düzenleme, meşrûlaştırma gibi boyut ve işlevleriyle din, toplumsal sermayenin, toplumda güvene dayalı toplumsal ilişkiler ağının oluşmasında çok önemli işlevsellik arz eder (Bkz. Turan 2013).

Doğrudan dine dayanan veya temel dayanaklarından biri din olan, dinî amaç veya gayelerle kurulmuş olan bir toplumsal grup, yapı, organizasyon veya kurum, dinin söz konusu toplumsal sermaye özelliklerinden dolayı dinî toplumsal sermaye olarak tanımlanabilir. Buna göre din gayesiyle ortaya çıkan bir kurum, dinî toplumsal sermaye kurumu olarak adlandırılabilir. Bu durumda İslam toplumunun çok önemli çimento unsurlarından biri olan vakıf, bir indirgemeye düşmeksizin ve dinin dışındaki unsurlarını göz ardı etmeksizin dinî toplumsal sermaye kurumu olarak görülebilir. Din gayesiyle kurulan ve hizmetlerini yürüten bir sivil toplum kuruluşu sıfatıyla vakıf, dine dayanan bir toplumsal sermaye kurumu veya dinî toplumsal sermaye kurumu olarak, insanlara çeşitli alanlarda yardım etmek ve örneğin zengin ile yoksul arasındaki ilişkilerde denge kurmak suretiyle dinin meşrûlaştırma boyutu ve işlevini devreye sokarak toplumda çeşitli statüden insan ve topluluklar arasındaki statü farklılıklarının, tabaka farklılıklarının getirdiği veya getirebileceği ayrıştırmacı, çatıştırmacı, eşitsizliği nötralleşen, engeller; birleştirici ve barıştırmacı boyuta dönüştürür. Böylece toplumsal bütünleşmeye ve barışa büyük bir katkıda bulunur.

Sonuç

Vakıf olgusunun toplumsal sermaye kurumu olarak ele alındığı bu teorik çalışmada yazar; iyi niyetle, Allah rızası için kurulan vakıfların toplum, kültür, eğitim, din, ekonomi, siyaset, hukuk, şehircilik gibi alanlarda yaptığı görevlerle toplumun sağlıklı olarak tesisi, inşası ve idamesi noktasında hayati roller ifa eden kurumlar olduklarını tespit etmektedir.

Söz konusu görev ve hizmetler, vakıfların, toplumun birlik ve bütünlük içinde bulunmasına, insanların birbirlerine saygı, sevgi ve güvenle bakmalarına, insanların yardımlaşma, dayanışma, merhamet ve adalet duygularının güçlenmesine, toplumda güvene dayalı etkileşimsel bir ilişkiler bütününe gelişmesine, hangi inanç, din, düşünce, kültür ve topluma mensup olursa olsun insanların bir arada yaşamalarının nitelikli hale gelmesine ve dolayısıyla toplumun üretken olmasına, madden ve manen kalkınmasına ciddi katkılar sunduğunu ortaya koymaktadır.

Bütün bu özellikler, vakıfların toplumsal sermaye kurumları olduğunu göstermektedir. Toplumsal sermaye kurumu olarak vakıflar, birliği, dayanışmayı, paylaşmayı, bütünleşmeyi, kaynaşmayı sağlayıcı hizmetler görmek suretiyle toplumda bireylerin, grupların ve kurumların kendi içlerinde ve birbirleriyle ilişki ve etkileşim ağlarının sağlıklı ve başarılı bir şekilde tesisinde ve idamesinde etkili kurumlardır.

Toplumsal sermaye kurumları olarak vakıfların yaptıkları önemli hizmetlere bakıldığında, vakıf adı altında mevcut olan bazı kuruluşların, toplumdan elde ederek sahip oldukları maddi ve manevi imkanları toplumun yararına değil de kuruluş amacına aykırı olarak bazı kişilerin özel yararına sunmamalarının, kötüye kullanmak, istismar olduğunu; bu kuruluşların gerçekte vakıf olmadıklarını veya oralarda görevli kişilerin görevlerini kötüye kullandıklarını da belirtmek gerekir.

Kaynaklar

Kur'an-ı Kerim

Hadisler

- Abay, A. R. (2004). "Bir Sosyal Politika Olarak, Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Yeri". *Sivil Toplum Dergisi*. 2/ 6, s. 77-92.
- Akbulut, İ. (2007). "Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi". *Vakıflar Dergisi*. 30, s. 61-72.
- Akgündüz, A. (1986). "Eski ve Yeni Hukukumuzda Devletin Kurduğu Vakıflar". *Vakıf Haftası Dergisi*. 4, s.235-246.
- Aydın, V. (2003). "Türk Yönetim Tarihi Açısından Vakıf Sistemi ve Eğitim Yönetime Katkısı". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8/1, s. 313-338.
- Berki, A. (1965). "Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler". *Vakıflar Dergisi*. Sayı: 6, s. 9-13.
- Bourdieu, P. (2010). "Sermaye Biçimleri". Der. M. M. Şahin ve A. Z. Ünal. *Sosyal Sermaye*. İstanbul: Değişim, s. 45-75.
- Bourdieu, P. (1983). "Ökonomisches Kapital, Kulturelles Kapital, Soziales Kapital". *Soziale Ungleichheiten* (Soziale Welt Sonderband 2). Reinhard Kreckel (Ed.). Göttingen, s. 183-198.
- Buluş, A. (2009). "Sivil Toplum Kuruluşlarına Tarihsel Bir Örnek: Osmanlı Vakıfları". *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 8/16, s. 20-36.
- Bulut, M (2017). "Balkanlardaki Osmanlı Medeniyetinde Vakıf, İktisat ve Finans". *Adam Akademi*. 7/2, s.129-148.
- Coleman, J. (1988). "Social Capital in the Creation of Human Capital". *American Journal of Sociology*. Ek. 94, s. 95-120.
- Coleman, J. S. (2010). "Beşeri Sermayenin Yaratımında Sosyal Sermaye". Der. M. M. Şahin ve A. Z. Ünal, *Sosyal Sermaye*. İstanbul: Değişim, s. 77-119.
- Çınar, H. (2017). "Osmanlı Döneminde Rumeli'de Vakıf Paranın Kullandırılmasında Aranılan Şartlar". *Adam Akademi*. 7/2, s.149-165.
- Çınar, K. (2015). *Vakıflar Kaynakçası*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Demir, M. (1998). "Türkiye Selçuklu Şehirlerinde İmaret Kurumları ve Vakıfları". *Vakıflar Dergisi*. Sayı: XXVII, s. 41-44.
- Erdoğan, Z. (1990). "Vakıfların Sosyal Fonksiyonları". *Fırat Üniv. Dergisi*. 4/1.
- Ertem, A. (1999). "Osmanlıdan Günümüze Vakıflar". *Divan Dergisi*. Sayı: 6. İstanbul, s. 111-112.
- Ertuç, H. (2007). *İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar İle Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Doktora Tezi.
- Fukuyama, F. (2001). "Social Capital, Civil Society and Development". *Third World Quarterly*. 22/1, s. 7-20.
- Gökbilgin, M. (1977). *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Güran, T. (2006). *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar*. İstanbul: Kitabevi.
- Işık, H. (2009). "Bir Kamu Hizmeti Birimi Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü". *Akademik Bakış*. Sayı 16. Nisan, s.1-10. <http://www.akademikbakis.org>
- Kazıcı, Z. (2003). *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*. İstanbul: Bilge.

- Korkut, C. ve Bulut, M. (2017). “XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması”. *Adam Akademi*. 7/2, s.167-194.
- Temple, J. (2018). “Growth Effect of Education on Social Capital in the OECD Countries”. <http://www.oecd.org/education/innovation-education/1825293.pdf>. (Erişim: 11.07.2018).
- Turan, S. (2013). “Sosyal Sermaye ve Din; Sosyal Sermayenin Grup İçi İşbirliği ve Eşgüdümüne Etkisi Üzerine”. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2013/1, 12/23, s. 43-76.
- Zaim, S. (1992). “Vakıflarımızın İktisadi ve Sosyal Açından Değerlendirilmesi”. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. Sayı: 37-38, s. 1-18.

EXPLORING DOCTRINES OF ISLAMIC INSTITUTIONALISM FOR SOCIAL JUSTICE: THE CASE OF WAQF

Dr. Seyed Reza Eftekhari
Assistant Professor
Islamic Azad University – Gonabad Branch - Iran
sreftekhari@gmail.com

ABSTRACT

Muslim scholars have been for centuries engaged with the proposition that the Islamic Institutions like *Waqf* were basically aimed at such elevated goals as social and economic justice. Studies and researches were directed toward exploring these objectives in the context of Quranic verses and related literature. Waqf, in particular, has been the target of many legal and economic observations. Consequently, it was legally theorized and found a proper ground in civil codes throughout Muslim countries. Muslim states accordingly devote huge efforts and regulations to financially manage and manipulate Awqaf foundations. However, it is

theoretically proposed that Waqf as a social institution is based on objectives more significant than mere charity and donation acts. The focal point of this research is to explore the two critical doctrinal premises that underlie the Waqf as a justice-oriented institution. It refers literally to the characteristics which are supposed to be explored by scholars of different and explain it as an institution that encompasses a wide-range of social, economic and even political objectives. It argues that Islamic states should have taken practical steps toward examining social and spiritual philosophy of Waqf while regulating Awqaf properties and revenues. I will analytically address the basic and far-fetched philosophies that must be reflected conceptually for realizing social justice. I suggest that the primary objective pursued through institutions like Waqf is to lead states and individuals toward fundamental doctrines governing property right and natural and social resources. These doctrines, if perceived and observed wisely, may be advised as social policies in all prospective legal and economic approaches. My research paper proposes these doctrines as the followings; a fundamental change and revision of the concept of property right; outlining the basic and positivistic guiding lines for non-profitable management of social resources; drawing a baseline for social participation; and, introducing a wise approach for preserving natural resources. As a conclusion, it will propose some considerations regarding what we call social policies and to be practiced officially by Islamic states.

Keywords: Waqf, Social Justice, Islamic Doctrine, Property Right

**CRITICAL ASSESSMENT ON PRODUCTIVE WAQF IN HEALTH SECTORS:
CASE STUDY VIP ROOM ISLAMIC HOSPITAL MALANG, EAST JAVA
PROVINCE, INDONESIA**

Raditya Sukmana

Head of Islamic Economic Department, Faculty of Economics and Business, Universitas
Airlangga, Indonesia

Address: Jalan Airlangga 4-6, Faculty of Economics and Business,
Universitas Airlangga, Surabaya Indonesia

Mobile phone: +62 878 5421 6776

raditya-s@feb.unair.ac.id

Faridatul Aliyah

Student of Islamic Economic Department, Faculty of Business and Economics, Universitas
Airlangga, Indonesia

Zawawi Mochtar

Islamic Hospital Malang, East Java Indonesia

ABSTRACT

This paper aims to comprehensively elaborate the productive Waqf within health sector in Islamic Hospital, Universitas Islam Malang in Malang city, East Java, Indonesia. This project was initially a one VIP patient room building which was built from Waqf funds given by government in 2007. The nazhir has been managing this asset well so much so that it gains profit which some portion is used to build another profitable project. In total, currently there are 2 VIP buildings, 7 grocery stores and 1 fast food restaurant (culinary) within around 11 years' time frame. The beneficiaries of this productive waqf are AlQur'an teachers and preachers surrounding the hospital area in which they were previously less paid. This qualitative research study adopts qualitative method specifically in dept interview with the relevant persons who were engaged this project since its inception. The key successes of these are on the efficiency and ability to seek the profitable project. This study shall provide benefit to others nazhirs and governments on the alternative project that they may choose as this study proves that with initial waqf funds of less than USD 150000 now worth around USD 400000 and certainly it will increase in the future.

Keywords: Endowments, Productive Waqf, UNISMA Islamic hospital

I. Introduction

Social and economic stability is an important issue for the country, the goal of it is to prosper the whole community equally. In fact, Indonesia has a various problem concerning the economic welfare of the community. Nowadays, poverty and unemployment increasing throughout the year. The data shows that the number of unemployed people increases by 10,000 in 2017. In August 2016 unemployment in Indonesia amounted to 7.03 million people increased to 7.04 million people in August 2017.

Islam has a concept to maintain the stability of the economy in a country through several financial resources to achieve the prosperity of the community. These financial sources are Zakat, Infaq, Shodaqoh and Endowments. Waqf is one of many ways that solves social and economic problems. The success ratio of prosperity defined from how well managed the waqf is. Waqf as a source of endowment funds can act as a media for the development of the nation and state. Waqf divided into two types, consumptive (non-productive) waqf and productive waqf. Productive waqf is a scheme of management of waqf donations obtained from wakif, by producing these donations, so as to produce a sustainable surplus. If a "productive waqf" already make a profit, then it become a source of endowment for financing the needs of the people. Waqf has an economic role that can empower the community's economy if it is managed productively from an economic perspective.

Tabel 1.1 *The usage Of Waqf Land In Indonesia*

Waqf land usage	Percentage	Amount
Musholla	28.50%	95709 location
Masjid	44.90%	150788 location

Burial ground	4.61%	15469 location
School	10.53%	35355 location
Boarding school	3.12%	10471 location
Social assets	8.35%	28028 location

Source: *siwak.kemenag.go.id* (*Sistem Informasi Wakaf Kementerian Agama Republik Indonesia*).

The data above shows that almost 50% of waqf land in Indonesia is used for mosques. Only a few waqf lands invested in an economic asset. Based on data from the Ministry of Religion of the Republic of Indonesia, the extent of waqf land in Indonesia in 2016 reached 4,359,443,170.00 spread in 435,768 locations throughout Indonesia. Waqf land in Indonesia has a very big potential, as seen from the large area of land that is represented, the land that worth a trillion rupiah is not productive economically. Based on a survey conducted by the Center for the Study of Religion and Culture (CSRC) in Rozalinda (2015, p. 5) about waqf assets that are utilized productively, a number of regions in Indonesia are shown to have 23% with 19% details in the form of rice fields / gardens, while land used for shops is only 3% and 1% is in the form of fish farms. The Management of waqf assets effectively and efficiently carried out by Nazhir will have an impact on asset growth and the value added of waqf assets. Waqf asset management is also very important so that these assets rotate to produce another asset, and generate profits for beneficiaries of waqf.

Productive endowments are a solution for community economic empowerment, in addition to the benefits used as financing for religious and social purposes, productive waqf can also absorb labor so that unemployment and poverty levels can be lowered. One of the businesses that can be established on waqf land is establishing business in the health sector, one of which is a VIP room, an example of a VIP building business built from a waqf fund is a VIP building at UNISMA Islamic hospital. In addition to businesses in the health sector, minimarkets are also businesses that can be established from waqf fund and land waqf. Minimarket is a business field with the concept of self-service that provides all kinds of daily needs of the community on a small scale. For example, Al-Khaibar Malang minimarket. VIP room at UNISMA Islamic hospital and Al-Khaibar Minimarket is managed by Nazhir Islamic University Malang Foundation. The number of Al-Khaibar minimarket that was established could open jobs for the community, so that it could help the economy and welfare of the people in Malang, East Java. In addition, 30% of the profits from the Al-Khaibar minimarket are given to Mauquf 'Alaih.

There is some example that shows endowments as a media for establishing business, for example, Malaysia. Malaysia has made some progress since the past decade in employing waqf mechanisms to partake in the construction and real estate industry. Construction projects on waqf such as hotels, commercial building, hospital and learning institutions have been on Malaysia's main development agenda since in the early 1980s (Hamid & Tahir, 2017). Besides in Malaysia, The University of Al-Azhar in Egypt was financed by its waqf revenue for over 800 years, while the Shishli Children Hospital in Istanbul was funded by a health waqf. Another example of producing waqfis in Selangor, notable achievements have been made in diversifying the use of waqf properties. For example, waqf lands are commonly used for schools, mosques, hospitals, clinics and cash waqf (Hasan & Abdullah, 2008).

II. Research question

Based on the background above, the formulation of the problem taken in this study is how is the description and evaluation of the productive waqf management in UNISMA Islamic hospital.

III. Theoretical framework

Endowments or people who give and or hand over part of their wealth, to either permanently or for a specified period in accordance with their interests for purposes of worship or the general welfare according to *shariah*. In Article 6 of Law Number 41 of 2004, waqf is carried out by fulfilling the following elements of waqf:

1. Wakif
2. Nadzir
3. Endowments
4. Waqf pledge
5. Allotment of endowments
6. Duration of waqf

Waqf is a permanent parting of one's rights in asset from his legal possession to be dedicated, in the path of Allah, for the welfare of mankind. It is a permanent dedication of any movable or immovable property recognized by Muslim Law as religious or charitable and includes any other endowment or grant for the aforesaid purposes, a waqf by user and a waqf created by a non-Muslim (Waqf Bangladesh). It is a form of sadaqah jariah whose benefit flows until the Day of Judgment (Hamid & Tahir 2017, p. 2).

According to Munzir Qahaf in the book *Pemberdayaan Wakaf Produktif Berbasis Wirausaha*. (Kasdi & Moerdiyanto 2014, p. 59) earnings waqf is a treasure reserve from consumptive efforts towards productive and investment capital production that can produce and develop something that can be used for the public in the future. Productive endowments are managed with a business approach, which is an effort that is profit oriented provided to those who are entitled to receive it (Mubarok, 2008, p. 28).

Endowments can greatly encourage community economic empowerment. Community economic empowerment is a factor of production, influence and distribution, and strengthening, for people who need a knowledge and skills, which must be done in multi-aspects, both from the aspect of the community itself, or aspects of its policy (Guntur, 2009: 6). According to Swasono in the book *Kelembagaan dan Ekonomi Rakyat* (Rintuh, Cornelis & Miar 2005, p. 84) economic empowerment of the people is the economic development of most Indonesian people as a national development agenda so that tangible steps must be pursued that generate rapid economic growth, with the hope to improve the lives of the people towards a better life.

Islam instruct the people to distribute wealth fairly. Even distribution of wealth can also provide equal welfare for the people. Islam explains that economic problems deals with human injustice in the distribution of wealth, not because of the depletion of natural resources or natural wealth compared to human needs (Badruzman, 2007, p. 137). Islam defines empowerment with the word "tamkin" which means showing the ability to do something, robustness, power, and influence whether it is hissi (perceived / material) or ma'nawi (Sanrego & Taufik 2016, p. 75).

The purpose of Waqf is to be utilized in a productive form for the benefit of the community by managing it continuously for the welfare of the people. So productive waqf must always be organized so that its value is managed and long lasting (Nahed, 2009, p. 56). Waqf

can prosper the people by developing and managing well. Azam (2009, p. 12) explained that waqf land that has been empowered or produced will provide benefits, as follows:

1. The benefits of waqf can be used as operational costs for mosques that have been neglected and pay the monthly fee for cleaning the mosque.
2. The advantage of the results of the management of waqf can be used as the development of Islamic accusations, for example, scholarships for underprivileged children, Islamic education scholarships, welfare of the teachers of Koran and others.
3. The benefits of productive waqf can be used as a fund for small entrepreneurs.
4. Waqf land that is managed and empowered by professionals will create jobs, in another word productive waqf also help to reduce an unemployment issue in Indonesia.

Mustahik position can be changed to muzakki if the management and distribution of zakat is wellymanaged. With so many muzakki can reduce unemployment, so that the economic empowerment of the community runs well, prosperity increases and the country becomes prosperous. It can also be used as an economic model of empowerment for the society. One indicator of economic empowerment can be seen from the public consumption to meet their needs include food, clothing, shelter, education, health and recreation.

Waqf system was instrumental in the development and construction of public facilities during the Ottoman Empire (Saduman & Aysun, 2009; Abd-Halim et al. 2014). The University of Al-Azhar in Egypt was financed by its waqf revenue for over 800 years, while the Shishli Children Hospital in Istanbul was funded by a health waqf. Malaysia has made some progress since the past decade in employing waqf mechanism to partake in the construction and real estate industry. Construction projects on waqf land such as hotel, commercial building, hospital and learning institution have been on Malaysia's main development agenda since in the early 1980s (Hamid & Tahir, 2014). One of landmark waqf development projects was Menara Wakaf (office and retail) – an istisna' plus wakalah-based project – between MAIWP, Lembaga Tabung Haji, and Tabung Haji Technologies (Nursyamimi, 2010), Awqaf Corporate Park, Putrajaya (business center), and business premises developed by Yayasan Waqaf Malaysia in collaboration with State Islamic Religious Councils (Hamid & Tahir, 2017, p. 14).

The waqf is an act of holding and preserving certain properties for the sole purpose of philanthropy, and prohibiting its use or disposition outside that specific objective in any way (Kahf, 1992). The waqf is one of the most important instruments in Islamic economics, whereby it can play a very significant role in uplifting the socio-economic status of the Muslim society. The importance of waqf institutions and their contributions to socio-economic welfare have been documented by several studies. In Malaysia, all Islamic matters including waqf are entrusted to the authority of the individual states, that is, the State Islamic Religious Councils (SIRCs), and a department under the Prime Minister's Office, Jabatan waqf, Zakat dan Haji (JAWHAR). The increasing awareness of the huge potential of waqf institutions led to the establishment of Yayasan Wakaf Malaysia (YWM) in 2008 as a special liaison between JAWHAR and the SIRCs to coordinate the development of waqfproperties in Malaysia. In Selangor, notable achievements have been made in diversifying the use of waqf properties. For example, waqf lands are now being commonly used for schools, mosques, hospitals, clinics and cash waqf (Hasan & Abdullah, 2008). Despite this progress, most of the waqf lands in Selangor, similar to other states in Malaysia, are still being used for building mosques and suraus (prayer rooms) (Shahzad, 2018, p. 2).

IV. Research method

Based on the predetermined problem formulation, this study uses a qualitative research method using a case study approach. In depth interview with the nazhir, the staff of Islamic hospital and the manager of the minimarket is conducted. Moreover, this study also use secondary data such as the documents, performance and etc. but certainly, is started with the Literature study through books, previous researches, journals, and other materials used as research references.

V. Discussion

The Islamic Hospital was established by the UNISMA Non-Governmental Organization (NGO), including Mr. K H. Usman Mansyur, Mr. Prof. K. H. Tholchah Hasan and all scholars in the Malang area for the demands of the need for health services for the community in general. On August 28, 1994 UNISMA Islamic Hospital was officially opened by the Head of the Nahdlatul Ulama Executive Board (at that time) Mr. K. H. Abdurachman Wahid (Gus Dur), with the location at Jalan MT. Haryono No. 139 Dinoyo Malang.

The Hospital was granted permission from the Republic of Indonesia Health Department on June 10, 1998, and currently enters the second license extension number: HK.07.06 / III / 3663/2008 dated October 13, 2008.

In 2006, unisma islamic hospital building got an assistance as empowerment productive endowments Rp2,000,000,000, - (Two Billion Rupiah). This will be utilized for the VIP building which is lacking in the hospital. The area used is 600 M2 and is located at the back of the hospital area. The total capital need is actually Rp 2.350.000.000 the different Rp 350.000.000 the UNISMA has to find from another source.

The profit from the first VIP building will be divided into 3 portions, 10% for nazhir (mutawalli), 20% (for mauquf Alaih), 70% (for Waqf Development). Waqf development here means for investing to another profitable project. The VIP room in UNISMA Islamic hospital operated in March 2007. After successfully developing the waqf money to build a VIP UNISMA islamic hospital, Nazhir build the VIP for the second one. VIP ward II built two floors with a total area of ± 250 m² consisting of two rooms on one floor and two rooms on the second floor. The profit distribution of the second building is also divided into three part with the same purpose of utilization: 10% for nazhir (mutawalli), 20% (for mauquf Alaih), 70% (for Waqf Development).

After succeeding in managing waqf funds by producing them into 2 VIP rooms at the UNISMA RSI, Nazir of the UNISMA foundation developed waqf assets by building a minimarket called the Al-Khaibar minimarket. The fund sources is coming from the two 70% of the waqf development (from 2 VIP building). The first Minimarket is Minimarket Al-Khaibar at Jalan Tata Surya 5A Dinoyo Malang that was established on June 11, 2015 with a fund of Rp 1,907,200,000.00, the fund used for the needs of the building, devices and merchandise. The status of land used to establish endowments minimarket is de facto, means that the status of the land of donated land with small odds managed by other parties.

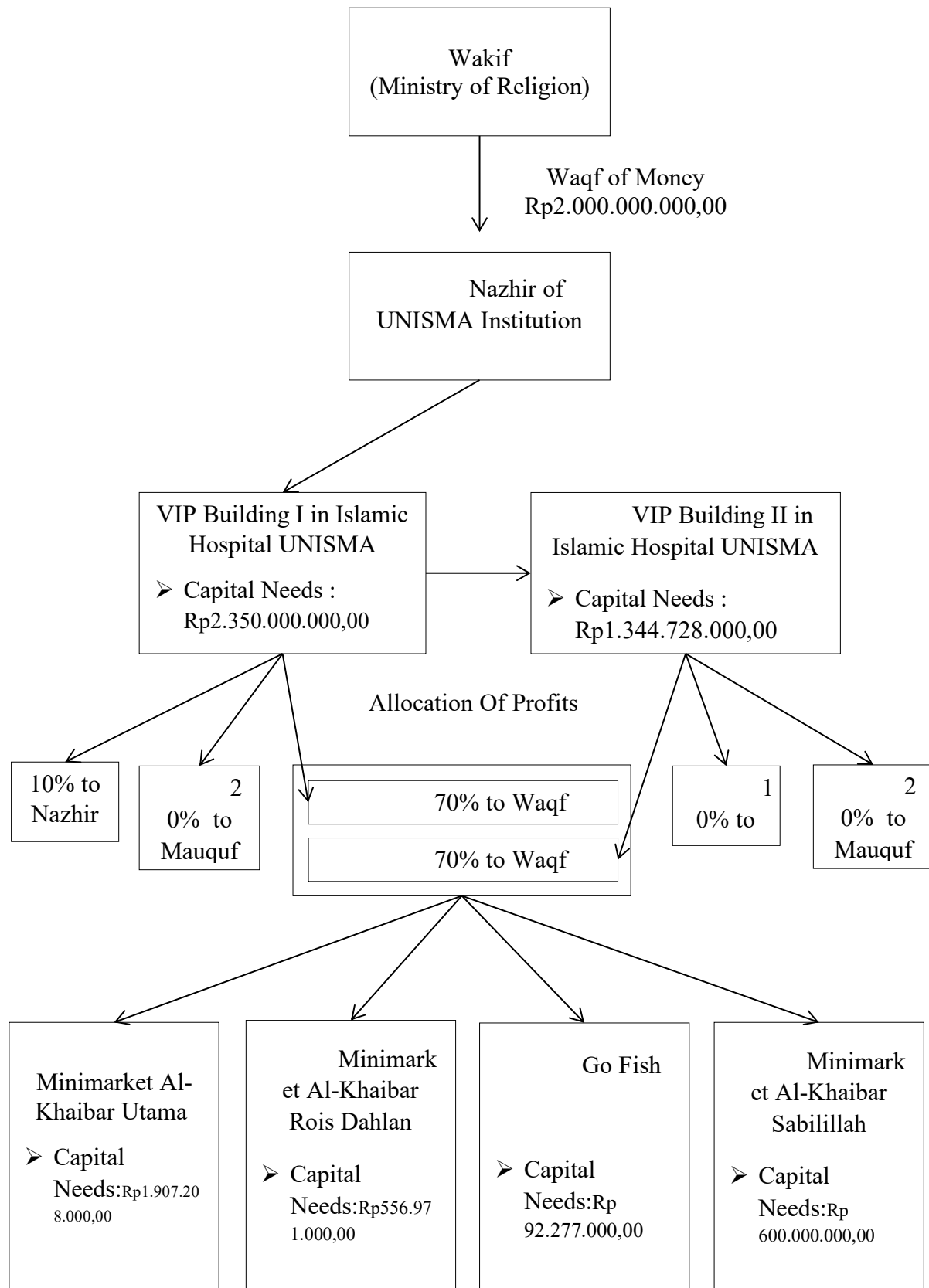

Figure 1.

Al-Khaibar Minimarket di Jalan Tata Surya 5A Dinoyo Malang is the main minimarket that has an office as the center of the other Al-Khaibar minimarket and it does not have the status of cooperation with other parties because Nazhir pioneered this minimarket business itself with the benefits of previous waqf development so that the percentage of profits 100% was obtained without being shared with other parties.

The second Minimarket built was Al-Khaibar Rois Dahlan minimarket at Jalan Kertoraharjo No. 89 A, Ketawanggede Malang, which was established on June 30, 2016 with a capital of Rp. 556,971,000.00, which was used as buildings, minimarket equipment and merchandise. The status of the land in the establishment of the second minimarket is the Dejure endowment, meaning that the land is a registered waqf land according to the law. The cooperation status carried out is mudharabah with a percentage of profit of 50% for the owner of the capital and 50% for the manager. The funding from this second minimarket is from 2 70% waqf developments by 2 VIP buildings

Having proven successful in managing the minimarket business by having several Nazhir branches set up a food business under the name Go Fish Tata Surya which is located on Jalan Tata Surya 5A Dinoyo Malang on December 14, 2016. The capital used is Rp 92,277,000.00 which is used as a building, business equipment and management fees to manage Go Fish. The status of waqf land to establish the Go Fish business is the status of a Defacto waqf land. The collaboration is carried out using the Mudharabah agreement, namely the percentage of profit sharing of 70% and 30% between the owner of the capital and the manager.

Having successfully managed two minimarkets, Nazhir build the new minimarket called Al-Khaibar Sabilillah in Jalan A. Yani No. 15 Blimbing Malang was established on April 29, 2017 with a fund of Rp. 600,000,000.00 which was used as a building, minimarket equipment and merchandise. The status of land used to establish endowments minimarket is de facto, means that the status of the pure land of waqf land in fact. Nazhir cooperation in the establishment of Minimarket 3rd with the status of cooperation Mudharabah. 50% percentage of the profits for the owners of capital and 50% for managers.

Furthermore, Nazhir re-established the minimarket in October 2017, cooperated with with Nurul Haromain Pujon Islamic Boarding School on Jalan Abdul Manan Wijaya, Ngroto, Pujon-Malang, which was given the name Al-Ghina Al-Khaibar with a capital requirement of Rp 150,000,000.00 (one hundred fifty million rupiah), the fund used as a merchandise. The status of the land to establish the 4th minimarket is waqf land. The cooperation status is partnership so that it can be mutually beneficial and mutually reinforcing this minimarket business between the two parties, the percentage of profit sharing that has been agreed is 1.5% the value of the merchandise sold, it means that the collaboration between Al-Khaibar minimarket and Nurul Haromain Islamic Boarding School Pujon is using the Murobahah pricipile.

On December 25, 2017, the Al-Khaibar At-Mart established a minimarket partnership with investors. The fund used in this market is Rp 240,000,000.00 (two hundred forty million rupiahs) which is only for goods. it was using an private land. Just like the establishment of minimarkets in collaboration with Nurul Haromain Pujon Islamic Boarding School, this minimarket at Al-Khaibar At-Mart uses murobahah contract, the percentage of the profit sharing from the cooperation is 2%.

The data above shows that 70% of the net profit used for the development of waqf assets. After receiving the results of operations of the VIP room, Nazhir expand that to other businesses

that attempt minimarket, after minimarket first success, Nazhir continue to increase the number of minimarkets, but it also contained food business called Go Fish built on the development of asset endowments taken out of profits Al-Khaibar minimarket.

Minimarket Al-Khaibar established by utilizing waqf lands, by looking at the feasibility study. Nazhir choose waqf land that would be used to build minimarket based on two criteria:

1. Being on a main road that gives easy acces to consumers and delivery of goods to enter the minimarket.
2. Reachable access to consumers with interest in shopping at the minimarket.

For the development of endowment assets, the entire benefit of all minimarket Al-Khaibar counted together, both developing and minimarket which are less developed. Advantages of each month used for staff salaries and Nazhir, mauquf 'Alaih and development. Every month there are a leftover funds from profit minimarket Al-Khaibar used for further development of waqf assets. The whole minimarket Al-Khaibar supervised by one manager using minimarket good management and Nazhir supervised by wakif namely religious ministry.

UNISMA productive management of waqf foundation consists of three businesses, namely VIP room, minimart and food businesses. Nazhir stated that the easiest business in its management is minimarket, but must remain a strategic and good management, therefore Nazhir continue to increase the number of Al-Khaibar minimarket.

The productive waqf factor managed by the Nazis UNISMA foundation in the form of minimarkets can develop to date, including:

1. Basic mandate, desire and sincerity in management.
2. Professionals in dealing with minimarket management include the arrangement of goods, the creativity of minimarket marketing, utilizing places as effectively as possible, etc.
3. Good coordination, both between Nazhir, employees and agencies involved.
4. Selective recruitment for employees.
5. Accountable reports.
6. Steadfast in facing challenges and tests.
7. Pray and resignation to God.

Economic empowerment affects with a productive endowment. Profit sharing minimarket Al-Khaibar has been described through the image above. Net profit sharing minimarket Al-Khaibar consists of 10% to Nazhir, 20% for mauquf 'Alaih, and 70% for the development of waqf assets. In the calculation of earning profits endowments managed Nazhir UNISMA foundation, a special benefit calculations all minimarket and differentiated from other productive endowments. Net profit of 20% given to mauquf 'Alaih. List mauquf 'Alaih of productive endowments managed UNISMA Nazhir foundationare as follows:

Diniyah teachers at:

- a. Madrasah Diniyah Nurul Hidayah
- b. Diniyah Madrasah Rois Dahlan Great Mosque
 1. Mosque Khotib Officer 'Ainul Yaqin UNISMA.
 2. Grand Mosque Imam Rois Dahlan.
 3. Rois Dahlan Great Mosque cleaning staff.
 4. Social assistance to:
 - a. Chairman of the local community RT 02 RW 06 Kel. Dinoyo

- b. Chairman of local community RT 01 RW 04 Kel. Dinoyo
 5. Assistance to BWI East Java representatives.
 6. Umrah assistance for UNISMA islamic hospital employees.

From the list of mauquf 'Alaih that all mauquf 'Alaih receive regularly each quarter the fund from profits. With the donation given, it can improve the well-being mauquf 'Alaih and deliver Islam by means of preaching.

Besides the increased prosperity of profit, productive endowments managed by the foundation Nazhir UNISMA can also reduce the unemployed who gives employment as an employee of the VIP ward, mini, and Go Fish through selective Recruitment process for employees. An employee must be a Muslim, but it is the selection of appropriate personnel should selectively have required fields.

VI. Conclusion and Recommendation

The Management of productive endowments in the form of VIP ward, minimarket Al-Khaibar, and Go Fish food business managed by the foundation Nazhir boost UNISMA major role in the welfare of society. Benefits net income distributed to mauquf 'Alaih setiab quarter.

In addition, the number of established businesses that continue to grow can also reduce unemployment because of the large number of jobs as employees. UNISMA Nazhir foundation productive endowments is managed very well that is proven from the waqf assets that continues to grow with a good endowment management and routine donation given to mauquf 'Alaih as well and also the reduction of unemployment. For UNISMA Nazhir foundation is to provide productive benefits so that the independence of the people can be realized. For the government is to conduct more program so that waqf lands can be utilized as productive businesses. For the community to support the existence of Al-Khaibar minimarket as a management of productive waqf that benefits the welfare of the people, by shopping at Al-Khaibar minimarket. For the ministry of religion or wakif to give more fund to Nazhir UNISMA foundation to produce waqf lands with potential businesses. For the next researcher to examine deeply about productive waqf in community economic empowerment.

References

- Anshori, Abdul Ghafur. (2005). *Hukum dan Praktik Perwakafan di Indonesia*. Pilar Media. Yogyakarta.
- Azam, A. H. (2009). *Upaya Pemberdayaan Tanah Wakaf Produktif Bagi Kesejahteraan Ummat* (Vol. 4 No.1). ISLAMICA.
- Badruzman, Abad. (2007). *Teologi Kaum tertindas (kajian tematik ayat-ayat mustadh 'afin dengan pendekatan keindonesiaa)*. Pustaka Pelajar. Yogyakarta.
- Guntur, Dr. Effendi M. SE. *Pemberdayaan Ekonomi Rakyat: Transformasi perekonomian rakyat menuju kemandirian dan berkeadilan*. CV Sagung Seto. Jakarta.
- <https://www.siwak.kemenag.go.id> (*Sistem Informasi Wakaf Kementrian Agama Republik Indonesia*)
- Hamid, Abdul Mar Iman & Mohammad Tahir Sabit. (2017). *Waqf as a framework for entrepreneurship*. Humanomics, 33(4), 22-28.
- Jaelani, Dian Iskandar. (2014). *Pemberdayaan Ekonomi Umat Dalam Perspektif Islam* (Vol. 1 No. 1). Eksyar.

- Kasdi, Abdurrahman & Moerdiyanto. 2014. *Pemberdayaan Wakaf Produktif Berbasis Wirausaha*. Ideas Press Yogyakarta. Yogyakarta.
- Mubarok, Jaih. (2008). *Wakaf Produktif*. Simbiosis Rekatama Media. Bandung.
- Nuwairah, Nahed. (2009). *Pemberdayaan Ekonomi Umat Melalui Wakaf*. Jurnal Kajian Islam. (Vol. 1 No.1). IAIN Antasari. Banjarmasin.
- Peraturan daerah kota Surabaya nomor 8 Tahun 2014*
- Rintuh, Cornelis dan Miar. (2005). *Kelembagaan dan Ekonomi Rakyat*. BPFE. Yogyakarta.
- Rozalinda. (2015). *Manajemen Wakaf Produktif*. PT Raja Grafindo Persada. Jakarta.
- Sanrego, Yulizar D. dan Moch Taufik. (2016). *Fiqh Tamkin Fiqih Pemberdayaan* (vol: I). Qisthi Press. Jakarta.
- Shahzad, Malik Shabbir. (2018). *Classification and Prioritization of Waqf Lands: a Selangor Case*. International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, 11(1), 40-58.
- Undang-undang nomor 41 tahun (2004)*

**THE ROLE OF WAQF IN FINANCING EDUCATIONAL INSTITUTION:
A CASE STUDY OF PESANTREN AR-RAUDLATUL HASANAH INDONESIA**

Mhd Handika Surbakti
Young Islamic Economist Association Indonesia

ABSTRACT

Pesantren is a native educational institution born in Indonesia, it represents a unique education that synthesizes social, cultural and religious dimensions. Pesantren emerged as a community that has the ability to engage in creative activities in community development by using an alternative education that combines education and teaching. Pesantren has been rooted in the life of Indonesian society since the 18th century, based on data from the Ministry of Religious Affairs of the Republic of Indonesia there are currently 25,000 pesantrens in Indonesia. This shows that pesantren still able to survive and exist as non-government education institution. The existence of pesantren can not be separated from the ability of pesantren to finance their operations independently and supported by a system, namely waqf. Most of the pesantren in Indonesia is a waqf institution managed productively by nazir so as to develop pesantren sustainably. Pesantren Ar-Raudlatul Hasanah is one of the waqf educational institution in Indonesia, a pesantren founded in 1982 is a pure waqf that starts with a land area of 4000 m². With a good management, this educational institution now has an area of 120000 m² and has various business units in several places, such as oil palm farming, minimarkets, factories and microfinance institutions. This study aims to describe how the role of waqf in financing educational institutions, namely boarding Pesantren Ar-Raudlatul Hasanah Indonesia, so this pesantren still exist, developing sustainably. The research will use qualitative methods, qualitative descriptive analysis is used to explain how the empowerment model waqf are implemented and integrated in Ar-Raudlatul Hasanah.

Keywords: Waqf, Education, Pesantren.

INNOVATIVE DIMENSIONS FOR THE DEVELOPMENT OF AWQAF TO MAKE PRIVATE SECTOR SYNCHRONIZE SOCIAL PROGRESS WITH ECONOMIC PROGRESS

Fahim Khan

Emeritus Professor and Director Islamic Centre of Research in Islamic Economics,
Minhaj University, Lahore

Zohra Jabeen
Assistant Professor, Centre for Excellence in Islamic Finance,
Institute of Management Sciences, Peshawar

ABSTRACT

The Millennium Development Goals followed by Sustainable Development Goals (SDG) are failing in Muslim countries to successfully apply the World Bank's suggestions to develop 'New Frontiers of Social policy', for ending extreme poverty and fostering shared prosperity⁵⁷ in the economic progress taking place in most of the Muslim Countries. The major constraint is the budget constraints to implement strategies of SDG in addition to the unscrupulous and often corrupt use of public resources. The Awqaf institutions in Islamic history made private sector play an important role in making all aspects of human progress to grow along with the economic progress, without putting burden on the public exchequer. The Awqaf system, however, could not get sufficient institutional and social policy support as much as Market system to make growth and economic progress. This paper explains why Awqaf system lagged behind Market system to synchronize social progress with economic progress in contemporary Muslim world. The paper then suggests how to introduce some unprecedented dimensions of Awqaf to fulfill such aspects of human progress that market failed to follow. The paper suggests a system based on a nation-wide network of micro Awqaf that will make private sector to achieve progress in Social needs, Scientific innovations, Educational facilities, hospital, clean and green environment, system of clean water all growing with the economic growth and prosperity and fulfilling minimum needs of poor. This model makes private sector to provide resources for such targets a part of their faith obligation that will achieve sustainable development possible without putting a burden on public sector in a period much less than envisaged by UN and World Bank sponsored in their SDG programs.

Introduction

The institution of Waqf does not come out of direct injunction in the Quran. It is a concept based on Ahadith (traditions of Prophet Muhammad, peace be upon him). The first hadith that generated the concept is narrated by Ibn Umar who reported,

'Umar reported: I acquired land from the lands of Khaibar. I came to Allah's Messenger (may peace be upon him) and said: I have acquired a piece of land. Never have I acquired land more loved by me and more cherished by me than this. "[Sahih Muslim, Hadith 4008]

Though we do not find a direct Quranic injunction, this hadith, however, is directly relevant to the Qur'anic principles about Infaq fi sabeelillah "Never will you attain the good

⁵⁷ World Bank (2013), *Inclusion Matters: The Foundation of Shared Prosperity* Washington DC: World Bank

[reward] until you spend [in the way of Allah] from that which you love. And whatever you spend - indeed, Allah knows of it.” (3:92)

Another motivation for establishing a Waqf comes from another Hadith, Muhammad (P.B.U.H) said, "When a man dies, only three deeds will survive him: continuing alms, profitable knowledge and a child praying for him”.

This generates, in an Islamic economy, an institution that creates economic activities in dimensions not meant to get benefits worldly benefits of self-interest. Islam accepted the other institution called market with some very specific rules for it. The institution of Awqaf developed activities in the economy in several dimensions other than aiming commercial motives to create wealth. The Waqf focused on such objectives which can be referred to as Social Development, Scientific innovations, Educational facilities, hospital, clean and green environment, system of clean water all growing with the economic growth and prosperity and fulfilling minimum needs of poor (Shirazi 20014). This institution synchronized economic progress in the Islamic world with all other aspects of human progress. The golden periods of Islamic history of Khulafa Rashidun, Caliphate of in Abbassid and Umayyads and Khilafat of Usmania provide proof of this role of Awqaf institutions. Colonization of Muslim world modified the socio-economic vision of Awqaf system and was restricted to take care of Mazars, grave yards and Mosques only. Despite gaining independence during since 1950s/1960s, no significant effort has been made to make Awqaf system to achieve the above mentioned historical role of Awqaf did not achieve the same role that it played in Islamic history to complement role of market in making a comprehensive progress in Muslim world.

This is happening because the efforts to revitalize focused on the traditional format without realizing the dynamically growing needs of the society to achieve social objectives through private sector, in general, and through Awqaf, in particular. While the markets system was effectively promoted in different dimensions to make market to accelerate economic progress, Awqaf system was not given this institutional support to grow side by side with market's performance to economic progress. Market has been smart enough to quickly respond to the dynamic needs of private sector for contributing to economic growth and economic prosperity.

Awqaf a unique institution from Islamic history that focused on developing such aspects of human progress as socio-economic equity, scientific innovations, environmental protection and other aspects of human progress did not get the sharia compatible institutions that would develop this institution to overcome the same issues that faced the Market in making economic progress (Shatzmiller 2001). The institutional development that required Awqaf to sustain non-market aspects of human progress could not take place as much as the institutional development took place to make market to sustain economic progress.

The growing incidence of extreme poverty, particularly hunger and starvation, in Muslim countries and communities in the modern times is depriving Muslim world from its historically unprecedented distinction as golden era of human progress. The spirit of the concept of Waqf was diluted by the colonial control on Islamic World for more than three centuries. Though Muslim world since 1960s, Islamic countries did try to revitalize to play the same role as it played in golden period in Islamic history, yet the regression in the fundamental vision underlying the concept of Awqaf created by the colonial rule did not allow Awqaf system in contemporary Muslim countries to perform as good as market system performed.

The current legal system for economic activities such as legal system of property rights and legal system of markets has been inherited from their colonial rules. Awqaf system was no exception. Both systems, markets as well Awqaf could not get a support to perform on Islamic principles of property of rights and principles of exchange (Levine 2005). The market system supported by interest-based institutions of financial markets like banks, insurance companies, bonds and other investment instruments led to unprecedented growth in economic progress. Awqaf system obviously could not get the same support from interest-based institutions (Mohammad 2011). The system, therefore, could not grow in non-market aspects of human progress as economic grew over time Progress in market. The most important victim of the lag in progress of Awqaf system happened to be the poverty and inequality aspect of economy which could not prosper on market system. Inequality in the economic progress in general created an increase in the incidence of extreme poor poverty in Muslim. Market system leads to efficiency, profit maximization and hence; wealth of nation⁵⁸the market system could make economic progress only in that part of the society that possessed capital. The unfair gains guaranteed by the interest-based capital markets deprived the people with human capital to get the same gain. Human capital market had to compete in the economic activities with risk bearing market of human capital. Human capital that could be efficiently generated by faith based and capital of non-economic resources. Non-economic resources in Islamic countries are the risk bearing capital that divine injunctions about Infaq fi sabilillah generates as part of faith.

Islamic society in the early history of Islam took provided specific guidance from the Quran and Sunnah on rules relating property rights on assets and exchange of property rights to develop capital for take care of non institutional structure that eliminated extreme poverty from Islamic society. But with the passage of time, this institutional structure could not keep pace with the emerging challenges arising out of growing informational asymmetry, rising transaction costs and increasing complexities of logistic requirements. These challenges have now become so much complex and pronounced over time that the traditional institutional structure developed in early period of Islam remains no more as effective as it used to be in taking care of economically deprived members of the society. The result is the accumulation of a huge mass of extreme poverty in the Muslim world (Dogarawa 2009). Despite rhetoric claims about the Islamic solutions for reducing poverty, the Muslim world continues to fall short of the effective institutional set up even to end extreme poverty in present times. The paper basically raises the following question.

While institutional restructuring is continuously keeping pace in commercial sector to accelerate the so-called economic progress, why the same is not taking place to make progress towards social for the sake of ending extreme poverty and fostering shared prosperity. Institutions like banking, insurance, stock markets, financial instruments etc. continue to develop and innovate, taking advantage of growing knowledge and technology, for the purpose of accelerating economic progress. Why such institutional innovation is lagging behind in achieving social inclusion for fostering the sharing the prosperity?

The market succeeded in playing this role on two basic concepts underlying it.

- a) The concept of self-interest. This concept mar to keep pace with market in the changing world happened despite that the motivation in the economic progress, which is claimed to be 'self-interest' was the same motivation, i.e. self-interest, that

⁵⁸ Adam Smith, Wealth of Nations

existed in other aspects of human progress as well. The only difference, however, is that self-interest in economic progress is purely for individual personal worldly benefits required by economic obligations whereas the self-interest in other aspects like care for others in society, or pride in innovation and invention, or pleasure in clean and green etc. was required by divine obligations.

The following changes in world scenario became the reasons for Awqaf to lag behind market.

1. Geometric growth in population allowed markets to meet increasing information cost and transaction. Awqaf features did not allow this.
2. The non-economic needs vary from locality to locality and community to community which do not allow Awqaf to appear anywhere but economic needs do not pose this problem for market to appear anywhere
3. Liquidity constraint and financial limitations do not pose much problems for market. Various institutions but establishment of desired Waqf does lacks this facility.
4. Concertation of wealth in few hands deprives people of small means to devote an asset for Waqf of their choice.

On the other hand, there are some new developments have taken in modern times that became available to grow Awqaf for non-economic human progress. Some major modern development for Awqaf are:

1. Volunteering Spirit at community level has increased and has become a source of developing local Waqf to meet non-economic aspects at local or community level
2. The variety of asset capable of serving as Waqf property has changed radically. Unlike traditional assets for Waqf, now assets for making Waqf can take the form of physical capital, or financial capital, or cash capital. Such varieties do not exist in traditional approach towards Awqaf
3. There has become possibility to make invisible assets or intangible assets an innovative Awqaf property. Human capital for example can serve as Waqf property.

This paper suggests a model for developing a system based on a nation-wide network of micro Awqaf for the purpose of Social Development, Scientific innovations, Educational facilities, hospital, clean and green environment, system of clean water all growing with the economic growth and prosperity and fulfilling minimum needs of poor. This model is for private sector as a model of sustainable development. The main feature is that this model is valid for private sector financed by private resources and does not make a burden on public sector for UN, World Bank sponsored SDG program which makes public sector.

References

Dogarawa, A. B. (2009). Poverty Alleviaton through Zakah and Waqf Institutions: A Case for the Muslim Ummah in Ghana. *The First National Muslim Summit*. Ghana.

- Levine, R. (2005). Law, Endowments and Property Rights. *Journal of Islamic Perspectives*, 19 (3), 61-68.
- Mohammad, M. T. (2011). Towards an Islamic Social (Waqf) Bank. *International Journal of Trade, Economics and Finance* , 2 (5).
- Shatzmiller, M. (2001). Islamic Institutions and Property Rights: The case of the Public Good Waqf. *Journal of the Economic and Social History of the Orient* , 44 (1), 44-74
- Shirazi, N. S. (20014). Integrating Zakāt and Waqf into the Poverty Reduction Strategy of the IDB Member Countries. *Islamic Economic Studies* , 22 (1).

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE VAKIFLARIN ÖZBEKİSTAN SOSYAL HAYATINDAKİ ETKİLERİ

Dr. Öğrencisi Raḥşona Kencaboeva
Uluslararası İslam Akademisi — Özbekistan
ashshams89@mail.ru

ÖZET

Vakıflar Özbekistan tarihinde hem ekonomik, hem sosyal yönden büyük etkiye sahiptir. Tarihte önce Maverâünnehir, sonra Türkistan diye tanınan bu bölgede yöneticiler, ulema ve aydınlar, kültürel ve eğitim çalışmalarına çok önem vermiş, ülkenin eğitimde ve sosyal alanlarda gelişmesine katkı sağlamaya çalışmıştır. Tamgaç Han, Abdullah Han, Emir Timur, Şeybânî Han, Uluğ Bey gibi sultanlar, Alişir Nevâî, Hoca Ahrar Veli gibi şahsiyetler Müslümanlar için büyük vakıflar kuran tarihi önderlerdendir. Ancak, Türkistan'daki savaşların etkisiyle, kültür ve aydınlanma gelişimi azalmış, ülke Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Ruslar yerli halkı Ruslaştırma siyasetine göre hareket etmiş, başka alanlarda olduğu gibi vakıflar üzerinde de yeni düzenlemelerde bulunmuştur. En büyük vakıflar Pobedonostsev, Ilminsky ve Ostroumov gibi misyonerlerin gözetimi altında hazineye çekilmiştir. Bağımsızlık yıllarında ilk kez 2018 yılında vakıf konusu gündeme alınmış, Özbekistan Müslümanları İdaresi tarafından Vakıf kamu fonu oluşturulmuştur. Vatandaşların dinî, manevi ve entelektüel potansiyelini yükseltmeyi amaçlayan girişimleri desteklemek; cami ve din temelli eğitim kurumlarının inşaatı, onarımı, yeniden inşası, malzeme ve teknik temellerinin iyileştirmek; din temelli eğitim kurumları ve araştırma merkezlerinin faaliyetlerinin finanse edilmesi, buralardaki profesörlerin, öğretmenlerin, araştırmacıların, uzmanların ve öğrencilerin maddi ve sosyal açıdan desteklenmesi de fon'un ana hedeflerindedir.

Anahtar kelimeler: Vakıf, Türkistan vakıfları, Vakıf kamu fonu.

ABSTRACT

Foundations have great influence both economically and socially in the history of Uzbekistan. In the history of the region which was called firstly Mawaraanahr (Transoxiana) and then Turkestan, rulers, scholars and intellectuals attached great importance to cultural and educational activities and tried to contribute to the development of the country in education and social domain. The sultans such as Tamgach Khan, Abdullah Khan, Amir Timur, Shaybani Khan, Ulugh Bek and the grand persons such as Alisher Navaiy, Khoja Ahrar Vali are the historical leaders who built great *waqfs* for Muslims. But, as a result of the wars in Turkestan, the development of culture and enlightenment decreased and when the country was occupied by the Russians, the foundations were completely over. The Russians had pursued the policy of rusting the local population and also had introduced new systems for foundations, as they did in other areas. The largest foundations were occupied by missionaries such as Pobedonsev, Ilminskiy and Ostroumov. For the first time in the years of independence, the issue of the foundation was taken into consideration in 2018. The Public Fund for Foundations was formed by The Muslim Board of Uzbekistan. To support initiatives aimed at increasing religious, spiritual and intellectual potential of the citizens; construction, equipping, reconstruction, strengthening of material and technical basis of mosques and religious education institutions; financing religious education institutions and research centers, to support professors, researchers and students of those institutions are the main aims of the foundation.

Keywords: Foundation, Foundations of Turkestan, Public Fund for Foundations.

Tarihte Türkistan Vakıfları

Türkistan bölgesi tarihte vakıf bakımından çok gelişmiştir. Bu vakıflar Müslümanların hayatında eğitim, ekonomi, kültür ve sağlık yönünden büyük önem taşımıştır. Vakıfların en çok ulema ve meşayih tarafından yönetilmesi de masrafların adalet ve doğrulukla harcanmasını sağlamıştır. Ayrıca Türkistan bölgesi tarih boyunca birçok âdil, hayırsever ve dindar hükümdarlar tarafından yönetilmiştir.

Dindar ve âdil bir hükümdar olan Tamgaç Han (el-Kâmil, IX, 234) kaynaklarda siyasi faaliyetlerinden ziyade eğitim, bilim, sanat, imar ve din sahasında, sosyal ve ekonomik alanlarda ülkesinde yürüttüğü reform niteliğindeki faaliyetleriyle yer almıştır. Kercemîn mahallesindeki sarayın yanı sıra Semerkant'ta Demirkapı mevkiinde kendisinin defnedildiği meşhede bitişik bir cami, medrese, kütüphane, öğrenci yurdu ve özellikle felçli hastaların kalabilecekleri hastaneden oluşan bir külliye yaptırarak bunlar için zengin vakıflar tahsis etmiştir (Receb 458/Haziran 1066). Tamgaç Han İbrâhim Medresesi yapısı ve işleyişi bakımından çağının önemli medreselerindedir. Hanefî mezhebinin esas alındığı programı, dersaneleri, kütüphanesi, yurtları, görevlileri, öğrenci bursları ve öğrencilerin çeşitli ihtiyaçlarının karşılandığı bir bütçesi vardı (Huncan, c.39, s.557).

Buhara'da vakıfların gelişmesi daha çok Abdullah Han'ın (1533-1598) Buhara'yı 1557'de Şeybani'lerin başkenti yapmasıyla olmuştur. Bu dönemde Buhara ve çevresinde çok sayıda dinî, sosyal ve kültürel amaçlı vakıf kurularak bölgenin hayatına canlılık getirilmiş bu sayede Buhara "Buhara-i Şerif" unvanını kazanmıştır (Erşahin, s.132).

Türkistan'ın önemli şehirlerinden olan Semerkant'ta ise vakıfların gelişmesi Timur (1366-1405) ve sonrasına denk gelir. Timur ve sülalesinin hüküm sürdüğü XIV. ve XVI. yüzyıllarda Semerkant bölgenin siyasi, dinî ve kültürel merkezi haline getirilmiş buna paralel olarak çok sayıda vakıf kurulmuştur (Ahmedov, 1994, s.27). Timurlular dönemi önde gelen

Nakşibendi şeyhlerinden Hoca Übeydullah Ahrar Veli (1404-1490) ve evladı etrafında oluşan vakıflar Türkistan'da bir tarikat şeyhinin ne derece güçlü ekonomik, siyasi ve kültürel nüfuza sahip olduğunu göstermektedir. Bu vakıf belgeleri aynı zamanda Semerkant ve çevresindeki köy ve şehir hayatını belli ölçüde yansıtmaktadır (Çehoviç, 1974).

Tarihte ülkenin han ve sultanları, şeyhleri büyük ölçüde vakıflar kurmuşlardır. Padişahlardan Uluğbey yaptırdığı medrese ve hankahlara vakıflar tahsis ederek onların giderlerinin bu vakıflardan karşılanmasını sağlamıştır (Barthold, 1997, s.106). Uluğbey Buhara ve Gücdevan'da iki medrese inşa ettirmiştir. Buhara'daki medrese 1417'de, Semerkant'teki medrese ise 1420'de tamamlanmıştır. Uluğ Bey'in kendisi ve Kadızade-i Rumi burada ders vermiş, Rumi'nin derslerine Abdurrahman Cami'de katılmıştır (Barthold, 1963, c.2, s.124-126; Aleskerov, 1967, s.84; Nabiyev, 1948, s.26). Uluğbey Semerkant'teki medresenin karşısına büyük bir hankah yaptırmıştır. Medreseler ve hankah için zengin vakıflar tahsis etmiştir (A.Semerkandi, 2008, s.377; el-Havafi, 1980, s.188; Barthold, 1997, s.106).

Maveraünnehir'in en büyük vakıflarını kuran bir şahsiyet olarak Hâce Ahrar (Çağlar, 2015, s.61) çok meşhurdur. Hâce Ahrar'ın vakıf belgelerinden, sadece iki vakfiyesine bile bakılırsa, onun Taşkent ve Şahruhiye civarında dokuz köyü ve çok büyük arazileri olduğu tespit edilebilmektedir (Vakfiye, Papka75, inv.521; Vakfiye, Papka72, inv.516; Çehoviç, 1974, s.268,269,275,277,279). Semerkant ve Kâbil için düzenlenen vakfiyede, Semerkant'ın Şavdar tümenindeki Kemangerân köyünde bulunan vakıf üzüm bağlarının büyüklüğü cerîb ölçü birimiyle kaydedilmiştir. Bu da, Hâce Ahrar'ın sadece Kemangerân'daki üzüm bağlarının bir kısmının büyüklüğünü hesaplama imkânı vermektedir. Vakfiyede üzüm bağı olarak nitelenen arazi miktarı toplam yedi yüz otuz bir (731) cerîbdir. Bir cerîbin, iki buçuk dönüm olduğu düşünülürse (Çehoviç, 1974, s.381), Hâce Ahrar'ın sadece Kemangerân köyündeki üzüm bağlarının sayısı bin sekiz yüz yirmi yedi (1827) dönümdür. Yine Hâce Ahrar'ın aynı köydeki vakıf arazilerinden bir kısmı, vakfiyede man ölçü birimiyle ekilen tohum miktarıyla kaydedilmiştir. 473 Kaydedilen arazi toplamı kırk üçtür (43). Bunlardan ikisi için "İelmi" yani yağmurla sulanan arazi ifadesinin kullanılması, diğer kırk bir (41) arazinin sulanabilir arazi olduğu anlamına gelir. Bu kırk üç (43) araziye ekilen tohum miktarı 1163 mandır. Bir manın yirmi altı buçuk (26.5) kilograma denk geldiği düşünülürse (Çehoviç, 1974, s.399), sözü edilen arazilere toplam otuz bin sekiz yüz on dokuz (30.819) kilogram tohum ekildiği sonucuna varılır.

Devletşah Semerkandî, vakf-ı hayri tarzında Nevâî'nin tahminen 500 tümen kepeki dinar değerindeki vakıflarla medreseler, mescitler, ribatlar ve darüşşifalar yaptırdığını kaydeder (Devletşah, 1977, c.4, s.581). Nevâî'nin "*Vakfiyye*" eseri vakıf konusuna aittir. Bu eserde Nevâî kendinin yapmış olduğu vakıflarından bahseder. 881'de (1476) Hüseyin Baykara'nın kendisine Herat'ın kuzeyinde bir arazi verdiğini, bu araziye bir saray, bahçe, bir medrese, bir mescit ile bir dârülhuffâz kurduğunu ve bu medreseye İhlâsiyye adı verdiğini, yine aynı yerde bir cami ve Halâsiyye adlı bir dergah yaptırdığını bu vakfiyye'den öğrenmekteyiz.

Şeybânîler döneminde de çok sayıda vakıf kurulduğu belirlenmiştir. Şeybânî Han, Mâverâünnehir'i ele geçirdiği zaman vakıfların durumu ile yakından ilgilenmiş, *Mihmânnâme-i Buhârâ* müellifi Huncî'yi Semerkant'taki vakıfların denetiminde şehrin kadısı ile birlikte görevlendirmiştir. Şeybânîler devrinde Timurlular'a ait vakıflar devam ettirildiği gibi yeni vakıflar da kurulmuştur. Semerkant'ta Şeybânî Han tarafından yaptırılan Medrese-i Hânî için kurulan vakfa tahsis edilen mülklerin önemli bir kısmını Şeybânî Han'ın Semerkant'ı ele geçirmesi esnasında sahip olduğu mülkler oluşturmaktadır. Şeybânî Han şahsî mülkiyeti vazgeçilmez bir unsur olarak tanımış ve toprak meselelerinde İslâm hukukunu esas almıştır. Bu

dönemin önemli medreselerinden olan Mîr Arab ve Kuş medreselerinin vakıflarına ait belgeler günümüze kadar gelmiştir. Köçkünçioğulları'ndan Abdüllatif Han'ın Nakşibendî Şeyhi Ubeydullah Ahrâr ailesinin mallarını aile üyelerinden birine geri verdiğini gösteren 950 (1543) tarihli bir yarlık bulunmaktadır. 954 (1547) tarihli başka bir belgeden Semerkant civarındaki bazı toprakların Kübrevî şeyhi Hüseyin Hârizmî'ye hankah kurması için vakfedildiği anlaşılmaktadır (Türkoğlu, c.39, s.47).

Buhara emirliği döneminde Buhara'da vakıflar varlığını sürdürürken, Hiva Hanlığı ve Kokan Hanlığı'nda vakıflar iç savaşları sonucu batmaya başlamış, Rus işgali sonrası tamamen ortadan kalkmıştır.

Türkistan'ın Ruslar Tarafından İşgalinden Sonra Vakıfların Durumu

Ruslar yerli halkı Ruslaştırma siyasetine göre hareket etmiş, başka alanlarda olduğu gibi vakıflar üzerinde de yeni düzenlemelerde bulunmuştur. En büyük vakıflar Pobedonostsev, Ilminsky ve Ostroumov gibi misyonerlerin gözetimi altında hazineye çekilmiştir (Abduraşidhonov, 1920). Vakıfları tanımamak Ruslar için hem onların varlıklarını sürdürerek İslami bir özellik taşımalarına engel olmak, hem de vakıf yerlerini devletin eline geçirerek gelir kazanmak açısından büyük önem taşıyordu. Buna ek olarak, vakıf yerleri, tarım ürünleri yetiştirerek üretim ölçeğini arttırmak için önemli bir rezerv olmuştur. Böylece vakıflar müsadere edilmeye başlamış ve sonuçta din adamlarının gücü keskin bir şekilde azalmıştır. Semerkant ilçesindeki vakıfların% 94'ü, Taşkent bölgesinde % 98, Fergana bölgesinde ise % 72 oranında el konulmuştur. Vakıf faaliyetlerinin devam etmesini isteyen ülke halkına ellerindeki belgeleri Komisyona sunmak için iki sene fırsat verilmiş, ancak bu belgelerin çok az kısmı, yani 7509 belgeden, belirtilen tarihe kadar (1887) sadece 395 belge onaylanmıştır (Yuldaşev, 1969, s.73).

İlk önce vakıflar hakkında farklı kararlar veriliyor, yönetmen değiştikçe kararlar da değişiyordu. 1886 yılında Türkistan Ülkesi İdare Yönetmeliği'nin 265. maddesine göre, devlet tarafından tanınan vakıfların parçası olan yerleşik topraklar, kırsal toplumların elinde kalmaktaydı (Litvinov, 1998, s.174). Çok geçmeden 1886 tarihli Türkistan Ülkesi İdare Yönetmeliği'nin 266. maddesine göre de, yeni özel vakıfların kurulmasına yalnızca, özel saygının hak edildiği durumlarda izin veren Genel Valinin müsaadesi ile izin verilmekte, 267. maddeye göreyse, vakıf belgelerinin onaylanması, vakıfların kontrolü, vakıf gelirlerinin kullanımının doğruluğunun izlenmesi ve denetleme hakkı bölge kurullarına ait olduğu belirtmekteydi (Savitskiy, 1963, s.195-196).

Bolşevikler iktidara geldiklerinde, vakıflar konusunda kesin tavırlarını 23 Ocak 1918 tarihli "Kiliseyi Devletten ve Mektebi Kiliseden Ayırma Hakkında" adlı kararlar ortaya koydular. Söz konusu kararın 12. ve 13. maddeleri vakıflarla ilgili şu hükümleri taşıyordu: "Hiç bir dinî kilise cemiyeti ve dinî cemaat mülk sahibi olamaz, onlar hukuki şahıs haklarından mahrumdurlar"; "Rusya'daki mevcut kilise cemiyetlerinin ve dinî cemaatlerin mülkü halk mülkü olarak ilan edilmiştir" (Edmov, 1929, s.42). Bu karar açıkça dinî kurumların mülk sahibi olamayacaklarını ve ellerindeki bütün vakıfların da halk mülkü olarak ilan edileceğini öngörüyordu. Halk mülkü ibaresi de bir kılıftı. Bununla din ve halkı karşı-karşıya koymak amaçlanıyordu.

Söz konusu karara dayanarak Taşkent Sovyetleri 1918 yılı başından itibaren hızla Türkistan'daki vakıfların büyük çoğunluğunu müsadere etmeye giriştiler. Ancak, genel eğitim için yeterli kaynak bulamayan hükümet yetkilileri vakıfların tamamen kamulaştırılmasının ve faaliyetlerinin durdurulmasının rejimin aleyhine olacağını farkına varıp, mektep ve

medreselere mali kaynak sağlayan dinî vakıfların bir kısmına fiilen dokunmadılar (Erşahin, s.135). Hatta bu konuda Haziran 1919'da Moskova Türkistan hükümetine vakıflar konusunda daha da dikkatli bir çizgi izlemesini önerdi. Lenin, Türkistan hükümetine şimdilik Müslümanlarla cepheleşmekten kaçınmasını ve mahalli Müslüman teşkilatların rızası olmadan vakıfların müsadere edilmesinin durdurulmasını emretti (Park, 1957, s.212).

Vakıf gelirlerini harcama yöntemleri de değişmekteydi. 19-20 Haziran 1923'te Türkistan ASSR Sovyeti'nin 11. Kongresinin kararı şöyle oldu: "Vakıf sorunu, vakıf gelirlerinden en önce Sovyet ve yeni yöntem okullarının alt sınıflarından başlayarak mümkün olduğunca faydalanmak yoluyla halledilmeli, din adamlarıyla mücadele amacıyla yeni yöntemdeki medrese, okul ve eğitim çalışmalarında ulusal entelektüellerle işbirliği yapmaya geniş erişim sağlanmalıdır." Yukarıda belirttiğimiz gibi daha önce birçok vakıf din adamlarının kontrolü altındaydı. Kongre kararına göre ise, din adamlarına ait olan vakıflar ile aynı din adamlarıyla mücadele amaçlanıyordu. Bu mücadele de yeni tarzdaki okullar kurmaktı. Oysa geleneksel medreselerde dünyevi ilimlerin öğretilmesini engelleyen de, sonra sadece din eğitimi yapıldığı için bu okulları yeteneksizlikle suçlayan da aynı rejimdi. 6 Aralık 1923'te Eğitim Halk Komiserliğinin belirttiğine göre, Genel Vakıf İdaresinde toplanan gelirin medreseleri Sovyetleştirmek ve ikmal etmek için yüzde % 65'i, dokuz yıllık okul binaları ve kültürel aydınlanma kurumlarının inşası için % 20'si, ekonomik ihtiyaçlar için de % 15'i harcanmalıydı (Komilov, 1998, s.92).

19 Aralık 1925'te Özbekistan SSR MİK, 168 sayılı Vakıflar hakkındaki Kararını kabul etti. Bu karara göre: Vakıf olarak tanınanlar sadece, bu karar kabul edilene kadar mülkünden vazgeçmek yoluyla özel kişi veya dernekler tarafından, kültürel eğitim veya sosyal yönden fayda sağlayan kurumlara hediye olarak bağışlanan mülkiyet ve bu mülkü kullanma hakkı veren mülklerdi. Kültürel, eğitimsel ve sosyal amaçlarla kurulan vakıfların mülkiyeti devlet mülkiyeti olarak kabul edilir, dinî toplulukların camiler mülkiyetinin (vakıfların) kullanım düzeni özel bir yasa ile belirlenirdi. Şehrin kenarındaki tüm vakıf toprakları Özbekistan SSC Arazi Komitesinin kontrolü altındaydı. Vakıflar Genel Müdürlüğü Eğitim Halk Komiserliğine aitti ve özel nizam (düzenleme) göre faaliyet göstermekteydi. Böylece medreselerin ekonomik temeli olan vakıflar devlete ait olmuş oldu.

15 Ağustos 1927'de Vakıfları Özbekistan SSC Eğitim Halk Komiserliği'ne teslim etmek konusunda Karar kabul edildi. Karar gereğince tüm mülkler kültürel ve eğitimsel vakıf mülkiyeti olarak kabul edilecek ve 19 Aralık 1925'teki 168 sayılı Vakıflar Kararı gereğince Halk Eğitim Komiserliğine teslim edilecekti. Ek olarak, mezkûr karar kabulüne kadar dinî vakıflar olarak tanınan mülkiyet de devlete ait olacak ve o da Halk Eğitim Komiserliğine teslim edilecekti. Sonuçta sağlanan malın kazancı da yine Halk Komiserliğine ait olacaktı. Halk Komiserliği adını taşıyan bu kurul hiçbir şekilde halkın yararı için çalışmıyor, böyle isimler sadece halkı kandırmak, İslami geleneklerin halk için çok ezici olduğuna herkesi inandırmak yoluyla hem dini ortadan kaldırmak, hem büyük servete sahip olmak amacıyla kullanıyordu.

15 Ağustos 1927'ye kadar camilere ait olan dinî vakıflar 1 Ekim 1927'den devlet mülkiyeti oldu ve kültürel ve eğitsel vakıflarla beraber Halk Eğitim Komiserliğine teslim edildi. Böylece devlet tüm vakıflara sahip olmuş oldu. 13-19 Kasım 1928'de devlet mülkiyetine dönüşen vakıf toprakları arazisi olmayan veya az olan yerel çiftçiler ve emek derneklerine yararlanmak için verilmesine karar verildi. O anda sahiplerinden çekilmiş, ele geçirilmiş ve gelir alanlarına el konulmuş olan vakıf toprakları şimdi kiraya veriliyor veya çok az bir maaşla

çalıştırılarak, önceden planlanan oranda ürün yetiştirerek teslim etmek şartıyla dağıtılıyordu. Böylece tüm vakıflar dağıtılarak tamamen ortadan kalktı.

Bağımsız Özbekistan'da Vakıf Konusunun İlk Kez Gündeme Alınması

Bağımsızlık yıllarında ilk kez 2018 yılında vakıf konusu gündeme alındı. 16 Nisan 2018 tarihinde Özbekistan Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanı dinî ve eğitsel alanın temelden iyileştirilmesine yönelik tedbirler hakkındaki karara imza attı. Söz konusu karar dinî alanda bir çok gelişmeyi amaçlamıştır. Karardaki ana maddeler şunlardır:

1. Dinî ve eğitsel alanın temelden iyileştirilmesine yönelik tedbirler programını düzenlemek.
2. Dinî ve eğitsel alanın temelden iyileştirilmesine yönelik tedbirler programın onaylamak.
3. Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu altındaki Din İşleri Komitesi bünyesinde 15 birlikten oluşan Dini ve Sosyal Araştırmalar için Bilgi ve Analitik Merkez oluşturmak.
4. Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu altındaki Din İşleri Komitesi; Yüksek ve Orta Eğitim Bakanlığı'nın, Özbekistan Müslümanları İdaresi altındaki Özbekistan İslam Akademisi; Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu altındaki Taşkent İslam Üniversitesi temelinde Özbekistan Uluslararası İslam Akademisini oluşturmak.
5. Özbekistan Uluslararası İslam Akademisi bünyesinde Karakalpakistan Cumhuriyeti, Semerkand, Nemangen ve Surhandarya eyaletlerinde de şubeleri olmak üzere Mesleki Gelişim Merkezi oluşturmak.
6. Özbekistan Uluslararası İslam Akademisi altındaki "Ziya" Medya Merkezi'ni İslam'ın mahiyetini tanıtan, atalarımızın İslam ve dünya temeddünündeki katkılarını geniş anlamda anlatan bir medya yapısı olarak ortaya çıkarmak.
7. Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu altındaki Din İşleri Komitesi, Özbekistan Müslümanları İdaresi ve Özbekistan İslam Temeddünü Merkezi'nin yüksek dinî eğitim kurulu derecesindeki Hadis İlimleri Yüksek Okulu'nu oluşturma tekliflerine icab etmek.
8. Özbekistan Müslümanları İdaresi altında Vakıf kamu fonu'nu oluşturmak.
9. Özbekistan Cumhuriyeti Adliye Bakanlığı, Medeniyet Bakanlığı, Bakanlar Kurulu altındaki Din İşleri Komitesi, Devlet Vergi Komitesi ve Özbekistan Müslümanları İdaresiyle birlikte üç ay sürecinde Özbekistan'daki tüm ziyaretgahların durumunu öğrenerek söz konusu ziyaretgahların oluşum ve hukuki yapılarını geliştirmeye yönelik net tavsiyeler üretmeli ve Bakanlar Kuruluna sunmalıdır.
Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun 1 Temmuz 2018 tarihine kadar öğrenilen sonuçları dayanarak ziyaretgahları, gelirinden istifade etmek için kira hukukuna binaen Vakıf kamu fonu'na teslim etmesi konusundaki karar kabul edilmelidir.
10. Özbekistan Müslümanları İdaresi altındaki Vakıf kamu fonu'nun gelirinin belli bir kısmı söz konusu İdare'nin altındaki dini-eğitsel kurullarda aşağıdaki masraflara harcanmalıdır:
 - çalışanlara, hususen, imam-hatiplere maaş ödemek;
 - çalışanlardan eve ihtiyacı olanlara locman temin etmek;
 - uzun yıllardır çalışmakta olup eve ihtiyaç duyan imam-hatiplere yeni projeler kapsamında kurulmakta olan evleri satın alarak ücretsiz teslim etmek.Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, Karakalpakistan Cumhuriyeti Bakanlar Konseyi, eyaletler ve Taşkent şehri belediyeleri Özbekistan Müslümanları İdaresi'nin

siparişi ile söz konusu İdare sistemindeki dini-eğitsel kurullar görevlilerine lojmanların ve satın alarak teslim etmek üzere yeni projeler kapsamında kurulmakta olan evlerin verilmesini temin etmelidir.

11. 1 Temmuz 2018 tarihinden buyana Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu altındaki Din İşleri Komitesi, Özbekistan Uluslararası İslam Akademisi, Özbekistan İslam Temeddünü Merkezi ve Uluslararası İmam Buhari Araştırma Merkezinde çalışmakta olan hoca, görevli ve araştırmacıların maaşlarına zam yapmak
12. Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu altındaki Din İşleri Komitesi, İlimler Akademisi, Maneviyet ve Marifet Merkezi, Özbekistan Müslümanları İdaresi ve geniş kitlelerin İslam ilimlerin, sanatların, ve medeniyeti gelişmesinde büyük katkı sağlayan atalarımızın ibret dolu hayatı ve ilmî mirasını derin bir şekilde araştırmak, öğrenmek ve dünyaya tanıtmada büyük hizmetlerde bulunan insanları teşvik amacıyla “İmam Buhari” Devlet Ödülü tesis etme teklifine icab etmek.
13. Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu altındaki Din İşleri Komitesi, Adalet Bakanlığı ile birlikte dini-eğitsel alanda örnek niteliğinde faaliyet yürütmekte olan, sosyal ve manevi çalışmalarda ayrıca örneklik teşkil eden şahısları, taltif ve hususen, devlet ödülleri adayı gösterme konusundaki teklifleri Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Divanı'na sunmalıdır.

Dini ve eğitsel alanın temelden iyileştirilmesine yönelik tedbirler Kararını oluşturan ana plan ve görevler bunlardır. Görüldüğü üzere, Karar'ın 8 sayılı maddesi gereği, Özbekistan Müslümanları İdaresi kurulunda “Vakıf” adındaki kamu fonu oluşturuldu.

Karara göre, Vakıf kamu fonunun temel hedefleri şunlardır:

- Vatandaşların dinî, manevi ve entelektüel potansiyelini yükseltmeyi amaçlayan girişimleri desteklemek, ulusal ve dini değerleri korumak.
- Cami ve din temelli eğitim kurumlarının inşaatı, onarımı, yeniden inşası, malzeme ve teknik temellerin iyileştirmek.
- Tarihi ve mimari ziyaretgâhların korunması, onarımı, güzelleştirilmesi ile onların altyapılarının daha da geliştirmek.
- Din temelli eğitim kurumları, araştırma merkezleri faaliyetinin finanse edilmesi, oradaki profesörlerinin, öğretmenlerinin, araştırmacılarının, uzmanlarının ve öğrencilerinin maddi ve sosyal desteklemek.
- Cami ve ziyaretgâh görevlilerine, özellikle imamlar, onların vekilleri, mütevelliler ve müezzinlere maddi ve sosyal destek vermek.
- İslam bilim ve kültürünün gelişmesine büyük katkı sağlayan büyük atalarımızın, zamanımızın önde gelen ulema ve akademisyenlerin dinî ve aydınlatıcı eserlerinin yayınlanması ve sunulmasında yardımcı olmak.
- Ülkedeki ziyaretgâh ve kutsal yerlerin Müslüman dünyasındaki saygınlığını daha da arttırmak, yerli ve yabancı vatandaşların o yerlere ziyaretlerini organize etmek, ziyaretçiler için gerekli koşulları yaratmak.
- Engelliler de dâhil olmak üzere ihtiyaç sahiplerine maddi ve manevi destek vermek (ÖzCC'nın Kararı, 16 Nisan 2018).

Vakıf kamu fonu, vakıf paralarına ek olarak, sadaka, zekat gibi ödemeleri de kabul etmektedir. Bu ödemelerin her biri için ek ödemeler hesabı açılmıştır. Zekat, sadaka ve para vakıfları gibi ödemeler elektronik transferler yapıldığında bankanın hizmet ücreti nedeniyle İslami ödemede herhangi bir kusur ortaya çıkmasını önlemek için, Vakıf kamu fonu bankalarla

bir sözleşmeye imza atmıştır. Sözleşmeye göre, Payme, Click programları vasıtasıyla elektronik transferler yapıldığında, bu ödemeler için hizmet ücreti alınmayacaktır. Fon'a gönderilen vakıf dışındaki ödemeler, kanser, karaciğer sirozu gibi ağır hastalıkları olan kişilere ve diğer ihtiyaç sahibi kişilere, ihtiyacına göre, *Özbekistan Cumhuriyeti'nde* belirlenen asgari ücretin 5 katından 10 katına kadar olan oranda dağıtılmaktadır.

Daha yeni kurulmuş olan Vakıf kamu fonu 10 Mayıs 2018 tarihinde faaliyete başlamıştır. Fonun yakın gelecekte hayata geçirilmesi için çeşitli planları ve hedefleri vardır (İkram Ahmedov, kişisel görüşme, 2 Temmuz 2018). Bunlardan ilki de Fona gönderilmiş olan vakıf paralarını harcama yöntemi konusudur. Şu anda, Fon'un faaliyetleri sadece para vakıflarını kabul etmekten oluşuyor. Bu paralar büyük bir orana ulaştığında onları camiler, hastaneler, şirketler gibi kurumlara harcamak planlanmaktadır.

Fonun ikinci temel planı da *Özbekistan Cumhuriyeti'nde* Vakıflar Kanunu, Vakıflar Yönetmeliği ve diğer ilgili mevzuatı geliştirme konusudur. Şu anda Vakıf kamu fonu'nun kontrolü altında evler, mağazalar, işletmeler, kitaplar ve benzeri menkul ve gayrimenkul şeyler vakıf edilebilmekle beraber devlet tarafından herhangi bir destek ve ayrıcalıklar verilmiş değildir. Vakıf kamu fonu mezkûr konuları da kapsamak amacıyla evler, mağazalar, işletmeler, kitaplar ve benzeri menkul ve gayrimenkul şeyler vakıf edildiği takdirde onları kabul etmek, devlet tarafından da vakıf mülkiyeti olarak tanınmasını sağlamak, herhangi bir vergiden muaf etmek ve vakfedenin mülkü devlet tarafından haciz edildiği takdirde vakıf mülklerinin de ona dahil olmasını önlemek gibi çalışmalarda bulunmakta ve şu anda Fon'un bu konularla ilgili tavsiyeler üreterek hükümete sunması beklenmektedir.

Vakıf kamu fonu'nu geliştirmeyi amaçlayan üçüncü ana plan da Rus sömürgesinden önceki vakıflarla ilgilidir. Eski vakıflardan bugüne kadar saklanan ve bağımsızlık sonrası devlet korumasına alınan cami, medrese ve benzeri kurumları yeniden vakıf mülkü olmasını sağlamakla birlikte eski vakıf belgelerinde belirlenen ve restore etmek imkânı bulunan vakıfları yeniden kurmak da Fon'un sıradaki planlarından.

Vakıf kamu fonu faaliyetini daha genişletmek ve desteklemek amacıyla isteyen gönüllülerin katılabileceğini ve istediği şekilde hizmette bulunabileceğini ilan etti. Bununla birlikte Fon, yurtiçinden ve dışından gelen tavsiyeleri de alacaktır. Onlardan uygun olanlarının uygulanması sağlanacaktır. Böylece gelecekte vakıflar faaliyetlerinin daha genişletilmesi de ülkenin ana planlarından biridir.

Kaynakça

- Abduraşidhonov, M. (1920). Turkiston Vaqflari Haqida. *Turkiston Respublikasi Halq Maorifi Bölimlari Mudirlarining 1920 yil 30 İyunda Ötgan Syezdidagi Nutq.*
- Ahmedov, B. (1994). Tarihten Sabaklar, Taşkent.
- Aleskerov, Y.N. (1967). Semerkand, Taşkent.
- Barthold, V.V. (1963). Soçineniya, c. 2, b. 2, Vostoçnaya Literatura, Moskva.
- Barthold, W. (1997). Uluğ Bey ve Zamanı, çev. İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Çağlar, A.İ. (2015). 15.Yüzyıl Mâverâünnehr'inde Nakşîliğin Sosyo-ekonomik Yapısı: Hâce Ahrar ve Dönemi (1450–1490). Doktora Tezi. Ankara.

- Çehoviç, O.D. (1974). Samarkandskie Dokumentı XV-XVI vv. (O Vladeniyah Hodjı Ahrara vı Sredney Azii i Afganistane), Vıvedeniye Primeçaniya i Ukazateli, Nauka, Moskva.
- Edhemof, A. (1929). Din Hem Şuralar Hükümeti, Semerkand, Taşkent.*
- Erşahin, S., Sovyetlerin Vakıf Politikası ve Türkistan'da Vakıfların Kamulaştırılması.
- Havafı, Fasih Ahmed ibn Calal al-Din Muhammad (1980). Mucmal-i Fasihi(Fasihov Svod)/ Perevod, Predisloviye, Primeçaniya i Ukazateli D.Yu. Yusupovoy, Taşkent.
- Hunkan, Ö.S. "Tamgaç Han". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXXIV, s.556-557.
- Komilov, O.K. Özbekiston Milliy Ta'limidagi Özgarişlar.*
- Litvinov, P.P. (1998). Gosudarstvo i İslam v Russkom Turkestane (1865–1917) (po arhivnim materialam). – Yelets.*
- Nabiyev, R.N. (1948). XV. Asrda Mâverâunnehrning Siyasi-İktisadi Hayatidan, Ulug Uzbek Şairi, Taşkent.
- Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın dini ve eğitsel alanın temelden iyileştirilmesine yönelik tedbirleri hakkında Kararı. Taşkent, 16 Nisan 2018.*
- Park, A. (1957). Bolshevisim in Turkistan 1917-1927, Newyork.*
- Savitskiy, A.P. (1963). Pozemelniy vopros v Turkestane (v proyektax i zakone 1867-1866 gg.). - Taşkent: izd-vo SamGU.*
- Semerkandî, A. (2008). Matlau's-sa'deyn Mecmau'l Bahreyn, haz. Asamüddin Urunbayev-Gulam Kerîmî, Taşkent, c.2, 2.ve 3.kısımlar.
- Semerkandî, D. (1977). Tezkîre-i Devletşah, c. I-IV, çev. Necati Lugal, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- Türkoğlu, İ. "Şeybânîler". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXXIV, s.45-47.
- Vakfiye. ÖZFAŞE nu.Papka 72, inv.516.
- Vakfiye. ÖZFAŞE nu.Papka 75, inv.521.
- Yuldaşev, A. (1969). Türkistan'da Tarım İlişkileri (XIX yüzyıl sonu - XX yüzyıl başları) — Taşkent, Özbekistan.*

BALKANLAR'DA SÜRDÜRÜLEBİLİR BİR KALKINMA PRATİĞİ OLARAK ALSAR VAKFI

Arş. Gör. Ruhi Can Alkın
Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü
ruhicanalkin@gmail.com

ÖZET

Vakıf geleneği, ontolojik olarak sürdürülebilirlik ve kalkınma süreçleriyle yakından ilintilidir. Sokak hayvanlarının beslenmesinden eğitim öğretime değin vakıf faaliyetlerinin ebedi olma

hedefi ve aşkın ve rasyonel gelişme beklentisi bu ontolojik ilişkinin en basit betimidir. Bu vakıf tasavvuru her ne kadar modern öncesi döneme aitmiş gibi gözükse de, günümüz İslam dünyasında tarihsel ve bölgesel dinamiklerin etkisiyle ortaya çıkan ve “vakıf benzeri kurumlar” (*waqf-like institutions*) mevcuttur.

Bir Balkan ülkesi olan Arnavutluk'ta 2000'li yılların ortasında (2006) kurulan *ALSAR Arnavutluk Geleceğin Alternatifi Vakfı*, modern dönemin dinamiklerine göre faaliyet gösteren ancak gerek söylemi gerekse pratikleri itibarıyla geleneksel dönemin de izlerini barındıran bir kurum görünümündedir. Vakfın kurucusu Mehdi Gurra, Türkiye'de Diyanet Vakfı Burslusu olarak eğitim görmüş ve ülkesine döndükten bir süre sonra ALSAR Vakfını kurmuştur. Başlangıçta yetimlere yardım amacıyla kurulan ALSAR, yüzde %80'i Türkiye'deki hayırseverlerden gelen yardımlarla yaklaşık 13 yıllık süreç içerisinde “eğitim”, “kültür” ve “yardımlaşma” alanında yaptığı etkinlikler aracılığıyla faaliyet alanını çeşitlendirmiştir. Bu çalışmada, modern dönemde ortaya çıkan vakıfların sürdürülebilirlik ve kalkınma (ya da sürdürülebilir kalkınma) “pratiği” ALSAR özelinde irdelenecektir. Ayrıca vakfın ve kurucusunun Cumhurbaşkanlığı düzeyinden sivil toplum kuruluşlarına değin Türkiye ile olan irtibatına dair tarihsel arka plan ortaya konularak, modern dönemdeki vakıfların bölgesel ve geleneksel bir motivasyona da sahip olabileceğinin altı çizilecektir.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Balkanlar, ALSAR, Sürdürülebilirlik, Kalkınma

ABSTRACT

Ontologically, the tradition of waqf is closely related to the processes of sustainability and development. From feeding the animals on the streets to education, the target of being forever and the expectation of transcendental and rational development in waqfs is the simplest description of these ontological relationships. Although this imagination of waqf seems to belong to pre-modern period, there are waqf-like institutions that appear in today's Islamic world with the effect of historical and regional dynamics.

The Foundation of *ALSAR Alternative of the Future in Albania*, which was established in Albania, a Balkan country, in the mid-2000's (2006), is in the view of an institution that operates according to dynamics of modern period but also keeps the traces of traditional period through its discourse and practices. Mehdi Gurra, the founder of waqf, obtained his BA degree in Turkey by being financially supported by Turkey Diyanet Foundation and after his education in this country, he established ALSAR soon after coming back to Albania. In 13-year-period,

ALSAR, which was initially established for the purpose of helping for orphans, have diversified its activities under the titles of education, charity, and culture by relying on the financial aids provided by benefactors in Turkey (85% of total financial support comes from Turkey). In this study, the “practice” of sustainability and development (or sustainable development) of waqfs occurred in modern period will be examined in specific to ALSAR. In addition, by depicting the historical background regarding the connection between the founder of waqf and Turkey from the level of Turkish Presidency to civil society institutions, it will be highlighted that waqfs in modern period could have regional and traditional motivation.

Keywords: Waqf, Balkans, ALSAR, Sustainability, Development

Giriş

Kalkınma (*development*) ve sürdürülebilir kalkınma (*sustainable development*) kavramları, Batı dünyasının 20. yüzyılda ortaya koyduğu modernleşme teorilerinin temel gündemidir. Altun’un *Modernleşme Kuramı* (2005) adlı eseri, hâkim “modernleşme” sürecinin sosyal bilimlerdeki en yoğun karşılığını İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde bulduğu ve bu süreçte kalkınma ve gelişme kavramlarının hayati rol oynadığı tezi üzerine kuruludur. Buradan anlaşılacağı üzere bahsi geçen kavramlar 50-60 yıllık bir geçmişe sahip gibi gözükmektedir. Bu dönemden günümüze neo-liberal iktisadın küresel hakimiyetiyle birlikte gelişmiş/kalkınmış Batı ülkelerinin, gelişmekte olan diğer ülkelere sağlayacağı vizyon ile bu ülkelerin kalkınmasının hedeflendiği iddia edilmekte, kalkınma ve sürdürülebilir kalkınma Batı modeliyle palazlanmakta ve pazarlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, geleneksel dönemin son bulup modern döneme geçilmesiyle birlikte oluşan bu söylemsel hegemonya, kalkınma ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarını kendi çerçevesine ve inisiyatifine almıştır. Kaynakların, işgücünün –ya da beşeri sermayenin- etkin kullanımı vb. mottolar, bahsedilen işleyişin felsefesinden referans almaktadır. Bu sebeple, geleneksel dönemde gerek Batı ülkelerinde gerekse Doğu ülkelerinde ortaya çıkmış olan sürdürülebilir kalkınma modelleri ve uygulamaları literatürde göz ardı edilmektedir. Ya da bu model ve uygulamalar, güncel bakış açısının sermaye, yatırım, işgücü, üretim ve kar döngüsü üzerine kurulu olmasından ötürü dikkate alınmamaktadır. Neo-liberal iktisat tarafından ötelenen bu model ve uygulamalardan en dikkat çeken vakıflardır.

Binlerce yıllık bir geçmişe sahip olan ve sosyo-ekonomik hayatta faaliyet göstermesi planlanan “vakıf”ların kuruluş motivasyonu “sürdürülebilirlik” ve “kalkınma” üzerine kuruludur. Söz gelimi, bir bölgede yaşayan yetimlerin aylık istihkakını karşılamak amacıyla kurulan bir vakıftan temel beklenti, biteviye (diğer bir ifadeyle kıyamet gününe değin) faaliyet göstermesi ve toplumsal refahın sağlanmasına “yetimler” nazarında katkıda bulunmasıdır. Bu yetimler için her ay belli bir kaynak bulunması (sürdürülebilirlik), o toplumda yaşayan bireylerin yetim kaldıkları takdirde bir güvenceye sahip olduklarını, toplumsal hayata tutunabileceklerini, bireysel ve toplumsal refahları için belli bir eğitimi alabileceklerini (kalkınma) bilmeleri sonucunu doğurmaktadır. Bu da toplumsal refah ve uyum açısından önem arz etmektedir. Bu konudaki örnekler çoğaltılabilir. Fakat vakıf ve sürdürülebilirlik/kalkınma arasındaki bu ontolojik bağın günümüz kar, yatırım ve kalkınma bağlamı “sürdürülebilir kalkınma”dan ayrıştığını yeniden hatırlatmak gerekir.

Vakıfların geleneksel dönemin sosyo-ekonomik sistemine ait bir uygulama olduğu ve günümüzde herhangi bir geçerliliğinin kalmadığı düşünülmektedir. Zira günümüz refah ve kalkınma anlayışı “bireysel çaba”, “rekabet”, “piyasa”, “kar” gibi alanlara “sıkıştırılmaktadır”.

Aynı örneğe tekrar dönmek gerekirse, bugün bir yetimin istihkakını sağlayacak olan temel mercii sivil bağlamli vakıflar değil, devletin ilgili kurumlarıdır ve bu kurumlar bahsi geçen neo-liberal iktisadi uygulamalar ve hesaplamalar doğrultusunda yetimlere yardım etmektedir. Üstelik soyut bir yapıda olan devlet, yetim bireyin toplumsallaşma sürecine ciddi bir katkıda bulunmadan sadece maddi yardımda bulunan bir mercii olmaktadır. Ancak mevcut çalışmada ele alınacak olan ve günümüzde “vakıf” adıyla faaliyet sürdüren bazı sivil toplum kuruluşlarının, geleneksel dönemdeki vakıf anlayışına benzer faaliyetler yürüttüğü ve sürdürülebilir kalkınma olarak adlandırılan sürece katkıda bulunduğı gözlenmektedir.

Türkiye’de Diyanet Vakfı burslusu olarak yükseköğrenim görmüş Mehdi Gurra tarafından 2000’li yılların ortasında (Eylül 2006) Tiran merkezli olarak Arnavutluk’ta kurulan *ALSAR Arnavutluk Geleceğın Alternatifi Vakfı*, Balkan coğrafyasında ortaya çıkan ve “sürdürülebilirlik” ve “kalkınma” bağlamli faaliyetlerde bulunan fakat aynı zamanda geleneksel dönemdeki vakıfların motivasyonu ile benzerlik gösteren bir sivil toplum kuruluşu olarak değerlendirilebilir (temelde din –özelde İslam dini- bağlamli bu motivasyona yönelik açıklamalar ilgili bölümde dile getirilecektir). Kar amacı gütmeyen (*non-profit*) sivil toplum kuruluşu statüsünde olan ALSAR, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde analiz edileceğı üzere on yılı aşkın süreç içerisinde başta yetim faaliyetleri olmak üzere üç temel alanda (eğitim, kültür ve yardımlaşma) çeşitli faaliyetler düzenlemiş, bu faaliyetlerden birçoğunu sürdürülebilir bir yapıya kavuşturmuştur. Bu faaliyetlerden faydalanan bireylerin sayısı, ALSAR’ın yıllık faaliyet raporlarında gözleneceğı üzere yüz binlerle ifade edilmektedir. Hem faaliyetlerin çeşitliliğı (ki burada meslek edindirme kursları, okul inşası, yetimlere psikolog hizmeti sunulması gibi faaliyetler konunun bağlamıyla bire bir ilgilidir), hem bu rakam hem de süreklilik durumları göz önünde bulundurulduğunda ALSAR’ın Balkan coğrafyasındaki kalkınma süreçlerine katkıda bulunduğı iddia edilebilir.

Bu çalışmada, geleneksel dönemin vakıf yapısıyla benzerlik taşıdığı düşünölen bir sivil toplum kuruluşunun, günümüzde sürdürdüğü faaliyetlerle modern dönemdeki neo-liberal “sürdürülebilir kalkınma” modelinin ötesinde bir model izlediğı ve Balkan coğrafyasındaki sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunduğı iddiası ortaya konulacak ve bu iddiayı destekleyici argümanlar sunulacaktır. Bu yolla, sürdürülebilirlik ve kalkınma olgularının Batı merkezli iktisadi yaklaşımların “şirket”, “yatırım” ve “kar” odaklı çerçevesini aştığı ve toplumsal hayata bir vakıf üzerinden de sirayet edebildiğı ortaya konulmuş olacaktır. Diğer bir ifadeyle bu çalışmanın amacı, ulusal ve uluslararası şirketlerin büyüme rakamlarına, devletlerin büyüme istatistiklerine, OECD, IMF, World Bank gibi ulus-ötesi kuruluşların raporlarına “hapsedilmiş” bir kalkına ve sürdürülebilir kalkınmanın ya da refahın değil, bizzat toplumsal ve gündelik yaşantıda gözlenebilecek bir kalkınma, sürdürülebilir kalkınma ve refahın imkânını Balkanlar’da ortaya çıkan vakıf bağlamli bir STK özelinde sorgulamaktır.

1. Hâkim Sürdürülebilir Kalkınma Söylemine Kısa Bir Bakış

Bu bölümde, sürdürülebilir kalkınma söyleminin günümüz hâkim sosyal bilimler literatüründe hangi şekilde ele alındığı kısaca ortaya konulacaktır. Bu yolla, günümüz toplumlarının sosyo-ekonomik yaşantısında oluşturulmaya çalışılan sürdürülebilir kalkınmanın ulus-devletler ve özel teşebbüs tarafından organize ve takip edildiğı iddia edilecek ve modern dönemde diğer aktörlerin sürdürülebilir kalkınma sürecindeki katkısının hâkim literatür tarafından göz ardı edildiğı iddiasında bulunulacaktır.

Başta iktisat bilimi olmak üzere sosyal ve beşerî bilimlerde günümüzdeki en yoğun çalışma alanlarından birisi sürdürülebilir kalkınmadır. Sosyoloji, sosyal politika, işletme, enerji, çevre, mühendislik gibi alanlarda çalışanlar, sürdürülebilir kalkınma konusunda eserler üretmiştir. Bu sebeple, 1990'lara değin yetmişden fazla sürdürülebilir kalkınma tanımı yapıldığı (Holmberg ve Sandbrook, 1992) görülmektedir. Bu tanımların çoğu sürdürülebilir kalkınmanın “birbirine bağlı üç ayağı olduğu fikrini kapsamaktadır: çevresel, ekonomik ve sosyal” (Elliot, 2006, s.11). Çevresel sürdürülebilirlik, bu üç ayak içerisinde en spesifik alan olarak göze çarpmaktadır. Ekonomik ve sosyal anlamdaki sürdürülebilir kalkınma ise hem literatüre şekil veren hem de bu çalışmanın temel arka planını oluşturan alanlardır.

Farklı alanların argüman ürettiği sürdürülebilir kalkınma, belli başlı aktörlerin şekillendirdiği bir süreçtir. Sürdürülebilirliğin sağlanması, bu aktörlerin birlikte çalışmasını gerektirmektedir. Her ne kadar bir ülkenin sosyo-ekonomik gelişmişliğindeki temel belirleyici faktör o ülkenin resmi organizasyonu olan ulus-devlet yapılanması olsa da, sürdürülebilir kalkınmada “sorumluluk paylaşımının hükümet organlarının ötesine geçmesi ve çok sayıda paydaş grubunu içermesi gerekir” (Karllson, 2007, s.105). Ancak mevcut literatür yüzeysel olarak dahi incelendiğinde bu paydaşların genellikle ulus-ötesi kuruluşlardan ve bunların ulusal düzeydeki temsilcilerinden müteşekkil olduğu görülmektedir.

Her yıl ülkeler ve bölgeler bazında hazırlanan raporlarla toplumların kalkınma aşamalarına, kalkınma oranlarına ve bu kalkınmayı sürdürülebilir hale getirmede hangi yolları izlediklerine/izlemeleri gerektiğine, bu ülkelerde kaynakların ve çevrenin kullanımına, vb. dair veriler ve öneriler ortaya konulmaktadır. Bu raporlar, her ne kadar ülke ve bölgeler özelinde hazırlansa da, bunlar ulus-ötesi bir yapı sergileyen OECD, Dünya Bankası, IMF gibi kuruluşların dünyadaki hâkim neo-liberal sisteme göre kurguladığı raporlardır. Yani ister Batı dünyasında olsun, ister Batı dışı dünyada olsun, bir ülkenin kalkınmışlığı ya da kalkınmamışlığı ve kalkınmışlığının sürdürülebilirliği küresel ekonomik sistemin kurumsal perspektifi doğrultusunda resmedilmektedir. Bu durumda kalkınmayı ve sürdürülebilirliği etkileyecek ana aktörler, yatırımcılara teşvikler sağlaması beklenen devlet kurumları ile ulusal ve uluslararası şirketler olmaktadır. Ticaretini, istihdamını, üretimini ve tüketimini neo-liberal iktisadi yaklaşımın sunduğu kalıplar doğrultusunda şekillendiren ve bunu bir düzene koyan toplumların sürdürülebilir bir kalkınma yakalayacağı varsayılmaktadır.¹ Tahmin edileceği üzere burada odak noktası “yatırım”, “kar”, “sermaye”, “teşvik”, “rekabet”, “istihdam” gibi olgulardır. Özel sektör ve kamu, kurumsal işleyişini bu olgular üzerinde şekillendirmekte ve bu yolla iktisadi alanda yakalanacak gelişme ile toplumda sürdürülebilir bir kalkınma beklentisinde olmaktadır. Burada yalnızca ekonomik göstergeler ön plana çıkmamaktadır. Bireysel tüketim, boş zamanların değerlendirilme şekilleri ve buna ayrılan kaynak, bilimsel alandaki faaliyetler vb. süreçler de kalkınma bağlamında değerlendirilmektedir. Bu kalkınmanın sürdürülebilirliği, ulus devletler için bir “ülkü” haline gelmektedir. Söz gelimi, bir ülkede belli bir yıl için hesaplanan kişi başına düşen milli gelir 20.000 Dolarsa (ki milli para birimi fark etmeksizin her ülkede bu kalemin Amerikan Doları üzerinden hesaplanması da hâkim paradigmayı ortaya koyar niteliktedir), bir sonraki sene için bu rakamın altına düşülmemesi hatta üzerine çıkılması hedeflenir ve bu bir “sürdürülebilir kalkınma verisi” olarak ele alınır. Diğer bir örnek de bizzat “kalkınma rakamları” üzerinden verilebilir. Bir ülke söz gelimi 2018 yılında %5'lik bir büyüme sergilediyse, bu oranın bir sonraki sene aşılması hedeflenmektedir. Bu oran ve rakamların hesaplanmasında bahsi geçen ulus-ötesi kuruluşlar tarafından oluşturulan kriterler kullanılmaktadır. Bu durum, sürdürülebilir kalkınmada ilk

etapta “niceliğe” önem verildiğini de ortaya koymaktadır. Ancak topyekûn bir kalkınma ile toplumdaki her bir bireyin refahının artacağı varsayılmaktadır. Ayrıca bu çalışmanın kapsamına çok fazla girmese de, doğal kaynakların sürdürülebilirliği de kalkınma perspektifinden ele alınmaktadır.

Hâkim paradigmanın topyekûn refah anlayışı, küreselleşmenin ekonomik ve kültürel manada etkisinin büyük bir ivme kazandığı 1980’lerden itibaren dünya çapında yayılmıştır. Kolonyal dönemden kalma reflekslerle kendisi dışında kalan herkesi eğitilmesi (ki son dönemde sıkça kullanıldığı şekliyle demokratikleştirilmesi) gerekenler olarak niteleyen Beyaz İnsan, sürdürülebilir kalkınma reçetesini Batı dünyası dışında kalan ülkelere de ihraç etme refleksi göstermiştir. Giriş bölümünde bahsedildiği üzere, Altun’un *Modernleşme Kuramı* (2005) adlı eseri, bu refleksin sosyal bilimler aracılığıyla hangi yollarla bir “davranışa” dönüştürüldüğü üzerinde durmaktadır. Süper güç konumundaki ABD, ekonomik ve kültürel yaşantısına çizdiği çerçevenin tüm dünya ülkeleri tarafından takip edilmesi talebindedir. IMF, Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler gibi ulus-ötesi kuruluşların merkezlerinin ABD’de olması bu açıdan tesadüf değildir. ABD vizyonuyla dünyaya sunulan kalkınma ve refah modelleri, hemen her yıl bahsi geçen kurumlar tarafından hazırlanan raporlarla şekillendirilmekte, ülkeler bu raporlar doğrultusunda derecelendirilmekte ya da adlandırılmaktadır. Az gelişmiş, gelişmekte olan ya da gelişmiş olarak adlandırılan ülkelerin, aslında Batı tarafından belirlenen kıstaslara göre sürdürülebilir kalkınmanın neresinde oldukları değerlendirilmektedir. Bu durum, Kıta Avrupa’sı ülkelerinin geçmişteki kolonyal faaliyetlerini akla getirmektedir. Hatırlanacağı üzere Afrika, Hindistan, Güney Amerika ve diğer kolonileştirilmiş bölgeler, İspanyolların, İngilizlerin ve Fransızların “ilerleme” vaadiyle sosyo-ekonomik yapısına müdahale ettiği ve kaynaklarını/işgücünü sömürdüğü ülkelerdir. Postkolonyal olarak adlandırılan bir dönemde ABD ve diğer Batı Avrupa ülkeleri, diğer ülkelerin iktisadi ve toplumsal yapısına askerleri ve koloni valileri ile müdahale edemese de, bunu söylemsel hegemonya ve iktisadi “önlemler”, “tavsiyeler”, “derecelendirmeler” ve “sınıflamalar” aracılığıyla yapmaktadır. Bunlardan birisi de yoksul kesime yönelik politikaları kapsamaktadır. Sürdürülebilir kalkınmada yoksullar ve yoksulluk tehlikesi, bir toplumun gelişmesinin önündeki temel setlerden birisi olarak algılanmaktadır. Bu sebeple, BM tarafından 2002 yılında hazırlanan bir çalışmada⁵⁹ da belirtildiği üzere “hükümetler yoksulluk çekenlerin ekonomik büyümenin faydalarından daha fazla nasiplenmesini sağlayacak politikalar izlemek”le yükümlendirilmiştir.

Sonuç olarak toplumların kalkınmasından ve bunun sürdürülebilirliğinden bahsedilirken, modernleşme kuramından ve küresel sosyo-ekonomik aktörlerin parametrelerinden ve raporlarından bağımsız bir yorum yapmanın zor olduğunu iddia etmek çok da afakî olmayacaktır.

2. Vakıf Geleneği ve Sürdürülebilir Kalkınmayı Yeniden Düşünmek

Bu bölümde, modern dönemde ortaya çıkan bazı sivil toplum kuruluşlarının vakıf-benzeri kurumlar (*waqf-like institutions*) statüsünde faaliyet gösterdiği ve her ne kadar geleneksel

⁵⁹Bu çalışma, 1999 yılında Nairobi’de toplanan 5. Sürdürülebilir Kalkınma İçin Finans Uzman Grup Buluşması’nda sunulan tebliğlerin derlendiği *Finance for Sustainable Development: Testing New Policy Approaches* başlıklı çalışmadır.

dönemin vakıf yapılarıyla bire bir örtüşmesine de bu kurumların modern öncesi dönemin reflekslerine göre hareket alanı bulduğu ve vakıf geleneğini bir yönüyle sürdürdüğü iddia edilecektir. Vakıfların, ontolojik olarak başta kuruldukları toplumun, sonrasındaysa bütün insanlığın gelişmişliğine bizzat sürdürülebilirlik yoluyla katkıda bulunmayı hedeflediğinden, bunu da aşkın/dinsel bir arka plana bağlı olarak gerçekleştirdiğinden bahsedilecektir. Sonuç olarak günümüzde “sürdürülebilir kalkınma” pratiğinin sadece hâkim paradigma ve kurumlar tarafından değil, vakıflar ve geleneksel yaklaşımlar aracılığıyla da sağlanabileceği tezi gündeme getirilecektir.

Vakıflar, neredeyse insanlık tarihi kadar eski olan toplumsal kurumlardır. Bireysel, toplumsal, iktisadi ve doğal yaşantının daha nitelikli ve daha adil bir yapıya kavuşturulabilmesi adına kurulan vakıflar çok çeşitli alanlarda faaliyet göstermektedir. Bir vakıf, kuruluşundan itibaren ontolojik olarak ebedi (yani sürdürülebilir) olma hedefi taşımaktadır. Örneğin bir bölgede belli bir vakıf geleneğine göre inşa edilen bir aşevinin kıyamet gününe kadar bu işlevini –ihtiyacı olan insanları doyurmak- sürdürmesi beklenmektedir. Bu vakfın gelirleri, yalnızca bu işlevin yerine getirilmesi amacıyla harcanır.

Hayır, iyilik ve yardımlaşma ayakları üzerine kurulan olan vakıf geleneğinin İslam dininde çeşitli uygulamaları mevcuttur. “Vakıf konusu ile ilgili yapılan çalışmalarda, İslâm’da ilk vakıf uygulaması Hz. İbrâhîm’in Kâbe’yi, Hz. Peygamber’in Kuba Mescidini ya da Muhayrik’in mallarını onun vasiyeti ile tasadduk etmesi, Fedek ve Hayber arazileri ve fey gelirlerini vakfetmesine kadar uzanan çeşitli örnekler ile başlatılır” (Şentürk, 2010, s.145). Kuran-ı Kerim’deyse iyilik ve yardımlaşmanın, fukarayı ve yetimi “sürekli olarak” gözetmenin ve kollamanın sayısız örneği mevcuttur. Daha da önemlisi, İslam dinindeki zekât olgusu, bizzat “sürdürülmesi gereken” beş temel şarttan birisidir. Ayrıca sadaka ve infak da inananların daima uygulaması gereken süreçlerdir. Bu açıdan vakıflar, İslam dini açısından bizzat vakıf adıyla dile getirilmese de çok önemli bir konuma sahiptir.

Osmanlı Devleti’nde de önemli bir yer tutan vakıflar, bizzat devletin koruması altında olan kurumlardır. “Osmanlı’da vakıfların yönetim ve denetimi görevi önceleri Şeyhülislâm ve Dârussaade ağalarına, sonraları da Evkâf-ı Hümâyün Nezareti’ne verilmiştir” (Şentürk, 2010, s.144). Bu üst düzey temsil, Osmanlı’da vakıflara verilen önemi ortaya koymaktadır. Devletin vakıflara verdiği öneme ilaveten, bizzat ahali tarafından sürdürülen vakıf faaliyetleri Osmanlı’da muazzam derecede çeşitlilik göstermektedir. “Vakfiye ve benzeri belgeler incelendiğinde tarihimizde birçok hizmetin vakıf yoluyla yapılması öngörülmektedir. Bu hizmetler şu şekilde sıralanabilir: 1. Eğitim ve öğretim hizmetleri. 2. Kültür hizmetleri. 3. Yapım, bakım ve restorasyon hizmetleri. 4. Dini hizmetler. 5. Sağlık hizmetleri. 6. Hayri ve sosyal yardım hizmetleri. 7. Güvenlik hizmetleri. 8. Ulaşım hizmetleri. 9. Temizlik hizmetleri. 10. Turizmi teşvik mahiyetindeki hizmetler. 11. Ekonomik hizmetler. 12. Şehircilik hizmetleri” (Ateş (1982) aktaran Yüksel, 2003, s.49). Yalnızca yukarıdaki kalemlerden dahi öngörülebileceği üzere vakıflar, İslam toplumun ve Osmanlı devletinin gerek gündelik gerekse kurumsal işleyişinde önemli bir yer edinmiştir. Hemen her toplumsal kurumun (aile, sağlık, din, ekonomi, vb.) faaliyet alanlarına giren vakıflar, Osmanlı devletinin hemen her şehrinde aktif bir şekilde faaliyet göstermiştir. Devletin uyguladığı ekonomik ve sosyal politikalarda vakıflar bir anlamda aracı rol üstlenmiştir. Kalkınma ve refahı hedefleyen bu politikaların başarıya ulaşmasında vakıfların rolü büyüktür.

Vakıfların İslam ve Osmanlı coğrafyasındaki önemine dair çeşitli kaynaklara başvurulabilir. Bu kaynaklarda hemen hemen istisnasız olarak toplumsal hayatın düzeninde ve sürdürülebilirliğinde vakıfların ne derece kritik bir yer tuttuğu ortaya konulacaktır.

Modern döneme gelinip dünyada toplumsal ve ekonomik sistemlere yön veren ülkelerin ve bölgelerin Batı'ya doğru kayması ile İslam ve Osmanlı coğrafyasındaki vakıflar etkisini ve geçerliliğini çok büyük ölçüde yitirmiştir. Kapitalizm ve sekülerleşme, bu durumun başlıca sebebidir. 19. Yüzyıldan itibaren sosyo-ekonomik yaşantının, sosyolog Weber'in vurguladığı üzere "rasyonel" bir düzleme oturtulması (Weber, 1964) ve ulus devlet yapılanması, toplumsal ve ekonomik hayatın önceden olduğu gibi aşkın/dini referanslarla oluşturulan ve işletilen vakıflar aracılığıyla değil, çok daha rasyonel hesaplamaları ve yeni pazar/piyasa koşullarını göz önünde bulunduran modern kurumlara dayalı bir düzen aracılığıyla sürdürülmesinin önünü açmıştır. Diğer bir ifadeyle, ister modern Batı toplumlarında olsun, isterse Batılı modernleşme sürecine giren toplumlarda olsun, sosyo-ekonomik düzende geleneksel dönemin vakıflarının etkisi neredeyse sıfıra inmiştir.

20. yüzyılın sonlarına doğruysa, yine Batı merkezli bir oluşum olarak muazzam ölçüde palazlanan sivil toplum kuruluşları, vakıfların modern dönemdeki işlevlerini üstlenen yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha parçalı ve spesifik işlevleri olan STK'lar, toplumsal hayatın idamesinde ve daha nitelikli bir hale kavuşturulmasında ulus devletlerle birlikte ya da onlardan bağımsız olarak faaliyetler yürütmektedir. Fakat Batı'da ortaya çıkan STK'lar ile Batı dışı toplumlarda ortaya çıkan STK'ların temel motivasyonları arasında bazı farklılıklar mevcuttur. Her biri için geçerli olmasa da (yani herhangi bir Doğu ülkesinde bizzat Batılı bir vizyon sunan STK da olabilir), seküler Avrupa'daki STK'ların Doğu dünyasındaki karşılıkları post-seküler bir yapı sunan dini STK'lar ola gelmektedir. Hatta bizzat Batı Avrupa toplumları bünyesinde de bu STK'lar ya da buna benzer niteliktekiler faaliyet gösterebilmektedir. Küreselleşme ile birlikte dini/ilahi rızaya bağlı türden STK'lar, dünyanın diğer ülkelerinde de yardımlaşma faaliyetleri sürdürebilmekte, o ülkedeki insanların daha müreffeh bir hale gelebilmesi için devam eden faaliyetler gerçekleştirebilmektedir. Vakıf/STK farklılığı aşına olsa da, modern dönemde vakıf adı altında ortaya çıkan sivil toplum örgütleri de mevcuttur. Bu çalışmanın temel konusunu teşkil eden ALSAR Vakfı, çerçevesi çizilen vakıf temelli modern dönem sivil toplum kuruluşları nazarında ele alınacaktır. Böylece modern dönemdeki sürdürülebilir kalkınma süreçlerinde vakıfların rolü ve etkinliği bir açıdan gözlenmiş olacaktır.

3. ALSAR'ın Ortaya Çıkışı ve Faaliyet Alanları

Arnavutluk ALSAR Vakfı, 2006 senesinde, Türkiye'de 1992-1999 yılları arasında Türkiye Diyanet Vakfı burslusu olarak Marmara Üniversitesi'nde İlahiyat eğitimi alan Mehdi Gurra tarafından Tiran merkezli olarak kurulmuştur. Gurra, başlangıçta İstanbul Üniversitesi Fransız Dili Edebiyatı Bölümüne yönlendirilmiş, ancak Diyanet İşleri Başkanlığı'na yaptığı başvuruda din eğitimi almak üzere Türkiye'ye geldiğini, Fransız Dili ve Edebiyatı okumak istemediğini, İlahiyat Fakültesine gitmek istediğini söylemiştir. Başkanlığın YÖK ile yaptığı yazışmalar ve YÖK onayı sonucu Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne kaydı yaptırılmış ve lisans eğitimini burada tamamlamıştır. Kendisiyle yapılan görüşmede, ısrarla din eğitimi almak istemesine rağmen Fransız Dili ve Edebiyatı bölümüne yönlendirilmesinde dönemin FETÖ mensuplarının etkili olduğunu dile getirmiştir (Mehdi Gurra, kişisel görüşme, 14 Haziran 2016). Gurra, Türkiye'de henüz 15 Temmuz darbe girişimi olmadan yapılan görüşmede

FETÖ'nün akademik alandaki yapılanmasına dair dikkat çekici bir noktaya işaret etmiştir. Çalışma konusunun kapsamıyla doğrudan bağlantılı olmasa da, Gurra'ya göre FETÖ yapılanması, o dönemden itibaren yurtdışından gelen öğrencileri yönlendirme, dil bilmeme durumlarından yararlanarak bu öğrencilerden imza alıp kendi belirlediği bölümlere kayıt ettirme eğilimindedir.

Vakfın kuruluşunda, kurucu Gurra'nın Türkiye'deki eğitim hayatı boyunca İslami olarak nitelenen sivil toplum örgütleriyle olan bağı etkili olmuştur. Yine Haziran 2016'da kendisiyle yapılan görüşmede Gurra, ALSAR'ın **eğitim, yardımlaşma** ve **kültür** faaliyetlerinin oluşmasında Türkiye merkezli olarak faaliyet gösteren bazı STK'ların etkili olduğunu beyan etmiştir (Mehdi Gurra, kişisel görüşme, 14 Haziran 2016). Vakıf bünyesinde toplam yirmi kişi tam zamanlı olarak çalışmaktadır ve bu çalışanlardan bazıları Türkiye'de yükseköğrenim görmüştür.

Çalışmanın konusuyla bağlantılı olarak, ALSAR'ın sürdürülebilir kalkınma pratiğine dair ilk göstergelerden birisi bizzat taşıdığı isimdir. Tam ismi *ALSAR Arnavutluk Geleceğin Alternatif Vakfı*'dir. Vakfın en temel kuruluş gayesi, Komünizm sonrası dönemde Arnavutluk toplumunun kültürel dönüşümüne tarihsel arka planı da baz alarak katkıda bulunmaktır. Bu açıdan Arnavutluk ülkesinde alternatif bir STK modeliyle hizmet etmeyi ve aracı bir kuruluş olarak STK/Vakıf faaliyetleri gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. İkinci olarak, Gurra'nın kişisel görüşmede dile getirdiği üzere vakfın temel kuruluş gayesi Arnavutluk'taki sosyal problemlerden birisi olan yetim çocuklardır (Mehdi Gurra, kişisel görüşme, 14 Haziran 2016). Kendisi de bir yetim olan Gurra, vakfın ilk faaliyeti olarak Arnavutluk'taki yetim çocuklara aylık yetim yardımı vermeyi planlamıştır ve Vakıf, 2008 yılından günümüze binlerce çocuğa yetim aylığı vermektedir. 2017 yılı faaliyet raporuna (ALSAR, 2017) göre vakıf 3100'ü aşkın yetim çocuğa aylık –kur farkına bağlı olarak) 25-30 Euro arası yardımda bulunmaktadır. Burada dikkat çeken husus, bir yetim çocuğun aylığa bağlanmasını müteakip kendi yaşamını maddi olarak sürdürülebilir hale getirene değin bu aylığın devam etmesidir. Söz gelimi, 2008 yılında 8 yaşında olup vakıftan yetim aylığı alan bir çocuk 2018 senesi itibariyle de bu aylığı almaya devam etmektedir. Vakıftan yetim aylığı alan çocuklar iş hayatına atılmadan önce üniversiteyi kazanması durumunda yine ALSAR tarafından burslandırılabilir. Yetim aylıkları, vakfın **yardımlaşma** kalemindeki faaliyetlerinden en temel olanıdır. Yetim faaliyetinin ana arteri olan yetim aylıklarının yanı sıra, ALSAR'ın sürdürülebilir kalkınmada yetimler ve aileleri ile ilgili birbiriyle bağlantılı bazı temel projeleri de göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, yetim annelerine yönelik meslek edindirme kursları ve maddi yardımlardır. Güncel verilerden hareket etmek gerekirse, 2017 yılında 80 yetim annesine ücretsiz dikiş-nakış kursu verilmiştir (ALSAR, 2017). Ayrıca lise son sınıfta okuyan yetim öğrencilere takviye kurslar verdirilmiş, yetim ailelerine 4600 paketlik (2017'nin farklı dönemlerinde 1400+3200) kumanya yardımı yapılmış, yetim çocuklar Türkiye'ye geziye getirilmiş, 3141 çocuğa kıyafet yardımı yapılmış, 100 yetime Kurban Bayramı öncesi bayramlık alınmış, 300 yetim çocuk için toplu sünnet töreni düzenlenmiştir (ALSAR, 2017). Tüm bunlara ek olarak, yetim çocuklarının psikolojik gelişimlerine katkıda bulunmak, yaşadıkları travmayı atlatabilmelerine destek olmak ve onların toplumsal hayatla uyumunu kolaylaştırmak adına vakıf merkezinde her gün belli bir sıraya göre vakfın ilgilendiği yetim çocuklarına psikolog desteği sağlanmaktadır. Yetim çocuklar, annelerinin refakatinde profesyonel bir psikologdan destek almaktadır. Tüm bu farklı yetim projeleri, *Geleceğin Alternatif* mottosunu taşıyan bir vakfın, geleceğin emanet edileceği

çocuklara yönelik alakasını ve desteğini ortaya koymaktadır. Bu durumun sürdürülebilir kalkınma ile ilişkisi bir sonraki bölümde tartışmaya sunulacaktır.

ALSAR'ın yardımlaşma faaliyetlerinden bir diğeri gerek dini bayramlarda ve Ramazan ayında, gerekse yılın diğeri dönemlerinde ülkenin farklı yerlerindeki ihtiyaç sahiplerine erzak ve diğeri yaşam/eğitim malzemelerinin sağlanmasıdır. Güncel verilerle konuşmak gerekirse, 2017 yılında toplam 14000 aileye Kurban Bayramı'nda kurban eti ve erzak yardımı yapılmış, Tiran'da 50 kişiye kışlık mont ve bot yardımında bulunulmuş, Ramazan ayında 5060 kişiye iftar, yine Ramazan ayında 6100 aileye kumanya ve gıda yardımında bulunulmuş ve farklı bir kalem olarak Arnavutluk'un farklı şehirlerinde 1000'in üzerinde çocuğa kıyafet yardımı yapılmıştır (ALSAR, 2017).

Bir diğeri yardımlaşma faaliyeti, kış şartlarından etkilenen ya da doğal felaketlerde zarar gören şehirlere ilaç, erzak, barınma malzemesi ve su yardımı yapılmasıdır. Örneğin 2015'te Vlorada şehrinde meydana gelen sel felaketinde evleri ya da tarlaları zarar gören 100 aileye hem acil ihtiyaç malzemesi yardımı yapılmış hem de maddi yardımda bulunulmuş ve kış şartlarından etkilenen 150 aileye mont, kömür odun yardımı yapılmıştır (ALSAR, 2016). Vakfın her yıl için özel olarak hazırladığı faaliyet raporlarına bakıldığında çok geniş bir yelpazeye yayılan yardımlaşma kalemleri fark edilebilir. Ancak çalışmanın konu sınırlılığı dolayısıyla diğeri yardımlaşma faaliyetlerine daha fazla değinilmeyecek, bu noktada sürdürülebilir kalkınmaya konu olması muhtemel eğitim ve kültür faaliyetlerine geçilecektir.

Vakıf tarafından yürütülen eğitim ve kültür faaliyetlerinin, sürdürülebilir kalkınmada en önemli iki kalem olduğu değerlendirilmektedir. Zira bu faaliyetler vesilesiyle ALSAR klasik bir aracı yardım kuruluşu ya da aracı STK olmaktan çıkıp, toplumsal ve entelektüel hayatta dönüşüm hedefleyen bir kuruluş pozisyonu almaktadır. Bilhassa üniversitelerle koordineli olarak yapılan çalışmalar, tarih ve ilahiyat alanında her yıl birçok kongre ve seminer düzenlenmesi, tüm bunlardan daha da önemlisi yine tarih ve ilahiyat alanında telif kitap basımı ya da çevirileri ve tüm bunların her yıl başta Tiran olmak üzere Arnavutluğun ve bazı Balkan ülkelerinin çeşitli şehirlerinde on binlerce insana ulaşıyor oluşu dikkate değerdir. Buradaki en temel amaç, Enver Hoca dönemi Arnavutluğu'nun maruz kaldığı Komünist ideoloji sonucu oluşan kültürel atmosferin etkilerinin azaltılmasına destek olmak ve Arnavutluk'ta İslam dininin toplumsal hayattaki görünümüne katkıda bulunmaktır. Bu sebeple, ALSAR'ın Arnavutluk'un farklı şehirlerinde Cami ve Mescit inşa etmesi yardımlaşma kaleminde değil, eğitim ve kültür kalemi çerçevesinde değerlendirilmektedir. Zira ALSAR aracılığıyla yaptırılan ve organize edilen Camiler, Mescitler ve Kur'an Kursları yalnızca Müslümanların belli vakitlerde ibadet edecekleri mekânlar olarak kalmamakta, aynı zamanda gündelik hayatta dini yaşantının sürdürülebilmesinde ve dinin toplumsal yaşama sirayetinde önemli mekânlar olarak göze çarpmaktadır. Buradan hareketle, ALSAR tarafından son 4-5 yıllık süreç içerisinde kültür ve eğitim kaleminde değerlendirilebilecek olan Cami-Mescit yapımı, tadili ve takviyesi ile ve Kur'an kursları ile ilgili bazı verilere göz atılabilir.

ALSAR, 2007 yılında Berat ve Tropoj kentlerindeki dini mekanların altyapı iyileştirme faaliyetlerine destek olmuş (ALSAR, 2008), 2011 yılında Malesi Müftülüğüne bağlı 10 Camiye halı yardımında bulunmuş (ALSAR, 2012), 2012'de İşkodra kentindeki Trush Köyü'ne Cami, tuvalet, abdesthane yaptırmış ve su kuyusu açmış (ALSAR, 2013), 2015 yılında Kavaje şehrinin Kerre Köyü'nde Cami yapımına girişmiş ve bu Camii 2017 yılında açılmıştır (ALSAR, 2018). Öte yandan Peshkopi şehrinde 17-29 Aralık 2011 tarihleri arasında 30 imama Kur'an, sünnet, hadis konularında eğitim seminerleri düzenlemiş, yine aynı yılda Tiran'da 40 öğrenciye din

eğitimi kursları vermiştir (ALSAR, 2012). Ayrıca yapılan programlarla çocuklar ve gençler bir araya getirilerek kültürel ve dini kitapların tanıtımında bulunulmuş, tanıtımı yapılan bu kitaplar yıllar içerisinde binlerce çocuğa ve gence dağıtılmıştır. Buna, 2011 yılında başlatılan ve sonraki yıllarda devam eden Kutlu Doğum Haftası programları ve programlarda Hz. Muhammed'in hayatına dair dağıtılan kitaplar (ALSAR, 2012) da dâhildir. Daha farklı bir husussa, ALSAR'ın inşa ettirdiği cami ve mescitlerin Osmanlı ve Selçuklu mimarisinin izlerini taşıması ve Arnavutluk'ta bir numune niteliğinde olmasıdır. Bu durum, ileriye yönelik dini eserlerin mimarisinde bir hafızaya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu konunun teorik analizi ve sürdürülebilir kalkınmaya konu olması muhtemel yönleri bir sonraki bölümde tartışılacaktır.

ALSAR'ın kültür ve eğitim faaliyetlerinin diğer bir kalemi ise, Arnavutluk ve Balkan tarihine yönelik telif ve çeviri tarih kitaplarının yayımlanması ve ücretsiz olarak çeşitli programlar vesilesi ile dağıtılmasıdır. Bunlardan birisi, 2013 yılında Tiran'da yayımlanıp dağıtılan *Birey ve Toplum* (Gëzim Tushi) ve *Osmanlı Tarihi ve Müesseseleri* (Mehmet Maksudođlu)'dır. Öte yandan, ALSAR, bir STK'nın faaliyetlerinde pek de rastlanmayacak şekilde bulunduğu ülkenin üniversitelerine ve bazı Türk Üniversitelerine, ayrıca kütüphanelere kitap ve kırtasiye malzemesi yardımı yapmaktadır. Örneğin güncel bir örnek olarak 2017 yılında Çanakkale 18 Mart Üniversitesi'nde eğitim gören Arnavut öğrencilerin ve diğer öğrencilerin faydalanması amacıyla 1000 adet Arnavutça kitap bu üniversiteye bağışlanmıştır (ALSAR, 2018). Yanı sıra, 2009 yılında Durres şehrindeki Aleksandër Moisiu üniversitesine üçer adet 148 farklı dini ve tarihi temalı kitap (ALSAR, 2010), 2010 yılında da Elbasan'daki Eqrem Baholli Kütüphanesi ile Tiran Üniversitesi'ne ve Sarande Üniversitesi Yabancı Diller Okulu'na toplamda 449 dini ve tarihi temalı kitap bağışlanmıştır (ALSAR, 2011).

ALSAR Vakfı'nın eğitim ve kültür faaliyetleri yalnızca kitap ve kırtasiye malzemeleri temini ve yardımı ile sınırlı değildir. Bu kalemle bağlantılı olarak hemen her yıl ALSAR tarafından tarih, edebiyat ve ilahiyat alanında seminer ve kongreler düzenlenmektedir. Bunlardan en güncel olanı, 2018 yılının Şubat ayında Konya'daki Selçuk Üniversitesi ve Necmettin Erbakan Üniversitesi'nin desteği ile Tiran'da *1. Uluslararası Balkanlar ve Vakıflar Sempozyumunun* düzenlenmiştir. Bu sempozyumda Osmanlı'dan günümüze Balkanlar'daki vakıflar gündeme getirilmiş, vakıf kurumu ve geleneğinin yeniden hatırlanması amacıyla yaklaşık 60 tebliğin sunulduğu bir etkinlik gerçekleştirilmiştir (ALSAR, 2018). 2016 yılındaysa dünyaca ünlü tarihçiler Prof. Dr. Kemal Karpat ve Prof. Dr. Justin Mccarthy, ALSAR tarafından farklı zamanlarda Tiran'a davet edilmiş ve Ermeni Tezleri ve Balkan Tarihi gibi konularda yoğun bir katılımıla söyleşiler gerçekleştirilmiştir.

ALSAR tarafından gerçekleştirilen eğitim ve kültür faaliyetleri çok daha geniş bir yelpazededir. Üniversitelere yönelik burs programlarının tanıtılması, Arnavutluk'taki üniversitelerde "kültürel uyum" temalı uluslar arası öğrenci günleri düzenlenmesi, üniversite öğrencileri ile farklı üniversitelerin akademisyenlerini bir araya getirme programları vb. etkinlikler, vakfın geçmiş senelerdeki yıllık faaliyet raporlarına yansımıştır. Çalışmanın konu kapsamında sapılmaması adına bu bölüm burada noktalanacak ve bir sonraki bölümde, tüm bu yardımlaşma, eğitim ve kültür faaliyetlerinin Arnavutluk ve Balkanlar'daki sürdürülebilir kalkınma süreçlerine olan muhtemel katkısı analiz edilmeye çalışılacaktır.

4. ALSAR ve Balkanlar'da Sürdürülebilir Kalkınmanın Görünümleri

Bir önceki bölümde ALSAR'ın faaliyet alanına dair çizilen temel çerçeve ve verilen örnekler, gerek geleneksel dönemdeki vakıf müessesesinin gerekse modern dönemdeki STK oluşumlarının yapısına dair özgün veriler sunmaktadır. Geleneksel dönemdeki vakıfların temel arka planı olan rıza-ı ilahi beklentisi ve modern STK'ların çalışma disiplini, ALSAR'ın faaliyetlerinde bir arada gözlenebilmektedir. Söz gelimi, önceki bölümde Yüksel'in Osmanlı vakıflarına dair belirtmiş olduğu (Ateş (1982) aktaran Yüksel, 2003, s.49) faaliyet kalemleri (Eğitim ve öğretim hizmetleri, Kültür hizmetleri, Yapım, bakım ve restorasyon hizmetleri, Dini hizmetler, Sağlık hizmetleri, Hayri ve sosyal yardım hizmetleri, vb.) ALSAR'ın günümüzdeki bazı temel çalışma alanları olarak gözükmektedir. Ayrıca modern dönemdeki STK'ların özellikleri olan şeffaflık, kar beklentisi olmama, vb. durumlar, ALSAR'ın sürdürülebilir kalkınma süreçlerine yönelik katkısını akla getirmektedir. Vakfın temel faaliyet alanları özelinde bu sürdürülebilir kalkınma desteği tartışmaya tabi tutulabilir.

Öncelikle, ALSAR'ın kuruluş hikâyesi ve amacı gündeme getirilebilir. İsminden de anlaşılacağı üzere ALSAR, Arnavutluk ülkesinin geleceğine dair "alternatif" bir hedef taşımaktadır. Bu hedef, gerek Osmanlı döneminden kalma –ve Komünist dönemle birlikte üzeri kapanan- tarihsel hafızanın, gerekse İslamiyet özelinde dini yaşamın Arnavutluk ve Balkanlar ekseninde yeniden canlandırılması üzerine kuruludur. Bu canlandırma hedefi, gündelik hayatta bireylerin şahsi ve sosyal yaşantısına çeşitli faaliyetler aracılığıyla katkıda bulunulması sürecini beraberinde getirmektedir. Her yıl bu hedefle gerçekleştirilen çeşitli organizasyonlar aracılığıyla on binlerce insana ulaşılmakta ve bu yönde var olan toplumsal talep ALSAR tarafından karşılanmaktadır. Bu durum, BM, Dünya Bankası, OECD gibi kuruluşların sürdürülebilir kalkınma istatistikleri ile benzeşme göstermese de Arnavutluk özelinde toplumsal hayata yayılmış bir sürdürülebilir kalkınma hedefini ortaya koymaktadır. Kuruluş amacının ötesinde, ALSAR'ın faaliyetlerine bakıldığında da bu durum gözlenebilir.

Vakfın kuruluşundan beri üzerinde durduğu yetim projesi, çok yönlü bir faaliyet alanı ile sürdürülebilir kalkınma olgusunu akla getirmektedir. Bu olgunun temel ayaklarından birisi olan "sonraki jenerasyonlara daha yaşanabilir bir dünya bırakma" durumu, yetim faaliyetlerine konu bağlamında bir katkı sunmaktadır. Bir toplumun geleceğindeki en temel güvencenin çocuklar ve gençler olduğu düşünüldüğünde ve bu grubun bir toplumun en emel beşeri sermaye unsuru olduğu dikkate alındığında, yetimlik gibi zor bir durumda kalmış çocuklara ve gençlere yönelik bu destek, toplumsal tabana yayılmış sürdürülebilir kalkınma sürecini akla getirmektedir. Üstelik yalnızca yetim çocuklara maddi yardımlarla (aylıklar, maddi destekler, piknik programları, psikolog yardımı vs.) kalmayıp, yetim annelerinin de meslek edindirme kursları, söyleşiler gibi etkinliklerle çalışma kapsamına alınması, bu çocuklara ve ailelerine yönelik toplumsal yaşantı temelli bir sürdürülebilir kalkınmanın gündemde olduğunu düşündürmektedir. Yetim çocukların üniversiteyi kazanması durumunda burslandırılması ve hayatını idame ettirebileceği bir konuma gelene kadar işlerinin sağlanması, sürdürülebilirliğe bir boyut daha katmaktadır.

İkinci olarak, ALSAR'ın eğitim ve kültür faaliyetleri, gerek toplumsal yaşantının her noktasında gerekse daha geniş bağlamı teorik bir arka planda sürdürülebilir kalkınma olgusunu gündeme getirmektedir. Kalkınmanın salt istatistikî verilerle değerlendirilmesi bu iddiayı çürütebilir. Ancak kalkınma, bireyin psiko-sosyal, kültürel ve entelektüel açıdan gelişimini sağlama nazarında okunduğunda, ALSAR'ın eğitim ve kültür faaliyetleri bizzat kalkınma perspektifine dayandırılabilir. Muhtemelen önceden herhangi bir üniversitede bir seminere ya da uluslararası toplantıya katılmamış olan ve çok büyük ihtimalle Kemal Karpat gibi bir tarih

hocasıyla söyleşi gerçekleştirmemiş insanlar için vakfın bu faaliyetleri büyük bir zihni dönüşüm potansiyeli taşımaktadır. Ayrıca dağıtılan tarih ve ilahiyat temalı kitaplarla bireyler kendi toplumlarına ve Balkan tarihine/kültürüne yönelik belli bir farkındalık geliştirme şansı yakalamaktadır. Geçmişe yönelik aşinalık ve bunun bir vakıf aracılığıyla her yıl belli aktivitelerle desteklenmesi, zihni ve entelektüel manada bir sürdürülebilir kalkınmanın izlerini taşımaktadır. Bu durum yerel halkla üniversite öğrencilerinin de bir araya gelmesi ile daha üst seviyede bir gelişim ve farkındalığa evirilmektedir.

En genel hatlarıyla bakıldığında ALSAR'ın Arnavutluk ülkesi özelinde ortaya koyduğu ve bunu sürekli hale getirdiği dönüşüm, dikkat çekici potansiyeline ve etkisine işaret etmektedir. Önceden de belirtildiği üzere modern dönemin sürdürülebilir kalkınma anlayışındaki aktörlerden biri olan STK'lar, ALSAR özelinde bu özelliğini korumaktadır. Bireylerin hayatlarına sirayet eden sürdürülebilirlik, toplumsal refah ve gelişim çizgisi, rasyonel/materyalist öğeler taşıyan bir STK anlayışından sıyrılıp aşkın/dini anlam taşıyan bir yapıya bürünmektedir. BM, OECD gibi kuruluşların sürdürülebilir kalkınma parametreleri temel alındığında ALSAR'ın Arnavutluk ve Balkanlar'daki etkisi göz ardı edilebilir. İlk bölümde tartışılan küresel sermaye ve küresel yönetim ile sürdürülebilir kalkınmanın ve rasyonel/materyalist arka planın ALSAR tarafından temel alınmadığı aşikârdır. Bu durum aslında sürdürülebilir kalkınma pratiğinde ALSAR aracılığı ile yeni türden ve özgün veriler ortaya konulduğunu ve kalkınmanın bizzat toplumsal hayat ve toplumsal refah boyutuyla irdelenebileceğini göstermektedir. Üstelik bu sürece aşkın/dini arka planın eklenildiğini de tekrar hatırlatmak gereklidir. Bu açıdan ALSAR, sürdürülebilir kalkınmada bir bakıma yatırım, kar, rekabet gibi Batı merkezli süreçleri daha tali bir konuma koymakta ve geleneksel vakıf geleneğini ve Rıza-ı İlahi'yi öncelemektedir.

Burada işaret edilmesi gereken son nokta, vakfın tüm bu faaliyetler için kullandığı gelirlerin yaklaşık %80'inin Türkiye'deki hayırseverlerden geliyor oluşudur. Bu durumun arka planında iki temel sebep göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki ve özel olanı, vakfın kurucusu Mehdi Gurra'nın 1990'lı yıllarda Türkiye'de eğitim gören bir öğrenci olması ve Türkiye'deki vakıf/STK faaliyetlerini yakından takip etmiş olmasıdır. Ayrıca daha öğrenciyken Arnavutluk ve Türkiye arasındaki sivil toplum faaliyetlerinde görev alması bu irtibatı desteklemektedir. Gurra'nın ilahiyat eğitimi almış olmasının da modern dönem Arnavutluğunda kurduğu aşkın/dinsel arka planlı bir kuruluşun bu halini gerekçelendirmektedir.

İkinci olarak, Balkanlar'daki vakıf kültürünün ve yardımlaşma, eğitim, kültür gibi faaliyetlerin post-Komünist dönemde Türkiye'nin desteği ile sürdürülmesi de tarihsel bir arka plana sahiptir. Zira yıllarca Osmanlı Devleti bünyesinde yaşamış Balkan ülkelerinin vakıflara dair aşinalığı mevcuttur. Ancak ulus devletlerin kurulması sonrası modern iktisadi ve sosyal hayatın gerekliliklerine göre (Komünist rejimlerin etkili olduğu yıllar dışında) şekillendirilmesi söz konusu olmuştur. Bu noktada, Osmanlı devletinin gayri resmi mirasçısı konumundaki Türkiye, diğer gayri-resmi mirasçı konumundaki Orta Doğu, Orta Asya ve Balkan ülkeleri için geleneksel dönemin çıktılarını sağlama ve hatırlatma pozisyonundadır. Diğer bir ifadeyle, Osmanlı'nın tarihsel hafızası gerek manevi bağlamda, gerekse arşivler, vakfiyeler ve diğer resmi belgelerle maddi bağlamda Türkiye'nin bünyesindedir. Dahası, Türkiye'de yaşayan milyonlarca Balkan göçmeni günümüzde STK'lar ve diğer kurumlar aracılığıyla tarihsel hafızasını diri tutabilmektedir. Bu da ALSAR özelinde Balkan vakıflarının Türkiye ile olan irtibatını gerekçelendirmektedir.

Sonuç

Sosyal bilimlerdeki temel tartışma konularından birisi olan ve yetmiş aşkın tanıma sahip olan sürdürülebilir kalkınma, ekonomik, sosyal ve çevresel faktörleri gündeme alan bir terminolojiye sahiptir. Bu terminolojinin temel çerçevesi günümüzde ulus devletler, uluslar arası şirketler ve ulus-ötesi kurumlar olan BM, Dünya Bankası, IMF, OECD gibi kuruluşlar tarafından çizilmektedir. Bir bölge ya da ülkedeki sürdürülebilir kalkınma, bahsi geçen bu aktörlerin parametrelerine göre şekillenmektedir. Ancak modern dünyanın bir kavramı olan sürdürülebilir kalkınma, bu her ne kadar anakronizmi beraberinde getirecek bir iddia olsa da bir açıdan geleneksel dönemdeki vakıfların işlevlerini akla getirmektedir. Vakıflar, ontolojik olarak sürdürülebilirlik ve kalkınmayı bünyesinde taşımaktadır. Bir vakıf, faaliyeti kıyamete kadar sürecek şekilde kurgulanmakta ve işlev kazanmaktadır ve her vakıf, toplumsal refahın sağlanmasına hizmet etmektedir. İslam medeniyetinde vakıfların konumu irdelendiğinde bu durum daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Daha yakın bir örnek olarak, yine İslami bir arka planı olan Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan vakıflar ve sosyo-ekonomik hayattaki etkinlikleri bu iddiayı destekler niteliktedir.

Modern dönemle birlikte ortaya çıkan STK'lar ve aracı yardım kuruluşları her ne kadar vakıfların yerini almış gibi gözükse de ve sürdürülebilir kalkınma daha çok materyalist/rasyonalist bir perspektiften incelense de, günümüzde faaliyet gösteren bazı kurumların geleneksel dönemin vakıflarının izlerini taşıdığı iddia edilebilir. Bu çalışmanın temel bir iddiası olarak Arnavutluk'ta 2006 yılından beri faaliyet gösteren ALSAR Vakfı'nın, bir açıdan modern STK özelliklerini taşımakla birlikte büyük ölçüde geleneksel dönem vakıf zihniyetine sahip olduğu düşünülmektedir. Vakfın, çalışmada detaylı bir şekilde analiz edilen eğitim, kültür ve yardımlaşma faaliyetleri Balkan coğrafyasında sürdürülebilir kalkınmaya dair izler taşımaktadır. Yardımlaşma kalemindeki yetimlere ve yetim ailelerine yönelik programlar sürdürülebilir kalkınmada gelecek kuşaklara verilen öneme örnek teşkil eder niteliktedir. Bu faaliyetler ayrıca bireylerin sosyo-ekonomik hayata sürdürülebilir katılımına katkı sağlamaktadır. Kültür ve eğitim faaliyetleri ise bizzat entelektüel/zihni faaliyetlere vurgu yapmakta ve bu yönüyle ALSAR'ı diğer birçok yardım kuruluşundan farklı bir pozisyonda konumlandırmaktadır. Balkanlar'da, özelde Arnavutluk'ta toplumsal hafızanın tekrar canlandırılması hedefini taşıyan bu faaliyetler, tıpkı yardımlaşma faaliyetleri gibi aşkın/dini bir motivasyona sahiptir. ALSAR tarafından 13 yıllık süreç içerisinde, çoğunlukla tarih konuları hakkında olmak üzere 78 seminer, sempozyum ve söyleşi gerçekleştirilmiştir. Bir ülkenin ya da bölgenin kendi tarihine yönelik aşinalığının, bu ülke ve bölgenin geleceğe yönelik potansiyel gelişiminde aktif bir rol oynayacağı düşünüldüğünde, ALSAR'ın yapmış olduğu eğitim ve kültür faaliyetlerinin önemi daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Bu noktada belirtmek gerekir ki Kemal Karpat'ın *Balkanlar'da Demografik Yapı: 1830-1914* başlıklı eserinin bizzat Karpat tarafından Tiran'da tanıtılması ve sunulması sonrası Arnavutluk'taki tarihçiler arasında tartışmalar ortaya çıkmış ve Balkan tarihinin alternatif bir okumaya tabi tutulması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bunu destekleyecek diğer bir veri de, vakfın tam isminin *Arnavutluk Geleceğin Alternatif Vakfı* olmasıdır. Bu alternatif gelecek, Arnavutluk ve Balkan toplumlarının kalkınmasında ve gelişmesinde yeni bir yol önermektedir. Bu yol, geleneksel dönemdeki vakıfların sahip olduğu aşkın anlam ve Rıza-ı İlahidir. Bu metot, fark edileceği üzere hâkim sürdürülebilir kalkınma söylemiyle bağdaşmamaktadır. Bu realite, bir açıdan sürdürülebilir kalkınmanın yalnızca belli kurumlarla, parametrelerle ve istatistiki verilerle sınırlandırılmayacağını zımnen ortaya koymaktadır. ALSAR Vakfı'nın faaliyetleri aracılığıyla

bizzat bireylerin gündelik hayatlarına sirayet eden bir sürdürülebilir kalkınma süreci tecrübe edilmektedir. Vakfın Türkiye ile olan irtibatı her ne kadar kurucusu Mehdi Gurra'nın Türkiye'de eğitim görmesi ile bağlantılı olarak gözükse de, bu bağlantı büyük açıdan Balkan coğrafyasının tarihsel ve toplumsal hafızası ile alakalıdır. Türkiye'nin Osmanlı mirasını madden ve manen taşıması, bu bölgedeki bir STK ya da vakfı gayri ihtiyari olarak Türkiye'ye yönelmeye itmektedir. Bu durum, Türkiye'den de karşılık bulmakta, vakıf çok büyük ölçüde Türkiye'den gönderilen yardımlarla faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu durum, sürdürülebilir kalkınma sürecinin, bir ulus devletle diğer bir ulus devletin ve halklarının irtibatı nazarında okunabileceğini de göstermektedir. Bu bağlantının sonuçlarından biri olarak 365 yetim çocuğa vakıf bünyesinde Türkçe dersleri verilmektedir ve bağlantının iki ulus devlet arasında süreceği ön görülmektedir.

Kaynakça

- ALSAR (2008). *Report on Activities of Foundation "Alternative of the Future" (ALSAR)*. Tirana.
- ALSAR (2009). *Report on Activities of Foundation "Alternative of the Future" (ALSAR)*. Tirana.
- ALSAR (2010). *Report on Activities of Foundation "Alternative of the Future" (ALSAR)*. Tirana.
- ALSAR (2011). *Report on Activities of Foundation "Alternative of the Future" (ALSAR)*. Tirana.
- ALSAR (2012). *Report on Activities of Foundation "Alternative of the Future" (ALSAR)*. Tirana.
- ALSAR (2013). *Report on Activities of Foundation "Alternative of the Future" (ALSAR)*. Tirana.
- ALSAR (2016). *Report on Activities of Foundation "Alternative of the Future" (ALSAR)*. Tirana.
- ALSAR (2017). *Report on Activities of Foundation "Alternative of the Future" (ALSAR)*. Tirana.
- ALSAR (2018). *Report on Activities of Foundation "Alternative of the Future" (ALSAR)*. Tirana (In Press).
- Altun, F. (2005). *Modernleşme kuramı: eleştirel bir giriş*. Küre Yayınları. İstanbul.
- Elliot, J. (2006). *Introduction to sustainable development* (3rd edition). Routledge. London.
- Holmberg, J. & Sandbrook, R. (1992). *Sustainable Development: What is to be Done? Policies for a Small Planet* (ss. 19-38), Holmberg, J. (ed.) Earthscan. London.
- Karlsson, S. (2007). Allocating responsibilities in multi-level governance for sustainable development. *International Journal of Social Economics*, 34 (1-2), 103-126.
- Şentürk, M. (2010). Vakıf kültürünün Kur'an'daki referansları. *İstem*, 8 (16), 143-160.
- UNITED NATIONS (2002). *Finance for Sustainable Development: Testing New Policy Approaches*. Proceedings of the Fifth Expert Group Meeting on Finance for Sustainable Development, Nairobi, Kenya, 1-4 December 1999.
- Weber, M. (1964). *The theory of social and economic organization*. Translated by: Archibald Martin Henderson & Talcott Parsons, Free Press. New York.
- Yüksel, A. T. (2003). Türk İslam medeniyetinde vakıfların yeri ve önemi. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, 47-54.

İKTİSADİ AÇIDAN 18. YÜZYIL SONLARINDA ÜSKÜDAR MEKTEP VAKIFLARI

Muhammed Emin Durmuş
Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi
İslam Ekonomisi ve Finansı ABD
muhammeddurmus@sakarya.edu.tr

Süleyman Kaya
Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
suleymankaya@sakarya.edu.tr

ÖZET

Vakıf medeniyeti olarak temayüz eden Osmanlı toplumunda eğitimden sağlığa, altyapıdan bayındırlığa, dini hizmetlerden sosyal hizmetlere kadar pek çok hizmet vakıflar tarafından icra edilmiştir. Osmanlı devletinin bu alanlara direkt olarak yatırım yapmadığı bilinen bir durumdur. Vakıflar zikredilen alanlarda gerçekleştirdikleri faaliyetler neticesinde hem toplumun refahına hem de sosyal adalete önemli katkılarda bulunmuşlar ve bundan dolayı devlet tarafından teşvik edilmişlerdir. Devlet erkânının ve hanım sultanların kurdukları vakıflar bu durumun göstergesidir.

Osmanlı'da eğitim hizmetleri de 19. yüzyılda Maarif Nezareti kuruluncaya dek vakıflar tarafından yürütülmüştür. Eğitim hizmeti veren kurumlardan biri de mekteplerdir. Bu mekteplerin hizmetlerini nasıl finanse ettikleri, bünyelerinde hangi görevlileri istihdam ettikleri ve bu görevlilere ne kadar maaş ödedikleri, hangi kalemlere masraf yaptıkları gibi soruların cevaplanması önem arz etmektedir. Bu sebeple çalışmada 1184-1214/1770-1800 tarihlerinde Üsküdar'da faaliyet gösterdiğini tespit ettiğimiz 5 adet mektep vakfının süreç içerisindeki gelir ve giderlerinin, muhasebe kayıtları perspektifinden analiz edilmesi hedeflenmiştir.

Çalışma neticesinde beş vakıftan bir tanesinin sadece kira geliri, bir tanesinin sadece nakit sermaye işleterek murabaha geliri elde ettiği diğer üç vakfın ise her iki tür gelire de sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Nakit sermaye işleten vakıfların zaman içerisinde asl-i mallarını artırdıkları tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra vakıfların vazifelilere ödedikleri toplam maaş miktarının genel olarak masraf kalemlerine yapılan harcamalardan yüksek olduğu ve vazifelilere ödenen yıllık ücretlerin bu süre zarfında istisnalar hariç hiç değişmediği görülmüştür. Aynı şekilde kadılığa ödenen harç miktarları ve gayrimenkullerden alınan yıllık kira miktarları da sabit kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mektep Vakıfları, Üsküdar, 18. Yüzyıl, Eğitim, Vakıf

ECONOMICAL PERSPECTIVE OF USKUDAR SCHOOL WAQFS IN THE END OF 18TH CENTURY

ABSTRACT

As being one of waqf civilization, many services such as education, health, substructure, public works, religion service and social service in Ottoman society were conducted by waqfs. It's known that Ottoman State don't invest to those fields directly. Waqfs were active to those relevant fields and they made positive contribution to social welfare and social justice, thus they were encouraged by the state. Waqfs, which were founded by government and female sultans, are the indicators of this situation.

Education services in Ottoman State had been conducted by waqfs in 19th century, until Maarif Nezareti was established. One of foundations which provide education services were schools. It's important to answer the questions like: how those schools finance their services? what kind of attendants work in them? How much do they pay to those attendants? What kind of expenses do they have? Thus, our paper intends to analyze 5 school waqf's -that were active in Uskudar- income and expense for 1184-1214/1770-1800 terms by using accounting records.

Result of the study shows that out of five waqfs, one of them has only rental income, one of them has usury income by managing cash capital and other three waqfs has both types of income. It was determined that cash capital managing waqfs had increased their main assets in time. Besides, it's been seen that total salary amount paid to attendants were higher than the amount paid to the cost item in general, in addition it's been seen that annual wage paid to the attendants were never changed except exemptions. Likewise, fee amount and annual rent amount taken from real estate properties were constant.

Keywords: School Waqfs, Uskudar, 18th Century, Education, Waqf

KANUNİ VAKIFLARININ, İSTANBUL SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİ'NDE YAPILAN EĞİTİM VE KÜLTÜR HİZMETLERİNE KATKISI

Yasin Yılmaz

Doç. Dr.

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi

yyilmaz@ybu.edu.tr

ÖZET

Osmanlının siyasî, sosyal, kültürel ve iktisadî alanlarda zirvede olduğu devir şüphesiz Kanuni Sultan Süleyman dönemidir. Devletin her alanda kurumsallaştığı bu dönemde vakıf yoluyla yardımlaşmanın da çok yaygın olduğu görülmüştür. Malını Allah'ın rızasını kazanmak için, O'nun kullarına karşılıksız verme amacında olan vakıf kurumu, Kanuni Sultan Süleyman'ın padişahlığı sırasında klasik dönemin en üst seviyesinde idi. Bu dönemde başta padişah olmak üzere hanedanın diğer üyeleri insanlara yardım etmek için çeşitli yerlerde vakıflar kurmuşlardır. Bunlar arasında en seçkin olanı da haliyle Kanuni Sultan Süleyman'ın vakıflarıdır.

Vakıf yoluyla yardımlaşmanın önemini bilen Kanuni Sultan Süleyman, İstanbul başta olmak üzere Şam, Kudüs, Tekirdağ, Trabzon, Belen gibi İslam coğrafyasının muhtelif yerlerinde vakıf kurmuştur. İstanbul'da Süleymaniye Külliyesi sosyal ve kültürel hizmetler, Şam'da hacı adaylarının çöle çıkmadan önce dinlenmeleri için Süleymaniye Külliyesi adıyla kurduğu vakıflar uzun süre büyük bir görev icra etmiştir. Kanuni'nin kurduğu vakıflar, dönemin dinî, kültürel, sosyal ve ekonomik hayatın canlanmasına doğrudan etki ettiği gibi kültür ve medeniyetin gelişmesine büyük katkı sağlamışlardır.

Ancak bunların en muhteşemi, İstanbul'da Süleymaniye Külliyesi için yaptığı vakıftır. Cami merkezli olarak kurulan Süleymaniye Külliyesi, padişahın kendi dünya görüşü çerçevesinde sürekli gelişmeyi hedefleyen ve ihtişamını gösteren büyük bir komplekstir. Din, eğitim, sosyal ve kültürel hizmetlerin bir arada yapıldığı bu yerleşkede cami görevlileri, medrese müderrisleri, muidler, talebeleri, dâru's-şifa çalışanları ve diğer görevlilerinin ücretleri, Kanuni'nin yaptığı vakıflardan verilmiştir. Kanuni bu büyük yerleşkede yapılan hizmetlerin devam etmesi için Balkanlarda çok sayıda köy, mezra, mahalle, değirmen, dalyan,

iskele, çayırılık, çiftlik ve ada gibi yerleri vakfetmiş ve külliyedeki dinî, sosyal, kültürel ve eğitim hizmetlerinin asırlar boyunca devam etmesini sağlamıştır. Geniş bir alan üzerine kurulan külliye, bireysel ve toplumsal yaşamın devamlılığını sağlayan birçok alanda hizmetler yürütülmüştür. Ancak biz bu çalışmamızda Kanuni Vakıfları'nın külliye de bulunan sıbyan mektebi, evvel, sâni, sâlis, râbi', tıp ve dâru'l-hadis medreselerinde yapılan eğitim ve öğretime maddi katkısı ile dönemin kültürel seviyesi hakkında bilgiler vermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Kanuni Sultan Süleyman, Süleymaniye Külliyesi, Medreseler, Eğitim.

THE CONTRIBUTIONS OF KANUNI WAQFS TO EDUCATION AND TEACHING ACTIVITIES IN THE SÜLEYMANIYE KULLIYAH OF ISTANBUL

ABSTRACT

The period in which the Ottomans are at the top of political, social, cultural, educational and economic fields is undoubtedly the period of Suleiman the Magnificent. It has also been seen that helping each other through foundations (waqfs) was very common in this period which the state has institutionalized in every area.

The waqf institution, which was to give the goods to people as complimentary in order to win the pleasure and the sake of Allah, was at the highest level of the classical period during the reign of Suleiman the Magnificent. In this period, members of the dynasty, especially the sultan, founded waqfs in various places to help people. Among these, the most distinguished waqfs were belonged to Suleiman the Magnificent.

Suleiman the Magnificent who knows the importance of helping through waqfs founded many waqfs in Anatolia, Balkans and other Islamic lands. He founded waqfs in Istanbul, Damascus, Jerusalem, Tekirdag, Trabzon, and Belen. The waqfs founded by Suleiman had a direct impact on the religious, cultural, social and economic life of that time. Therefore, these waqfs have made great contributions to the development of culture and civilization.

The most wonderful foundation among these is the waqf which was built for Süleymaniye Kulliyah in Istanbul. Süleymaniye Kulliyah, founded as a mosque-based, is a large complex that aims to continuously develop in the Sultan's own world view and shows its magnificence. In this place where religious, educational, social and cultural services are made together, the payment of mosque's officers, madrasah's teachers, their assistants (muid) and students, Dar al-Shifaa's employees, and other officials were given from the foundations of Suleiman. In order to continue the services in this large place, Suleiman has dedicated a number of villages, neighborhoods, mills, meadows, farms and islands in the Balkans and ensured that religious, social, cultural and educational services in the complex for centuries. Many services on the extensive area were provided in the complex. However, in this study, we will try to give information about the cultural level of the period and the material contributions to the education and teaching made by the Sıbyan schools, first, second, third, fourth, dar al hadith and the medicine madrasas in the complex of Kanuni Waqfs.

Keywords: Foundation (waqf), Suleiman the Magnificent, Suleymaniye Complex, Madrasas, Education

Giriş

Vakıfların katkıda bulunduğu hizmet alanlarından birisi, eğitimidir. Osmanlı Devleti'nde, devletin sağladığı siyasî, sosyal ve ekonomik istikrara paralel olarak, vakıf kurumu da gelişmeye uygun bir zemin bulmuştur. Sonuçta bu olgunluk ve gelişmeden, eğitim kurumları da müspet manada nasibini almış ve Osmanlı asırlarında nitelik ve nicelik yönünden en üst seviyeye ulaşmıştır. (Köprülü, 1942II: 1-18; Akdağ, 1971: 259; Yediyıldız, 1975: 43-44; Ateş, 1982: 30-31)

Osmanlıların, vakıf-eğitim ilişkilerine katkısı önceki dönemlerden devralınan eserlere sahip çıkmakla sınırlı kalmamış, bilakis devletin kuruluş yıllarından itibaren artan talep, ihtiyaç ve potansiyel oranında, seleflerin başlattığı vakıf yoluyla eğitim tesisleri kurma faaliyetine hızla devam edilmiştir. Her alanda olduğu gibi bu alanda da devlet adamlarının, öncülük ettiğini görüyoruz. Bilhassa malî gücü yüksek hükümdarlar ve hanedan çevresi, büyük yerleşim merkezlerinde çeşitli amaçlar için tesis edilmiş yapıların bütünleştiği “külliye” denilen kapsamlı vakıflar kurmuşlardır. Beş yüz yıl boyunca ilim, irfan, eğitim ve öğretim hayatımızın kalbi gibi çalışan ve bugünkü üniversite sistemimizin temeli kabul edilmesi gereken Fatih ve Süleymaniye Külliyesi, bu çeşit vakıf eserlerinin önde gelenleri olmuştur. *Cami, medrese, dâru'l-hadis, dâru'l-kurrâ, dâru't-tıb (tıp medresesi), dâru's-şifâ, sıbyan mektebi, kütüphane, hamam, talebe hücreleri, çeşme, imâret* gibi tesislerden oluşan külliyeler dışında, örgün ve yaygın eğitim ve öğretim için inşa edilen irili ufaklı binalar memleketin her tarafını bir ağ gibi sarmıştı. (Yediyıldız, 1981: 264; Kudat, 2017: 257)⁶⁰ Bunların başında, Osmanlı toplumunun genel olarak ilkokul seviyesinde eğitim almasını sağlayan ve her köy ve mahallede bulunan sıbyan mektepleri gelmektedir. Bu eğitim kurumlarının çeşitli kademelerinde çalışan personelin, maaşları vakıflar tarafından karşılanmıştır. Diğer yandan medreselerde öğrenim gören öğrencilerin bütün iâşe ve ibate masrafları vakıf tarafından karşılandığı gibi onlara burs da verilmiştir⁶¹.

Osmanlılar, vakıf-eğitim ilişkilerini gelenek hukuku ile yetinmeyerek formel bir hukuk disiplinine tâbi tutmuşlardır. Daha önce bir dereceye kadar, vakıf kuran kişinin iradesine göre yapılan eğitimin akademik ve idari boyutu, Osmanlı'da büyük ölçüde kanunnamelerle belirlenen resmî çerçevede ele alınmıştır. Çünkü devlet, ilmiye kanunnameleri, ferman, talimatname, nizamname ve vakfiyeleri ihtiva eden eğitim mevzuatı geliştirmiştir. (Akgündüz, 1992: 39)

Belirtmiş olduğumuz kurumsal yapılardan birisi de, İstanbul'un fethinden tam bir asır (957-964/1550-1557) sonra yapılmış ve içindeki çeşitli birimleri ile bir binalar yığını olmayıp, kurumsallaşmış, sosyal düşünce sahip, İslam'ın temel ilkelerini esas alan ve geniş yelpazeli tarihi özümseyen ve sosyal müessese olan Süleymaniye Külliyesi'dir. San Pietro'nun Roma, Notre Dame'nin Paris ve Saint Paul'un Londra ile birleşmesi gibi yedi tepesinden birisi üzerine kurulan Süleymaniye'de İstanbul'da şehrin genel yapısı ile bütünleşmiştir (Kuban, 1994: 96). Eğilimli bir yüzeyin büyük bir ustalıklarla kullanıldığı üç boyutlu bir planlama sistemi ile (Kuran, 1988: 168) yapılan Süleymaniye Külliyesi 63.500 m²'lik bir arsa üzerine inşa edilmiş, Osmanlı mimarî stiline, büyüklüğü, ayrıntılarının zenginliği ve devlet kültürü ile gelişmiş karakterinin şaheserini ortaya koymuştur (Akozan, 1988: 17).

Süleymaniye, sanatın dâhisi Mimar Sinan ile dönemin en büyük politik gücü Kanunî Sultan Süleyman'ın, yani erdemli iki kişinin sanat ve dünya görüşlerini birleştirmiştir. Osmanlı

⁶⁰Bkz. Fatih Mehmed II Vakfiyesi (861,867,875/1456), Ankara 1938; Kanunî Vakfiyesi, VGMA, nr. 52.

⁶¹ Bkz. Fatih Mehmed II Vakfiyesi (861.867,875/1456), 1938; Kanunî Vakfiyesi, VGMA, nr. 52.

döneminin bu büyük külliyesi, eğitim merkezi olması, imareti, dâru'ş-şifâsı, çevresindeki güzel ve havadar mahallede oturan büyükleri, Ağa kapısı ve Eski Saray gibi yapıları, çarşıya yakınlığı ve Haliç'e bakan dış avlusunun, Evliya Çelebi'nin ifadesiyle dünyayı seyreden (Evliya Çelebi, 1314: 101-102) fevkalade konumuyla İstanbul hayatının odak noktalarından birisi olmuştur. Külliye gibi eğitim, öğretim, sağlık ve sosyal hizmetlerin bir arada yapıldığı ve birçok birimleri içine alan büyük çaplı imar ve inşaa faaliyetinin yapılması, Kanuni Sultan Süleyman'ın ne kadar büyük bir vizyona sahip olduğunu göstermektedir. (Cezar, 1988: 60)

Süleymaniye Külliyesi bünyesinde kurulan medreseler, Kanuni döneminin ilmî ve zihinsel dönüşümünü sağlayan en önemli kurumlar olmuştur. Osmanlı medrese sisteminin en yüksek seviyesini temsil eden bu medreseler, devletin eğitim ve yargı hizmetlerini yürütecek elemanlar yetiştirmiştir. Külliye bünyesinde bulunan sıbyan mektebi, evvel, sâni, sâlis, râbi, dâru'l-hadis ve tıp medreselerinde eğitim hizmetlerinin sürdürülebilmesi için de Kanuni Vakıfları tarafından külliyetli kaynak ayrılmıştır. Çünkü Kanuni Sultan Süleyman, Süleymaniye Külliyesi ve bağlı birimlerinin ihtiyaçlarını sağlamak için büyük kısmı Rumeli'de olmak üzere 217 köy, 30 mezraa vakfetmiştir (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 60-71)

Külliyenin tüzüğü niteliğinde olan Kanunî Vakfiyesi, tarihî, sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan böyle bir yapının ortaya çıkmasını ve toplumun buna yüklediği görevleri mükemmel bir şekilde anlatmıştır. Dönemin eğitim, kültür ve sosyal düşüncesini mücessem hale getiren bu külliye'nin kurulmasının birçok etkenleri vardır. Bunlar arasında en önemlisi de en yüksek seviyede eğitim hizmetinin verilmesidir. Ayrıca söz konusu eğitim kurumlarında, dönemin din eğitimi ve yargı mensuplarını (tedris-iftâ-kazâ) yetiştirilmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılan bu binaların işletmesi, yaşatılması ve devamlılığının sağlanması işi de yine onun kurduğu vakıflar tarafından sağlanmıştır. Çünkü kurumsallaşan bir birimin yaşatılması, işletilmesi ve devamlılığı için de elbette sağlam malî kaynaklara ihtiyaç vardı. Bu nedenle, böyle bir düşüncede olanlar vakıf kurarak bu problemi çözüyorlardı. Hatta Batıya açılış döneminde sistem değişikliğine gidinceye kadar, birkaç yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nde imar ve inşaa faaliyetleri ferdî şekilde yürütülmüş, bunca mimarî eserin inşası gibi yaşatılması ve devamlılığı da kişilerin sağladığı kaynaklarla sürdürülmüştür (Cezar, 1988: 60; Kudat 2015: 58). Kanunî Sultan Süleyman, külliye'yi yapmayı tasarladığında çok geniş alanlara yayılmış köy, mezraa ve mukataaları ile kira getiren birçok yerleri vakfetmiştir (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 59-72). Biz de bu çalışmamızda sağlık, sosyal ve eğitim hizmetlerinin yapıldığı Süleymaniye Külliyesi'nde eğitimin malî desteğini sağlayan vakıf-eğitim ilişkisi üzerinde durmaya çalışacağız.

A. Süleymaniye Külliyesi Eğitim Kurumları

Külliyeye içerisinde en önemli hizmet camiden sonra eğitim alanında verilmiştir. Kurulduğu günden itibaren Osmanlı medrese sisteminin en yüksek seviyesini temsil eden medreseler 19. yüzyıla kadar aktif olarak fonksiyonunu devam ettirmiştir. Külliye içerisinde eğitim hizmetleri sıbyan mektebi, dâruhâdis, tıp medresesi ve evvel, sâni, sâlis ile râbi' medreselerinde verilmiştir.

Külliyeye bünyesinde hizmet veren bir ilköğretim, dört (lisans), bir tıp ve bir de dâru'l-hadis (yüksek lisans) eğitimi yapan medrese mevcuttur. Bu medreselerde eğitim-öğretim işini yürüten ve yapılan eğitimin her yönünden sorumlu olan bir sıbyan mektebi muallimi ile medreselerde altı adet müderris görevlendirilmiştir. (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 81, 83-84, 115)

Müdrerrisler, dâru'l-hadis, Evvel, Sâni, Sâlis, Râbi' ve tıp medreselerinde istihdam edilmişlerdir. Muallim ise sıbyan mektebinde sürdürülen eğitimden sorumlu idi.

1. Sıbyan Mektebi

Osmanlı'larda medreselere talebe yetiştiren en alt eğitim-öğretim birimi idi. Birçok adlarla anılan bu eğitim kurumlarını en meşhur ismi sıbyan mektebi olmuştur. Diğerlerine nazaran daha az kadro tahsis edilen bu kurumun personeli şunlardır:

a. Muallim: Çocuklara okuma-yazma ve Kur'ân öğretmek için bu kadro tahsis edilmiştir. Muallim görevi karşılığında günlük olarak 8 akçe alırdı. (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 115)

b. Halife: Sıbyan mektebinde muallimin yardımcısı olarak görev yapmakta ve günlük olarak 3 akçe almakta idi. (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 116)

c. Ferrâş: Sıbyan mektebinin temizlik, tefriş ve kapıcılık görevlerini yerine getirirdi ve günlük olarak 2 akçe verilirdi. (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 116) Kanunî dönemi başta olmak üzere Osmanlılarda temel eğitime büyük önem verilmiştir. Bu okullara *mahalle mektebi* denmesi de verilen önemden kaynaklanmıştır. Çünkü yörenin zengin kişileri veya devlet yetkilisi tarafından her mahallede bu mektepler açılmış ve çocuklara okuma-yazma eğitimi verilmiştir.

Tablo 1:

Sıbyan Mektebi Görevlileri

Görev Unvanı	Sayısı	Yevmiyesi (Akçe)	Toplam
Muallim	1	8	8
Halife	1	3	3
Ferrâş	1	2	2
Toplam	3		12

2. Dâru'l-Hadis

Külliyeye içerisinde caminin kiblesinde inşa edilen dâru'l-hadis, paye bakımından, tevcihlere göre Kanunî döneminin en yüksek seviyedeki medresesi olmasına rağmen, müdrerrisi için vakfiyede günlük 50 akçe takdir edilmiştir (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 81). Fakat dâru'l-hadis ilk müdrerrisinin günde 100 akçe ile tayin edildiği bilinmektedir (Mecdî, 1989: 1, 9). Kanunî Vakfiyesinin, külliye'nin inşasından önce düzenlemesinden dolayı müdrerrisinin yevmiyesi düşük tutulmuş ve medrese tamamlanınca 50 akçe daha zam yapılmış olabilir. İlk müdrerrisin 100 akçe ile atamasına dayanarak, şart-ı vâkıfta günde 100 akçe şart kılınmış olduğunu yazmakta fakat elimizdeki vakfiyede böyle bir şart yoktur. (Âli, ?,vr: 355b)

Daru'l-hadis avludan yükseltilmiş bir dersane ve hücrelerden oluşmuştur. Bina 22 hücreden oluşarak revaksız inşa edilmiştir. (Eyice, "İstanbul", V-2, 1214/105) Diğer medreselerde olduğu gibi burada avlu yoktur. İki öğretim, 15 öğrenim ve 4 de yardımcı hizmetli olmak üzere 21 kişilik kadrosu olan dâru'l-hadis için ayrılan ödenek, muîd, öğrenci ve yardımcı hizmet personeli ile müdrerrisin ilmî kişiliğine göre değişmiştir. (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 80-83) Fakat bunlar arasında müdrerrislerin her zaman en yüksek ücreti aldığı da bir gerçektir. Dâru'l-hadis, külliye içerisinde araştırma yapılan en yüksek eğitim kurumudur. Hz. Peygamber'in hadisleri üzerinde eğitim-öğretim yapan bu kurumun personel kadrosu şunlardan oluşmaktadır;

a. Müderris: Eğitim ve öğretimden sorumlu olan bu kişi için vakfiyede günlük 50 akçe tahsis edilmiş olmasına rağmen, (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 81) medreseye ilk atanan kişiye 100 akçe verildiğini görüyoruz. (Mecdî, 1989: 516)

b. Muîd: Eğitim ve öğretimde müderrise yardımcı olan kişidir. Müderris yardımcısı olarak da tanımlanan muîd, aynı zamanda medresede talebenin derslerini müzakere de ederdi (Pakalın, 1993: II/573). Muîd için vakfiyede günlük 5 akçe takdir edilmiştir. (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 81)

c. Talebeler: Dâru'l-hadiste 15 öğrenci eğitim-öğretim görmekteydi. Bunlar vakıftan, birçok yönden yararlanan kişiler olduklarından külliye personeli içinde değerlendirmeye alıyoruz. Çünkü dâru'l-hadis talebesi hem külliye medreselerinde ücretsiz eğitim görüyor, hem külliye içerisinde bulunan sosyal kurumlardan istifade ediyor, yani imarettten günde iki öğün yemek yiyor hem de kendisine günlük 2 akçe burs veriliyordu. (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 82)

d. Bevvâb: Arapçada “*kapıcı, kapı bekçisi*” anlamına gelen bevvâb Osmanlılarda da kapıcı olarak fonksiyonunu devam ettirmiştir. (Pakalın, 1993, I/212) Vakfiyeye göre fecir vaktinden önce medrese kapısını açıp geceleyin de kapatan kişidir ve kendisine 2 akçe günlük tahsis edilmiştir. (Kanuni Vakfiyesi, 1603, 82)

e. Ferrâş: Arapçada *yayıcı, döşeyici hizmetçi* anlamında kullanılan ferrâş, *câmi, mescit, medrese ve imaret gibi müesseselerin temizliğini yapan, halı, kilim ve hasır gibi mefruşâtını yayma hizmetiyle görevli olan kişidir* (Pakalın, 1993: I/608; İpşirli-Yazıcı, 1995: 12/408). XV. yüzyıldan itibaren bu görevi yerine getirmek üzere, büyük vakıfların vakfiyelerinde *ferâşet ciheti* denilen bir hizmetli kadrosu ihdas edilerek ayrı bir tahsisat ayrılmıştır. (İpşirli-Yazıcı, 1995: 12/409) Kanunî Vakfiyesi'nde de tarifini yaptığımız cihet, külliye içindeki birimlerin çoğunda olduğu gibi dâru'l-hadise de tahsis edilmiştir. Vakfiyeye göre ferrâş olmak için, temiz, gayretli ve ferâşet gereklerini iyi bilen ve yerine getiren birisi olma şartı konularak günlük 2 akçelik ücret tahsisi yapılmıştır. (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 82)

f. Kennâs: Sözlükte *çöpçü, süpürücü, kilise hâdimi* (Devellioğlu, 1970: 609) ve Kâmus-i Türkî'de *Kens'ten süpürücü, süprüntücü, çöpçü* (Pakalın, 1993: II/242) anlamlarına gelmektedir. Bunun yerine âbrizci de kullanılırdı (Pakalın, 1993: II/242). Vakfiyede ise kennâs için şöyle denilmektedir; *Ve çok sabırlı ve temizlik işine büyük önem veren bir kimse helâyı temizleyecek ve hizmeti karşılığında günlük 2 akçe verilecektir* (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 82-83). Bu durumda kennâsın görevi gereği hem temiz, hem de sabırlı olması gerektiği şarta bağlanmıştır. Vakfiyede özelliği ve çalışma şartı belirlenen bu kişi dâru'l-hadisin tuvaletlerini temizliyordu.

g. Siracî: Arapça *kandil, mum, yanan fitil* anlamına gelen sirac kelimesinden alınan siracî, elektriğin keşfinden evvel aydınlık vasıtası olarak kandil ve mum kullanıldığı için o hizmeti görenlere denmiştir (Pakalın, 1993: III/236). Vakfiyede siracînin için şu öngörülmüştür; *yakma ve söndürme işine vâkıf, bilgili bir kişi siracî olacak ve kendisine günlük 2 akçe ödenecektir* (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 83).

Tablo 2:

Dâru'l-Hadis Görevlileri ve Ücretleri

Görev	Sayısı	Yevmiye (Akçe)	Toplam
-------	--------	----------------	--------

Müderriis	1	50	50
Muîd	1	5	5
Bevvâb	1	2	2
Ferrâş	1	2	2
Kennâs	1	2	2
Siracî	1	2	2
Talebeler	15	2	30
TOPLAM	21		93

Böylece dâru'l-hadis personelinin, 1 müderriis, 1 muîd, 15 öğrenci ve 4 tane de yardımcı hizmetlerde çalışan olmak üzere 21 kişiden oluştuğunu görüyoruz. Bu personel için, vakfiyeye göre 93 akçelik yevmiye tahsisi yapılmış, ancak medreseye atanan ilk müderriisin günlüğü 100 akçe olunca, bu miktar 143 akçeye çıkmış ve günlük ödeme miktarı bu meblağ üzerinden yapılmaya başlamıştır. Bu miktarın zaman içerisinde arttığı görülmektedir. Nitekim 994/1585 tarihli bir muhasebe defterinde Dâru'l-Hadis'in, personeline ödenen günlük tahsisât 253 akçe olarak gösterilmektedir. (BOA, MAD, 1954: 9)

3. Süleymaniye Evvel, Sâni, Sâlis ve Rabi' Medreseleri

Süleymaniye Külliyesini inşâ ettiren Kanunî, eğitim için ne gerekiyorsa yapılmasını istemiştir. Vakfiyede Dâru'l-hadis'te olduğu gibi 2 öğretim görevlisi, 15 öğrenci ve 4 tane de yardımcı hizmetli kadrosu (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 83-84) tahsis edilen Evvel Medresesi'nin, inşâ tarihini kesin olarak bilemiyoruz. Ancak ilk müderriisin atanma tarihi bizi medresenin açılış tarihine götürmektedir. Kaynaklarımızda medresenin ilk müderriisinin Mimar-zâde Mustafa Efendi olduğu ve 960/1552-53 tarihinde atandığı belirtilmektedir. (Âtaî, 1989: 40, 165, 260) Medresenin girişleri cami haremının girişi ile aynı aks üzerinde olan medresenin 21 kişilik kadrosu için 23 oda, 1 dersane, tuvalet ve müderriis için bir lojman vardır. (Kuban, 1994: VII/101)

Süleymaniye Külliyesi içerisinde bulunan medreseler topluluğundan diğer birisi de Evvel Medresesi ile beraber inşâ edilen Sâni Medresesi'dir. Bunun da diğer medreseler gibi iki öğretim üyesi, 15 dânişmendî ve 4 tane de yardımcı hizmetlerde çalışan personeli vardır. Medrese mimarî olarak, 21 kişilik kadro için, 23 oda, 1 dersâne, tuvalet ve müderriise ait bir lojmandan ibarettir. (Kuban, 1994: VII/101) Medrese mimarisinde müderriisler için lojman inşâ edilmesinin ilk olarak Süleymaniye'nin Evvel ve Sâni Medreseleri'nde görüldüğünü daha önce belirtmiştik. Mimarî dokusu aynen Evvel Medresesi gibi olduğundan öğretim ve öğrenim kadrosu için huzur dolu bir ortam meydana getirilmiştir. (Ahunbay, 1988: 249)

Süleymaniye Külliyesi'nde bünyesinde bulunan dört medreseden, caminin kuzey-doğu yönündeki dış avlu seti altında uzanan caddeye bitişik olarak, yamaca yerleşen iki medrese vardır. Bunlar Sâlis ve Rabi' Medreseleri'dir. Bu medreselerin, vakfiye ve inşâat defterlerinde ayrı ayrı isimler verilmemiş, sadece camiye göre konumu belirlenmiştir. (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 44) Her iki medresede de tarih kaydına rastlamıyoruz. Ancak medreselere atanan ilk müderriislerin göreve başlamalarına göre 966/1558-59 tarihi olduğunu anlıyoruz. (Âtaî, 1989: 165) Süleymaniye Külliyesi'nde bulunan diğer medreseler gibi 23 oda, 1 dersane, tuvalet ve müderriis için 1 lojmandan ibaret olan Sâlis ve Rabi' Medreseleri, simetrik olarak Osmanlı medrese mimarisi içinde mekân zenginliği açısından başta gelen örneklerdendir. Lojmanı olmayan (Kuban, 1994: 102) bu medreseler, Osmanlı klasik mimarisinin son derece ilginç ve

bir benzeri daha bulunmayan özgün örnekleridir (Kuran, 1988: 75-76). Râbi‘ Medresesi’nin mimari yapısı, bina ve personel sayısı ile inşa tarihi Sâlis Medresesi ile aynı durumdadır. 21 kişilik eğitim, öğrenim ve yardımcı hizmet personeli olan bu medrese 23 oda, 1 dersane ve tuvaletten meydana gelmiştir.

Bu medreselere tahsis edilen kadro ve personel sayısı aynı olduğu için ayrı ayrı incelemeye gerek olmadığı kanaatinde olduğumuzdan dolayı toplu olarak vermeye çalışacağız;

a. Müderris: Evvel, Sâni, Sâlis ve Râbi’ olmak üzere her medresede birer müderris bulunmaktadır. Görev, yetki ve sorumluluğu Dâru’l-hadiste olduğu gibi, eğitim-öğretim işlerini yürüten bu kişilere, vakfiyeye göre 60’ar akçe günlük tahsis edilmiştir. (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 84) Ancak Dâru’l-Hadis müderrisinin yevmiyesi kişilere göre değişerek, artmasına rağmen Evvel, Sâni, Sâlis ve Râbi’ medreselerinin müderrislerinin ücretleri artmamıştır⁶².

b. Muîd: Yine talebeler arasından müderrise yardımcı olacak ve müzakere işini yapabilecek birer kişi medreselerde muîd olacağı vakfiyede şart koşulmuştur. Yaptıkları iş karşılığında dört kişi olan muîdlere beşer akçe günlük belirlenmiştir. (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 84)

c. Talebeler: Bu medreselerde 15’er kişi, kendilerine ayrılan odalarda kalıp, medreselere devam ederek eğitim-öğretim görmüşlerdir. Süleymaniye medreseleri dönemin en yüksek eğitim kurumları olduğu için (Ahmed Cevdet Paşa, 1993: I/103) burada öğrenim gören talebelere danışman denmiştir (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 84). Danışman ise icâzet alma seviyesine gelmiş, medresede oda sahibi olan talebeler için kullanılan bir terimdir ki, *bilgili, ilim sahibi* anlamına gelen Farsça bir kelimedir. (İpşirli, 1993: 8/464) Medreseler silsilesinde Süleymaniye medreselerine ulaşan bir talebe icâzet alacak seviyeye geldiği için danışman denmiştir ve kendilerine medreseden birer oda tahsis edilmiştir. (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 84) Bunlardan imtihan verip muvaffak olanlar mülâzım adını alıyorlardı. (Pakalın, 1993: I/393)

d. Bevvâb: Dâru’l-hadiste olduğu gibi aynı görev ve sorumlulukları vardı. Her medresede birer tane bulunan bevvâblara, çalışmaları karşılığında da yine günlük ikişer akçe verilmiştir. (Kanuni Vakfiyesi, 1603, 85)

e. Ferrâş: Diğer kurumlarda aynı görevi yapan kişilerdi ve her medresede bir tane (toplam dört adet) bulunmaktaydı. Yaptıkları iş karşılığında günlük ikişer akçe tahsis edilmişti. (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 85)

f. Kennâs: Her medresenin ayrı bir helâsı olduğu için, her birine ayrı kadro tahsisi yapılmış (toplam dört adet) ve bunlara da günlük ikişer akçe verilmesi vakfiyede öngörülmüştür. (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 85)

g. Siracı: Dâru’l-hadiste olduğu gibi aynı vasıflara haiz kimseler, her medresede ayrı ayrı olarak toplam dört kişi) muamları yakma ve söndürme görevini ifa edecekler ve günlük olarak ikişer akçe alacaklar. (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 86)

Buna göre medreselerin eğitim görevinde bulunan 4 müderris, 4 muîd, eğitim alan 60 talebe ile yardımcı hizmetlerde çalışan 16 kişi olmak üzere toplam 84 kişilik personel kadrosu vardı ve bunlara, günlük 412 akçe ödenmiştir.

Tablo 3:

Süleymaniye Evvel, Sâni, Sâlis ve Râbi‘ Medreseleri Görevlileri ve Ücretleri

Görev	Adedi	Yevmiyesi (Akçe)	Toplam
-------	-------	------------------	--------

⁶² Vakfiyede bu medreselerin müderrisleri için 60 akçe takdir edilmiş, incelediğimiz 994/1585 tarihli muhasebe defterinde de yine 60 akçedir. (Bkz, BOA, MAD, 1954, s. 9).

Müderriş	4	60	240
Muîd	4	5	20
Bevvâb	4	2	8
Ferrâş	4	2	8
Kennâs	4	2	8
Siracî	4	2	8
Talebeler	60	2	120
TOPLAM	84		412

Dört adet İhtisas medresesinde, çalışan ve öğrenci sayısı 4 müderriş, 4muîd, 16 tane de yardımcı hizmet elemanı ve 60 öğrenci olmak üzere 84 kişiden oluştuğu görülmektedir. Bu personel için, vakfiyeye göre 412akçelik yevmiye tahsisi yapılmıştır.

4. Tıp Medresesi

Süleymaniye Külliyesi içerisinde diğer külliyelerden farklı olarak ilk olarak bir tıp medresesi inşa edilmiş ve bunun için de ayrı kadro tahsisi yapılmıştır. Tıp Medresesi külliyenin güney-batısında, dâru'ş-şifânın karşısında, Evvel ve Sâni medreselerinin bitişiğinde inşa edilmiştir. Bu medresede görevlendirilen personel ise şunlardır:

a. Müderriş: Diğer medreselerde olduğu gibi bu medresenin de başında müderriş bulunmaktadır. Ancak tıp medresesinin müderrişinin diğerlerinden farkı, tıp ilmini bilen ve talebeyi bu ilme yönlendirebilen bir kişi olmasıdır (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 86). Fakat burada çalışan müderrişin yevmiyesi dâruhadis ve ihtisas medreseleri müderrişlerinden düşük tutulmuş ve 20 akçe olarak belirlenmiştir (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 87). Yani Dâru'l-hadis müderrişinin 1/5 ve diğer ihtisas medreseleri müderrişlerinin 1/3'ü kadar ücret almıştır. Hâlbuki tıp müderrişi, kendi uzmanlık alanı dışında, diğer müderrişler kadar dinî ilimlere vâkıf olduğunu elimizde mevcut olan bir belgeden öğreniyoruz⁶³.

b. Dânişmend: Bu medresenin talebelerine vakfiyede doğrudan doğruya dânişmend denmiştir. Sayıları 8 olan ve tıp ilmi ile uğraşan bu talebelere de günlük ikişer akçe burs ödenmiştir. (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 87)

c. Bevvâb ve Ferrâş: Diğer medreselerde olduğu gibi aynı işi yapan bu iki kişi için de vakfiyede ikişer akçe günlük tahsis edilmiştir. (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 88)

d. Noktacı: Noktacı için bazı kaynaklarda *mubassır* tabiri de kullanılmıştır. Mubassır kelimesi *mektep ve medreselerde öğrencilerin disiplin işleriyle uğraşan kişi* demektir. (Pakalın, 1993: II/560) Vakfiyede bunun görevi medreselerde görev yapan bütün müderrişlerin, muîdlerin ve talebelerin derslere devamını kontrol eden kişi olarak belirlenmiştir. (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 88) Yardımcı hizmetlerde çalışan personelden de daha fazla günlük almış ve bunun için 3 akçe tahsis edilmiştir.

Tablo 4:

Süleymaniye Tıp Medresesi Görevlileri ve Ücretleri

Görev	Adedi	Yevmiyesi (Akçe)	Toplam
Müderriş	1	20	20
Dânişmend	8	2	16

⁶³ Başta hekimbaşılar olmak üzere çok sayıda sağlık personeli adli alanda görev yapmış, hatta kazasker ve şeyhülislâm dahi olmuştur. (Bkz, BOA, Cevdet-Sıhhiye, nr. 66; A. Altınsu, *age*, s. 130;).

Bevvâb ve Ferrâş	2	2	4
Noktacı	1	3	3
TOPLAM	12		43

Bu bilgiler ışığında tıp medresesi için 1 müderris, 8 danışment ve 2 de genel hizmetlerde çalışan personel tahsisi yapıldığını anlıyoruz. Noktacıyı da ilave edersek toplam 12 kişilik kadrosu vardır ve bunlar için günlük 43 akçe ödenmiştir. Bu medresede dikkat çeken bir husus da vakfiyeye göre muîd kadrosunun olmamasıdır. Ancak daha sonraki dönemlere ait belgelerde tıp medresesine muîd atandığına rastlamaktayız⁶⁴.

Süleymaniye Külliyesi'nde eğitim veren medreselerde eğitim hizmetinde müderrislere yardımcı olan 5 adet muîd ile sıbyan mektebinde bir adet *halife* hizmette bulunmuştur. (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 81, 84, 116) Müderris ile muîdler medreselerde eğitim gören talebe ve danışmentlerin yetişmesi için çaba göstermişlerdir. Böylece külliye medreselerinde (yüksek öğrenim kısmında) 6 müderris ve 5 de muîd olmak üzere toplam 11 eğitim elemanı görev yapmıştır. Sıbyan mektebinde ise 1 muallim ile ona yardımcı olan 1 halife görevlendirilmiştir. Ayrıca külliye medreselerinde eğitim-öğretim gören ve hizmet etmeksizin vakıftan istifade eden 83 adet öğrenci vardır. Eğitim hizmetlerinde çalışan personele günlük 720, yıllık ise 259 299 akçe ödendiği daha sonraki yıllara ait muhasebe defterinde geçmektedir. (BOA, MAD: 9; Yılmaz: 2008, 83) Aşağıdaki tablolarda Süleymaniye Külliyesinin eğitim kurumlarında çalışanların görev unvanı, sayısı ve yevmiyeleri belirtilmiştir.

Tablolarda verilen bilgilere bakıldığında külliye içerisinde dönemi itibariyle ilköğretimden yüksek lisansa kadar sistemli, planlı ve programlı bir eğitim verildiği ortaya çıkmaktadır. Bu eğitimin en dikkat çekici yönü de tamamen ücretsiz yapılması ve hatta öğrencilere günlük burs verilmesidir.

Süleymaniye medreselerinin idari yönetimi, vâkıfın vakfiyede belirlediği şartlar ve akademik yönetimi de günün şartlarına göre çıkarılan ilmiye kanunnameleri ile sağlanmıştır. İdari yönetimi vakfın genel müdürü mesabesinde olan müteveli, akademik yönetimi ise müderris tarafından yapılmıştır. Müteveli, yönetimle ilgili yaptığı icraatlarında sadrazama, müderris ise şeyhülislama karşı sorumlu tutulmuştur ((Kanuni Vakfiyesi, 1603: 116-117, 200-201; Yılmaz, 2008: 291-292).

Süleymaniye eğitimin devam etmesi için görev, yetki ve sorumlulukları, vakfiye ve kanunnamelerde belirlenen müderrisler ile muîdler görevlendirilmiştir. Özellikle alanında temayüz etmiş verimli ve liyakatli öğretim elemanlarının medreseye kazandırılması için hiçbir fedakârlıktan kaçınılmamıştır. Bundan dolayı Süleymaniye Medreseleri'nde görev alan müderrisler dönemin en seçkin eğitim ve bilim adamlarıydı. Öğretim görevlileri, danışment denilen tedaris, iftâ ve kazâ görevlendirilecek elemanlar yetiştirmişlerdir. Vakfiyede öğrencilerin sayıları sınırlı tutulmuş⁶⁵ve medresenin hukukî düzenlemelere göre idare edildiği dönemlerde, bu kurala uyulmuştur. Medreseler alınacak öğrencilerin genellikle 14 yaşında küçük ve 30 yaşından büyük olmamasına dikkat edilmiştir⁶⁶. Öğrencilerin derslerine devam etmelerine çok dikkat edilmiş, devam etmeyen öğrencilere maddi ve psikolojik yaptırımlar uygulanmıştır⁶⁷.

⁶⁴Bkz. BOA, Cevdet-Sıhhiye, nr. 66, 124, 204, 337, 798.

⁶⁵Bkz. Kavanin-i Örfiye-i Osmanî, 48b; Kanunname-i Sultan Süleyman Han, 123a; Kanuni Vakfiyesi, s. 84.

⁶⁶Bkz. Kanunname-i Sultan Süleyman Han, vrk. 122b-123b; Kanunname, vrk. 69b-71a.

⁶⁷Bkz. Kanuni Vakfiyesi, 88; Kanunname-i Sultan Süleyman Han, 122b-123b.

Süleymaniye Medreseleri'nde eğitim haftanın dört günü verilmiş, Salı istinsah, Perşembe ve Cuma günleri de tatil olmuştur⁶⁸. Eğitim kitap geçme sistemine göre yapılmaktaydı. Süleymaniye Medreselerinde tefsir, hadis, kelam ve fıkıh merkezli eğitim verilmiştir. (Yılmaz, 2008: 276-288; Kudat, 2017: 257) Bunların dışında, mevcut temel İslam bilimlerini daha iyi anlamak için yardımcı ilimler de okutulmuştur.

Eğitim hizmetlerine yapılan vakıfların katkısı personel ücretleriyle sınırlı olmadığını da unutmamalıyız. Bunun dışında eğitim hizmeti veren yapıların inşası, bakım/onarımı, temizliği, aydınlatılması gibi destek hizmetlerinin masrafları vakıflardan karşılanmıştır. Ayrıca eğitim kurumlarında çalışan personelin ve talebelerin öğle yemeği vakfın imaretinde verilmiş, müderrisler için yapılan lojmanlar yine vakıf gelirleriyle inşa edilerek devamlılığı sağlanmıştır.

B. 1584-1585 Tarihli Muhasebe Defterine Göre Eğitimin Sürdürülebilmesi İçin Yapılan Harcamalar⁶⁹

El-Vezâif başlığı altında ele alınan personel giderleri diyebileceğimiz ve hizmet karşılığında veya hizmet karşılığı olmayarak vakfın gelirinden maaş/burs alan kişilerdir. (Berkî, 1966: 58) Burada kastedilen kişiler ise Kanunî vakıflarında bulunan tesislerde çalışan ve kendisine hizmet karşılığı maaş bağlanan cihet sahipleridir. Kanunî vakıflarının incelediğimiz yıla ait defterde, 2.724.536 akçe olan yıllık giderlerinin 1.237.546 akçesinin maaşlara gittiğini görüyoruz. (BOA, MAD, nr. 1954: 8) Bunun genel giderlere oranı ise 45.4'tür.

Maaşlılara ait giderler bölümünde 936 kişilik bir personel kadrosunun varlığını anlıyoruz⁷⁰. Bu personele zikredilen yıl içerisinde 1.237.546 akçe ödenmiş ve bunlar guruplar halinde defterde gösterilmiştir. Ayrıca bu arada bir yılı doldurmadan görevden ayrılmış olanların ay ve gün hesabına göre ödenmiş olan kazanımlar da bu toplamın içinde *el-müşahere* adıyla belirtilmiştir. Vazifeliler bölümünde maaş alan gurupları şöyle sıralayabiliriz:

Medrese Müderrisleri ve Diğer Personel

Bu bölümde başta 5 medresenin personel sayısının 21'er kişilik olduğunu ve vakfiyede verilen bilgilere uygun olarak, birer müderris, birer muîd (asistan), hücrelerde kalan 15'er öğrenci, birer bevvâb (kapıcı), birer ferrâş (hademe), birer kennâs (tuvalet temizleyici) ve birer de siracî (kandilci)den ibaret olduğunu görüyoruz. (kanuni Vakfiyesi, 1603, 80-88) Bu kadrolarda, vakfiyeye göre, medreselerin dördünde müderrislerin günlük ücreti 60, muîdlerin 5, öğrenciler ile diğer hizmetlilerin 2'şer akçe olarak belirlemiştir. Böylece dört medresenin personeline günlük 103'er akçe ödenmiştir ve vakfiyede verilen bilgilerle incelediğimiz defterin kayıtları uyum içinde olduğunu görüyoruz.

Ancak defterde medrese-i evvel denilen dâru'l-hadis personeline 93 akçe değil de 253 akçe ödenmiştir (BOA, MAD, 1954: 9). Hâlbuki vakfiyede bu medresenin müderrisine 50 akçe

⁶⁸Bkz. Kavanin-i Örfiye-i Osmanî, "Kanun-ı Talebe-i Ulûm", vrk. 49b; Celal-zade Mustafa, *Tabakâtu'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, SK. Fatih, nr. 4422, vrk. 428b.

⁶⁹ Bu konuda Başbakanlık Osmanlı Arşivinde 1954 numaralı Maliyeden Müdevver ile Ömer Lütfi Barkan'ın Vakıflar Dergisi'nin dokuzuncu sayısında yayınlanan "Süleymaniye Camii ve İmareti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993-994/1585-1586", adlı makalesi esas alınmıştır. (Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defter, nr. 1954; Ömer Lütfi Barkan, "Süleymaniye Camii ve İmareti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993-994/1585-1586", *VD*, (Ankara, 1977) S. IX.)

⁷⁰ Hâlbuki Kanunî Vakfiyesi'nde görev, yetki ve sorumluluğu ile çalışma şartları belirlenen kadro sayısı 796'dır. Bu yıla ait personel sayısının 936 olması, zamanla vakfa ait yeni binaların yapılarak hayır kurumlarının ihtiyaçlarının artması ve bunlar için yeni personelin alındığını göstermektedir.

tain edilmiştir. (Kanuni Vakfiyesi, 1603: 80) Bu medresenin personel sayısında bir artış yapılmadığına göre, diğer medreselerin personelinden farklı olarak bu medrese personelinin günlüklerine zamanla bazı artışlar yapıldığı ortaya çıkıyor. Bu artışların şöhretli ilim adamlarını medreseye kazandırmak için yapıldığını düşünebiliriz. Çünkü birçok örnekte olduğu gibi yetişmiş eleman almada liyakate önem verildiğinden, değerli ilim adamlarını medreseye kazandırmak için ücretlerinin artırıldığı görülmektedir. Bundan dolayı da dâru'l-hadis müderrisinin yevmiyesinin, vakfiyede belirlenen 50 akçeye 160 akçe ilave yapılarak 210 akçeye kadar çıkarıldığını kabul etmemiz gerekir. Tıp medresesinin 11 personeline günlük 40 ve suhtegân medresesinin tek olan müderrisine 15 akçe ödenmiştir. (BOA, MAD, 1954: 9) Böylece medreselerin 117 kişilik personeline günlük 720 ve yıllık 259 200 akçe ödendiğini görüyoruz. Ücretlerle ilgili mukayese, kurumların açılışında tanzim edilen vakfiye ile bundan 28 yıl sonra tutulan bir muhasebe defterine göre yapılmıştır. Bu iki dönem arasında ücretler arasında birkaç tanesi müstesna pek farklılık olmamıştır. Ancak bazı hizmet alanlarına yeni elemanlar alındığından personel sayısı artmıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin uzun bir süre tarih sahnesinde kalmasını, ortaya koyduğu kurumlarında aramak gerekir. Başta vakıf müessesesi olmak üzere, oluşturulan birçok kurum devletin bekasına katkıda bulunmuştur. Özellikle vakıf kurumu, milletlerin sosyo-kültürel yapısı üzerinde çok olumlu etki yapmasından dolayı Osmanlılar sosyal barışı sağlamada bundan azamî ölçüde istifade etmişlerdir. Çünkü vakıf kurumu bu gün sosyal devletin yaptığı sağlık, sosyal ve eğitim hizmetlerini yerine getirerek, sosyal patlamaları önlediği gibi vatandaşın devlete karşı bağlılığını perçinlemiştir.

Kanuni vakıflarının mali destek sağladığı Külliye bu hizmetleri yerine getirmek için çok sayıda kişiye istihdam sahası olmuştur. Vasıflı ve vasıfsız yüzlerce insana iş imkânı doğmuş ve ayrıca yardıma muhtaç olanlara da aynî yardımda bulunulmasına vesile olmuştur. Külliye merkezinde bulunan camide yüzlerce insan görevlendirilmiş ve hem dinî hizmetlerin yerine getirilmesine katkıda bulunmuşlar hem de belli bir ücret alarak ailesinin geçimini sağlamışlardır. Külliye personeli, dinî, eğitim, sağlık ve sosyal alanlarda istihdam edilmiştir. Kanunî vakfiyesinde görev, yetki ve sorumlulukları belirlenen 781 kişi ayrı ayrı alanlarda iş imkânı bulmuştur. Külliye personeli, dinî hizmetler alanında 218 kişi cami ile 262 kişi türbelerde, eğitim alanında 3 kişi sıbyan mektebi ile 30 kişi medreselerde, sağlık alanında 30 kişi dâru's-şifâ ile 5 kişi tıp medresesinde ve sosyal alanda 51 kişi de imarette çalışmışlardır.

Külliye içerisinde en önemli hizmet ise eğitim alanında verilmiştir. Kurulduğu günden itibaren Osmanlı medrese sisteminin en yüksek seviyesini temsil eden medreseler XIX. asra kadar aktif olarak fonksiyonunu devam ettirmiştir. Osmanlı'da medreseler eğitim, yargı ve fetvâ hizmetlerini yerine getirecek elemanları yetiştirmek için inşa edildiğinden, Kanunî Sultan Süleyman döneminde artan ihtiyacı karşılamak amacıyla külliye içerisinde altı adet medrese yapılmıştır. Kanunî dönemi medreseleri klâsik olarak gelişen Osmanlı medreselerinden farklı değildi, ancak en mükemmel seviyesine ulaştığı kanaatindeyiz. Süleymaniye Medreseleri'nde ilköğretimden yüksek lisans seviyesine kadar eğitim verilmekteydi. Kimsesiz fakir çocuklara ilköğretim verilmesi için sıbyan mektebi inşâ edilmiş ve lisans eğitimi veren medreselerin yanında onlara öğrenci yetiştirmek için de meslek yüksek okulları mesabesinde medreseler de yapılmıştır. Ayrıca yüksek lisans eğitimi veren medrese dahi bulunmaktaydı.

Kaynakça

- Ahmed Cevdet Paşa. (1993). *Tarih-i Cevdet*, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- Ahunbay, Z. (1988). Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları. *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, 1, 239-309.
- Akdağ, M. (1971). *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, Tekin Yayınevi, Ankara.
- Akgündüz, H. (1992). Vakıf Geleneğimizde Eğitim Hizmetleri, *DÜ. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27-39.
- Akozan, F. (1988). Süleymaniye-Fatih Külliyesi, *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, (Haz. Zeki Sönmez), İstanbul.
- Altunsu, A. (1972). Osmanlı şeyhülislâmları. Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Ateş, İ. (1982). Vakıflarda Eğitim Hizmetleri ve Vakıf Öğrenci Yurtları, *Vakıflar Dergisi*.
- Barkan, Ö. L. (1977). Süleymaniye Camii ve İmareti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993-994/1585-1586, *Vakıflar Dergisi*, 9.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet-Sıhhiye, nr. 66.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maliyeden Müdevver Defter (MAD)*, nr. 1954.
- Berki, A. H. (1966), *Istılah ve Tabirler*, Ankara.
- Celal-zade Mustafa, *Tabakâtu'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, SK. Fatih, nr. 4422.
- Cezar, M. (1988). Mimar Sinan'ın Çalışmalarının Klâsik İmar Sistemi Açısından Analizi, *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, (Haz. Zeki Sönmez), İstanbul.
- Devellioğlu, F. (1970). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara.
- Evliya Çelebi, (1314). *Seyahat-nâme*, İstanbul.
- Eyice, S. İstanbul (Tarihî Eserler), *MEBİA*, V-2, 1214/105.
- Fatih Mehmed II Vakfiyesi (861. 867. 875. 1456).
- Gelibolulu Mustafa Âli. *Künhü'l- Ahbâr*, SK. Es'âd Efendi, nr. 2162
- İpşirli, M. Dânişmend, *DİA*, C. VIII.
- İpşirli, M & Yazıcı, T. Ferrâş, *DİA*, C. XII
- Kanunî Vakfiyesi, *VGMA*, D. 1390, (Kasa, 135, Yeni Tasnif nr. 52).
- Kanunnâme, SK. Aşir Efendi, nr. 1004.
- Kanunnâme-i Sultan Süleyman Han, Bayezid Ktp. Veliyyüddin Efendi, nr. 1970.
- Kavanîn-i Örfiye-i Osmanî, SK. Es'âd Efendi, nr. 2362.
- Köprülü, F. (1942). Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü, *Vakıflar Dergisi*, 2.
- Kuban, D. (1994). Süleymaniye Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7, 96-104.
- Kuran, A. (1988). Mimar Sinan Külliyesi, *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul.
- Kudat Aydın, "Para Vakıflarının Para İşletme Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme" Adam Akademi, ADAM AKADEMİ, 7/2 2017, s. 257-271
- K....., "İslam Hukukunda Temsil ve Amacı" ADAM AKADEMİ, Cilt 5/1 2015: 33-62
- Mecdî Efendi (1989). *Şakaiku'n-Nu'mâniyye Zeyilleri*, (Haz. A. Özcan). Çağrı Yay. İstanbul.
- Nev'î-zâde Atâî (1989). *Şakaiku'n-Nu'mâniyye Zeyilleri*, (Haz. A. Özcan), Çağrı Yay. İstanbul.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, Milli Eğitim Basımevi.
- Şemseddin Sâmî. (1317). *Kâmûs-u Türkî*, İkdâm Matbaası.

Yediyıldız, B. (1981). Sosyal Teşkilatlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi. *Türk Kültürü*, 219, 262-27.

Yediyıldız, B. (1975). Türk Kültürü ve Vakıf müessesesi, *ME Dergisi*.

Yılmaz, Y. (2008). *Kanuni Vakfiyesi ve Süleymaniye Külliyesi*, VGK Yayınları, Ankara.

VAKIFLARDA BİLGİ BÜTÜNLÜĞÜ: VGM ARŞİVİ VE VAKFİYELER

Yakup Özaraç
Doktor Adayı
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

ÖZET

Arşivler belgeleri muhafaza eden birimlerdir. Ayrıca milletin hafızası olan bu belgeleri kullanıma sunulacak hale getirirler. Ayrıca araştırmacılar ve arşiv materyalleri arasında köprü konumunda bulunurlar. Belge himaye etme görevi dışında arşivler, ait oldukları kurumların faaliyetleri esnasında üretilen dokümanları bir nizam, sistem dahilinde işler ve kurumları tarafından biçimlendirilirken, yine kurumlarının değişim ve gelişiminde rol oynar. Bu kurumlardan biride Vakıf kurumudur.

Vakıflar Genel Müdürlüğü himayesinde bulunan vakıf arşivi; VGM'nin logosunda yazdığı üzere, 1041 Türklerin Anadolu'ya ayak bastıkları günden bu yana tutulan ülkemizdeki belki de en eski sosyal bilim arşividir. Bu arşiv çok önemli bir veri hazinesidir. VGMA'da tasnif edilmiş değişik numara, tarih ve muhtevaya ait 2376 kütük defteri vardır. Bu defterlerden 197'si orijinal hat, tezhip ve cilt bakımından eşsiz kıymette olup, özel kasalarda muhafaza edilmektedir. Orijinal veya suret bu defterlerde yaklaşık 237.500 belgenin olduğu tahmin edilmektedir. Bu belgelerin 27.019'u vakıfların hukukî temeli olan vakfiye ve zeyl vakfiyelerdir. Diğerleri ise ilam, kayd-ı hakanî, ferman, berat, hüccet, tafsil, hulâsa, şart tebdili, tevzin cetveli, irade-i seniyye, Şûrâ-yı Evkaf ve Şûrâ-yı Devlet kararları, zabıt ve benzeri belgelerden oluşmaktadır.

Vakıflar konusunda arşivde olan belge ve bilgilerle hazırladığımız bu tebliğimizde; Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivindeki (VGMA) modülünden aldığımız vakfiyeleri kaynak olarak kullanarak, bu vakfiyeler hangi defterlere kaydedilmiş olduğunu ve defterlerin tasnifini açıklayacağız. Ayrıca coğrafi verileri yani nerelerde kurulduğu hususunda bilgileri bulacak şekilde bu geniş arşivi ve 27 bin civarındaki vakfiyeyi tasnif edilmiş halde bu tebliğimizde sunacağız.

Anahtar Kelimeler: Arşiv, Vakıflar, Vakfiye, Coğrafya, Vakfiye Defteri.

INDONESIAN WAQF BOARD (BWI) COMMUNICATION PATTERNS TOWARD MUSLIM INTEREST IN CASH WAQF: AN ANALYSIS

Anna Sardiana
Islamic Finance and Banking Dept.
Indonesia Banking School
anna.sardiana@ibs.ac.id

ABSTRACT

Cash Waqf is a voluntary act of charity that has broad economic implications. No doubt that philanthropy movement is able to solve the problem of poverty and expand social services in classical times and relevant until today. Therefore, waqf is considered as one of the instruments that can be seeded by Islam in improving the economic and social welfare of the people. It is believed that if the potential of waqf is empowered in many ways by productive methods, it will contribute to the wider community through the management of waqf in the form of assets

and cash. In this case, Indonesia has big potential in acceptance of cash waqf. Cash waqf will create opportunities, capacity building and wealth creation, and expand income support for the ummah. However, the potential of cash waqf has not been optimally optimized in Indonesia as it is potential. So this research would like to analyze the communication pattern used by Indonesian Waqf Board as an institution formed by the government to develop waqf in Indonesia.

Used Method in this research is analytical descriptive method with qualitative approach, by using primary data in the form of result of interview in the form of document, photo, and also notes as supporting of this research.

Keyword: Cash waqf, Indonesian Board Waqf, Communication pattern, Moslem waqf interest

THE INSTITUTION OF AWQAF AND ITS SOCIAL AND HUMANISTIC DIMENSION

Saad Msellek
Selçuk University
PhD Student
mselleksaad@gmail.com

ABSTRACT

Nowadays it is known that Waqf has played a positive role in social solidarity within Islamic societies through centuries. This role was not just about social work but had a humanistic dimension like preserving animals and taking care of them.

In my paper, I will analyze this social and humanist side of Waqf institution by giving examples from the Moroccan experience especially in the city of Fez which was the capital of the kingdom. In this context, it is very important to show that the Awqaf in Fez weren't only

for the Mosque/" University" Al-Karaouyine and its students and teachers, but there were other types of Awqaf such as Awqaf Al-Maristane, Awqaf Al-Makhtoubine (Fiancés), Awqaf for dishes, Awqaf for strangers (foreigners), Awqaf for city lighting..., and in addition there was Awqaf for animals such as Awqaf Belaraj (the stork), Awqaf Al-Baratil (birds).

Today we don't just need to save some of these types but we need also a new modern view of Awqaf which will contribute as an efficient instrument to reduce poverty and encourage social inclusion. I think that we can achieve these goals if we can invest Awqaf in projects of Micro-Finance, Micro-Takaful and small medium enterprises (SME).

WAQF DEVELOPMENT AND SUSTAINABILITY: IS THE INTERNATIONAL WAQF BANK AS AN EMERGENCY CASE?

Zul Ihsan Mu'arrif

Faculty of Islamic Economic and Business
State Islamic University of Sunan Kalijaga Yogyakarta
zihsan14@gmail.com

Irma Yuliani

Faculty of Islamic Economic and Business
State Islamic University of Sunan Kalijaga Yogyakarta
irmayuliani82@gmail.com

ABSTRACT

The modern alternative management of productive waqf funds has been developed in the most of countries. Among them is the emergence of microfinance institutions. In addition to

government policy support, a modern and effective system is the success of waqf fund management. On the one side, waqf institution between countries, the accumulation of waqf funds, capital turnover, productive or property waqf, and impact have not been fully integrated. It has been required a banking institution that specializes in managing waqf. Developing the international waqf bank is expected to integrate waqf management system in the most of countries. It can improve the management and distribute the waqf capital. Distributing income of managing waqf by international waqf bank can be a charity fund for another countries. The support of these funds can be used to develop the education, health, or economic empowerment. This paper explains the impact of sustainability created by the emergence of international waqf bank as a legal institution of unity of waqf funds in the world.

Keywords: International Waqf Bank, Sustainability, Economic Empowerment

Introduction

The idea of innovation and the development of waqf instruments in the Islamic world has been developing since 1983. Since then waqf is believed not only to be a religious ritual. Waqf itself has proven itself as a productive instrument that is able to contribute abundantly to economic development. Revitalizing the structure and role of waqf can be used as a counter balance between market economy and social welfare. This is evident from the results of the use of waqf carried out by several countries, including the management of waqf in Kuwait, Qatar, Emirate, Jordan, Saudi Arabia, Egypt, Turkey, Bangladesh, Malaysia, Singapore, even Europe and America.

Waqaf is identified as a contribution to an object that is eternal to take advantage of for the good and progress of Islam. Withholding an object that is eternal means that it is not sold and not given, nor is it inherited, but is only provided for benefit. On the other hand, waqf is sustainable, long-term oriented, its numbers are significant and relatively large. Therefore innovation and revitalization of waqf management must continue to be carried out so that waqf funds can be managed and developed optimally.

Differences in policies and strategies for developing waqf in each country also show different impacts. Managing waqf in Middle Eastern countries has shown a more significant impact than the management of waqf funds in other countries. Abundant state wealth accompanied by high commitment in management is a success factor of a country in developing its waqf funds. But even so, some countries with minority Muslim groups such as in America and Europe also do not rule out the potential of endowments.

The development of various waqf management models throughout the world cannot be separated from the progress of the waqf management institutions in each country. Some have stood for a long time so that they have given birth to embryos that are very much like those in Turkey, the Turkish awqaf bank. There are also those who have just stood up so that they still need high solidarity from countries that have succeeded in managing waqf funds. The following is the data on the distribution of institutions managing waqf funds around the world along with the resulting impacts:

Table 1:

	Negara	Institution
Timur Tengah	Arab Saudi	Ministry of Islamic Affairs, Awqaf and Da'wah

		Islamic Development Bank
	Kuwait	Kuwait Awqaf Public Foundation
	Egypt	
	Qatar	Ministry of Awqaf and Islamic Affairs
	Turkey	Turkey Awqaf Bank
	Emirate	General Authority of Islamic Affairs and endowment
	Jordanians	Ministry of Awqaf and Islamic Affairs
	Bahrain	
	Kota Dubai	Dubai Islamic Economy Development Center
Africa	Africa Selatan	Awqaf SA (<i>national awqaf foundation of south Africa</i>)
	Morocco	
	Algeria	
	Tunisia	
	Sudan	
Australia	Australia	Awqaf Australia
America	USA	
	Canada	
Europe	France	Alwakf France
		The Independent Committee of Islamic Finance in Europe
Asia Selatan	Bangladesh	SIBL (<i>Social Investment Bank Limited</i>)
	Pakistan	
ASEAN	Indonesia	Badan Wakaf Indonesia
	Malaysia	
	Singapura	
	Brunei Darussalam	
	Philippines	

The existing waqf management only provides benefits to each country and has not been able to touch other countries that require economic and social solidarity. These potentials require an institution that can integrate waqf institutions around the world into an integrated and modern system following the development of financial technology. Integrated management of waqf funds is a gateway to solidarity between countries to achieve sustainable development as a common goal in SDGs.

One of the institutions that can accommodate the management of waqf at the world level is the International Waqf Bank. This paper will explain a concept of International Waqf Bank idea. The concept of International Waqf Bank is built on the collaboration of the waqf between countries with an integrated management system to collect, manage and distribute waqf funds in order to increase economic and social solidarity. This management is expected to have a significant impact on the development of the country including low donation in order to develop education, health, improve quality of life and economic empowerment.

LITERATURE REVIEW

Productive Waqf

Productive endowments come from two words, namely waqf and productive. Endowments as defined by Ibn Qudamah are taabbish al-Ashl wa tasbil al-Tsamrah (holding the principal and distributing and exploiting is only the result of the principal of temporary waqf still intact. In this case a nadzir is required to empower waqf property to produce a product then the results are distributed to mauqaf 'alaih, on the other hand he is also required to preserve the principal

of the waqf property so as not to diminish, therefore, waqf according to Qahaf is an activity of saving and investing simultaneously (Qahaf, 2006: 66). While productive is an adjective from production which is defined as human activity to produce goods or services which are then used by consumers (P3EI, 2008: 230) Richard G. Lipsey as quoted by Rustam Effendi defines production as an action in making commodities, goods and services (Effendi, 2003: 11).

Jaih Mubarak (2008: 15) defines productive waqf with the transformation of natural waqf management into professional management of waqf to increase or increase the benefits of waqf. Munzir Qahaf defines productive waqf with endowments of assets used for production purposes, where waqf assets are managed to produce goods or services are then sold and the results are used in accordance with the purpose of the waqf. The management can be done through agriculture, industry, trade and other fields (Qahaf, 2006: 34). Qahaf defines productive waqf as the opposite of the definition of waqf al-mubasyir (consumptive), namely the waqf whose benefits are taken from the property of waqf directly. While the productive waqf benefits are taken from the results of the management of waqf assets.

Waqf Management and economic development

Waqf institutions have an important role in the socio-economic development of the ummah. Referring to the goal of Islamic economics is to realize prosperity and empower the economy of the poor. Waqf institutions can be a purse that can support the economy of the people through effective management and management. The presence of international waqf banks is not only a financial institution that provides funds for those in need in a region, but the International Waqf bank aspires to realize economic and social solidarity between countries.

Singapore as a country with a Muslim population of 14.3% began developing a waqf revitalization scheme for three years. The print was developed by a subsidiary of MUI Singapore, wares investment Pte Ltd, to identify potential assets through commercial, residential and institutional property, to be developed again to generate economic benefits. The 5 strategies developed by the Singapore MUI are in optimizing the management of waqf revitalization schemes namely, proactive portfolio management, innovative asset creation concepts, optimizing space productivity to increase revenue, creating a centralized and integrative community, good and sustainable investment management (MUI Singapore, 2018).

Waqf management in Sudan began in 1987. By establishing a waqf body in charge of regulating the administration of waqf, promoting the certification of waqf land and encouraging benefactors to represent. Some breakthroughs have been made in the field of education and health. In the field of education, the waqf agency is raising funds for student dormitories close to the campus. While in the health sector, hospitals were built in suburban areas (mundzir Qahaf, 2006: 295-8).

In Egypt, the waqf was pioneered by a judge in the era of Hisham bin Abdul Malik, named Taubah bin Namir al Hadrami in 115 H. In the era of the Mamluk triumph (1250-1517), a hospital was built by al-Mansur Qalawun which met the public health needs Egypt for several centuries (Akramah Sa'id Sabri, 2008: 69). Waqf developed when the Egyptian government issued Law No. 80 of 1971. The Government tried to curb waqf land and other waqf assets by maintaining, supervising, and directing waqf property for the public interest.

In Jordan, the management of waqf is handled by the Ministry of Waqf and Islamic Affairs based on the Waqf Law no. 25/1947 Mosque Waqf, Madrasas, Islamic Institutions, orphanages, educational places, Islamic institutions, Islamic graves, hajj affairs and fatwa

matters. The government formed the directorate of Islamic Waqf Development and Maintenance which is tasked with maintaining, repairing, and assisting the tasks of the waqf ministry. This directorate manages several projects in the east and west bank. The project built on the east bank was the construction of waqf offices at a cost of 80,000 Jordanian dinars, the construction of apartments at a cost of 85,000 Jordanian dinars in Amman. While the projects carried out in the West Bank are shops and trade centers which are estimated to cost 700,000 dunar Jordan (Ministry of Religion, 2008: 117).

Furthermore, in Kuwait, waqf management in Kuwait is managed directly under the Kuwait Ministry of Waqf and Islam. Waqf management in Kuwait is distinguished for consumptive and productive activities. In productive activities management is divided into two important divisions that develop investment-based and real-estate management patterns. The two divisions were developed so that the management of waqf can develop optimally and sustainably (incorrect, 2104, In presentation introduction organization structure of poverty poverty alleviation via the legal framework of waqf in kuwait).

Management of the management of waqf funds is a vital part that determines the direction of an institution's progress. From various countries around the world, especially countries with large Muslim populations, it is almost certain to have a large waqf potential. But not all of them are able to create effective management and succeed in developing these funds properly. Referring to the study of Norma Md Saad, Salina Kassim, and Zarinah Hamid (2016) that the development of waqf management by IDB in several Muslim countries and Muslim minorities showed satisfactory results. Through its IPF waqf entity, IDB has been able to develop 40 waqf projects in 22 member countries and the Islamic community in non-member countries. Other waqf entities under IDB, ISFD, run waqf programs with the aim of eradicating poverty. One of the flagship programs of ISFD is the Sustainable Villages Program (SVP). SVP is an innovative, integrated and inclusive approach to overcoming extreme poverty in selected communities.

Waqf Bank

Endowments Bank does not conflict with Sharia principles. There is no primary text in Islamic law which prohibits the establishment of waqf banks, and almost all waqf issues are rational. Because in the end the waqf bank will have waqf capital, especially in the form of cash, then the allowance for waqf cash can then be extended to the waqf bank. As stipulated in the previous section, waqf cash is permissible in Islamic law and therefore as true about the waqf bank.

The cash waqf function can be a function of the waqf bank. The first is allowed for loans to those in need, and investment through mudarabah, mu'malah, and ijarah. If a wider application is given to the idea, endowments can use cash waqf for the same purpose. Thus, the permissibility of the waqf bank and its operations will not only be supported by the permissibility of cash waqf, but the benefits for all interested parties.

The bank will use cash whose income is dedicated to welfare, in most of its investment transactions. As a rule, productive waqf must continue to be invested and generate income, which can be achieved well by going to the banking business. Contemporary Islamic banking practices provide evidence of a successful cash investment method that is not only good to expect good returns from investment but also capital protection that will be discussed in time.

Communities need banks that can offer resources to those in need, do not need collateral, and do not cause difficulties for borrowers. Other banks do not fill this gap. Because

the community will have a bank and the bank will not care about profits, especially when loans are service-based and not to generate profits, the opportunity to get public benefits is higher. The poor will have access to wealth at a very low cost. Banks can be a truly pro-redistributive national wealth management tool for a nation's micro and macro-economic planning.

The bank will benefit the waqf, and the beneficiaries, because the bank can provide sufficient capital for waqf institutions. This can attract a large amount of cash, both waqf and non-waqf. It is possible that the bank's mission and ethical system will attract many individuals and entities to either contribute or to save and earn profits. Banks as intermediaries, then, can mobilize requests and time deposits to borrowers when applying, or invest them to gain profits through their investment activities, including trade and financing. The bank can generate by providing a variety of banking services, when it provides retail and commercial services to individuals, companies and other clients every day. Like other banks, the waqf bank after its establishment can generate hundreds of millions per year. These benefits plus deposits can finance the development of existing or new endowments, which are inactive or underdeveloped. Waqf institutions will become independent because they do not need to seek funding from other sources, such as conventional banks and Islamic banks.

Therefore, banks can allow waqf institutions to save waqf property from being lost due to depravity and destruction. Once the waqf property is developed, they will be able to generate income, and more so in the case of less developed property. Thus, it is very clear that newly formed banks can provide better protection for endowments and also allow waqf to contribute to many high-value socio-economic projects. These projects will be carried out for investment purposes or vice versa. In both cases, beneficiaries of endowments can have access to more assistance or have more income. Banks can also provide effective assistance to those who are poor and do not have access to credit. Clear in achieving these goals; banks can provide various employment opportunities indirectly to many individuals who choose to work with banks. This and the benefits received by beneficiaries or those who borrow and finance their projects through waqf banks will certainly increase the GDP of a country.

Research Method

This research is based on a qualitative approach through the analysis of documents and observations of various instruments related to waqf. To achieve a concept of ideas, this paper was developed by reviewing various literature, gathering information relevant to developments and needs, as well as various previous case studies. Among the sources of information were obtained from journals, reports, research papers, various institutional websites, as well as the development of various studies and existing waqf management. The purpose of this study is to find the conceptual instrument of waqf as a breakthrough and learning of case studies that have ever existed.

Concept of The Idea

The emergence of various forms of management of waqf funds that are increasingly modern indicates the importance of a reformer instrument that can accommodate various needs in running a system. Today, the management of waqf funds is very diverse. Each country has represented all efforts to utilize all the potential waqf into an object that is more useful and can be developed.

Banking institutions, especially Islamic banking in the 20th century, also experienced very rapid development. Islamic finance practices have developed throughout the world, both in Muslim countries and non-Muslim countries. However, the international scale of Islamic banking practices and managing integrated inter-state waqf funds have never been realized. What exists is the practice of managing waqf funds through banks and is only carried out by each country and is not open and integrated between countries. For example, the Turkish state that developed the management pattern of its waqf funds through Turkish Auqaf Bank, the bank was first established with a capital of 17 billion TL (45 million US dollars), and now has more than 300 branches throughout Turkey, and the income from the bank is used to management, repair and endowments of property.

The development of the management of waqf funds through an international waqf bank aims to provide renewal of the management of waqf funds, namely through banking management and create an international waqf bank integration concept. This international waqf bank will later endeavor to improve waqf integration based on sharia principles and be able to realize the distribution of waqf funds between countries with the goal of sustainable development.

To design an idea, of course it is necessary to involve various institutions that have the authority to legitimize this waqf business entity. Not only in terms of institutions, the implementation of a relevant and accessible system between countries is also an important part, because this system reflects an implementation management which will affect the implementation process of the business entity, and the last is the values and principles that become rules a business entity. From this we can classify into three important parts in concepting the idea of international waqf banks, namely institutions, systems, and values/Islamic framework.

Institution

The establishment of waqf banks in various countries must go through the regulations stipulated in each country. With supervision by the central bank and the government that handles waqf policies. The banking regulation and supervision function is a focus in the financial industry.

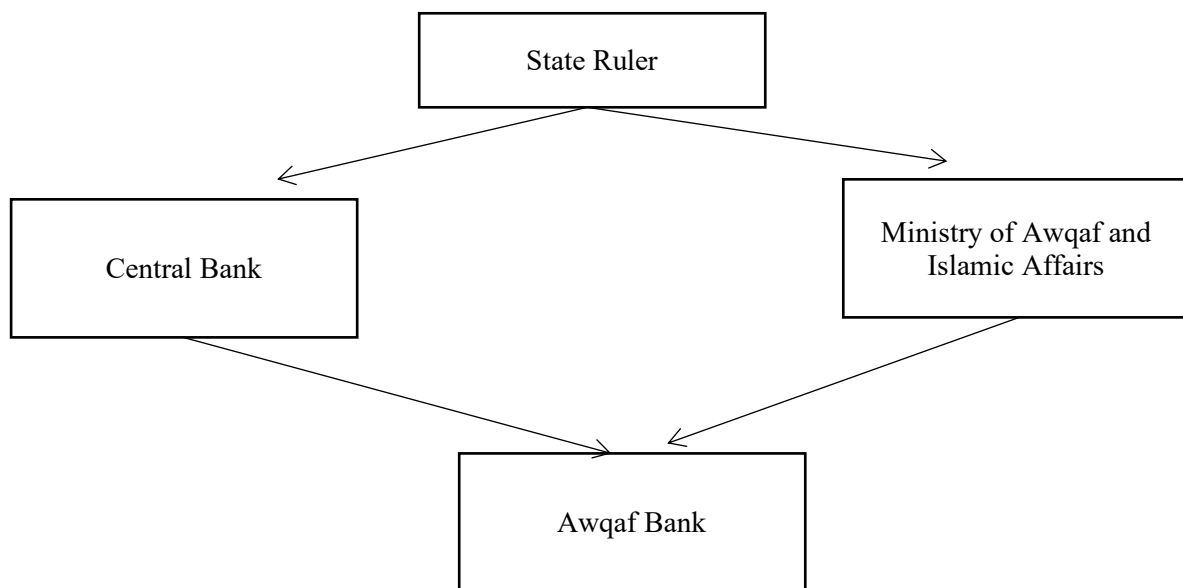

Figure 1.

The central bank conducts monetary control to the waqf bank, so that the system that is run can be accounted for. The supervision system is carried out so that waqf management is more transparent, systemized and integrated. Supervision carried out on several existing banks is effective in financial management professionalism. The problem that exists today is that the management system of waqf management is still traditional. In the function of bank regulation and supervision, the authority of the central bank is the authority to supervise namely the authority to conduct bank supervision through direct supervision and indirect supervision. Direct supervision can be in the form of general checks and special checks, which aims to get an overview of the bank's financial condition and to monitor the level of bank compliance with applicable regulations and to find out if there are unhealthy practices that endanger the business continuity of the bank. Indirect supervision is supervision through monitoring tools such as periodic reports submitted by banks, audit reports, and other reports (Bank Indonesia, 2012). Bank regulation and supervision are directed to optimize the banking function so as to create a sound banking system as a whole and individually, and be able to maintain the interests of the community well, develop naturally and benefit the national economy

Unlike other sectors, public trust in banks is something that can stand alone and separate from banks and the banking system. In some instances, it gives confidence to the bank to spread online to other banks, which do not have a relationship with the first bank. To be able to increase the level of trust for those who want strict management of the bank. Supervision of these aspects includes meeting information needs, and morals and morals of individual members of bank management.

Obstacles to bank supervision are that there is no guarantee that good morals and morals will initially be maintained after working in the bank. Bank supervision from one side is essentially a monitoring of the behavior of bank managers and often their supervision is based on the intended behavioral approach. The purpose of bank supervision is not intended to replace bank management in conducting and taking business decisions. As an independent economic unit, the bank has its own independent considerations to maintain the continuity of its existence. The business decisions taken are entirely carried out by the bank's management.

Limits and values that may be given by the owner, community or government are intended to assist management in carrying out bank activities, namely in the sense of influencing management's thinking and behavior so that its activities are directed towards a common goal.

The direction of development that the bank wants to achieve is fully embodied in the independent decisions taken by management. The task of the supervisor is not to dictate the bank about what to do when the bank is healthy. The supervisor's task is to ensure that the troubled bank carries out every order given by the bank supervisor.

The task of supervision by the banking authority is not intended to guarantee that the bank will not go bankrupt. Bank supervision is essentially a duty and obligation of all parties related to the bank, namely management, owner, community including bank customers, and government (supervisory authority).

All parties concerned have an influence on the direction and course of bank operations, whether the bank leads to healthy development or vice versa. Bank supervision tasks do not prevent or prohibit banks from taking business risks from their business activities. As a profit-oriented business unit, banks will always be faced with various business alternatives that

can promise profits or possible risk of loss. Loss is not unusual if bank management intentionally or consciously ignores the principles of sound bank management. Or if the loss takes place continuously without any effort to reduce or prevent it.

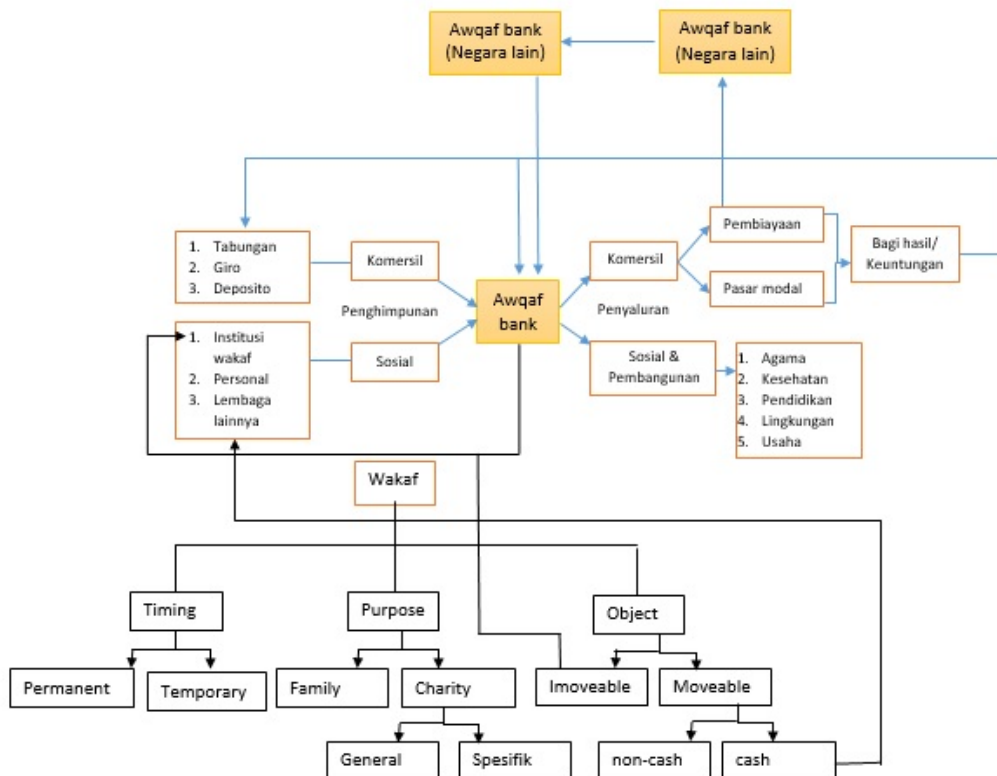
The task of bank supervision is not intended to create distortion of a healthy competition climate from the market, and not to force banks to carry out certain monetary and credit policies. Interbank competition is the climate that deregulation policy wants to create, because with that climate can be expected to create efficiency in banking. The task of bank supervision is basically a fairly dilemmatic task, especially when viewed from the standpoint of the bank's interests and the interests of the supervisory authority. The dilemma for banks lies precisely in the difference in characteristics between bank supervision and business interests.

The attitude to operate a bank in accordance with existing provisions is considered to reduce efforts to explore business opportunities. In terms of the interests of the supervisory authority in order to maintain a sound banking system so as to be able to protect the interests of the community, it can be more easily implemented through the application of a very strict supervision system. A healthy banking system in the sense of merely encouraging each individual healthy bank will be more easily achieved in a relatively short time. However, all parties understand that this can lead to a very minimal banking contribution to the economy.

Figure 2.

The importance of the role of banks in a very tight bank supervision economy is feared to cause distortion or even a disruption to the economic system. However, on the other hand very loose bank supervision can also cause disruption that is not small to the banking system itself.

System

The development of the international waqf bank system was born from a combination of two ideas, namely banking ideas and waqf development. From the combination of the two, the concept of an international waqf bank was formed. The vital system used is the banking system. Where the main task of banking is as a medium and media for collecting and distributing public funds. The implementation phase of the international waqf bank system is as follows:

1. International waqf banks receive funds collected from:
 - a) Business activities

Collection through savings, current accounts and time deposits is received from waqf activities that originate from temporary waqf. Temporary Waqf is where a wakif endorses his property in the form of cash waqf but he does not intend to endow the property forever. For example, it only forgives within 1 year or 10 years.
 - b) Non-business activities

Collecting through non-business activities is obtained from the collaboration between the waqf bank and the waqf institution, individual personal waqf, or voluntary waqf cooperation carried out by any institution. The delivery of waqf funds through this voluntary agreement aims to make the waqf funds submitted to the waqf bank be developed to the fullest.
2. In carrying out the distribution of funds, the waqf bank channeled funds through two activities, namely:
 - a) Business activities

In this business activity, the management of waqf funds is still divided into two parts. Business development in financing and capital market activities. Investment in the Islamic capital market can be an option. However, it is preferable that the proportion of business development take precedence in the form of financing. As a form of integrated banking implementation, an interesting channel from the development process of this financing lies in the implementation of financing that is not

only limited to internal financing, but also open to external financing activities. As illustrated in the mainmap above, financing can be channeled to countries incorporated in international waqf bank units. Here is where the integration of waqf banks between countries. For waqf banks that already have a sufficiently large amount of waqf funds, it is recommended to be able to channel their financing funds to waqf banks in other countries, with the proportion determined by the waqf bank of each country. The business results of the financing activities carried out by the international waqf bank will be channeled to two parties, 1) to temporary wakif, 2) waqf banks. As with the banking system in general, a customer who has deposited his money certainly also expects returns and at one time will withdraw the money they have deposited. Likewise with this activity. Temporary endowments made by a wakif within a certain period of time they will get results from the management of waqf funds by banks, although in this system the returns obtained are not as large as the returns on banking deposits.

- b) Non-business and development activities In non-business and development activities, the international waqf bank will work with various institutions or institutions to channel funds in the form of social and development activities. The waqf body can work with health, education, environmental institutions, business sectors, or building construction and community housing development. In fact this is where the business of international waqf banks is running.
3. The concept of international waqf bank integration between countries
The pattern of integration of international waqf banks does not only occur in business activities, but also in management issues. For example, in a country with an advanced waqf management system, it certainly has higher mobility compared to countries that are pioneering. Countries with greater waqf assets will also feel more benefits from the management of waqf. The integration that is wanted to be created in this system is a form of cooperation towards an effective, modern and inclusive management system. The banking system is an important means to improve these three objectives:
 - a) effective
 - b) modern
 - c) inclusive
 4. Role of waqf bank cooperation with waqf institution
 - a) moveable waqf object
 - b) imoveable waqf object

Values and Islamic framework

The international waqf bank carries two main values, namely based on the Islamic framework and the perspective of sustainable development.

1. Principles and framework according to Islam
 - a) maqashid as-shariah – justice, freedom of religion and protection of life, intellect, prosterity, and wealth
 - b) economic and social justice
 - c) spirit of solidarity, mutuality, and cooperation
 - d) environmental and intergenerational sustainability
 - e) respect, dignity, and opportunity for all
 - f) avoidance of information asymmetries (gharar)

2. Governance and leadership
 - a) capable and trustworthy system (justice)
 - b) leadership with strong accountability
 - c) stakeholder-oriented governance
 - d) trust/social capital
3. sharing of risks and entrepreneurship (distribution)
 - a) prohibition of interest
 - b) asset-backed and equity financing
 - c) exchange and trade
 - d) entrepreneurship
4. Financial and social inclusion
 - a) redistributive instrument

The purpose of the Islamic framework is to achieve sustainable economic and social development, including:

- 1) inclusive growth
- 2) shared prosperity
- 3) human well-being

Summary

Waqf being a charity for public welfare, which is capable of generating income through and for its projects deserves due attention so that it can assist itself and the large segment of the society. One step towards that direction is the allocation and concentration of adequate liquid funds to and in this kind of third sector. The tool for this is perceived to be the establishment of a waqf bank.

The waqf bank can be the bank of the poor and underprivileged. It can be permissible in Islam based on validity of cash waqf and the need of waqf, its beneficiaries as well as the society. It can maintain the waqf capital due to its business model and internal as well as external supervision. It is therefore viable legally and practically.

The institutions of waqf have the unrealized potential to establish a Waqf Bank. If there is favorable political will, the institution of waqf, through waqf bank, can greatly contribute to society. The bank will enable waqf institutions not only solve their current problems of inadequacy and illiquidity, but can make them more self-reliant. In view of current economic uncertainties throughout the globe and the unequal distribution of wealth, one can strongly argue that there is need for the revival and further development of such an old noble idea. We need to welcome them irrespective of where and who offer them.

References

- Ab Hasan, Z., Othman, A., Ibrahim, K., Shah, M. A. M. M., & Noor, A. H. M. (2015). Management of waqf assets in Malaysia. *International Journal of Nusantara Islam*, 3(1), 59-68.
- Agrawal, R. (2017). Disruption in Banking in Emerging Market Economy: An Empirical Study of India. *Economic Analysis*, 50(3-4), 20-31.
- Ahmed, H. (2007). Waqf-based microfinance: realizing the social role of Islamic finance. *World Bank*.

- Ahmad, M. (2015). Role of Waqf in Sustainable Economic Development and Poverty Alleviation: Bangladesh Perspective. *JL Pol'y & Globalization*, 42, 118.
- Baharuddin, G., & Possumah, B. T. (2017). The Emergence of Waqf Bank: A Social welfare Alternative in Indonesia. *Media Syari'ah*, 18(2), 283-298.
- Ernawan, D. A. (2016). Wakaf Tunai Sebagai Sumber Alternatif Permodalan Lembaga Keuangan Mikro Syariah di Indonesia. *Journal of Islamic Economic Lariba*. 2(2), 39-48.
- Hasan, R., & Siraj, S. A. (2016). Complexities of Waqf Development in Bangladesh. *Journal of Emerging Economies & Islamic Research*, 4(3), 17-26.
- Isamail, M. Z., Rosele, M. I., & Ramli, M. A. (2015). Pemerkasaan Wakaf di Malaysia: Satu Sorotan. *Labuan E-Journal of Muamalat and Society*, 9, 1-13.
- Kasdi, A. (2017). Dinamika Pengelolaan Wakaf di Negara-negara Muslim. *Jurnal Zakat dan Wakaf*, 4(1), 73-86.
- Khalil, I. A., Ali, Y., & Shaiban, M. (2014). Waqf Fund Management In Kuwait And Egypt: Can Malaysia Learns From Their Experiences. In *International Conference on Masjid, Zakat and Waqf, Monash University, Kuala Lumpur* (p. 69).
- Masyita, D., Tasrif, M. & Telaga, S. (2005). A dynamic model for cash waqf management as one of the alternative instruments for the poverty alleviation in Indonesia. *International Conference of The System Dynamics Society Massachusetts Institute of Technology (MIT)*.
- Medias, F. (2017). Bank Wakaf: Solusi Pemberdayaan Sosial Ekonomi Indonesia. *Indonesian Journal of Islamic Literature and Muslim Society*, 2(1), 61-84.
- Mohammad, M. T. S. H. (2011). Towards an Islamic social (waqf) bank. *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 2(5), 381-386.
- Mohsin, M. I. A. (2012). Waqf-Shares: New Product to Finance Old Waqf Properties. *Journal of Banks and Bank Systems*, 7(2), 72-78.
- Mokhtar, F. M., Sidin, E. M., & Abd Razak, D. (2015). Operation of Cash Waqf in Malaysia and its Limitations. *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 113(3158), 1-15.
- Mubarak. (2013). Model Pengembangan Wakaf Produktif. *Journal of Hukum Islam*, 11(1), 19-33.
- Mutalib, H. A. & Maamor, S. (2016). Challenges of Management Practices in Institutional Mutawalli to Achieve Utilisation of Waqf Property: An Exploratory Study. *The European Proceedings of Social & Behavioural Sciences (EpSBS)*. 425-430.
- Rani, M. A. M., & Aziz, A. A. (2010). Waqf management and administration in malaysia: its implementation from the perspective of Islamic law. *Malaysian Accounting Review*, 9(2), 115-121.
- Ratumbusang, S. (2016). Peranan Otoritas Jasa Keuangan dalam Pengawasan Bank. *Lex Privatum*, 4(3), 73-81.
- Saad, N. M., Kassim, S., & Hamid, Z. (2016). Best practices of waqf: Experiences of Malaysia and Saudi Arabia. *Journal of Islamic Economics Lariba*, 2(2), 57-74.
- Saifuddin, F. B., Kadibi, S., Polat, R., Fidan, Y., & Kayadibi, O. (2014). The Role of Cash Waqf in Poverty Alleviation: Case of Malaysia. *International Journal of Business, Economics and Law*, 4(1), 171-179.
- Shirazi, N. S. (2014). Integrating zakat and waqf into the poverty reduction strategy of the IDB member countries. *Islamic Economic Studies*, 22(1), 79-108.

- Suleiman, H. (2016). The Islamic Trust Waqf: A Stagnant Or Reviving Legal Institution?. *Electronic Journal of Islamic and Middle Eastern Law*, 4, 27-43.
- Suwaidi, A. (2011). Wakaf Dan Penerapannya Di Negara-Negara Muslim. *Economic: Journal of Economic and Islamic Law*, 1(2), 14-33.
- Zifi, M. P. (2015). Evaluasi Fungsi Pengaturan dan Pengawasan Bank Setelah Pembentukan Otoritas Jasa Keuangan. *Jurnal Akuntansi Keuangan dan Bisnis*, 8, 20-27.

ANALYSIS OF SUKUK – WAQF AND ITS IMPLICATION ON ECONOMIC DEVELOPMENT IN INDONESIA 2012 – 2017 PERIOD

Fajar Dwi Alfian
State Islamic University (UIN) Syarif Hidayatullah of Jakarta
garuda1422@gmail.com

ABSTRACT

The development of the Islamic finance industry has not been matched by the development of the Islamic social finance industry. Islamic finance is deemed necessary to pay attention to the Islamic social finance because it can solve humanitarian problems. There are several aspects that can be done to develop the Islamic social finance industry much better, one of which is to integrate with the Islamic commercial finance industry that is by combining the instrument of sukuk with waqf instrument.

This research aims to analyze the effect of Sukuk – Waqf which proxied by three variables of Islamic capital market S,L,M (Aziz, 2018) consisting of Sukuk as internal variable (S), Inflation as external variable (L), and Cash Waqf as religiosity variable (M) to Economic Development which proxied by Human Development Index in Indonesia for 2012-2017 Period. The type of data used in this research is the secondary data time series on an annual basis. The total data collected in this research amounted to 24 data.

Data analysis method used in this research is Partial Least Square (PLS) method by using SmartPLS 3.0 software for data processing. The results showed that Sukuk and Cash Waqf had a significant and positive effect on the Human Development Index, while Inflation did not significantly affect the Human Development Index.

Keywords: Sukuk – Waqf, Islamic Capital Market, Sukuk, Inflation, Cash Waqf, Economic Development, Human Development Index, Partial Least Square (PLS)

Background

Development experience in the 1950s and 1960s, when developing countries achieved economic growth targets but the level of life of most people remained largely unchanged, indicating that there was something very wrong with that narrow sense of development (Todaro & Smith, 2011, p. 17). Therefore, a measure of development is needed that can improve the welfare of its people.

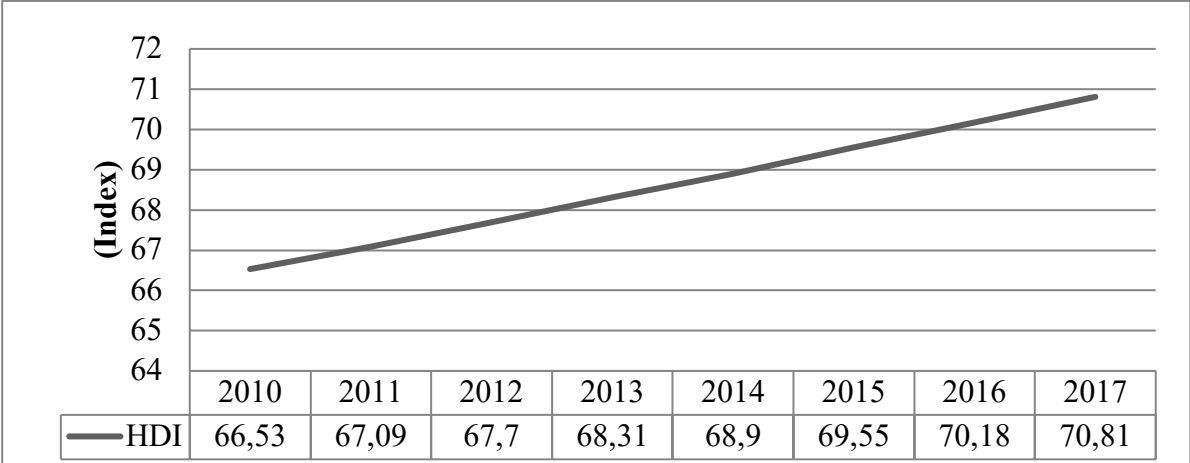
Human development is one indicator of the progress of a country. A country is said to be advanced not only calculated from gross domestic income but also includes aspects of life expectancy and education of its people. This is in line with the development paradigm that developed in the 90s, namely the human-centered development paradigm. Conceptually, human development is an effort made to expand the opportunities of the population to achieve decent living, which in general can be done by increasing basic capacity and purchasing power. At the practical level, increasing basic capacity is an effort to increase population productivity through increasing knowledge and health status (Widodo et al., 2011, p. 26).

Meanwhile, in Indonesia based on the 2016 Human Development Report, it shows that for 2015 the Human Development Index was worth 0.689. This value puts Indonesia ranked 113 of 188 countries, with the category of middle-level human development. According to the

report, stated, however, the HDI in Indonesia dropped sharply to 0.563 (down 18.2 percent) from the value in 1990 if the gap was taken into account. The education gap and life expectancy at birth in Indonesia are higher than the average in East Asia and the Pacific, but Indonesia is better in terms of income and gender inequality compared to the region's average (UNDP Indonesia, 2017).

Figure 1. Human development index (HDI) in Indonesia, 2010 – 2017 period
 Source: Central Statistics Agency (BPS) (2018)

Based on the data above, shows the development of the Human Development Index (HDI)

in Indonesia continues to experience an increasing trend from 2010 to 2017. In 2010, the HDI was recorded at 66.53, then in the following year it increased to 67.09 in 2011, continued to rise to 67.7 in 2012, in 2013 it also increased to 68.31, in 2014 it increased to 68.9, in 2015 it increased again to 69.55, and continues to rise in 2016 and 2017 to become 70.18 and 70.81 respectively.

Islamic Development Bank in Musari (2016, p. 2), argues "that Islamic finance helps in stimulating economic and entrepreneurial activities through alleviating poverty and inequality, ensuring financial and social stability, and promoting comprehensive human development and justice for all in accordance with Sustainable Development Goals (SDGs) ".

The rapid development in the Islamic commercial finance sector is not matched by the development of the Islamic social finance sector. According to Mujahid and Ali (2016, p. 361), "There are several groups who argue that the Islamic finance industry still has not realized its full potential, as the Islamic finance industry specifically focuses on profit acquisition, and often ignores social objectives. Islamic financial institutions are encouraged to apply Islamic finance theory into practice and increase their efforts in advancing society by addressing issues such as poverty and social economic insecurity ".

Asutay (2016, p. 110), argued "Islamic finance based on the community in the form of Islamic microfinance in Indonesia has greatly contributed to economic development, empowerment and individual capacity building in the country, perhaps developing countries must consider Islamic financial institutions non-bank to achieve economic and social goals. It is also important to note that sukuk types of financial products can contribute further to development goals through infrastructure financing. In addition, new and authentic financial instruments with high development impacts must be immediately designed to support new micro-trajectories ".

At present, the issuance of sukuk-waqf has become an innovative instrument to maintain and develop waqf assets or endowments. Within the scope of waqf, with many waqf assets or endowments, sukuk issuance can be used to finance the construction of waqf assets or used as an underlying asset. Integration of sukuk and waqf which become one unit becomes an interesting development to be explored (Musari, 2016, p. 5). Ismal et al. in Musari (2016, p. 5) said "sukuk linked waqf has the potential to be a driver in global sukuk issuance if only it is realized by the government or the company by doing social impact financing. On the other hand, it is one of the efforts to deepen Islamic finance in the Islamic financial market by adding innovation to the sukuk structure, which so far only uses structures that have commercial objectives ". The United Nations Development Program (UNDP) has planned to make the sukuk-waqf an instrument to achieve the Sustainable Development Goals (SDG). UNDP initiated the establishment of a sukuk-waqf pilot project in 2018. Therefore, UNDP has conducted two focus group discussions (FGD) with the Ministry of Finance, Ministry of National Development Planning (National Development Planning Agency), National Zakat Agency (BAZNAS), Indonesian Waqf Board (BWI), and universities to discuss opportunities for the issuance of sukuk-waqf (Musari, 2018, p. 2).

The presence of the Islamic capital market is always based on a comprehensive Islamic concept. This concept is implied by the meaning of 3 indicators, namely human, God, and worship. These three indicators develop into 3 factors in a study consisting of internal, external, and religiosity factors which are an inspiration that originates from Islam itself (Aziz, 2018).

Internal factors are factors found in the Islamic capital market itself. One of the internal factors in the Islamic capital market is "Sukuk". Sukuk is a term derived from Arabic, meaning document or certificate. The term sukuk comes from the word 'Sakk' with its plural form is 'Sukuk' (Directorate of Islamic Financing, 2015, p. 13).

The issuance of sukuk is basically intended to finance development. The existence of sukuk is inseparable from the fiscal concept in Islam which allows sukuk to be used as an instrument for financing development. Sukuk not only has the potential to replace the government's dependence on foreign debt, but sukuk can also absorb and utilize the potential of idle funds in the country to finance government projects. Not only that, for the Islamic banking and financial industry, sukuk can also function as a financial instrument to manage liquidity and portfolios (Ismal & Musari, 2009).

Based on data from the ICD-Thomson Reuters Islamic Finance Development Report 2017, Indonesia ranks third as a country with the total value of the world's largest sukuk assets with a value of USD 36 billion after Malaysia and Saudi Arabia in 2016.

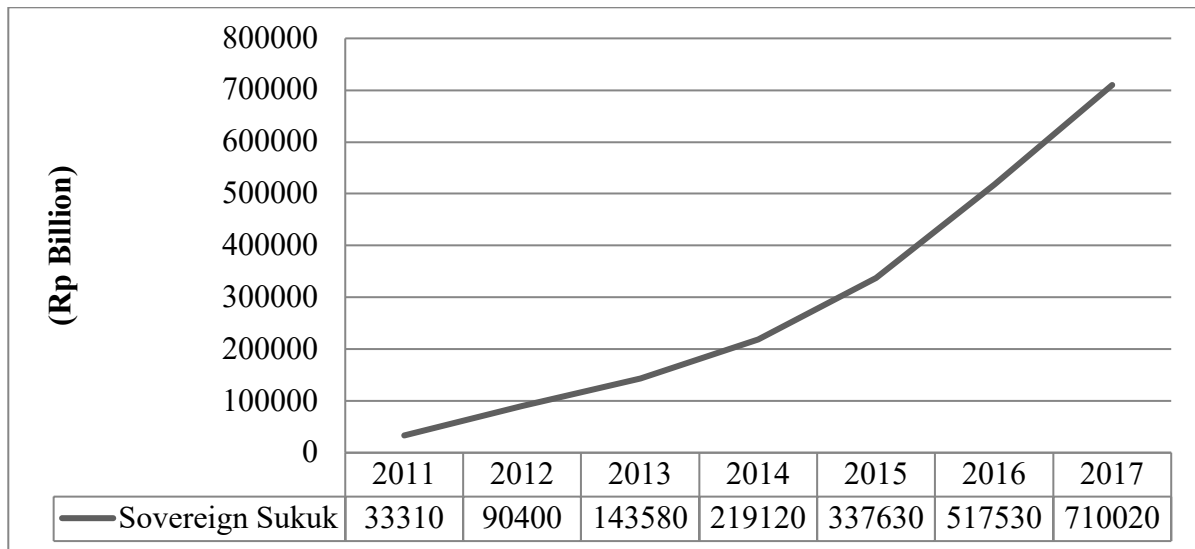

Figure 2. Total value of accumulated sovereign sukuk issuance in Indonesia 2011 – 2017 period

Source: Ministry of Finance (2018)

Based on the data above, it can be seen that the development of sovereign sukuk in Indonesia has experienced very rapid development. In 2011, the accumulation value was only Rp. 33,310 billion which continued to increase until 2017 the accumulation value had reached Rp. 710,020 billion or had increased twenty times. In 2012 there was an increase of Rp 57,090 billion, an increase of Rp 53,180 billion in 2013, an increase of Rp 75,540 billion in 2014, an increase of Rp 118,510 billion in 2015, an increase of Rp 179,900 billion in 2016 and in 2017 an increase of Rp 192,490 billion.

Of course, the positive development of sukuk in Indonesia cannot be separated from external factors. External factors are factors that are outside of the Islamic capital market, in this case, macroeconomic factors. Macroeconomic factors that are quite related to sukuk are "inflation".

The relationship between inflation and sukuk has been widely proven by various researches such as Rini (2012), Basyariah (2014), and Selvianty (2015). These studies have proven the relationship between inflation and sukuk issuance in the past, so that the government will look at inflation conditions in the country before deciding to issue sukuk.

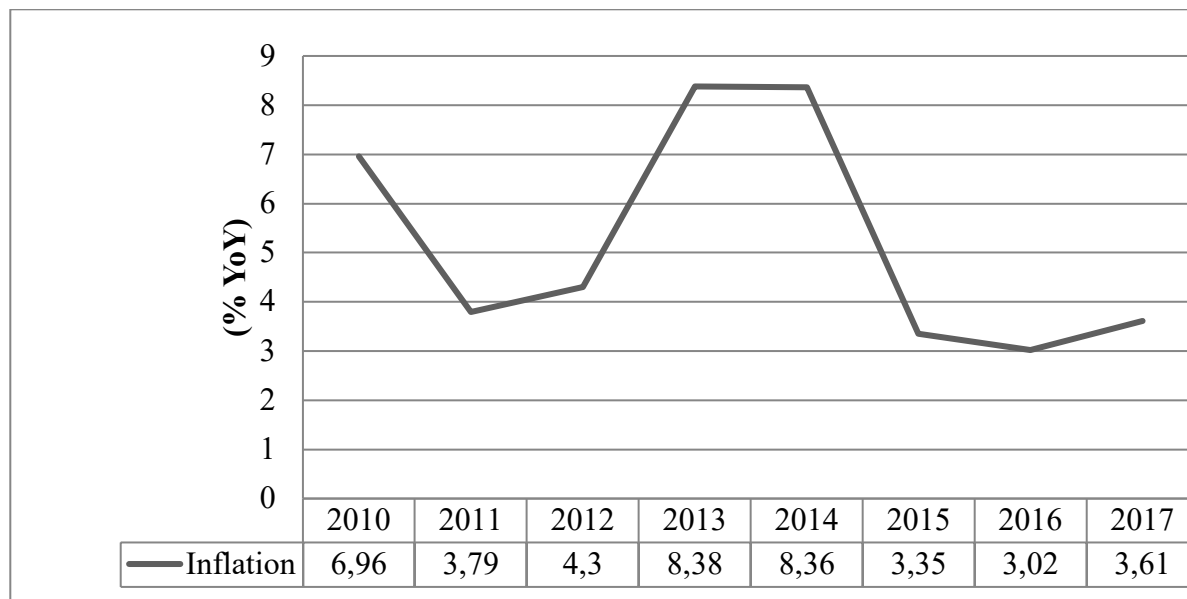

Figure 3. Inflation in Indonesia 2010 – 2017 period

Source: Central Bank of Indonesia (2018)

Inflation in Indonesia has fluctuated from year to year. Based on the graph above, in 2010, inflation was recorded at 6.96%, then in 2011 it decreased to 3.79%, however, in 2012, inflation returned to 4.3%, then increased again even higher to reach 8.38% in 2013, and still in a position not much different from before, in 2014 inflation was recorded at 8.36%, then in the following years inflation experienced a drastic decline in 2015, 2016, and 2017, which were 3.35%, 3.02%, and 3.61%, respectively.

In addition to internal and external factors, the Islamic capital market also accommodates the presence of religiosity. Religiosity factor is a factor that improves internal and external factors. Religiosity factor always has the meaning of worship, such as Cash Waqf.

One form of philanthropy that has been entrenched in Islamic society is waqf. Nevertheless, in general the practice of waqf in ancient times was identical to the physical building or a piece of land, which is usually only done by someone who has excess property. As for the endowments with money (cash waqf) received little response from the classical Islamic community. But along with the times and contemporary fiqh, the desire of various parties emerged to develop the practice of waqf in the form of cash (Mu'alim & Abdurrahman, 2014, p. 728).

Management of waqf funds as an investment instrument becomes attractive, because the benefits of these investments - in the form of investment returns - will be enjoyed by the public everywhere (both locally, regionally and internationally). This is possible because the benefits of the investment are in the form of money that can be transferred to any beneficiary around the world. While investment in waqf funds can be done anywhere without national borders, given the nature of cash waqf, money that can be invested in any country. This is expected to be able to bridge the gap between "rich" people and "poor" people, because it is hoped that there will be a transfer of wealth (in the form of investment profits) from the rich to the "poor" community. This process can be a "snowball effect" when the benefits of the waqf funds are reinvested and so on (Directorate of Empowerment of Endowments, 2013, p. 110).

The largest number of Muslims in the world, especially in Indonesia, is the biggest asset for collecting and developing cash waqf. If the cash waqf can be implemented, there will be potential funds that can be used for the benefit of the people. Based on the assumption of Cholil

Nafis, if 20 million Indonesian Muslims want to collect endowments worth Rp. 100,000 per month, then the funds collected amount to Rp. 24 trillion every year. If 50 million people represent it, then each year there will be an Rp. 60 trillion waqf fund collected. If there were only 1 million Muslims who donated funds amounting to Rp 100,000 per month, then the collection of waqf funds would be obtained in the amount of Rp. 100 billion every month (Rp. 1.2 trillion per year) (Al Arif, 2012a, p. 20-21).

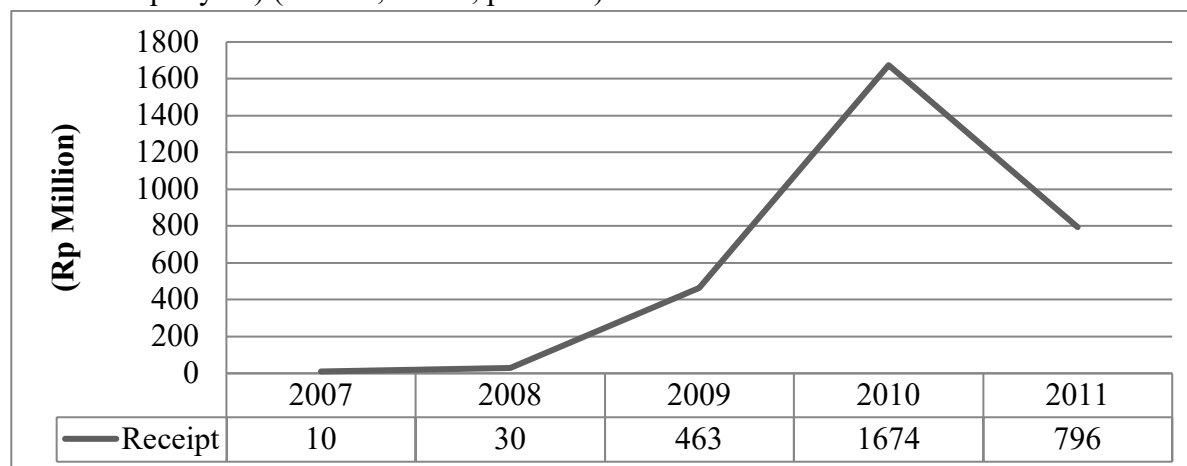

Figure 4. Cash waqf receipt in BWI 2007 – 2011 period

Source: Indonesian Waqf Board (BWI) (2018)

Based on the data above, it is seen that the development of receipts of cash waqf in BWI from 2007 to 2010 has increased exponentially per year. In 2007, the receipt of cash waqf reached Rp. 10,000,000, then tripled in 2008 which reached Rp. 30,000,000, then increased significantly in 2009 to Rp. 463,000,000, and the peak occurred in 2010 which reached Rp. 1,674,000,000, then experienced a decrease in the receipt to Rp. 796 million in 2011.

Based on the graph above, it can also be concluded that there is a significant difference between the receipt of cash waqf in BWI and the potential receipt of cash waqf stated by Cholil Nafis above. In fact, cash waqf instruments can be maximized to become instruments that have a multiplier effect on the economy. This has been proven by research conducted by Al Arif (2012b).

Research Methodology

This research aims to analyze the relationship that explains the influence of three main variables, namely internal, external, and religiosity on the independent variables, namely Sukuk as an internal variable (S), Inflation as an external variable (L), and Cash Waqf as a religiosity variable (M) against the dependent variable, namely the Human Development Index. The population in this study is all data regarding Sukuk, Inflation, Cash Waqf, and the Human Development Index in Indonesia. The data used in this research is secondary data, namely data obtained from relevant agencies that provide data periodically, such as the Ministry of Finance, Central Bank of Indonesia, Indonesian Waqf Board, and the Central Statistics Agency.

The method of determining the sample in this study uses non-probability sampling method, namely purposive sampling. With the aim of getting a sample that matches the criteria of the author. The population in this study is data on Sukuk, Inflation, Cash Waqf, and the Human Development Index in Indonesia. The sample in this study is data regarding Sukuk, Inflation, Cash Waqf, and Human Development Index in Indonesia for the period 2012-2017.

Data collection methods used in this study are documentation studies with the aim to collect, record, and calculate data related to research.

Data analysis method used in this research is Partial Least Square (PLS) method. Partial Least Square (PLS) is an analytical method that eliminates OLS (Ordinary Least Square) regression assumptions, as data must be normally distributed multivariate and there is no multicollinearity problem between exogenous variables. Basically, PLS was developed to test weak theories and weak data such as small sample sizes or data normality problems.

PLS is used to explain the relationship between latent variables (prediction), PLS can also be used to confirm the theory. Compared to Maximum Likelihood method, PLS avoided two serious problems caused by covariate-based SEMs, namely improper solutions and indeterminacy factors. As a prediction technique, PLS assumes that all variant sizes are useful variants to explain so that the latent variable estimation approach is considered a linear combination of indicators and avoids the problem of factor indeterminacy.

PLS-SEM (Structural Equation Modeling) analysis usually consists of submodels namely measurement model (measurement model) or often called the outer model and structural model (structural model) or often called the inner model. The measurement model shows how the manifest or observed variable represents the latent variable to be measured. While the structural model shows the estimated power between latent or construct variables.

Although SmartPLS 3.0 software is designed to analyze latent variables by using manifest variables or construct indicators, PLS can also be applied to multiple regression models and path analysis using observed variables. As is known that the Ordinary Least Squares (OLS) estimation method requires the fulfillment of classical linear assumptions to give BLUE estimation results (Best Linear Unbiased Estimates). If our data sample is small, there is a missing value, and there are multicollinearity problems, then the OLS estimation results become unstable and increase the standard error of the estimated coefficient (Ghozali & Latan, 2015: 241).

1. Partial Least Square (PLS) Pattern

The PLS pattern used in this study is as follows:

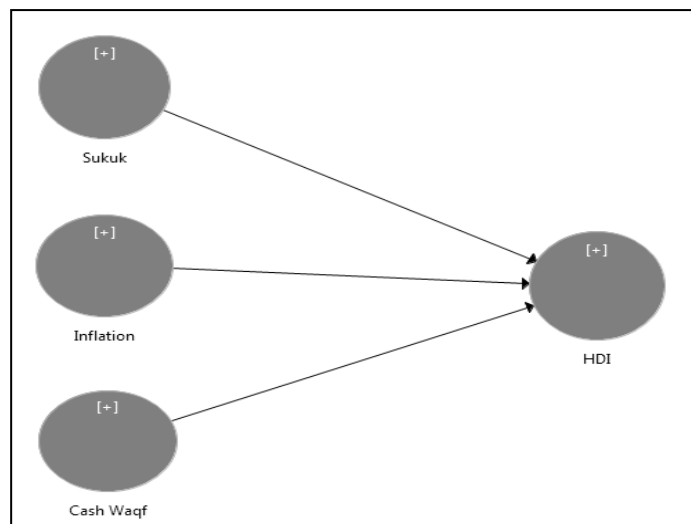

Figure 5. PLS pattern
Source: SmartPLS 3.0 (2018)

Result and Discussion

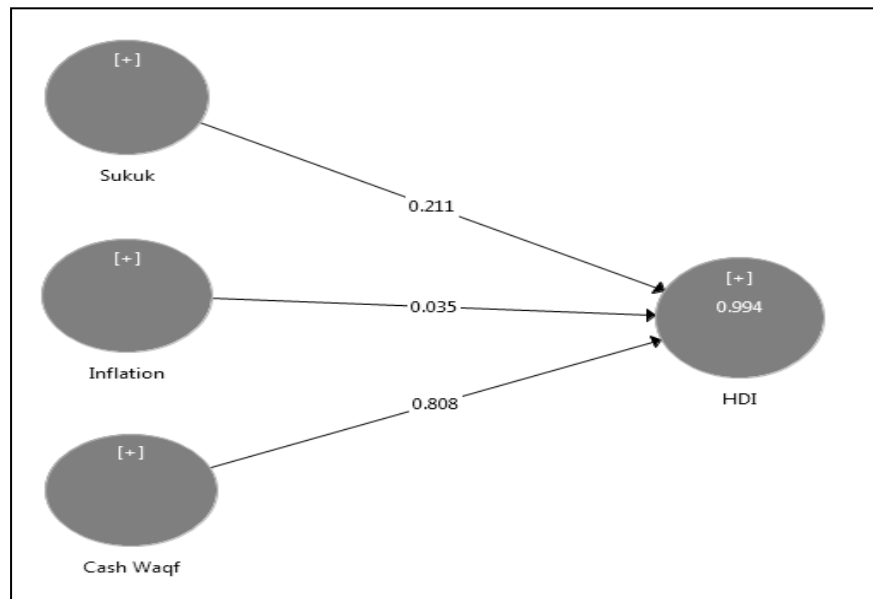

Figure 6. PLS pattern result

Source: SmartPLS 3.0 (2018)

In the picture above shows the results of the PLS pattern in the study of the SmartPLS 3.0 software. The black circle image in the picture above, which amounts to 4, shows that each of the variables examined in this study is; Sukuk as an internal variable, Inflation as an external variable, Cash Waqf as a religiosity variable, and HDI as the dependent variable. The direction of the arrow that leads to the dependent variable shows that the variable is influenced by the independent variables, where this study uses a structural model.

1. Hypothesis Test

Determine the criteria for acceptance and rejection of the hypothesis in this study by t-test and see the value of Adjusted R-Square. The t-statistic value must be greater than the t-table, in this study the t-table used is 1.96 with a significance level of 0.05.

2. t-Test

Table 1.

T-test Result

	Original Sample	T Statistics	P Values
Sukuk → HDI	0.211	3.151	0.002
Inflation → HDI	0.035	1.500	0.134
Cash Waqf → HDI	0.808	12.810	0.000

Source: SmartPLS 3.0 (2018)

Based on the table above, it can be seen that the Sukuk variable has an influence on the Human Development Index (HDI), this can be proved by looking at the value of T-Statistics or P Values, it can be seen that the T-Statistics value meets the criteria that exceed 1.96 that is 3.151, so also for P-value Values meet criteria smaller than the 0.05 significance value of 0.002. It can also be seen that the Original Sample or path coefficient value shows a value of 0.211, which means that the influence of the Sukuk on the HDI is positive with a coefficient of 0.211, indicating the meaning of an increase of one unit of the Sukuk variable, it will increase 0.211 units of variable HDI.

With these results, the first hypothesis is H0 which states that there is no influence between the Sukuk and the HDI rejected, so that it accepts the H1 hypothesis, which states that there is an influence between the Sukuk and the HDI.

Furthermore it can be seen for Inflation variables do not have an influence on the Human Development Index (HDI), this can be proven by looking at the value of T-Statistics or P Values, it can be seen that the T-Statistics value does not meet the criteria lower than 1.96 which is 1,500, so also for the P value Values does not meet the criteria greater than the 0.05 significance value of 0.134.

With these results, the second hypothesis is H0 which states that there is no influence between Inflation on HDI is accepted, thus rejecting the H1 hypothesis, which states there is an influence between Inflation on the HDI.

For Cash Waqf variable have an influence on the Human Development Index (HDI), this can be proven by looking at the value of T-Statistics or P Values, it can be seen that the T-Statistics value meets the criteria that exceed 1.96 that is equal to 12.810, as well as the value of P Values meets the criteria are smaller than the 0.05 significance value of 0.00. It can be seen also the value of Original Sample or path coefficient that shows the value of 0.808, which means that the effect of Cash Waqf on HDI is positive with the magnitude of the coefficient of 0.808, indicating the meaning of an increase of one unit of the Cash Waqf variable, it will increase 0.808 units of variables HDI.

With these results, the third hypothesis is H0 which states that there is no influence between the Cash Waqf on the HDI is rejected, so it accepts the hypothesis H1, which states there is an influence between Cash Waqf towards the HDI.

3. Adjusted R-Square Test

Table 2.

Adjusted R-Square Test Result

Adjusted R-Square	
HDI	0.993

Source: SmartPLS 3.0 (2018)

In the table above shows that the value of Adjusted R-Square is 0.993, which indicates the meaning that the model used in this study is strong, which means that the model of the influence of Sukuk, Inflation, and Cash Waqf can explain the effect on the Human Development Index by 99, 3%, and the remaining 0.7% is influenced by other variables outside the model in the study.

Based on the results of the statistical tests performed above, the author can make the regression equation and its explanation as follows:

$$Y = a + e + a_i (X) \quad \text{..... (Conventional Formula)}$$

$$H = a + h + a_i (SLM) \quad \text{..... (Islamic Formula)}$$

$$H = a + h + a_1S + a_2L + a_3M \quad H = a + h + a_1\text{Sukuk} + a_2\text{Inflation} + a_3\text{Cash Waqf}$$

$$\text{HDI} = a + h + 0.211 \text{ Sukuk} + 0.035 \text{ Inflation} + 0.808 \text{ Cash Waqf}$$

H is the dependent variable from the abbreviation Huda or instructions. In this study H is the dependent variable, namely the HDI. While a is a constant which is a distinguishing variable or referred to as variance. h (small) means road or error. For the main variable is a translation of S or Sin which means human as an internal variable, then L or Lam which means God is an external variable, and M or Mim stands for Masjid which means worship as a variable of religiosity (Aziz, 2018).

Conclusion

Based on the results of the analysis and discussion that have been carried out in the previous chapter, the authors can draw the following conclusions:

1. The results show that the Sukuk as an internal variable (S) which is calculated by the accumulated value of the sukuk issuance of the country has a significant positive effect on the Human Development Index in Indonesia for the period 2012-2017. Human Development, this is because the government in terms of issuing sukuk aims to finance economic development programs including human development such as the provision of physical infrastructure, health, and also education.
2. The results of the study show that inflation as an external variable (L) which is calculated by the annual inflation rate (YoY) does not have a significant effect on the Human Development Index in Indonesia for the period 2012-2017. This means that inflation has not been able to influence the HDI figures either positively or negatively, this is because although an increase in inflation will result in an increase in the costs of community needs, the business world has not been able to respond to increase its investment activities to increase productivity, which in turn increases the HDI figure.
3. The results show that the Cash Waqf as a religiosity variable (M) which is based on the value of the acceptance of cash waqf in the Indonesian Waqf Board (BWI) has a significant positive influence on the Human Development Index in Indonesia for the period 2012-2017. It means cash waqf management by BWI is able to be maximized for the welfare of the wider community, where the management is certainly productive, so that it will produce a continuous flow of profit which is ultimately used for weak social and economic sectors such as the creation of religious facilities, health, education, and such as revolving fund assistance for businesses micro, which eventually affected the increase in HDI figures.

References

Books

Aziz, Roikhan Mochamad. (2018). "*Islam dan Pengetahuan*". Jakarta: Salemba Diniyah.

- Directorate of Empowerment of Endowments. (2013). *“Pedoman Pengelolaan dan Perkembangan Wakaf”*. Jakarta: Ministry of Religious Affairs.
- Directorate of Islamic Financing. (2015). *“Tanya Jawab Surat Berharga Syariah Negara (Sukuk Negara)”*. Jakarta: Ministry of Finance.
- Ghozali, Imam & Latan, Hengky. (2015). *“Partial Least Square Konsep Teknik dan Aplikasi Menggunakan Program SmartPLS 3.0 Untuk Penelitian Empiris”*. Semarang: Badan Penerbit Universitas Diponegoro.
- Todaro, Michael P. & Smith, Stephen C. 2011. *“Pembangunan Ekonomi Edisi Kesebelas Jilid I”*. Jakarta: Penerbit Erlangga.

Journals and Researches

- Al Arif, M. Nur Rianto. (2012a). Efek Multiplier Wakaf Uang dan Pengaruhnya terhadap Program Pengentasan Kemiskinan. *Asy-Syir'ah: Jurnal Ilmu Syari'ah dan Hukum*, Vol. 46, No. 1. Fakultas Syariah dan Hukum Universitas Islam Negeri Sunan Kalijaga Yogyakarta.
- Al Arif, M. Nur Rianto. (2012b). Wakaf Uang dan Pengaruhnya terhadap Program Pengentasan Kemiskinan di Indonesia. *Jurnal Indo-Islamika*, Vol. 2, No. 1. Sekolah Pascasarjana UIN Syarif Hidayatullah Jakarta.
- Anik & Prastiwi, Iin Emy. (2017). Pengembangan Instrumen Sukuk Dalam Mendukung Pembangunan Infrastruktur. *Jurnal Ilmiah Ekonomi Islam*, Vol. 3, No. 3. STIE AAS Surakarta.
- Asutay, Mehmet. (2016). Defining And Framing Islamic Economics As Islamic Moral Economy: An Attempt To Embed Public Policy In Islamic Economics To Generate Emergence Science. *Share: Jurnal Ekonomi dan Keuangan Islam*, Vol. 5, No. 2. Fakultas Ekonomi dan Bisnis Islam Universitas Islam Negeri Ar-Raniry Banda Aceh.
- Basyariah, Nuhbatul. (2014). *Analisis Interaksi Antara Nilai Emisi Sukuk Dengan Nilai Emisi Obligasi, Nilai Emisi Saham, BI-rate, IHSG, dan Inflasi Di Indonesia 2010:01 – 2013:03*. Thesis. Universitas Gajah Mada.
- Ismal, Rifki & Musari, Khairunnisa. (2009). Sukuk Menjawab Resesi. *Jurnal Ekonomika*. Republika.
- Mu'alim, Mohammad & Abdurrahman. (2014). Menggiatkan Wakaf Uang (Tunai) sebagai Upaya Peningkatan Kesejahteraan Masyarakat. *Jurnal Bimas Islam*, Vol. 7, No. 4. Direktorat Jendral Bimbingan Masyarakat Islam.
- Musari, Khairunnisa. (2016). Waqf-Sukuk, Enhancing The Islamic Finance for Economic Sustainability In Higher Education Institutions. Paper dipresentasikan pada *“2nd World Islamic University Leaders Summit 2016 (WICULS 2016)”*. Negeri Sembilan, Malaysia.
- Rini, Mustika. (2012). *Obligasi Syariah (Sukuk) Dan Indikator Makroekonomi Indonesia : Sebuah Analisis Vector Error Correction Model (VECM)*. Thesis. Fakultas Ekonomi dan Manajemen Institut Pertanian Bogor.
- Selvianty, Inneke. (2015). *Analisa Indikator Makro Ekonomi Terhadap Pertumbuhan Sukuk Di Indonesia : Sebuah Analisa Dengan Metode Error Correction Model (ECM)*. Thesis. Fakultas Ekonomi Universitas Islam Negeri Maulana Malik Ibrahim Malang.
- Widodo, Adi et al. (2011). Analisis Pengaruh Pengeluaran Pemerintah Di Sektor Pendidikan Dan Kesehatan Terhadap Pengentasan Kemiskinan Melalui Peningkatan Pembangunan Manusia Di Provinsi Jawa Tengah. *Jurnal Dinamika Ekonomi*

Pembangunan, Vol. 1, No. 1. Fakultas Ekonomika dan Bisnis Universitas Diponegoro Semarang.

Reports

Human Development Report 2016, Briefing note for countries (Indonesia).

ICD-Thomson Reuters Islamic Finance Development Report 2017.

Press

Musari, Khairunnisa. *Menanti Penerbitan Sukuk Wakaf Tunai*. Opini. Bisnis Indonesia. (2018).

UNDP Indonesia. *Indeks Pembangunan Manusia Indonesia Meningkatkan tapi Kesenjangan Masih Tetap Ada*. (2017). Retrieved from: <http://www.id.undp.org/content/indonesia/id/home/presscenter/pressreleases/2017/03/22/indonesia-s-human-development-index-rises-but-inequality-remains-.html>.

**AGRICULTURE-BASED PRODUCTIVE WAQF FOR SUSTAINABLE
AGRICULTURAL DEVELOPMENT: EVIDENCE FROM ISLAMIC BOARDING
SCHOOL IN INDONESIA**

Lu'liyatul Mutmainah
University of Indonesia, Indonesia

Faizatu Almas H
University of Indonesia, Indonesia

ABSTRACT

Sustainable development is now a priority for each country, especially for developing countries like Indonesia. One of the most sustainable development needs to be considered in Indonesia is sustainable agricultural development. Indonesia as an agricultural country with huge agricultural potential faces the challenges of degradation of agricultural land, environmental damage, land conversion and food sovereignty. A sustainable development approach is a development activity that combines economic, social and environmental aspects. Agriculture-based productive waqf is a solution that can be optimized to achieve these sustainable development goals. This study aims to analyze how the management and development of productive waqf based agriculture in Indonesia. Qualitative descriptive method used in this research through various literatures and interviews to Nazhir. The sample in this research are Al-Azhar Islamic Boarding School and Al Ittifaq Islamic Boarding School. The results show that Nazhir plays an important role in the management and development of productive waqf. Optimization of productive waqf is done by integration of agricultural management program between santri and surrounding community. This research plays an important role as a reference for the management of productive endowments in boarding schools based on agriculture for sustainable development.

Keywords: sustainable development, productive waqf, agriculture

PARA VAKIFLARI HUSUSUNDA İSTİHDAM VE FİNANSMAN KONULARINDA BİR DEĞERLENDİRME

Yakup Özaraç
Doktor Adayı
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

ÖZET

Osmanlı vakıf müesseslerinin kaynağı İslami temellere dayanır. Hz. Peygamberden bu yana sadakayı cariye olarak kabul edilen vakıf kurumu, şehirlerin oluşumundan ve inşasından

başlayarak ihtiyaç olan her alanda kendini göstermiştir. Vakıf kurumu medeniyet tarihimizin her alanında karşımıza çıkar. Camii, medrese, imaret, şifahane gibi birçok yapıyla günümüzde de yaşayan kurumsal bir yapıdır. Vakıflarda finansman kaynakları, iktisadî ve sosyal hayatın esasları olan han, hamam, dükkân, çarşı, ziraî topraklar gibi taşınmazlar ile para vakıflarında yapılan kredi faaliyetleridir. Bu kaynaklardan elde edilen gelirlerle camii, medrese, hastane, kervansaray gibi hizmet birimleri ve burada çalışanların istihdamı sağlanarak, eğitim, din, sağlık ve sosyal yardım kurumlarının finanse edilmesi açısından önemlidir.

Vakıf müessesesi, hayri yönü kadar ekonomik yönü olan bir kurumdur. Bu sisteminde finanse eden ve edilen olmak üzere iki unsur vardır. Bir vakıf gelir getirici unsur olarak parayı işletmeyi seçebilir. Bu vakıflara kısaca para vakfı diyoruz. Vakfedilen paraların işletilmesi her ne kadar tartışılabilir de vakıf açısından gelir getirici bir araçtır. Her biri mikro finans kuruluşu olan bu para vakıfları bu çalışmanın konusunu oluşturacaktır.

Bu çalışma, 1826 yılından sonra (Şeriye ve Evkaf Vekaletinin Kuruluşu) Osmanlı coğrafyasında (Anadolu ve Rumeli’de) kurulan vakıflar içerisinde seçilmiş olan 20 adet para vakfının; ekonomi, finans ve vakıf sitesindeki yeri ve önemi vurgulanarak, istihdama olan katkısı (Kimleri finanse ettiği) kişi ve kuruluşlar olarak incelenecektir. Kullandıkları finansal metotlar ve borç verme oranları hakkında bilgi verilecektir.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA İÇİN VAKIFLAR VE KALKINMA POLİTİKALARI

Dr. İbrahim Halil Oğuz
Gaziantep Üniversitesi

ÖZET

Sürdürülebilir kalkınma; insan ve doğa arasında denge kurularak, doğal kaynaklara zarar vermeden, kaynakların bilinçli olarak tüketilmesini sağlayarak gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanmasına ve kalkınmasına imkân verecek şekilde bugünün ve geleceğin yaşamının ve kalkınmasının planlanmasıdır. Kalkınmanın odağında insan vardır ve sürdürülebilir kalkınma; sosyal, ekonomik, çevresel, mekânsal ve kültürel boyutlarla insanın yönetiminde

şekillenmektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın tanımını incelerken farklı bilim dalları kapsamında birçok boyutta ele alındığı görülmektedir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı sadece çevresel kalitenin iyileştirilmesi olarak tanımlanacak bir kavram değildir. Temel olarak ekonomi, çevre ve sosyal olmak üzere üç farklı bilim dalının sürdürülebilir kalkınma perspektifinin olduğunu söyleyebiliriz. Bu perspektiflerden sosyal alan ise insan ilişkilerinin zenginleştirilmesi ve güçlendirilmesine ek olarak, insanların bireysel ve grup olarak hedeflerine ulaşmasının sağlanmasına vurgu yapmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için önemli bir toplumsal görev de kar amacı gütmeyen vakıf kuruluşlarına düşmektedir. Bu hedeflere ulaşmak için vakıflar günümüzde oldukça geniş bir alanda faaliyetlerini sürdürmektedirler. Sanayi devrimi ile hız kazanan ve kısa sürede tüm dünyaya yayılan kentleşme toplumun ekonomik ve sosyal gelişimine olumlu katkılar sağlamıştır. Kentlerde yaşayan nüfusun hızla artması ve kırsaldan kentlere doğru olan göçler ciddi problemler oluşturmaktadır. Son dönemde doğal afetler, savaş, yoksulluk, siyasi belirsizlikler, ekonomik yetersizlikler vb. faktörlerin ortaya çıkardığı mağduriyetlerin giderilmesi noktasında önemi artan vakıfların bu faaliyetleri sürdürmesi için kalkınma politikalarını sürdürülebilir temele oturtması gerekmektedir. Bu makalenin temel amacı, sürdürülebilir kalkınma kavramının tanımından hareketle, vakıfların belirlediği kalkınma politikalarının ne kadarını etkin bir sürdürülebilir programa bağlı olarak yürütüldüğünün incelenmesi olacaktır.

FOUNDATIONS AND DEVELOPMENT POLICIES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

ABSTRACT

Sustainable development is the planning of the life and development of today and the future, by establishing a balance between man and nature, without harming natural resources, by ensuring that resources are consumed consciously, to enable future generations to meet and develop their needs. While examining the definition of sustainable development, it is seen that it is dealt with in many dimensions within the scope of different disciplines. The concept of sustainable development is not just a concept to be defined as improving environmental quality. Basically, we can say that there are three different branches of Science, Economics, environment and social, namely, the perspective of sustainable development. In addition to enhancing and strengthening human relations, social area from these perspectives emphasizes that people achieve their goals individually and as a group. An important social duty to ensure

sustainable development is also falling to non-profit foundations. In order to achieve these goals, foundations continue to operate in a very wide area today. With the industrial revolution, urbanization gained speed and spread all over the world in a short time has provided positive contributions to the economic and social development of society. The rapid increase of the population living in cities and migration from rural to urban areas pose serious problems. Recent natural disasters, war, poverty, political uncertainties, economic insufficiencies, etc. in order to sustain these activities, foundations, which have increased importance in addressing the victimization caused by factors, should establish development policies on a sustainable basis. The main objective of this article will be to examine how much of the development policies identified by the foundations are carried out based on an effective sustainable programme based on the definition of sustainable development.

VAKIFLARIN SOSYAL KALKINMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ: SİVAS İLİ VAKIF MODELİ

Koray Karabulut
Doktora Öğrencisi
Cumhuriyet Üniversitesi
İşletme

ÖZET

Vakıf, kültürümüzde İslam medeniyetimize kadar uzanan ve günümüzde de varlığını güçlü bir şekilde devam ettiren, sosyal kalkınma, sosyal adalet, sosyal güvenlik, beledi hizmetler, dini hizmetler gibi çok geniş bir alanda toplum yararına hizmet etmek için birden fazla kişi tarafından oluşturulmuş kuruluşlardır. Vakıfların, oluşum esası yardımlaşmaya dayalı olarak toplumların dini, sosyal ve hukuki yapılarına göre oluşturulmuştur. Vakıf müessesesinin temel amaçlarına bakıldığında, bazı sosyal yardımlaşma vasıtası ile benzerlik gösteren hibe, yardım, sadaka gibi gayri resmi sosyal kurumlar da vakfın amaçlarını yerine getirmişlerdir. Ayrıca,

vakıflar toplumunda eğitim, sağlık ve sosyal alanlarda yapılan hizmetlerle, fırsat eşitliğinin sağlanmasında yardımcı olmuştur. Toplumdaki bu fırsat eşitliği ise sosyal adaletin tecellisine, insanların sahip olduğu yetenekler ölçüsünde gelişmesine ve sonuçta toplam verimin artmasına sebep olmuştur. Vakıfların misyonu, toplumda yaşayan vatandaşların hayat standartlarını insan onuruna yaraşır asgari bir seviyede olmasını sağlamaktadır. Vakıfların sosyal kalkınma üzerindeki etkisi kapsamında Sivas ilinde “Yaşanabilir bir dünya için yardım ederek yaşa” sloganı ile 2005 yılında Sivas Belediyesi öncülüğünde ve Sivas’lı hayırseverler tarafından oluşturulan, Hayat Ağacı Derneği bünyesinde hizmet veren Gıda Bankası’nın faaliyetleri araştırılmıştır. Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurumu tarafından Türkiye’ye model olarak sunulan Gıda Bankasının misyonu ise ihtiyaç sahibi birey ve ailelerin yaşamlarını asgari düzeyde sürdürebilmeleri için ihtiyaçları olan temel gıda, temizlik, giyim, yakacak vb. yardımlarla onların hayata tutunmalarını sağlamak olmuştur. Yaklaşık 13 yıldır kesintisiz faaliyet gösteren Gıda Bankasına destek ve katkılar giderek büyümüş ve günümüzde “ Alan el ile veren eli buluşturan” bir konuma getirmiştir. Çalışma kapsamında Gıda Bankasının Sivas’ta ikamet eden yardıma muhtaç birey ve aileler için yapmış oldukları çalışmalar ve vakıfsal açıdan sosyal kalkınmanın toplum üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Sosyal Kalkınma, Sivas Vakıflar, Sivas Gıda Bankası

INVESTIGATION THE EFFECTS ON SOCIAL DEVELOPMENT OF WAQF: SİVAS WAQF MODEL

ABSTRACT

The waqf, from the past to the present extending to the Islamic civilization, culture societies established institutions more than one person and to meet their requirements of social development, social justice, social security, municipal services, religious services etc. They are social institutions built on the religious, social and legal structures of societies based on the formation of the foundations. In addition, foundations have helped to ensure equality of opportunity with services in the community in education, health and social areas. The mission of the foundations is to ensure that the standard of living of citizens living in the community is at a minimum level. Within the influence of foundations on social development. The activities of the Gıda Bankası (Food Bank), which was established by Sivas Municipality and created by philanthropists in Sivas in 2005, in the context of the Hayat Ağacı Foundations with the slogan "Live for helping a livable world" in the province of Sivas. By Presidency State Check Institutions; Turkey served as a model for other municipalities. The mission of the Food Bank is to provide basic food, cleaning, clothing, fuel, etc. that have the needs to keep the needs of

individuals and families alive at a minimum helping them to keep their lives alive. The support and contribution to the Gıda Bankası (Food Bank) which has been operating continuously for about 13 years, has grown and it has brought a position of “recipient hand and attributive hand bring together”. Within the scope of the study, the study of the Food Bank for the needy individuals and families residing in Sivas and the impact of social development on the society in terms of foundations was examined.

Keywords; Foundation, Social Development, Sivas Foundation, Sivas Gıda Bankası

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA BAĞLAMINDA VAKFIN ÖZELLİKLERİ VE TECRÜBİ HAYATTA YANSIMALARI

Aydın Kudat
Dr. Öğr. Üyesi
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
akudat@ybu.edu.tr

ÖZET

Klasik ifadeyle bütün insanlara yetecek olan ekonomik kaynaklardan herkes aynı oranda istifade edememektedir. Bütün sistemler, bu noktadaki dengesizliği azaltma çabası içinde olduğunu söylerler, çok azı bunu başarabilir. İslam ise bu dengesizliği, içinde infak ve vakıf gibi müesseselerin bulunduğu kendine özgü sosyal destek yöntemleriyle çözmeye çalışır. İsar (ihtiyaç sahiplerini nefsinin üstünde tutmak) ve te'avun (dayanışma ve yardımlaşma) hüviyetli olan vakıf, İslam Medeniyetine has bir müessesedir. Temel özellikleri; süreklilik ve sürdürülebilir olması yanında ilahi aşkın mülahazası ve toplumsal refahın amaç edinmesidir. Modern çağın kâr amacı taşımayan sektörlerinin bu iki noktada İslam ile ayrıştığını görmekteyiz. Bunların birincisi bireysellik, ikincisi ilahî mülahazaların reddedilerek insanın kendi kendine yettiği (müstağnilik) düşüncesidir. Bu anlayış Batı'nın ekonomi, siyaset ve özel hayatın temelini teşkil etmektedir. Her iş ve işlemde; “Acaba Allah (c.c.) buna ne der?” şuuruyla hareket etmeyi telkin eden İslam dini ise İlahî rıza mülahazası içinde, adalet ve ahlakı

merkeze alır. Toplumun refahını önceler. Yardımlaşma ve başkalarını da düşünmeyi teşvik eder.

Aslının baki, menfaatinin sürekli olduğu müesseseler içindeki vakıflar, birden fazla alanda toplumsal ihtiyaçları karşılamaktadır. Bir vakıf medeniyeti kuran Osmanlının nukûd vakfı uygulamalarında bizim için güzel modeller olabilir. Bu medeniyetin temel felsefesi, kalkınmadan ziyade toplumdaki herkesin asgari ihtiyaçlarını sağlamaya dayanır. Genel manada ilmiye, diniye ve içtimaiye diye tabir edilen medrese, imarethane, han, cami, şifahane gibi toplumun kurumsal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla oluşturulan vakıfların yanı sıra bu mekânların iâşe ve idamesi hem de toplumun sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak üzere nukûd vakıfları oluşturulmuştur. Emek sermaye ortaklığı şeklinde işletilen nukûd vakıfları, emeğin etken amil olarak telaki edildiği İslam iktisadı ruhuna uygundur.

Sürdürülebilir kalkınma, yoksullukla mücadele, sosyal refah ve fırsatlara erişim gibi alanlarda strateji planı oluşturulurken öz medeniyetimize ait olan ve tecrübî örneklerine dair vesikaları elimizde bulunan vakıf kültürüne açık vurgular yapılması gerektiğini düşünüyoruz. Bu çalışmada sürdürülebilir kalkınma bağlamında vakıfların özellikleri, sosyal kalkınmadaki rolü ve tecrübî hayatta tezahürleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Vakıf, Sosyal Destek

THE CHARACTERISTICS OF THE WAQF IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND ITS EXPERIENTIAL REFLECTIONS IN LIFE

ABSTRACT

In the classic sense, not everyone can afford to use the same economic resources that will lead to all people. All systems say there is an effort to reduce the imbalance at this point, but very few can achieve it. Islam tries to solve this with its own methods of social support in which institutions such as aid (*infak*) and waqf are found.

The waqf, which is based on the altruism (*İsâr*) (to keep the needy on top of oneself) and the charity (*Te'âvun*) (solidarity and helping each other), is a unique institution of Islamic civilization. Its main features are continuity and sustainability, as well as the pursuit of divine love and the aim of social welfare. We can see that the sectors that do not carry the purpose of profit in the modern age differ from Islam in these two points. The first of them is individuality, the second is the thought of human being self-sufficiency rejected by divine considerations (*Müstağnilik*). This understanding is the basis of the economy, politics and private life of the West.

Islam, on the other hand, centralizes justice and morality. It prioritizes the society welfare. It encourages support and thinking about others. The waqf meets social needs in more than one area. The practices of the money waqfs (*Nukûd Vakıfları*) of the Ottoman who founded a waqf civilization could be a good model for us. For example, it played an important role in meeting the needs of farmers working in the field of agriculture, which is a large part of the economy in Ottoman history, such as financing and seed. The philosophy of the Ottoman economy, which is in close contact with Islamic institutions, is based on maintaining the minimum needs of everyone in society, rather than development. In addition to waqfs

established to meet the institutional needs of the society such as madrasah, mansion, mosque and hospital, which are generally referred to as scholarship (*İlmiyye*), religion (*Diniyye*) and society (*İçtimaiyye*) in general terms, there are money waqfs to meet both the board and the maintenance of these waqfs and the social and economic needs of the society. The money waqfs, which are operated as labor-capital partnerships, are suited to the Islamic economic spirit in which labor is considered as a main factor.

While performing a strategy plan to struggle against poverty in our country, we think that clear emphasis should be placed on our waqf culture, which belong to our own civilization about sustainable development and whose experiential examples are available. In this respect, awareness about the waqf which have religious and moral dimension in the society should be brought to the fore, the legal infrastructure for the formation of the money waqfs should be prepared in accordance with the necessities of the time and the integration with interest-free financial institutions should be opened.

Keywords: Sustainable Development, Waqf, Social Support

Giriş

İnsanoğlu, onuruna yaraşır şekilde hayatını sürdürebilmesi için ihtiyaç duyduğu, dünyada var olan bütün kaynaklar, Allah tarafın musahhar kılınmıştır. Bunlar hepimizin müşterek istifadesi için yaratılmıştır. (Bakara, 2/ 27-28) Bu kaynaklar bütün insanlara yetecek miktardadır, fakat herkes bu kaynaklardan aynı oranda istifade edememektedir. Bütün nesillerin ortak olduğu bu kaynaklar, şirket-i ibâha denilen toplumların müşterek değerleridir. Ne var ki müşterek olan bu değerler, zaman ve zemine göre adil paylaşıl(ama)maktadır.⁷¹ Bütün sistemler bu noktadaki dengesizliği azaltma çabası içinde olduğunu iddia eder; ancak başarabilen pek yoktur. Sürdürülebilir kalkınma önermeleri de tam bu noktadan hareketle dünya gündemine gelmiştir (Sandra 1989 /1086). İslam dinî bu mevzuu ilahî/ uhrevî mülâhazalar, adalet ve ahlaki ilkelerle ele alıp düzenlemeye çalışır, (Bakara, 11/ Rahman, 8). Zaten İslam'ın inanç ve ibadetleri üzerinde tefekkür edildiğinde, her birinde bu hususla ilgili müspet katkıları olduğu açıkça görülebilmektedir. Bu konuda İslam'da hassasiyetle üzerinde durulan infak türleri içinde vakıf müesseseleri önemli yer işgal etmektedir. Aslının baki, menfaatinin sürekli olan bir müessese olarak vakıf ameliyesi, birden fazla alanda toplumsal ihtiyaçları karşılamada ve sosyal kalkınmada önemli rol oynamaktadır. (İbnü'l-Hümâm, 5/ 40; el-Kubeysî, 1977, 1 / 75-78)

Sosyal adalet, yoksullukla mücadele fırsatlardan eşit oranda yararlanma mevzuu tüm ülkelerin gündeminde yer almaktadır. Özellikle sosyal devlet olma ilkesi kapsamında hükümetler vatandaşlarının belirli bir gelir düzeyine ulaşmasını sağlamayı hedeflemektedir. Bu kapsamda ülkeler farklı sosyal politikalar geliştirmekte, birçok farklı enstrümanı aynı anda uygulamaktadır. Sürdürülebilirlik kavramı ekonomik ve sosyal kalkınmanın bir parçasıdır. Sürdürülebilir bir kalkınma birçok olgunun gelişimini de beraberinde getirir. (Yoksullukla Mücadele Strateji Planı Çalıştayı, Ankara, 2017.) Klasik manada salt ekonomik kalkınma yerine toplumsal refahın artırılması ruhuna uygun olarak süreklilik ve sürdürülebilirlik (nukûd vakfının özelliği budur) vasfıyla gelişen ve urfi hal alan vakıf ameliyesi, toplumun iktisadî hayatının dengeli ve insan onuruna yaraşır asgari düzeyde teşekkülünde önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla toplumun tüm fertleri için asgari düzeyde gerekli olan mal ve hizmetlerin tüketiminin sürdürülebilir olması, kamusal hizmetler ile sosyal fırsatlara erişimin sağlanması, özellikle iktisadi hayatın büyük bir bölümünde etkin olan nukûd vakıflarla ilgili tecrübi birikim önem arz etmektedir. Tarihi süreçten günümüze kadar bu hayrî kurumlara baktığımızda şu hikmet görülmektedir. Toplum adına insanlara daimi hayır celp etmek, düzenli gelir getirecek kaynakları sağlamak, zaruret ve ihtiyaçlara karşı süreklilik arz edecek şekilde sosyal, ekonomik destek sağlamak ve topluma hayır ve fayda sağlamak. Osmanlı'nın ihya ettiği vakıf medeniyetinde bunun güzel örnekleri mevcuttur. Bu özellik açık olarak sadaka ve nafaka

⁷¹ Aslında Kur'an'a göre yeryüzünün insan yaşamına uygun hale getirildiği, her şeyin onun hizmetine verildiği onun eşya ile ilişkisinin nasıl olması gerektiği ve dünya hayatının pek çok nimetlerinin kendisine sevdirdiği de bildirilmiştir. Ancak bütün nimetler, insana emanet olarak verilmiştir. (Vâkıa, 56/63-65, 68-69, 71-72. 2 Bakara, 2/31; İsrâ, 17/70; Tin, 95/4. 3 A'râf, 7/10; Lokman, 31/20. 4 Tâhâ, 20/124. 5 Âli İmrân, 3/14; Kehf, 18/46.) Hz. Muhammed bir hadisinde "Müslümanlar, su, ot ve ateşte ortaklırlar" buyurmuştur (Kattan, 1967: 54). Bundan dolayı İslam hukukunda su, ot ve ateşin mubah olduğu ve herkesin bunlardan başkasına zarar vermemek şartıyla serbestçe yararlanabileceği kabul edilmiştir. Buna göre insanların bu mallardaki ortak mülkiyeti, toplumun bu üç şeysiz yapmamasından kaynaklanmaktadır. O halde toplumun kendisine muhtaç olduğu şeyler ister su, mera ve ateş gibi hadiste zikredilen şeyler olsun, isterse zikredilmeyenlerden olsun, ortak mülkiyeti sayılır. Nitekim Mecellenin 1264. maddesinde Herkes, hava ve ziyâ ile intifa' eylediği gibi, denizler ve büyük göller ile dahi intifa' eyler. (Ayrıca bakz. Mecelle mad. 1249, 1252, 1253 v3 1241).

gibi hayır müesseselerinde bulunmamaktadır. Bu da vakıf müessesinin İslam medeniyetinde sosyal kurumlarının en önemlisi olduğunu ortaya koymuş, hatta kurulan medeniyetin temel taşı olmuştur.

Kavramsal ve Teorik Arka Plan

Sürdürülebilir kalkınma bağlamında vakıf kurumunu ele alırken öncelikle aralarındaki tanım ve kavramsal münasebeti üzerinde durmada fayda vardır. Meselenin nazari boyutu açısından söz konusu bu münasebet düzeyi, pratikteki yansımaları ve ne gibi sonuçlara münceer olacağı hususunda yol gösterecektir. Vakf veya vakıf sözlükte; hapsedmek ve alıkoymak demektir. Nitekim İslâm hukukunda vakıf muamelesi için "Vakıf", "Habs" ve "Sadaka" olmak üzere üç terim kullanılmıştır. Vakıf kelimesi bir isim olarak, "vakfedilen mal" anlamını ifade eder. (İbn Mahzur, 3/ 969-970) Ancak tedvin döneminden itibaren İslam tarihi süreç içerisinde tecrübi birikimi de katmak suretiyle İslam hukukunda kök anlamın kapsamı genişlemiş ve bir malı; mülkiyetin -bir yerde haps edilmesi / topluma mal edilmesi / kalıcı hale getirilmesi sonucunu-nakli doğuran tasarruflardan menedip, gelirini sürekli olarak belli yerlere /ihtiyaç yerlerine tahsis etmek gibi bir muhteva kazanmıştır. İslam hukukunun temel kaynakları muvacehesinde yapılan analiz külliyatı, toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanmasında vakf ameliyesine ayrı bir vusat ve pratik genişliğe yol açabilmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.) bazı hadislerinde vakıf yerine eş anlamlısı olan "habs" kelimesini kullanmıştır (Buharî, Vesaya, 22, 28; Eyman, 33; Müslim Vasiyye, 15, 16). İmam Şafî (ö. 204/819) ile Mâlikî hukukçular ve bunları izleyenler, Hz. Muhammed'in ifadesine sadık kalarak, vakıf için "habs" terimini kullanmaya devam etmişlerdir (Şafî, el-Ümm, Beyrut 1973, IV, 51, 58; Malik, el-Müdevvene, Beyrut 1323, IV, 98-111).Ebû Hanife'nin (ö. 150/767) tarifi şöyledir: Vakıf, mülk olan bir ayn'ı, vakfedenin mülkiyetinde alıkoymak ve gelirini yoksullara veya başka hayır yollarına tasadduk etmekten ibarettir (es-Serahsî, a.g.e. XII, 27; İbnü'l Hümâm, 37-40; Kübeysî, 69 vd.). Ekonomik açıdan kalkınmanın bir versiyonu olarak sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı, kalkınırken kaynakları yok etmeme önermesine dayanmaktadır. Buna göre tanımlayacak olursak, sürdürülebilir kalkınma, kaynakları yok etmeden ve çevreyi bozmadan kalkınmanın sürdürülebilmeğidir. Bir yandan ham madde kaynaklarından ve çevreden sürekli faydalanırken bununla beraber bunları korumak mümkün olabileceği hatta bu ikilinin birbirini tamamlaması gerektiği önerilmektedir. Kalkınma sürdükçe, bunu sağlayan doğal kaynaklar da devam etmelidir. (Sandra 1989 /1086) Bu bağlamdan hareketle sürdürülebilir kalkınma ile vakıf ameliyesi arasında gerek kavramsal açıdan gerekse bu kavramsal alt yapı üzerinde terettüp eden/edecek olan sonuçlar/ kazanımlar açısından benzerlik vardır. Nitekim bir sosyal kurum olarak vakfın en belirgin özelliği, gayri menkullerde aslının, menkullerde ise mislinin tükenmeyip baki kalması ve meyvelerinin devamlı olmasıdır. (İbn Abidin, 1984, 4/439) "Emsalinin baki kalması aslının baki kalması gibidir" hükmü gereğince bazen nukûd vakıflar akar vakıflardan daha uzun ömürlü olabilmektedir. Osmanlı nukûd vakıflarından 300 sene devam edenler vardır. Hüsrev vakfi hâlâ faaliyettedir. (Vakıf Kayıtlar Arşivi, Defter: 1595, Sayfa: 1, Sıra:1, 633, Sayfa: 139 Sr. 48, 633, Sayfa: 142 sr. 49) Ayrıca sürdürülebilir gelişme şu şekilde tanımlanmıştır: "Kaynakların ve çevrenin akıllıca kullanılması gelecek kuşakları da düşünerek onların korunması" (E. Partridge, Future Generations. 'A Companion to Environmental Philosophy' içinde: Ed. Dale Jamieson, Blackwell Publishing, 2001, s. 377) Dolayısıyla İslâm fikhının sosyal adalet ve ahlakî kodlarının bağlayıcı olduğu vakıf ameliyesinde, asl-ı mala hâlel getirmemek faize/ harama bulaştırmadan kazançlandırılıp menfaatlerinin sürekli hale getirilmesi, tüketirken kaynakların

yok etmemek anlayışı ifade eder. Bunlar birbirinden ayrı düşünülemez.” (Report of The United Nations Conference on Environment and Development-4. Prensip, 1992) Nitekim vakıf, haps, tesbîl, sadaka-ı cariyeye gibi vakıfla ilgili temel kavramların muhtevasında süreklilik ve devamlılık ve kalıcılık vardır.

Sürdürülebilirlik ve Vakıf

Ekonomik kalkınmada bir araç olarak görülen “sürdürülebilir kalkınma”nın temelinde toplumun ihtiyaçlarını belli kaynaklardan karşılarken hem kısa vadede hem de uzun vadede meydana gelebilecek ihtiyaçlara cevap verebilecek söz konusu kaynakları tüketip yok etmemektir.⁷² Buna göre sürdürülebilirliğin iki temel özelliğinden biri ihtiyaçların karşılanmasının devamlılığı, diğeri ise bunun zaruri bir gereği olan beslendiği kaynağın yok olmaması ve ihtiyaçlara cevap verebilmesidir. Emsalinin bâki kalması aslının bâki kalması hükmü gereğince bazen nukûd vakıflar akar vakıflardan daha uzun ömürlü olabilmektedir. Osmanlı nukûd vakıflarından asırlarca devam eden hatta günümüze kadar faaliyetlerini sürdürebilenler mevcuttur. Bosna Gazi Hüsrev vakfı buna örnektir. Bosna Valisi Hüsrev Bey’in Saraybosna’da yaptırdığı cami, imaret, Tekke ve Medrese’nin tamir giderleri, görevli ücretleri ve sair masraflarını karşılamak üzere; Zihne’ye bağlı Kurumişte, Vitaçeşte ve Kusiritur adında üç köy, Drama Kazası’nda Nesiy, Davud ve Zigosni adında üç köy, Serez Kazası’ndaki çiftlikler, mezarlar, meralar ve bu meralardaki iki yüzden fazla büyük ve küçükbaş hayvan, Saraybosna’nın çeşitli kaza, nahiye ve köylerindeki mezarlar, çiftlikler, meralar ve çayırar, değirmenler, evler, dükkânlar ve arı kovanları ile 55.000 dirhem karşılığında 15.000 altın, Sultan Süleyman devri altmış dirhemine muadil 200 miskal halis altın (133.000 dirhem), 120.000 dirhem, 13 dizi Bedehşan incisi ve 62 adet kıymetli inci muadili 80.000 dirhem, 70 adet yuvarlak inci muadili 50.000 dirhem, 100 adet saf inciden dizili ve her biri 200 dirheme muadil tesbihin bedeli olarak 20.000 dirhem, süslü kılıç ve hançerlerle, altın işlemeli bıçak ve sair mücevheratın bedeli olarak 90.108 dirhem, Sultan Süleyman devri 1.570.000 dirhemi vakfetmesi. (1 Cemaziyelevvel 938 / 11 Aralık 1531, 26 Receb 943 / 8 Ocak 1537, 1 Cemaziyelevvel 944 / 5 Kasım 1537; Vakıf Kayıtlar Arşivi, Defter: 1595, Sayfa: 1, Sıra:1, 633, Sayfa: 139 Sr. 48, 633, Sayfa: 142 Sr. 49)

Haddi zatında mali bir ibadet olan vakfın nev’-i şahsına münhasır teşekkül etme unsurları ve işleyiş şartları vardır. Bununla beraber, toplumun gelişen ve değişen sosyal ve ekonomik hayatıyla beraber, birden fazla şekilde teşekkül imkânı bulmuş, iktisadi ve sosyal hayatta farklı yöntem ve modellerde işleyiş kazanabilmiştir. Hukûkî arka planını refere eden dinî naslar yanında tarihi süreç içerisinde söz konusu ameliye ile ilgili oluşan fikhî külliyatın ekseriyetinin İctihadî ve örfî olması hasebiyle zaman ve mekânın teğayyürü ile hem istimâl safhasında farklı yöntem ve modeller meydana çıkmış hem de infak safhasında sarf mahalleri teğayyür edebilmiştir.

Bidayetten itibaren Müslümanlar vakıf ameliyesini süreklilik ve ölümsüzlük özlemi salikinden hareketle ibadet niyetiyle, Allah rızası, amel defterinin kapanmaması ve ahiretteki sevabı mülahazasıyla gerçekleştirdiklerini belirtmek gerekir. (El-Fevzan, 2006, 158) Tanziminden ille-i gaiye bu olmakla beraber kamu ve özel kurumlar yanında sosyal ekonomik olarak toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında önemli yer işgal ederken söz konusu alanlarda bi ‘tâb’ ve dolaylı olarak birden fazla maksadın hasıl olmasına da vesile olmuşlardır. Bi ‘tâb’ ve

⁷² European Parliament, “Report on Environment Policy and Sustainable Development: Preparing for the Gothenburg European Council”, Reporter: A. Hulthén, Final A5-0171/2001, 15 May, 2001, s.15.

ikincil derecede husule gelen maksatlar bazıları toplumun ihtiyaç duyduğu ve devletin uhdesinde olan çok önemli kurumsal hizmetlerin ifası, bunun yanında sosyal kalkınma, gelir dağılımındaki dengesizliği önleme, müteşebbis ve esnafın finansman ihtiyacını karşılama, böylece piyasada tefecilik ve faize karşı bir nevi önleyici kalkan görevi üstlenme gibi bir misyon ifa ettiği söylenebilir. (Aslan, 1998, 93-119) Diğer bir ifadeyle dinî mülahazalarla gerçekleştirilen vakfiyeler, bi 'tâb' içtimai ve iktisadi sahada özel ve kamusal birimlerin yanında kâr amacı olmayan organizasyon olarak sosyal refahı destekleyici ve iktisadî piyasayı dengeleyici bir sektör olarak tebarüz etmiştir. Dolayısıyla ibadet ve sevap niyetiyle girişilen ameliye neticesinde sosyal ve ekonomik açıdan birden fazla maksat ve gayenin husule gelmesine vesile olmuştur.

Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Nukûd Vakıf Modeli

Sosyal ve iktisadî bir kurum olarak nukûd vakıfları, süreç içerisinde gelişen ve hızla değişen günümüz iktisadi hayatın ortaya çıkardığı yöntem ve modelleriyle her açıdan uyum ve entegrasyon olmayabilir. Bu durum İslam hukuku açısından tanımlanan akit teorileri ve çeşitleri için de söz konusudur. Kamu yararının olduğu yerde nasslarla çelişme söz konusu olmadığı sürece iktisadi hayatla ilgili düzenlemelerin İslam hukuku açısından mahsur yoktur. Geneli itibarıyla örf ve teamül bağlamında formülize edilen menkul vakıflar, sosyal ve iktisadi alanda değerlendirilmesinin önünde kayda değer engeller yoktur. Bu yönüyle sosyal alandaki meyveleri bağlamında diğer infak türlerinden de farklıdır, daha etkili olmaktadır. (İbn Kudâme, 1983, 5/1) Bunun en belirgin özelliği şudur. Aslının/mislinin tükenmeyip bâki kalması ve meyvelerinin devamlı olması hususuyla değişen ve hızla gelişen ekonomik piyasayla entegre olma imkânı vermektedir. (İbn Abidin, 1984, 4/439) Vakıf sahibi kişi(ler)in ölümsüzlük özlemini gideren sadaka-i cariye (sürüp giden, tükenmeyen...) söz konusu vakıf, hükmi şahıs hüviyetiyle ölümsüzleşmektedir. Onun için hayatın hiçbir döneminde yok olmayan / yok edilemeyen gelir dengesizliğiyle mücadele ve toplumun temel ihtiyaçlarını karşılama hususunda ictimai boyutu öne çıkan ibadet ve salih ameller içinde vakıf kurumu öne çıkmaktadır.

Para vakıflarının sadece sosyal yardımlaşmanın bir kurumu olarak yetinmemiş iktisadi hayatın adil bir şekilde dönmesine vesile olmuştur. (Akgündüz, 1996 / 41.)

Sosyal tabakalar arasındaki refah açısından var olan farklılığı kaldırmak, sürdürülebilir ve süreklilik arz eden infak ameliyesine olan dinî teşvik (Bakara; 43, 83, 110 Nisâ; 77, 162 Beyyine; 5) özellikle vakıf şeklinde kurumlaşmıştır. (Faroqhi, 1994:286)

Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Osmanlı Vakıf Tecrübesi

Hicri birinci asırda ilk örneklerine rastladığımız, Memluk'ler ve Selçuklular döneminde izlerine şahit olduğumuz İslam medeniyetine ait dinî ve bir sosyal bir kurum olan vakıfları, İslam kültür tarihinden bize miras olarak intikal etmiştir. Bu kurumu yeniden ihya eden Osmanlı olmuştur. Miladi on dördüncü asrın ilk çeyreğinde Edirne'den başlayarak Osmanlı diyarına, özellikle Balkan coğrafyasında hızla gelişen bir sosyal kurum olarak o dönemdeki ekonomik hayatın üçte birine tekabül edecek derecede büyük ivme kazanmıştır. Osmanlı ekonomisinde, geneli itibarıyla emek sermaye ortaklığı şeklinde işletilen para vakıfları önemli bir yeri vardır. Osmanlı döneminde Para Vakıfları sosyal refahın temininde ve sürdürülebilir kalkınmada bir nevi mikro finans kaynakları olarak işlev görmüştür. Mesela XVII. asırda İstanbul'da üç binden fazla para vakfı mevcuttur. Bunlar esnaf, zanaat ve üreticilerin ihtiyaç duyduğu ham madde, ara

mamul ve nakit finansman ihtiyaclarını belli şartlar çerçevesinde sağlayabilmektedir. (Karabiyik, 2004;57).⁷³

Osmanlı tarihinde ekonominin büyük bir bölümünü teşkil eden ziraat alanında çalışan çiftçilerin finansman ve tohum gibi ihtiyaclarını karşılamada önemli rol oynamıştır. Tarihte bir vakıf medeniyeti kuran Osmanlı ekonomisinin felsefesi, kalkınmadan ziyade toplumda herkesin asgari ihtiyaclarını sağlamaya dayanırdı. Genel manada ilmiye diniye ve içtimaiye diye tabir edilen medrese, imarethane, han, cami, şifahane ve imaret gibi toplumun kurumsal ihtiyaclarını karşılamak maksadıyla istifadelerine direk olarak sunulan vakıflarının yanı başında hem bu mekânların iâşe ve idamesi hem de toplumun sosyal ve ekonomik gibi birden fazla açıdan ihtiyaclarını karşılamak üzere nukûd vakıfları vardır. Emek sermaye ortaklığı şeklinde işletilen nukûd vakıflar, emeğin etken amil olarak telaki edildiği İslam iktisadı ruhuna uygundur. Osmanlı idaresi, Anadolu'yu ihya eden Selçuklu kültür mirasını devralarak Balkanları ihya etmek üzere özellikle vakıf medeniyetiyle ayrı bir sosyal refah sunabilmiştir.

Genelde vakıf, özelde nukûd vakıf bazı dönemlerde Osmanlı ekonomisinin yüzde otuzun fevkinde bir orana ulaşmıştır. Eğitimden ibadete, bayırlıktan sağlık ve adalete kadar, ilmiye sayfiye ve ictimaiye sosyal hayatın her alanında büyük katkıları olmuştur.

Ahret mülâhazası, sosyal duyarlılık ve toplumsal bilinç yanında İslam inancından mütevaris ölümsüzlük özlemine icabet etme gibi hususları olan vakıf anlayışı, her zaman Müslüman toplumlarda büyük teveccüh bulmuş ve bulabilmektedir.

Osmanlı para vakıfları tecrübesini günümüz iktisadi şartlara göre formülize edilmek suretiyle özellikle Müslüman ülkelerde toplumsal kalkınmada ve gelir dağılımındaki dengesizlikleri minimize edip yoksulluğun ortadan kaldırılmasında bir model olduğunu düşünüyoruz. Tarihte yaşanan bir tecrübe bu gün de yarın da olabilir. Çağın gereklerine, dış etkenlere dikkat etmek, ilke ve amaçtan taviz vermemek esastır. Bu tür vakıflar zengin ve fakir arasındaki gelir farkını azaltmanın bir biçimi olarak toplumun gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu anlamda vakıf genel anlamda sürdürülebilir kalkınma stratejisinde, sosyal destek programları planlamada zenginden fakire gönüllü servet transferini ve ekonomik hareketliliği arttırmayı hedefleyen kurumlardır.

Sürdürülebilir Kalkınma ve Osmanlı Vakıf Tecrübesi

Osmanlı Devleti'nde ekonominin temelini tarım oluşturmaktaydı. Arazi miri olup, has zeamet ve tımar türleriyle belli kesimler tarafından işletilir veya işletmeye verilirdi. Burada müzaraa ve müğarasa gibi emek sermaye ortaklığı söz konusudur. Şehirlerde yaşayan halk ticaret ve zanaatla uğraşırdı. Osmanlı ekonomisinin temellerini oluşturan birimlere bakıldığında, bunların İslami kurumlarla olan yakın ilişkisini görmekteyiz. Bu kurumların başında vakıflar gelmektedir. Osmanlı iktisadi kültüründe kalkınma yerine toplumsal ihtiyaç ön plandadır.

Osmanlı ekonomik modellerinin oluşum ve gelişmesinde toplumsal kültür etkin rol oynamıştır. Selçukludan devir aldığı ve yerleşik urfa göre geliştirdiği miras özellikle taşradaki arazi sistemini etkilemiştir. Esnaf ve zanaat erbabının bulunduğu şehir merkezlerindeki ekonomik hayat dinî ve urfi gelenekten etkilenmiştir. Kalkınma yerine toplumsal refah ruhuna uygun gelişen ve urfi hal alan iktisadi hayat dinî kurumların teşekkülünde rol oynamıştır. Bu durum, özellikle iktisadi hayatın büyük bir bölümünde etkin olan vakıflarla ilgili düzenlemeler ve fetvalara yansımıştır. İslam medeniyetine ait olan bu kurum, sadaka-ı cariyedir; yani sürekli

⁷³ KARABIYIK, L:E(2004); Türkiye'de Mikro Finans Uygulamasına Yönelik Çalışmalar, MUFAD, Muhasebe Finansman Dergisi, Sayı:24. OHRİ, C.Gupta (2004); Mikrofinace

ve sürdürülebilir infak demektir. Temel özelliği aslının baki, faydalarının ise kalıcı olmasıdır. Hiç bir yerde ve zamanda dünyanın azade kalmadığı yoksulluk hayatının acı ve ızdırabının ıslahına hizmet eden bir kurum olarak vakıf, insanoğlunun ölümsüzlük özlemine bir cevap mahiyetindedir. Onun için ahiret mülhazası daima ön planda olan İslam medeniyetinde bu müessesenin önemli bir yeri vardır. Vakıflar sayesinde sosyal yardımların maliyetleri azalmakta yardımların sürekliliği ve sürdürülebilirliği sağlanabilmektedir. Aslının baki, menfaatinin sürekli olan bir müessese olarak vakıf birden fazla alanda toplumsal ihtiyaçları karşılamaktadır. Nukûd vakıflarında emsalin baki kalması aslının baki kalması gibidir.

Sadaka-ı cariye (aslının kalıcı-menfaatinin sürekli akıp giden) hükmünde olan bu malî ibadetin tanımı ve sınırlarının tahdidi konusunda tedvin döneminden sonra İslam hukukçuları tarafından detaylı çalışmalar yapılmıştır. İslam hukukunun temel kaynakları muvacehesinde yapılan analiz külliyyatı, toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanmasında vakf ameliyesine ayrı bir vusât ve pratik genişliğe yol açabilmiştir. İslam tarihinde güzel örnekleri bulunan bu ameliye günümüzde birçok ülkede evkaf sandıkları ve zekât fonu gibi birimler aracılığıyla işletilmektedir. Günümüzde zengin fıkıh birikimimizden de istifade etmek suretiyle vakıf mihverli bu vüsattan farklı tanım ve yaklaşımların geliştirilmesi mümkün olabilir.

Vakıf ameliyesi, kelimenin işar ettiği lügat anlamına göre durağanlık ve statik hal değil, cârî, cevval ve çok boyutlu bereketli bir ibadettir. Hem kalıcı olması temel vasıf edinen bu ameliyenin gayesinde nâfi, müsmir ve bereketli olmak vardır. Dolayısıyla sosyal yardımların sürdürülebilirliği ve etkinliği noktasında önemli bir yeri vardır. Sadakayı cariye olan bu ameliye şimdi ve gelecek nesilleri de düşünmektedir. Gerek kamusal birimler gerekse sivil toplum kuruluşlarından farkı, destek kaynağı olan vakıf aslının baki, meyvelerinin daim olmasıdır.

Nakit para vakfının Osmanlılarda 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar ekonomik hayatın yüzde otuz oranında etkili olmuştur. Toplumun asgari geçim ve sosyal refahı hedefleyen Osmanlı idare sisteminde bu amacın gerçekleştirilmesinde genelde vakıfların özelde nukûd vakıfların büyük etkisi olmuştur. Esnafın bazen de devletin finansman ihtiyaçlarını karşılamak üzere ortaya çıkan bu vakıflar, önemli birer sosyal destek kurumu olarak görev ifa etmişler ve toplum vicdanında layık oldukları yeri almışlardır. Bayındırlıktan mabede, eğitimden adalet kadar toplumun temel ihtiyaçlarına göre bir alanda faaliyet göstermiştir.

Osmanlı döneminde bunun tecrübeleri vardır. Nukûd vakıflarından 300 -hatta 400- yıl devam edenler vardır. Bosna'daki Gazi Hüsrev nukûd vakfı hâlâ ayaktaadır. Birçok yatırım ve pazarlama alternatifin geliştiği günümüz iktisadi ortamda nukûd vakıflarının akar vakıflarından daha müsmir olabilmektedir. Bu tür vakıflar zengin ve fakir arasındaki gelir farkını azaltmanın bir biçimi olarak toplumun gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu anlamda vakıf genel anlamda yoksulluğu ortadan kaldırmayı, zenginden fakire gönüllü servet transferini ve dikey sosyal / ekonomik hareketliliği arttırmayı hedefleyen politikalar ve kâr etmeyen kurumlar olarak anlaşılabilir. İslam dünyasında ve daha özel olarak Osmanlı diyarında, bu amaçlara hizmet eden en önemli kurum ise vakıflardı. Mesela, beşeri sermayenin en önemli unsurları olan sağlık ve eğitime yönelik harcamaların büyük bir kısmı vakıflar tarafından sağlanmaktaydı.

Vakıflar iki kısımdır; topluma ihtiyaç duyduğu kamusal alanda hizmet veren vakıflar. Bunlar mabetler, okullar, hastaneler, ham, hamam ve bedestenler gibi. Bir de bu müesseselerin devamlılığı ve müsmir olmasını sağlamak için akarat türü gayrı menkul veya Osmanlıda olduğu gibi menkul / nukûd vakıflar vardır. Temel özellikleri, kalıcı ve sürdürülebilir olması yanında ilahi aşkın mülhazasının ve toplumsal refahtır.

Sonuç

Aslının baki, menfaatinin sürekli olan bir müessese olarak vakıf birden fazla alanda toplumsal ihtiyaçları karşılamaktadır. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma vakıf ruhuyla sağlanabilir. Bir vakıf medeniyeti kuran Osmanlı'nın nukûd vakfı uygulamalarında bizim için güzel modeller olabilir. Burada salt ekonomik kalkınmadan ziyade toplumda herkesin asgari ihtiyaçlarını sağlamak ve insanların onuruna yaraşır düzeyde hayatını idame ettirebilmesi için imkânların sağlanması söz konusudur. Genel manada ilmiye diniye ve içtimaiye diye tabir edilen medrese, imarethane, han, cami, şifahane ve imaret gibi toplumun kurumsal ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla istifadelerine direk olarak sunulan vakıfların yanı başında hem bu mekânların iâşe ve idamesi, hem de toplumun sosyal ve ekonomik gibi birden fazla açıdan ihtiyaçlarını karşılamak üzere nukûd vakıfları vardır. Emek sermaye ortaklığı şeklinde işletilen nukûd vakıfları, emeğin etken amil olarak telaki edildiği İslam iktisadı ruhuna uygundur. Toplumun dinî ve sosyal kurumlarının katkısı alınmadan sürdürülebilir kalkınma ve ekonomik büyümenin sağlanamaz. Sürdürülebilir kalkınma ve yoksullukla mücadele gibi uzun vadeli ve maliyetli olan sosyal destek faaliyetleri sadece devlete bırakılamaz. Üçüncü sektör olarak adlandırılan ve kâr amacı gütmeyen sektörlerin devreye girmesi gerekir. Ne var ki, günümüzde bu işi yapıyor görünen STK'ların ekseriyeti bunu sadece sıcak parayla yapmaktadır. Dolayısıyla rolü sadece aracılık yapmaktan ibarettir. Vakıf ve özellikle nukûd vakfı bu noktada onlardan ayrılmaktadır. Bu konuda öncelikle toplumda dinî ve ahlakî boyutu olan vakıf ameliyesi hakkında farkındalık meydana getirilmelidir. Sürdürülebilir kalkınma, yoksullukla mücadele, sosyal refah ve fırsatlara erişim gibi alanlarda strateji planı oluşturulurken öz medeniyetimize ait olan ve tecrübi örneklerine dair vesikaları elimizde bulunan Osmanlı vakıf kültürüne açık vurgular yapılması faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Akgündüz, İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf, 1996
Altınoluk Dergisi, 1991 - Mayıs, Sayı: 063, Sayfa: 031
Aras Osman Nuri, Türkiye'nin Kalkınma Sorunu ve Çözüm Noktasında Özel Finans Kurumları (Development Problem of Turkey and the Role of Special Finance Houses) Journal of Qafqaz University 3 (1), 2000, pp.93-110
Dilek Seymen, "Dış Ticaret-Çevre ilişkilerinin Dengelenmesi: sürdürülebilir Ticaret, Teori ve Türkiye Değerlendirmesi", D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:7, Sayı:3, 2005,
Döndüren Hamdi, Karz-ı Hasen, Altınoluk Dergisi, 1991 - Mayıs, Sayı: 063, Sayfa: 031
E. Partridge, Future Generations. 'A Companion to Environmental Philosophy' içinde: Ed. Dale Jamieson, Blackwell Publishing, 2001
Ebussuud, Risale, yazma, İstanbul Süleymaniye Küt. Bağdadî 1 Vehbi No: 477/2, Matbu, Dersaadet, Taşbasması, s. 162-181
El-Kubeysî, Ahkâmü'l-Vakf, Bağdat, 1977
European Parliament, "Report on Environment Policy and Sustainable Development: Preparing for the Gothenburg European Council", Reporter: A. Hulthén, Final A5-0171/2001, 15 May, 2001, s.15.
Hüsrev Bey Kütüphanesi Vakıf Sicil: 1 Sh. 111-110-109 (jpg: 108-107-106) sıra: 233
İbnü'l- Hümâm, Fethu'l-Kadîr, Bulak 1315

- İhsanoğlu Ekmeleddin, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları”, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, C: 1, İstanbul 1999
- Karabıyık, L:E (2004); Türkiye’de Mikro Finans Uygulamasına Yönelik Çalışmalar, Mufad, Muhasebe Finansman Dergisi, Sayı:24. OHRİ, C.Gupta (2004); Mikrofinace
- Kastallânî, Ahmed, *İrşâdu’s-Sârî li Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, (Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî), Dâru’l-Kutubi’l-’İlmiyye, Beyrut, 1996.
- Mağribî, M. E.-F. (2010). El Vakfu'l Hayrî el İslâmî: Dirâse Fikhiyye, İktisâdiyye, İdâriyye, Kahire, ts.
- Merginani, *el Hidaye* Şerhû Bidayetü'l Mübtedi-Kahire: 1965.
- Müslim bin Haccâc, el-Câmiu’s-Sahîh, thk. M.F. Abdülbaki, Dâru İhyai’t -Türâsi’l-Arabî, Beyrut, 1956,
- Nesâî, Ahmed bin Şuayb, **Sünen**, İst. 1992
- Ömerî, M. E. Ahkâmu'l Vakf fi dev'i'l Mesâlihi'l Mürsele. Amman, 2010.
- Ömerî, M. E. Ahkâmu'l Vakf fi dev'i'l Mesâlihi'l Mürsele. Amman, 2010.
- Report of The United Nations Conference on Environment and Development-4. Prensip, 1992
- Roger Garaudy (20. yy’ın Biyografisi)
- Sandra BATIE, Sustainable Deveolpment ; Challenges to the profession of Agricultural Economics, American Journal of Agricultural Economics, Vol. 71. December, 1989, s.1086
- Sofuoğlu, Mehmed, Sahih-i Buhari ve Tercemesi, Ötüken Yayınları, İst. 1989.
- Suyuti Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, el-Fethu’l-kebîr fi dami’zziyâdeti île’l-Câmii’s-sağîr. Thk. Yûsuf el-Nebhânî. Beyrût: Dâru’lFikr, 2003.
- Titus Burckhardt, İslam Tasavvuf Doktrinine Giriş, İstanbul, 1996.
- Vakıf Sicil: 1 Sh. 111-110-109

CRITICAL ANALYSIS OF LITERATURE ON WAQF INVESTMENT MODELS: ISSUES AND PROSPECTS

Mohamed Cherif El Amri
Assistant Professor
Istanbul Sabahattin Zaim University
mohamed.amri@izu.edu.tr

Mustafa Omar Mohammed
Associate Professor
Head of Department of Economics
International Islamic University Malaysia
mustafa@iiu.edu.my

ABSTRACT

In the early days of Islam, most of the Waqf properties were physical assets, sufficient to cater for the needs of Muslim communities who were small in numbers. As Islam expanded and the Muslim population continued to grow, the needs for Waqf assets increased. The diversified needs require diversified asset classes. The expansion of Waqf asset base means high operating cost to employ resources to sustain these assets. As a result, several investment models evolved, reaching the peak during the Ottoman era. Recently, there have also been commendable efforts to build on the Ottoman efforts particularly the investment models related to cash Waqf. Presently, there is hardly any work that has taken stock of models on Waqf investment, critically analyzed the underlying issues, and set new direction for research in the area. The present paper aspires to fill in this research gap. The paper adopts a Meta analysis, content analysis and critical survey of the literature to achieve the objectives it has formulated.

Keywords: Waqf investment, Ottoman era, critical analysis, Meta analysis.

DETERMINANTS OF SUSTAINABLE WAQF SYSTEM: A MANAGEMENT APPROACH

Lisa Listiana
PhD Student

IIUM Institute of Islamic Banking and Finance (IiBF)

ABSTRACT

Following Oxfam's publication on extreme global inequality crisis, concern to build a human economy that benefits the 99% populations has got the center of attention. In accordance to this issue, discussion on relevancy of waqf as part of authentic Islamic economics systems towards various global movements (i.e. Sustainable Development Goals) has been started. As a voluntary charity which enables perpetuity benefit of its usufruct, waqf was historically proven in promoting social welfare through religious, education, public health, and other wealth distribution initiative programs. While the potential remains, having understanding on the determinants of sustainable waqf system is important to enable waqf achieve its objective and maintain its significant role in society. To this end, this paper aims to explore determinants of

sustainability of the waqf system by reviewing existing literatures and documents in the context of management. Reference of the similar activities like endowment or charity will be covered to gain lesson learned to determine potential factors to make waqf system sustain.

Keywords: Management, Sustainable Waqf System, Waqf

EDUCATIONAL WAQF: ISTANBUL SABAHATTIN ZAIM UNIVERSITY AS A MODEL

Hasna El Fertass
Msc, Ibn Zohr University, Morocco
elfertassehassna@gmail.com

Mohamed Cherif El Amri
Assistant Professor
Istanbul Sabahattin Zaim University
mohamed.amri@izu.edu.tr

ABSTRACT

The *Waqf* is the first civil institution in the history of humanity, that had played an important role in the socio-economic development of the Muslim *Ummah* by financing and supporting several sectors, including the higher education. Many researches and studies related to

educationel *waqf* dealt with the jurisprudential aspect of the *waqf* and its legal aspects, without focusing on the economic and investment aspects of it. Hence, this study aims to clarifier the theoretical and practical aspect of the educational *waqf* in Turkey, and to indicate the extent of the great services it provides to the community at the various scientific levels, also to highlight the importance of *waqf* in the financing of higher education, evaluating its investment methods and the areas of expenditure by focusing on Istanbul *Sabahttin Zaim* University model, which was established by the *ILIM YAYMA* foundation in 2010 as it is one of the success examples of the *Waqf* Universities in Turkey.

Keywords: Waqf, Educational Waqf, Ilim Yayma Foundation, Istanbul Sabahttin Zaim University

REALIZATION OF THE UNITED NATIONS SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS THROUGH WAQF IN UGANDA

Namungo Hamzah
Head of Research and zakat Management
House of zakat and Waqf Uganda,
World Zakat Forum (Indonesia)
namungoh@yahoo.com

Kalungi Yahaya
House of zakat and Waqf Uganda,
kalungy@gmail.com

ABSTRACT

Waqf is defined as an act of voluntarily passing on the rights and possession and benefits of an asset for the benefit of the general public. In summary, Waqf means relinquishing and bequeathing an asset for the benefit of the public. The asset can be current for example cash but primarily waqf is a long term asset like buildings and land. The objective of waqf includes

providing social and economic sustenance for the community (Salbiah & Ibrahim, 2016). Besides other Islamic charity, Waqf is one of the divine alternatives that seek to build a sustainable bridge across those who can sustain themselves and those who own resource and self dependent (Billah & Imtiaz, 2009). In the context of Sustainable Development Goals (SDGs), the institution of waqf provides, clean water and sanitation, Environmental Protection, sustainable cities and Communities, quality education and subsequently reduced inequalities; both social and economic. Therefore, the purpose of this paper aims to define waqf in the context of Sustainable Development. Secondly, the paper aims to review application of Waqf in Uganda and identify and underline the missing linkages in its application with Sustainable Development Goals. Lastly, this paper aims to provide recommendations for effective application of Waqf in achieving Social Development.

Keywords: Waqf, Sustainable Development Goals, Uganda

بطاقة المشاركة

الاسم واللقب	بغداد بنين Dr.Baghdad benine	خالد قاشي Dr.Khaled gachi	حسيبة شتحونة Doc.Hassiba chetehouna
الوظيفة	أستاذ محاضر	أستاذ محاضر	باحثة دكتوراه
الدرجة العلمية	أستاذ محاضر صنف أ -	أستاذ محاضر صنف أ -	سنة أولى دكتوراه تخصص تحليل اقتصادي
مؤسسة العمل	جامعة حمه لخضر بالوادي- الجزائر	المركز الجامعي تيبازة -الجزائر	جامعة حمه لخضر بالوادي-الجزائر
الهاتف	00213559416909	00213770290429	00213664044748
البريد الالكتروني	bbenine@ymail.com	khaledgachi2000@yahoo.fr	Hananech1991@gmail.com

(المحرومة) اقتصاديا الوقف النقدي كآلية لدفع مشروع تمكين الأسرة اليتيمة

عنوان المداخلة:

ملخص الدراسة

هدفت الدراسة الى التعرف على أهمية الوقف النقدي في دفع مشروع التمكين الاقتصادي للأسر اليتيمة (المحرومة)، وذلك من خلال تشجيع الاسر اليتيمة بإنشاء مشاريع متناهية الصغر بتوفير صيغ تمويل مناسبة ومراكز تدريب وتكوين لأصحاب المشاريع ومرافقة دائمة لأصحاب المشاريع من أجل التوجيه عند وجود صعوبات وأزمات.

وقد عرضت الدراسة تجربتين رائدتين في العصر الحالي ساهمت كل منها في توفير الدعم المادي واللوجستي للأسر اليتيمة والمحرومة لتحقيق التمكين الاقتصادي عن طريق انشاء وتطوير مشاريع متناهية الصغر، نستخلص من الدراسة ضرورة انشاء هيئات مستقلة مختصة في تحقيق التمكين الاقتصادي لهذه الاسر من خلال القيام بالأدوار الوظيفية الاربع الاتية: هندسة افكار المشاريع، تمويل المشاريع، المرافقة، والتسويق.

الكلمات المفتاحية: الاسر اليتيمة، الوقف النقدي، التمكين الاقتصادي، المشاريع الصغيرة.

ABSTRACT

The aim of the study is to recognize the importance of monetary endowments in promoting the economic empowerment project for orphaned families by encouraging orphan families to establish micro-enterprises by providing suitable financing modalities, training centers and training for entrepreneurs and permanent accompaniment to entrepreneurs in order to guide them in the face of difficulties and crises.

The study presented two pioneering experiments in the current era, each of which contributed to providing material and logistical support for orphaned and deprived families to achieve economic empowerment through the establishment and development of micro-projects. The study concludes that independent bodies should be established to achieve the economic empowerment of these families by performing the four functional roles Project Engineering, Project Finance, Accompaniment, and Marketing.

Keywords: Orphan families, cash Wakf, economic empowerment, small enterprises.

تمهيد

تضطلع الأوقاف الإسلامية بدور مهم في العديد من اقتصاديات الدول الإسلامية، حيث تعتبر بمثابة قطاع ثالث يكتسي أهمية اقتصادية واجتماعية داخل تلك الإقتصاديات، خاصة بعد النقلة التي شهدتها الوقف من كونها أوقافا عينية غير منقولة في عهد ظهور الدول الإسلامية إلى أوقاف منقولة، وهذا مع امتداد الحاجات المستجدة للفرد والمجتمع والدول.

ويعتبر الوقف النقدي في مضمونه وحقيقته الاقتصادية عملية تنموية، وإستثماره يعبر أن كل إنفاق يؤدي إلى زيادة في رأس المال الموقوف، ويساهم في رفع القدرة الانتاجية داخل المجتمع بزيادة مستوى التشغيل، والإستفادة من المواد الخام على المدى البعيد هذا من جهة.

ومن جهة أخرى، تحتل المشاريع الصغيرة (المؤسسات الصغيرة) مكانة هامة في مجتمعات وإقتصاديات الدول المتقدمة والنامية لما لها من دور أساسي في خدمة وتجسيد استراتيجية التنمية، حيث أنها تشغل حيزا واسعا في النشاط الإقتصادي والإجتماعي من خلال خلق الثروة وتوفير مناصب عمل.

ونظرا للأهمية الكبيرة التي تكتسبها المشاريع الصغيرة في الإقتصاد الوطني والامتيازات الممنوحة لها، نسعى من خلال هذه الورقة البحثية إلى توضيح أهمية الوقف النقدي في دعم فكرة التوظيف الذاتي عن طريق خلق مشاريع صغيرة للأسر اليتيمة (المحرومة) المتكفل بها من طرف مؤسسات الدولة أو الجمعيات الخيرية، وذلك من أجل:

✓ مساهمة ومشاركة الأسرة اليتيمة في تنمية الإقتصاد الوطني من خلال خلق سلع وخدمات من شأنها أن توفر احتياجات السوق.

✓ تحسين المستوى المعيشي للأسر اليتيمة المتكفل بها من خلال ضمان تمويل ذاتي مستدام وتوفير مناصب عمل.

✓ تغيير سلوكهم من أسر اتكالية (تعتمد على الغير) إلى أسر منتجة وفعالة داخل المجتمع (القضاء على ظاهرة التسول).

وبناء مما سبق، سنتطرق من خلال هذه الورقة البحثية إلى دور الوقف النقدي في التمكين الإقتصادي للأسر اليتيمة المتكفل بها وانتقالهم من أسر مستفيدة من المساعدات إلى أسر منتجة ومستقلة إقتصاديا، وذلك من خلال خلق مشاريع صغيرة تضمن مصدرا مستداما لدخل العائلة بأكملها، وعليه يمكن صياغة السؤال الجوهرى الذي تحاول هذه الدراسة الاجابة عليه كالآتي:

ما أهمية الوقف النقدي في التمكين الإقتصادي للأسر اليتيمة (المحرومة) المتكفل بها؟

ومن خلال السؤال الجوهرى الذي سنحاول الإجابة عليه، وبناء على بعض النماذج والتجارب الموجودة في بعض الدول الإسلامية يمكن تقسيم هذه الورقة إلى العناصر الآتية:

– التحليل النظري لأهمية الوقف النقدي في التنمية الإقتصادية.

– أهمية التمكين الإقتصادي للأسر اليتيمة.

– تجارب لاستغلال الوقف النقدي في التمكين الإقتصادي للأسر اليتيمة.

المحور الأول: التحليل النظري لأهمية الوقف النقدي في التنمية الإقتصادية

يعتبر الوقف من أبرز المعاملات القائمة على التبرع في الإقتصاد الإسلامى، ويطلق عليه مصطلح القطاع الخيري والتطوعي حيث يمثل هذا الأخير أهم القطاعات مساهمة في معالجة مشكلة الفقر و إيجاد التنمية الإقتصادية، وذلك من خلال مجمل الخدمات والمنافع التي يوفرها وتنعكس بالأثر الإيجابي على ونجد لمصطلح الوقف عدة مفاهيم إختلفت التنمية الإقتصادية والرعاية الإجتماعية الصحية والرقي العلمي، بإختلاف العلماء والمذاهب، كما يختلف الوقف في شكله ومجاله، ويعتبر الوقف النقدي أحد أنواع الوقف الذي كان معروف في عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم، وبدأ تطبيقه منذ القرن الثاني للهجرة، ليرز حيث يعتبر الوقف أهم صدقة مالية بشكل كبير في القرن الخامس عشر من الهجرة في المجتمع التركي، تطوعية لها صفة الثبات والاستمرار، وهو أداة من أدوات النظام المالي في الإقتصاد الإسلامى.

أولا: مفاهيم حول الوقف النقدي وأنواعه

على ملك الواقف والتصدق بمنفعتها أو صرف منفعتها على *يعرف الوقف على أنه: حبس العين من أحب،⁷⁴ حيث لا يتصرف فيها بالبيع، أو الرهن، أو الهبة، ولا تنتقل بالميراث، أما المنفعة أو الغلة فإنها

⁷⁴Ibrahim Onour; *An Initiative to establish Waqf Bank*, Article in MPRA Paper, 9July2014, Germany, p:5.

ويقصد بالعين: الأصل المحبوس والممنوع، بحيث لا يجوز التصرف فيه من الناحية الشرعية تصرفا ناقلا للملكية.*

تصرف لجهات الوقف على مقتضى شروط الواقفين⁷⁵، أما من الناحية الإقتصادية فهو: تحويل جزء من الدخل والثروات الخاصة إلى موارد تكافلية دائمة تخصص منافعها من سلع وخدمات وعوائد لتلبية احتياجات الجهات والفئات المتعددة والمستفيدة، مما يساهم في زيادة القدرات الإنتاجية اللازمة لتكوين ونمو القطاع التكافلي الخيري الذي يعد أساس الإقتصاد الإجتماعي في الإقتصاد الإسلامي⁷⁶، ومن أنواع الوقف نجد الوقف النقدي.

1. تعريف الوقف النقدي

قبل التطرق لمفهوم الوقف النقدي تجدر الإشارة إلى تاريخه حيث كان الظهور الفاعل والقوي لوقف النقود في بدايات العصر العثماني، حيث كان في بعض بلاد البلقان، ثم إنتقل إلى اسطنبول بعد فتحها، ومنه إلى بلاد الشام، ثم تحول إلى قضية هامة في الدولة العثمانية، ومنه ظهرت عدة تعاريف للوقف النقدي نذكر منها:

- يعرف الوقف النقدي على أنه: حبس النقود (حيس المالية) وتسبيل* منفعته المتمثلة في الأرباح الناتجة عن استثماره، وقد يحبس مبلغ من المال من قبل مؤسسين (أفراد، شركات، مؤسسات خاصة أو عامة) وتسبيل منفعته أو حق الانتفاع إلى الأبد لصالح المجتمع، ويعتبر الوقف النقدي نوع خاص من الوقف يختلف عن الأوقاف العقارية العادية وذلك لأن رأس ماله الأصلي يتكون من النقود.⁷⁷

- ويعرف أيضا: حبس مبالغ نقدية للقرض الحسن أو للاستثمار المباح شرعا وصرف الأرباح المتحققة حسب شرط الواقف أو في مجالات خيرية، ويمكن تقديم شرح موجز للتعريف كما يلي:⁷⁸

✓ حبس مبالغ نقدية: أي وقف مبالغ على شكل نقد، أو يمكن تحويلها إلى نقد كالأسهم.

✓ القرض الحسن: أي تستخدم هذه المبالغ الموقوفة لتقديمها كقرض حسن.

✓ الاستثمار المباح شرعا: أي تستثمر هذه الأموال في استثمارات جائزة شرعا وفق صيغ الاستثمار الإسلامية.

✓ مجالات خيرية: أي إذا كان هناك شرط من قبل الواقف فيصرف حسب شرطه، وإذا لم يكن هناك شرط فيصرف في مجالات خيرية حسب ما يراه القائمون على الوقف.

2. أنواع الوقف النقدي

⁷⁹ يمكن حصر بعض صور الوقف النقدي التي باتت ممكنة أو واقعة اليوم وهي:

1.2 الوقف النقدي الإستثماري: ويقصد به وقف مبالغ مالية معينة، توضع تحت ولاية متولي الوقف أو عند مؤسسة مالية مكلفة بالمضاربة في هذه الأموال، فما نتج من أرباح عن طريق المضاربة هو الذي يتم توزيعه على مصارف الوقف المقصودة للواقف، ولا فرق في ذلك بين:

عبد القادر جعفر، الوقف النقدي في تأصيله وسبل تفعيله في تمويل المشروعات الصغيرة، دائرة الشؤون الإسلامية والعمل الخيري، 2017، دبي، ص: 12.

صالح صالح، الدور الإقتصادي والإجتماعي للقطاع الوقفي، مقال، مجلة العلوم الإنسانية، جامعة محمد خيضر، 2005، العدد 07، ص: 106.

هشام سالم حمزة، الهيكلة المالية للوقف النقدي، مقال، مجلة جامعة الملك عبد العزيز: الإقتصاد الإسلامي، 2017، العدد 03، السعودية، ص: 127.

تسبيل: ومقصود بها إباحة الشيء وجعلها لوجه الله (قاموس المعجم الوسيط للغة العربية)* محمد سالم عبد الله، تمويل وقف النقود للمشاريع متناهية الصغر في مؤسسات التمويل الإسلامي، أطروحة دكتوراه الفلسفة، تخصص: المصارف الإسلامية، جامعة العلوم الإسلامية العالمية، عمان، 2017، ص: 47.

حيدر حب الله، الوقف النقدي في الفقه الإسلامي قراءة استدلالية، مقال، مجلة الإجتهد والتجديد، العدد 19، بيروت، 2011، ص: 7-8.

- أن تنتدب هيئة وافية نفسها لاستقبال الصدقات الجارية النقدية لتمويل مشروع ما يعود ربحه للأغراض الوقفية، سواء كانت هذه الهيئة الوقفية حكومية أو شبه حكومية أو أهلية خاصة، وهنا يتحدد الناظر على الوقف مع المستثمر له.
 - أن يحدد الواقف نفسه الجهة التي تستثمر فيها النقود، كأن توضع الموقوفات وديعة استثمارية في بنك إسلامي معين أو وحدات في صندوق استثمار، وهنا يحدد الواقف ناظراً على الوقف، مهمته متابعة شؤونه مع البنك مثلاً، ثم أخذ أرباحه لتوزيعها على الجهات المعنية بالوقف.
 - أن يصار إلى جمع أموال وافية بغية تحويلها إلى أعيان، كبناء مسجد أو مستشفى، وهذا الأخير مبني على جعل هذه الصورة من الوقف استثماراً ويكون ذلك عن طريق تأسيس مشروعات وافية بهدف إستدراج التبرعات الوقفية لمشروع معين.
- كما يمكن أن يكون الوقف بإصدار أسهم نقدية وافية، تشجيعاً لتحقيق المشاركة الجماعية فيه.
- 2.2 الوقف الإبرادي: ويقصد به وقف إيراد نقدي، دون وقف الأصل الذي ينشأ منه الإيراد المذكور، وله صور نذكر منها:

- وقف إيراد عين معمرة لفترة زمنية محددة، كأن يحبس شخص الإيراد الإجمالي أو الصافي لعين ماء، مثل: عقارات أو مطاعم أو فنادق أو منتزهات أو غير ذلك، لكي يجعل الإيراد وقفاً لجهات البر.
 - وقف حصة محسومة بنسبة مئوية من الإيرادات النقدية لصالح مؤسسة استثمارية وافية.
- 3.2 الوقف النقدي القرصي: ونقصد به أن توقف النقود لإقراضها لمن يحتاج إليها، على أن يعيدها حسب الاتفاق، ليعاد إقراضها من جديد لمحتاج آخر، دون أن يفرض وجود أي بعد استثماري أو عائد من هذا القرض، فراراً من إشكالية الربا أو غيره، وهذه هي بنوك التسليف في بعض الدول، حيث يقوم البنك بإقراض المحتاجين للزواج أو غيره، على أن يسددوها بأقساط خفيفة على دفعات كثيرة، ويمكن تسميتها ببنوك التسليف الوقفية.

ثانياً: صيغ الوقف النقدي ومجالات استثماره

1. صيغ الوقف النقدي

تنقسم الصيغ الوقفية إلى نوعيين، الصيغة الأولى تعتمد على الصناديق الوقفية والصكوك والأسهم الوقفية في هذه الحالة يمكن للنقود الوقفية أن تكون مؤبدة أو مؤقتة والصيغة الثانية هي القرض الحسن حيث تكون النقود الوقفية مؤقتة، وفي⁸⁰ ما يلي شرح لكلا الصغتين

1.1 الصناديق الوقفية

- تعريف الصناديق الوقفية: هو وعاء تجتمع فيه أموال موقوفة تستخدم لشراء عقارات وممتلكات وأسهم وأصول متنوعة تدار على صفة محفظة استثمارية لتحقيق أعلى عائد ممكن ضمن مقدار المخاطر المقبولة، وصندوق يبقى ذا صفة مالية فالأصول التي تحتويه لا تغير من طبيعته.
- الهدف من الصناديق الوقفية: تعمل الصناديق الوقفية على إيجاد مشاريع استثمارية ذات جدوى اقتصادية وإجتماعية قادرة على تحقيق عوائد مالية تمكن من تنمية الأوقاف وتوفير حاجيات الجهة الموقوف عليها، وتتحصل هذه الصناديق على تمويلها من أفراد وشركات ومؤسسات وجهات حكومية ودولية.

2.1 الصكوك والأسهم الوقفية:

هشام سالم حمزة، الوقف النقدي وتمويل الاستثمار الوقفي، ورقة بحثية، المؤتمر الإسلامي لأوقاف، جامعة الملك عبد العزيز، السعودية، 80 2016/10/20

- تعريف الصكوك والأسهم الوقفية: يمثل التصكيك آلية تمويلية تشاركية تسعى لتجميع أقصى مبلغ نقدي وترتكز من المبدأ على تجزئة رأس مال المشروع إلى حصص وإصدارها في شكل صكوك أو أسهم للاكتتاب، ان إصدار الصكوك والأسهم الوقفية يستمد مشروعيتها من جواز وقف النقود.
- الهدف من الصكوك والأسهم الوقفية: يدخل إصدار الصكوك أو الأسهم الوقفية في الإستراتيجية الإستثمارية للمؤسسة الوقفية والتي تقوم على تجميع النقود الوقفية عن طريق الاكتتاب ثم الإستثمار هذه النقود بصيغ التمويل الإسلامي التي تتفق مع أحكام الشريعة الإسلامية المضاربة والمشاركة والمرابحة والإجارة والإستصناع والتمويل الأصغر، ومن هنا يمكن القول أن تطوير الإستثمار الوقفي مرتبط بصيغ التمويل الإسلامي لتحقيق الهدف المرجو وهو إحياء وتنمية الأوقاف.

3.1 القرض الحسن

- تعريف القرض الحسن: يعتبر القرض الحسن ما يعطيه المقرض من المال إرفاقاً بالمقترض ليرد إليه مثله وذلك دون إشتراط زيادة، ويطلق هذا اللفظ كما جاء في القرآن الكريم على المال الذي ينفق على المحتاجين، طلباً للأجر والثواب من الله عز وجل، ويمثل أحد أبواب التكافل الإجتماعي التي شرعها الإسلام وحث المسلمين عليها، وهذا القرض على عكس القرض الربوي الذي يتضمن زيادة محددة تسمى الربا.
- الهدف من القرض الحسن: يرتبط القرض الحسن بالصناديق النقود الوقفية المخصص لغرض منح القروض الحسنة، حيث يتم ذلك بعد تجميع النقود الوقفية من طرف الواقفين (المقرضين) وذلك عن طريق اصدار شهادات القرض الحسن، بعد ذلك تقوم المؤسسة الوقف بتوظيف هذه النقود في شكل قروض قصيرة ومتوسطة المدى لذوي الحاجة خصوصا أصحاب المشاريع الصغرى الذين هم في حاجة لتمويل دون كلفة، كما يمكن للمؤسسة الوقفية استعمال نسبة من الدخل المتولد من الإستثمار الوقفي وإعطاء قروض بدون فوائد للمحتاجين باستخدام عقد القرض الحسن.

2. مجالات الإستثمار في الوقف النقدي.

- تتنوع مجالات الإستثمار في الوقف النقدي فنجدها في المجال العقاري والمالي
- ⁸¹بالإضافة إلى الزراعي و غيرها وفي ما يلي نحاول إبراز المجالات الإستثمار في الوقف النقدي
- ✓ الإستثمار العقاري: كسراء العقارات، وتأجيرها، وإنشاء الأبنية، وتعمير العقارات القديمة وصيانتها، واستبدال العقارات، وبناء المباني السكنية أو الصناعية أو التجارية على أراضي الوقف، إما بطريق مباشر، وإما بنظام الإستصناع، أو المشاركة المنتهية بالتملك.
 - ✓ إنشاء المشروعات الإنتاجية: وتكون من خلال المساهمة في إنشاء المشروعات الإنتاجية سواء كانت مهنية أو حرفية، أو معامل ومصانع.
 - ✓ الإستثمار في المشروعات الخدمية: كالتعليم والمدارس والكليات والمعاهد والجامعات، والمستوصفات، والمستشفيات، والمؤسسات الاجتماعية، كدور الضيافة للفقراء والمساكين وابن السبيل، ودور اليتامى والمسنين والمرضى.
 - ✓ المساهمة في رؤوس أموال بهدف تحقيق عائد: ولها صيغ كثيرة، مثل المساهمة في رؤوس أموال بعض الشركات، مثل شراء الأسهم، والمساهمة في رؤوس أموال صناديق الإستثمار الإسلامية، والمساهمة في رؤوس أموال المصارف الإسلامية، والمساهمة في رؤوس أموال شركات التأمين الإسلامية، والمساهمة في رؤوس أموال شركات الإستثمار الإسلامية، والمساهمة في رؤوس أموال الجمعيات التعاونية الإسلامية، والمساهمة في رؤوس أموال الجمعيات التعاونية الخدمية.

محمد الزحيلي، الإستثمار المعاصر للوقف، كلية الشريعة والدراسات الإسلامية، جامعة الشارقة، الشارقة، ص: 24، 81

✓ المساهمة في الحسابات الاستثمارية لدى المؤسسات المالية الإسلامية: ولها صيغ كثيرة، منها الودائع الجارية الاستثمارية تحت الطلب، والتوفير الاستثماري، والاستثمار لأجل مطلق (وهو المضاربة المطلقة فقهاً) والاستثمار لأجل مقيد (وهو المضاربة المقيدة فقهاً) والصكوك الاستثمارية الإسلامية.

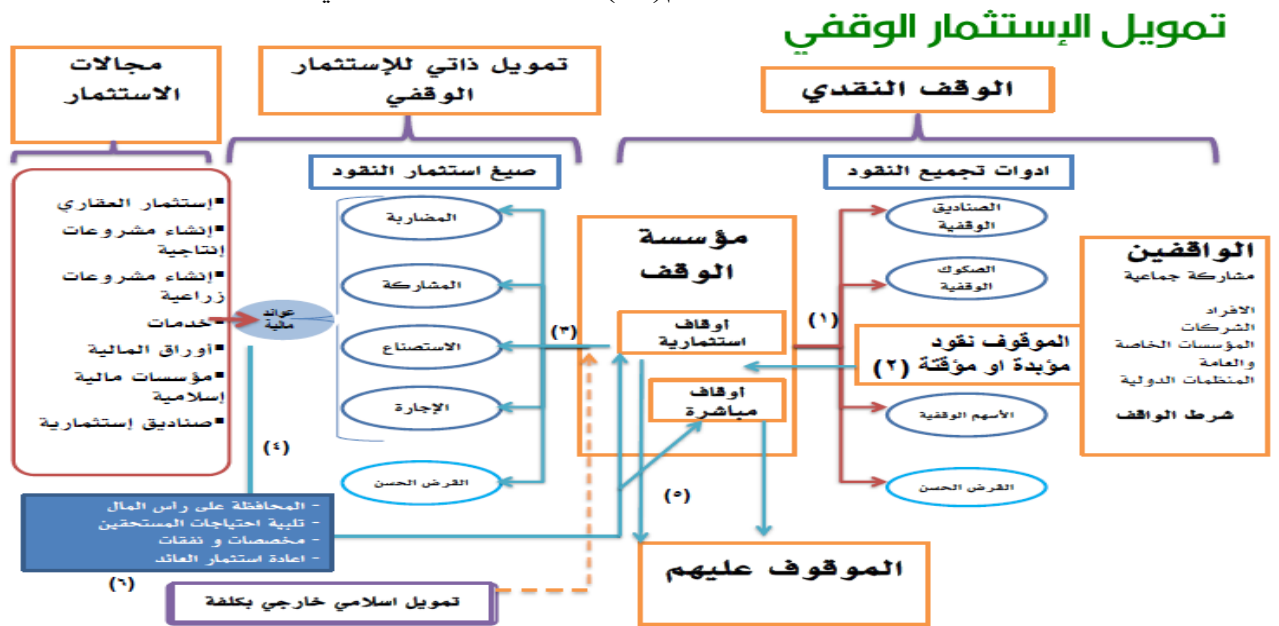
✓ الإستثمار في الأوراق المالية الجائزة شرعا: كالأسهم العادية لشركات مستقرة، والصكوك الإسلامية الصادرة عن المؤسسات المالية الإسلامية، وسندات المشاركة في الربح والخسارة ذات الطبيعة الآمنة والمستقرة، وصكوك صناديق الإستثمار الإسلامية، وسندات صناديق الوقف في البلاد الإسلامية، وسندات المقارضة التي تصدرها المؤسسات المالية الإسلامية.

✓ الإستثمار في المؤسسات المالية الإسلامية من خلال الحسابات الاستثمارية لأجل: كدفاتر التوفير الاستثماري تحت الطلب، والودائع الاستثمارية لأجل، والشهادات الاستثمارية ذات الأجل المحدد المطلقة، وذات الأجل المحدد المقيدة.

✓ الإستثمار في الأنشطة الزراعية: كتأجير الأرض الزراعية الموقوفة كما سبق في الإجارة، والمشاركة في استغلال بعض الأراضي الزراعية الموقوفة، والمساقاة في استغلال بعض الأراضي المشجرة، والمغارسة في استغلال بعض الأراضي الزراعية الموقوفة، وسبق بيانها.

❖ يمكن تلخيص كل ما سبق في الشكل الآتي:

الشكل رقم (01): تمويل الإستثمار الوقفي

المصدر: هشام سالم حمزة، مرجع سابق، ص 10

ثالثاً: إيجابيات وسلبيات الوقف النقدي على المستوى الإقتصادي

يعمل الوقف النقدي على تحسين المستوى الإقتصادي والإجتماعي للأفراد وتحقيق التنمية للمجتمع، ولكنه لا يخلو من بعض المشكلات، فيما يلي سنتطرق للأهمية الإقتصادية للوقف النقدي، ونتطرق أيضاً للصورة العكسية لذلك.

1. الأهمية الإقتصادية للوقف النقدي

يمكن إيجاز أهمية الوقف النقدي من الناحية الإقتصادية في الآتي⁸²

تاريخ الزيارة 2018/07/29. <http://www.alhayat.com/article> طيب الربيس، دور الوقف في تحصيل القطاع المالي، مقال، من موقع 82

✓ معروف أن زيادة كمية السيولة في الأسواق تضعف القدرة الشرائية للعملة، أما توظيف هذه العملة في المضاربات المالية على حساب دورها في الإنتاج، فيؤدي في النهاية إلى تضخم القطاع المالي وتحوله إلى فقاعة نتيجة غياب الأصول والسلع التي تقابلها في الأسواق، فيصبح الوقف في هذه الحالة بمثابة آلية لامتنصاص السيولة الزائدة وتوظيف الثروة في الإنتاج الحقيقي الذي يخلق فرص العمل ويرفع الطلب على المواد الأولية اللازمة لعمليات الإنتاج.

✓ الوقف النقدي يوفر السيولة للقروض الحسنة لمن يريد أن يبدأ مشروعه الخاص من دون فائدة، وكما قيل «الفائدة وقود التضخم» لأنها ترفع كلفة التمويل على المنتج وكذلك سعره النهائي أمام المستهلك، وتجعل المداخل غير كافية لتلبية الحاجات الأساسية للأفراد، إن الإقراض من دون فائدة الذي توفره السيولة في صناديق التمويل الوقفي، يلعب دوراً كبيراً في تخفيف حدة البطالة وإتاحة المجال لمن لديهم مواهب وأفكار حول مشاريع إبداعية جديدة للمساهمة في دعم الاقتصاد الوطني، وفي هذه الحال تكون مؤسسات الأوقاف بمثابة الجسر الذي ينقل المال المعطل من مالكيه الأصليين إلى أولئك الذي يحتاجونه لتأسيس أعمالهم، أي تعمل الأوقاف على ضمان استمرار فاعلية المال الإنتاجية وتمنع اختزانه وكنزه وحرمان المجتمع من ثماره.

✓ يساهم الوقف النقدي في الحد من التضخم وندرة المنتجات، فهو يساهم في إنشاء الوقف الجماعي، أي المشاريع الوقفية ذات الملكية الجماعية التي يتشارك فيها عدد كبير من الناس بنسب متفاوتة من رؤوس الأموال. والوقف الجماعي يوسع قاعدة الملكية الاجتماعية للمشاريع ووسائل الإنتاج، ويعزز قيم التعاون والشراكة على تحقيق الخير، والأهم من كل ذلك أن المشاريع الوقفية الجماعية تخفف من حدة احتكار الأسواق وتفرد شركات بعينها في وضع أسعار المنتجات والخدمات.

✓ يخفف الوقف النقدي من أعباء الدولة خاصة في ظل التقلبات الاقتصادية المحلية والعالمية، ويوفر مصادر ذاتية لتمويل المشاريع الوقفية الخيرية وللصرف على ترميم المنشآت وإدارتها، وهكذا يحافظ القطاع الوقفي الاستثماري على حيويته مهما اختلفت الحالة الاقتصادية العامة، بل إن حماية القطاع الوقفي بوصفه قطاعاً إنتاجياً اجتماعياً يساعد في حفظ حيوية الاقتصاد الوطني عموماً.

2. مشكلات الوقف النقدي

كما أنّ لوقف النقود إيجابيات كثيرة ملموسة، إلا أنه تعثره مشكلات جمة إن لم تتلّفه، ولم يحسن علاجه، فقد تؤدي هذه المشكلات إلى ذهاب النقد الوقفي، أو انعدام فائدته، وذلك إذا واجه هذه المشكلات من غير حلّ، وأهم هذه المشكلات هي: 83

✓ عدم تنميته: لم تعد النقود ذهباً وفضة كما سبق لتبقى محافظة على قيمتها الذاتية، ولذا وجب تحريكها بالتنمية، حتى يغطي نماؤها نقص قيمتها، إن لم يحقق لها زيادة في قيمتها، ولتجنب نقص قيمة الوقف هنا، ينبغي أن تشمل صيغة الوقف النقدي على آلية تضمن معالجة أثر هذا التغير في قيمة النقد الموقوف.

✓ تضخمه: من المعلوم أن قيمة النقود تتغير بالارتفاع والانخفاض، مما يوقع الوقف النقدي فيما يسمى بالتضخم، الذي يمكنه أن يصيب أي نوع من العملات في هذا العصر، ولذا يمكن في حالة توقع التضخم للعملة أن تتخذ إجراءات وقائية للتقليل من المخاطر إن لم يكن من المقدر تجنبها نهائياً، وذلك عن طريق كل الوسائل المتاحة لذلك.

إن تضخم العملة ينعكس سلباً على قيمة النقد الموقوف، حتى إن لم يُبَرِّ ذلك اهتماماً في معاملات حاضرة واستثمارات قصيرة الأجل، إلا أنه أمر ذو أهمية كبيرة في معاملات واستثمارات طويلة الأجل،

83 أحمد بن عبد العزيز الحداد، من فقه الوقف، دائرة الشؤون الإسلامية والعمل الخيري، الطبعة (01)، دبي، 2009، ص: 89-96.

خاصة في عقد الوقف الذي يراد له التأييد والبقاء، لأن أصل الوقف أن يكون ثابتاً وتُصرف غلته وفقاً لإرادة الواقف.

✓ عدم تحري الدقة في صرفه: يعد عدم تحري الدقة في صرف الوقف النقدي تفريطاً وإهمالاً، لا يجب السكوت عنه وإنما يجب اتخاذ الإجراءات المناسبة لمنع حدوث ذلك.

✓ سهولة إضاعته سرقة أو نهباً أو غصباً: إضاعة وقف النقود سرقة أو نهباً أو غصباً سهل وذلك بسبب أنها خفيفة وسهلة النقل، ولذا وجب تفادي ذلك بتوعية النفوس، وكذا بتفعيل كل وسائل الصيانة والرقابة، ليكون الوقف في منأى عن كل يد تمتد إليه بدون وجه حق.

المحور الثاني: أهمية التمكين الاقتصادي للأسر اليتيمة (المحرومة)

التمكين الاقتصادي هو مقارنة مبتكرة طورها البنك الإسلامي للتنمية من خلال عدد من التجارب النموذجية والرائدة في عدد من الدول الأعضاء، حيث تقوم منهجية التمكين الاقتصادي على تمكين الفئات الهشة والشباب العاطل عن العمل والأسرة المحرومة (الفقيرة والتي ليس لها مداخيل) من فرص المشاركة في المشاريع الاقتصادية ذات القيمة المضافة ومن الحصول على الموارد والبنى التحتية الضرورية للتنقل والانتاج والتسويق وعلى الموارد المالية الضرورية، وفي هذا المحور سنتطرق إلى توضيح مفهوم التمكين الاقتصادي للأسر اليتيمة ليتم بعدها التطرق إلى القواعد الأساسية لتحقيق التمكين الاقتصادي للأسر اليتيمة ليتم في آخر هذا المحور ذكر البعد الاقتصادي والاجتماعي لتمكين الاسر اليتيمة اقتصادياً.

أولاً: مفهوم التمكين الاقتصادي للأسر اليتيمة (المحرومة)

قبل التطرق إلى مفهوم التمكين الاقتصادي للأسر اليتيمة سنعرّف معنى التمكين.

1. تعريف التمكين

يعرف التمكين حسب " الموسعة الحرة" إلى زيادة قوة الافراد السياسية والاجتماعية والاقتصادية، وهو غالباً ما يعني أن الشخص المتمكن يطور الثقة في قدراته. وحسب الموسعة فالتمكين الاجتماعي يعني القضاء على التمييز الاجتماعي في عمليات اتخاذ القرار، وفي التنمية الاقتصادية فان مقارنة التمكين تركز على تفعيل جهود الاعتماد على الذات أكثر مما تعتمد على تأمين الرعاية الاجتماعية، وفي مجال التطوير الذاتي فالكلمة تعني نظام من اعادة تشكيل (تكوين) الذات.⁸⁴

وبصفة عامة وفي هذا الإطار يمكن النظر لتعريف التمكين من ثلاث زوايا أساسية وهي:

- التمكين هو عملية اجتماعية حيث أنه يتحدد بالعلاقة مع الآخر.
- التمكين هو متعدد الجوانب فهو ممكن اجتماعياً واقتصادياً ونفسياً وهو يحدث في مستويات مختلفة كمستوى الفرد والمجموعة والمجتمع.
- التمكين هو عملية مشابهة لرحلة أو معبر تتطور بقدر ما نعمل من خلالها.

2. مفهوم التمكين الاقتصادي للأسر اليتيمة (المحرومة)

التمكين الاقتصادي للأسر اليتيمة (المحرومة) هو الانتقال من مقارنة الإغاثة والمساعدة والعون إلى مقارنة الدعم للإنتاج والتنمية، وذلك باعتبار المستهدفين الفاعلين أساسيين في التنمية وأن لديهم قدرات كامنة ينبغي استكشافها عن طريق العمل على تغيير عقليات وتفكير هؤلاء المستهدفين كي يكونوا أكثر ثقة في قدراتهم وامكانياتهم والتحول من أسر اتكالية إلى أسر منتجة.

- راند أيوب، الجدوى الاجتماعية للمشاريع المتناهية الصغر وتأثيرها على النساء في الريف السوري، رسالة مقدمة لنيل شهادة الدكتوراه في علم الاجتماع، جامعة الدول العربية، 2010، ص: 87.

فالتمكن الاقتصادي للأسر اليتيمة هو الدعم والمرافقة الى حين التمكّن من الاستقلالية في الادارة واتخاذ القرارات الاقتصادية الملائمة بالاعتماد على التشغيل الذاتي والمبادرة الخاصة وذلك من أجل الحصول على الخدمات الاجتماعية الضرورية. بمعنى خروج هذه الاسر من دائرة الاغاثة والمساعدات الى دائرة الاسر المنتجة والمستقلة اقتصاديا.

ثانيا: القواعد الاساسية لتحقيق التمكين الاقتصادي للأسر اليتيمة (المحرومة)

حتى يكون التمكين الاقتصادي للأسر اليتيمة ناجحا لابد من الهيئة الوصية أن تقوم بالتخطيط الاستراتيجي وبلورة الفكرة واعداد وانشاء مشاريع صغيرة تمكن الاسر اليتيمة اقتصاديا، وكذلك الالمام والتسيير الحسن والفعال للأموال كي يتم تجسيد ما تم التخطيط له في الواقع، وعليه فالمعالم الرئيسية لإنجاح التمكين الاقتصادي للأسر اليتيمة هي:

1. توفير الدعائم الاساسية لهندسة مشاريع التمكين الاقتصادي

لإنشاء أي مشروع هناك مجموعة من الدعائم التي يجب توفيرها واخذها حتى يكون المشروع سهل التجسيد وناجح، وهاته الدعائم هي:
- فكرة المشروع: ان الفكرة التي ليس لها سوق لا تشكل أي أهمية لذلك على صاحب المشروع أن يفكر ويجيب على الاسئلة الاتية:

✓ هل المشروع مناسب لمهارات وخبرات صاحب المشروع؟

✓ هل يوجد سوق للفكرة؟

✓ ماهي مفاتيح النجاح في هذا السوق؟

✓ كيف تتطور هذه المفاتيح مستقبلا؟

- الدافع لإنشاء مشروع صغير: من أهم الدوافع الكامنة وراء اتخاذ القرار الخاص بإنشاء مشروع صغير للأسر اليتيمة (المحرومة) نجد:

✓ تحقيق الذات أي يجب أن يكون صاحب المشروع طموحا يرغب في أن يشار اليه على أنه الشخص الذي يجيد تنفيذ مثل هذه المشروعات على الرغم من المخاطر التي يواجهها، والدورات التدريبية لهؤلاء مهمة جدا من أجل تحقيق هذا الدافع.

✓ الاستقلالية أي أن يكون صاحب المشروع مستقلا في العمل بالتحري من القيود واللوائح التي تفرض على سلوكه من خلال العمل في الشركات الكبيرة أو الصغيرة.

✓ الارباح فمن الدوافع القوية لدى الكثير من أن الافراد أن يمتلكوا مشروعات صغيرة ناجحة تعظم من أرباحهم.

✓ الاسباب الاجتماعية والتي تتمثل في (الرغبة في تحسين المظهر الاجتماعي، الرغبة في الانتماء، مكانة وسمعة الاسرة ومصدر دخلها).

- التعرف على الجوانب الفنية والاقتصادية للمشروع: وذلك بإجراء تقييم فني للمشروع للتعرف على امكانيات توفير التسهيلات اللازمة له، كما أن العائد الاقتصادي والاجتماعي للمشروع يعتبر محددًا رئيسيًا لإصدار القرار الخاص برفض فكرة المشروع أو التقدم في الدراسة الى المرحلة الموالية.

- وضع خطة للمشروع: من أهم الدعائم الاساسية لإنشاء مشروع هو تصميم خطة محكمة ومكتوبة تهدف الى تجسيد الفكرة على أرض الواقع، والاستعداد لمعالجة كل الانحرافات في وقتها.

2. تسيير فعال لمصادر تمويل مشاريع التمكين

رغم اختلاف مصادر تمويل الهيئات الوصية للمشروعات الصغيرة للأسر اليتيمة المكفولة ومن أجل تحقيق التمكين الاقتصادي لهذه الاسر، إلا أنه يتوجب على ادارة الجمعية والهيئات الوصية بذلك تشكيل

هيئة مختصة من شأنها أن تضمن السير الحسن والفعال لعملية تمويل المشاريع، وذلك بمعرفة راس المال المناسب لتمويل المشروع والحصول عليه من مصادره المناسبة كخطوة أولى ثم ضبط خطة استرجاع الاموال من اصحاب المشاريع كخطوة ثانية(اعتبارا أن أغلب المصادر ماهي الا وقفا نقديا) لضمان استدامة في تمويل المشاريع الصغيرة لأسر أخرى وحفاظا على المال باعتباره حيسا ماليا في تمويل المشاريع الصغيرة.

3. التكوين ومرافقه مشاريع التمكين للأسر اليتيمة

بناء القدرات يمثل ركيزة أساسية لنجاح المشاريع الصغرى من خلال الحصول على تكوين الذي يتناسب مع المهارات المطلوبة لنجاح المشاريع الصغرى، وتنوع مجالات التكوين من تكوين تقني خاص بطبيعة المشاريع الى تكوين مالي واداري بالإضافة الى التكوين في المهارات الذاتية وتقنيات البيع والتسويق. كما أكد الخبراء الاقتصاديون على أهمية انشاء حاضنات أعمال(المرافقة) لحماية المؤسسة المبتدئة والتي تحتاج الى دعم خاص ومساندة وحماية حيث تمكنها من تجاوز مرحلة الانطلاق (1_2سنة) وتدفعها تدريجيا لتصبح مزودة باليات النجاح.

حيث تعتبر حاضنات الاعمال وسيلة هامة وضرورية لدعم نمو المشاريع الصغيرة، فهي تساعد على التغلب على مشاكل التأسيس والانطلاق وتسويق منتجاتها، خصوصا في ظل الاوضاع الحالية التي تتسم بتزايد حدة التنافسية. فعلى الهيئات الوصية والجمعيات أن تولي اهتماما كبيرا لحاضنات الاعمال لضمان نجاح المشاريع الصغيرة خاصة وان الدراسات أثبتت أن من الاسباب الرئيسية لفشل المؤسسات الصغيرة والمتوسطة هو عدم فعالية حاضنات الاعمال.

4. هيئة الرقابة المالية لمصادر تمويل مشاريع التمكين:

وتتمثل مهام هذه الهيئة في إجراءات التدقيق والفحص لعمليات استثمار أموال خاصة الوقفية منها، بهدف الاطمئنان إلى سلامة الأموال وتنميتها وعدم المساس بحقوق الجهات الموقوف عليهم من المستفيدين، وتقديم البيانات والمعلومات الآمنة والصادقة والموضوعية والهادفة والموقوتة إلى من يهمه أمر الجمعيات والهيئات الوصية بدعم عملية التمكين الاقتصادي للأسر اليتيمة (المحرومة) ليعتمد عليها في اتخاذ القرارات الاستثمارية، ومن أهم نظم الرقابة المالية: المراجعة الداخلية، والرقابة الداخلية والرقابة الخارجية على الحسابات، والرقابة بواسطة بعض أجهزة الدولة.

ثالثا: البعد الاقتصادي والاجتماعي لتمكين الاسر اليتيمة(محرومة) اقتصاديا

تسعى منهجية التمكين الاقتصادي للأسر اليتيمة (المحرومة) من خلال تقديم خدمات مالية وغير مالية تطوير مشاريع تنموية ذات أثر اجتماعي واقتصادي، فالمشاريع الصغيرة تحتل مكانة هامة في مجتمعات واقتصاديات الدول المتقدمة والنامية باعتبار أن لها دورا أساسيا في خدمة وتجسيد استراتيجيات التنمية، حيث أنها تشغل حيزا واسعا في النشاط الاقتصادي والاجتماعي من خلال خلق الثروة وتوفير مناصب عمل.

ونظرا للأهمية الكبيرة التي تكتسبها المشاريع الصغيرة في الاقتصاديات الدول والامتيازات الممنوحة لها، تسعى الجمعيات والهيئات الوصية من خلال ذلك بدعم فكرة التوظيف الذاتي أي التمكين الاقتصادي عن طريق خلق مشاريع صغيرة للأسر اليتيمة المتكفل بها، وذلك من أجل:

✓ مساهمة ومشاركة الاسرة اليتيمة في تنمية الاقتصاد الوطني بخلق سلع وخدمات من شأنها أن توفر احتياجات السوق.

✓ تحسين المستوى المعيشي للأسر اليتيمة المتكفل بها بضمان تمويل ذاتي مستدام وتوفير مناصب عمل.

- ✓ تغيير سلوكهم من أسر اتكالية (تعتمد على الغير) الى أسر منتجة وفعالة داخل المجتمع (القضاء على ظاهرة التسول).
- ✓ توسيع دائرة التكفل بالأسر واستغلال الإيرادات (اعانات، صدقات...) في نشاطات أخرى للأسر اليتيمة المتكفل بهم.
- ✓ الحد من ظاهرة الفقر والبطالة وتعزيز الاستقرار الامني للأسرة اليتيمة والمجتمع.

المحور الثالث: تجارب لاستغلال الوقف النقدي في التمكين الاقتصادي للأسر اليتيمة

تعد تجربة الخلافة العثمانية خير دليل على اهتمام الوقف بالمشاريع الصغيرة، فقد كان " للأوقاف العثمانية النقدية" منذ بداية القرن الخامس عشر ميلادي دور متميز في مجال هذه المشاريع؛ حيث تبين أن هذه الأوقاف قد قامت بدور اجتماعي كبير بإقراض العديد من المسلمين المحتاجين مبالغ بسيطة أو صغيرة لشراء أدوات الإنتاج والعمل، حتى يتم تمكين هؤلاء المحتاجين اقتصاديا بمحاربة الفقر وتحسين المستوى المعيشي لهم. وفي هذا المحور سنحاول عرض تجربتين حديثتين لتمكين الأسر المحرومة اقتصاديا.

أولاً: تجربة بنك الامل للتمويل الاصغر (الجمهورية اليمنية)⁸⁵

تأسس بنك الامل للتمويل الاصغر في الجمهورية اليمنية في شهر يناير 2009م، والبنك هو مؤسسة غير ربحية يسعى الى تقديم خدمات مالية مستدامة للأسر اليمنية ذات الدخل المحدود والمنخفض وخصوصا اصحاب المشاريع الصغيرة والصغرى. ويقدم البنك خدمات مالية شاملة (تمويلات، ادخار، تأمين، تحويلات... الخ) للفئات المستهدفة التي لا تتمكن من الحصول عليها من القطاع المصرفي. ويساهم في هذا البنك كل من:

- الحكومة اليمنية ممثلة بالصندوق الاجتماعي للتنمية (45%).
- برنامج الخليج العربي للتنمية (35%).
- القطاع الخاص اليمني والسعودي (20%).

1. مهام وأنشطة البنك

من أجل تحقيق الهدف المراد يقوم البنك بالمهام والانشطة الآتية:

- تقديم القروض النقدية والعينية للفقراء القادرين على ادارة أنشطة مدرة للدخل وفقا للشروط والضوابط التي يضعها مجلس الادارة.
- ممارسة كافة المهام والانشطة المصرفية التي يسمح بها القانون وقانون البنوك والبنك المركزي بما في ذلك قبول الودائع والمدخرات ومنح التسهيلات الائتمانية وتقديم الخدمات المالية.
- تقديم المشورة والدعم الفني للمقترضين كلما كان ذلك ممكنا وبما يخدم نجاح مشاريعهم ورفع قدرتهم على سداد القروض، على أن لا يؤثر هذا الدعم على القدرات المالية للبنك.
- التعاون والتنسيق مع المؤسسات والمنظمات والمشاريع التي تعمل في مجال الحد من الفقر والتنمية الاقتصادية للشرائح الفقيرة وبما يتفق مع أهداف ومهام البنك.

2. الخدمات المالية التي يقدمها بنك الامل للتمكين الاقتصادي للأسر الفقيرة

يقدم بنك الامل للتمويل الاصغر عددا من الخدمات المتوافقة مع أحكام الشريعة الاسلامية، وهذه الخدمات تتمثل في الآتي:

- محمد سالم عبد الله بخضر، تمويل وقف النقود للمشاريع متناهية الصغر في مؤسسات التمويل الاسلامي، رسالة مقدمة ضمن متطلبات نيل شهادة 85 الدكتوراه الفلسفة في تخصص المصارف الاسلامية، جامعة العلوم الاسلامية، عمان. ابريل 2017، ص: 176-181، بتصرف.

1.2 التمويلات: يقدم بنك الامل عددا من منتجات التمويل وفق صيغ التمويل الاسلامي حيث تستهدف أصحاب المشاريع الصغيرة والصغرى وذوي الدخل المحدود بضمانات بسيطة، ويتراوح مبلغ التمويلات من (10 الاف ريال يماني الى 10 مليون ريال يماني). وصيغ هذه المنتجات كالآتي:

✓ الأمل الفردي: يستهدف أصحاب المشاريع الصغرى، ويبلغ حجم التمويل ما بين 30 ألف ريال يماني الى مليون ريال يماني.

✓ الأمل الجماعي: تمويلات تمنح لمجموعة من النساء المتعارفات والمتقاربات في المستوى الاقتصادي ذوات سكن متقارب في منطقة واحدة، ويقمن بادراه أنشطة صغيرة تدرن عليهن الدخل ويبلغ حجم هذا التمويل ما بين (10 الاف ريال الى 200 ألف ريال يماني).

✓ الامل رعاية: يستهدف صندوق الرعاية الاجتماعية الذين يحصلون على مساعدات ربع سنوية من الحكومة، اذ يقوم البنك بمنحهم تمويلات لتأسيس مشاريع صغيرة مدرة للدخل ويبلغ حجم هذا التمويل ما بين (30 ألف ريال الى 100 ألف ريال يماني)

✓ الامل شباب (مشروعي): منح يستهدف فئة شباب ذوي الاعمار 18-30 سنة لإنشاء المشاريع الخاصة بهم.

✓ التمويل الصغير: يستهدف الافراد من أصحاب المشروعات الصغيرة كثيفة العمالة ويبلغ حجم التمويل ما بين مليون الى عشرة ملايين ريال يماني.

2.2 الادخار: يعمل بنك الامل للتمويل الاصغر على غرس ثقافة الادخار لدى الفقراء، وأصحاب الدخل المحدود والمنخفض، وتشجيعهم على التوفير، كحماية من أية أزمات اقتصادية مستقلة، ومن منتجات الادخار والودائع التي يقدمها البنك من دون رسوم فتح حساب هي:

✓ ادخار أمل: هو حساب ادخاري يستهدف فئة الرجال والنساء بهدف تكوين رؤوس أموال خاصة بهم لمساعدتهم في تحسين مستواهم المعيشي والاعتماد على مصادرهم الذاتية.

✓ ادخار أطفال الامل: منتج يستهدف الأطفال الذين لم يتجاوزوا 18 سنة ويشجعهم على الادخار ورسم طموحاتهم المستقبلية وتكون هذه الحسابات بإشراف ولي الامر حتى بلوغ الطفل السن القانونية.

✓ ادخار شباب (ادخاري): منتج يستهدف الشباب فئة الاعمار 16-30 سنة بحيث يتم تشجيعهم على الادخار وغرس الثقافة المالية لديهم وتعليمهم ماليا وخلق سجل مالي لهم.

✓ الحساب الجاري: منتج يقدم لكافة العملاء رجالا ونساء الذين يرغبون بالتعامل مع البنك لاستخدام حساباتهم في السحب والايذاع وسداد أقساط التمويلات واجراء التحويلات المالية.

✓ صناديق الاستثمار: منتج موجه لرجال الاعمال والمستثمرين والميسورين الذين تشكل المسؤولية الاجتماعية لديهم جانبا كبيرا وتهدف هذه الصناديق الى مشاركة البنك في توفير فرص العمل وخفض معدلات الفقر والبطالة من خلال دعم المشاريع الصغيرة والحصول على عوائد في نهاية فترة الاستثمار.

✓ الوديعة الثابتة: منتج موجه للعملاء الراغبين في استثمار أموالهم في البنك لمدة (3-6-9-12) شهر حيث يقوم البنك باستثمار هذه الاموال وفق أحكام الشريعة الاسلامية ويتم توزيع الأرباح في نهاية الفترة المتفق عليها.

3.2 الحوالات: يقدم البنك الحوالات على المستوى الداخلي والخارجي وباستخدام فروعه والمنتشرة على مستوى الجمهورية اليمنية.

4.2 خدمة التكافل الاجتماعي: هو منتج للتأمين داخليا على التمويلات المقدمة للعملاء من قبل البنك بالطريقة الاسلامية، حيث يتم اضافة مبلغ رمزي الى مبلغ التمويل ويقسط على مدته، وفي حال العجز الكلي أو الوفاة للعميل يتم سداد التزاماته القائمة، وتشمل التعويضات حالة الوفاة، والعجز الكلي، وحالات خاصة من فقدان الانشطة نتيجة كوارث مختلفة.

3. خدمات التكوين والمرافقة التي يقدمها بنك الامل لأصحاب مشاريع التمكين

الخدمات الغير مالية والتي يقدمها بنك الامل لأصحاب المشاريع الصغيرة تتمثل في الآتي:

1.3 مؤسسة الامل للتدريب وريادة الاعمال: هي مؤسسة تنمية غير ربحية تعني بتدريب وتأهيل الشباب على اكتساب مهارات فنية وتقنية وادارية لتلبية متطلبات سوق العمل وادماجهم فيه من خلال زيادة فرص عملهم في الحصول على الخدمات المالية التي يقدمها بنك الامل للتمويل الاصغر أو القطاع المالي عموما، وهي مؤسسة أهلية مسجلة رسميا لدى كلا من وزارة الشؤون الاجتماعية والعمل ووزارة التعليم الفني والتدريب المهني.

2.3 نادي الامل لريادة الاعمال: تم تأسيس النادي سنة 2014 كثمرة للتعاون المشترك بين كل من بنك الامل للتمويل الاصغر وبرنامج عفيف التابع لمؤسسة الاصمخ الخيرية القطرية، ويهدف النادي الى تطوير مهارات النجاح والمهارات الشخصية لأعضائه الشباب من أصحاب المشاريع الصغيرة، والمشاركة في الانشطة الاستشارية والتدريبية التي يقيمها النادي للأعضاء الملتحقين بالنادي.

3.3 محو الامية المالية: برنامج تدريبي يهدف لتنظيم دروس مالية للفئات التي يستهدفها.

4.3 الدورات التأهيلية للعملاء: يقوم البنك بالتعاون مع المانحين بعمل دورات تأهيلية للعملاء قبل أخذ التمويل أو بعده وبالتالي ضمان تكامل بين التأهيل والتمويل.

4. توزيع التمويلات حسب القطاعات ومردود البنك

تتوزع التمويلات التي يقدمها بنك الامل للتمويل الاصغر حسب القطاعات حيث يحتل:

- القطاع الخدماتي النسبة الاكبر (50%).

- القطاع التجاري (29%)

- القطاع الانتاجي (2%)

- القطاعات الاخرى (17%).

وأثرت الازمة التي تمر بها الجمهورية اليمينية حاليا على عمل البنك للتمويل الاصغر حيث تم اغلاق عدد كبير من الفروع في المناطق التي تشهد صراعا عسكريا، مما ادى الى تراجع مصادر السيولة اللازمة للأنشطة كالادخار وتمويلات المانحين، وتراجع عمليات الاقراض وارتفاع نسب المخاطرة بسبب تضرر الكثير من العملاء، وسحب العملاء لمدخراتهم، وتراجع في خدمة التحويلات الاجتماعية. كما تراجعت التمويلات المخصصة للنساء حيث يعتبر بنك الامل للتمويل الاصغر من البنوك في الساحة اليمينية التي ركزت على الاهتمام بالنساء وتمويلاتهن، لكن بسبب الازمة اليمينية الراهنة تراجعت التمويلات الموجهة للنساء بنسبة 70 % لعام 2015 مقارنة بعام 2014م.

ثانيا: تجربة الجمعية الخيرية لكافل اليتيم لولاية البليدة-الجزائر (مشروع باب رزق لفائدة الارامل والايتام)

تأسست الجمعية الخيرية كافل اليتيم لولاية البليدة سنة 1989 م أين تقوم برعاية الايتام والارامل في المجال الاجتماعي-الصحي-التربوي – الترفيهي، عدد العائلات المتكفل بها هو 3200 عائلة حيث عدد الايتام يزيد عن 8500 يتيم وموزعين على 19 فرع بلدي على مستوى ولاية البليدة. وتسعى الجمعية من خلال نشاطاتها تحقيق مجموعة من الاهداف وهي:

- تدعيم كفالة اليتيم وخدمة الارملة باحترافية بتوفير احتياجاتهم الاساسية.

- حماية الايتام من الفئات الاجتماعية وأخطار الشارع.
- ادماج اليتيم في الحياة الاجتماعية والاقتصادية.
- رعاية الارملة وتلبية احتياجاتها وادماجها في سوق العمل (الارملة المنتجة)
- الرعاية الصحية والنفسية لليتيم والارملة.

1. تعريف بمشروع باب رزق

قامت لجنة تنمية الموارد لجمعية كافل اليتيم بتأسيس لجنة فرعية جديدة تابعة لها مهمتها تسير مشروع " باب رزق" (نوفمبر 2016)، ومهمة هذه اللجنة التمكين الاقتصادي للأسر اليتيمة المتكفل بها من طرف الجمعية من خلال تمويل مشاريعهم الصغيرة ذات طابع حرفي، هذه الخلية تتكون من أعضاء دائمين ممثلين في أساتذة جامعيين مختصين (علم النفس، القانون) ودكاترة في الاقتصاد (مختصين في اقتصاد وتسيير المشاريع الصغيرة)، وأعضاء غير دائمين (مؤقتين) ممثلين في ذوي الخبرة في الحرف المهنية يتم استدعائهم حسب نوع المشاريع المطلوب تمويلها من أجل حسن التوجيه وضمان فرص أكبر للنجاح، وتقسم أنواع مشاريع باب رزق المجسدة في الواقع حسب جنس صاحب المشروع الى:

- في حالة صاحب المشروع من النساء فان أنواع المشاريع باب رزق المجسدة في الواقع هي: صناعة الحلويات، الخياطة.
- في حالة صاحب المشروع من الرجال⁸⁶ فان أنواع مشاريع باب رزق المجسدة في الواقع هي: ترتيبية المواشي، ميكانيكي، مشاتل، ترصيص صحي تركيب وتصليح.

2. مصادر تمويل مشروع باب رزق

لصندوق مشروع باب رزق مصدرين من التمويل كل منهما يعتبران وقف نقدي دائم لتمويل هذه المشاريع الصغيرة قصد التمكين الاقتصادي للأسر اليتيمة والمحرومة، ويمكن توضيحهما كالآتي:

1.2 الوقف النقدي لرجال الاعمال: وهي جميع الاموال المتبرع بها من طرف رجال الاعمال وميسرو الحال للجمعية من أجل تمويل صندوق مشاريع باب رزق، حيث يسهر مسيرو الصندوق بالتسيير الحسن لهذه الاموال وضمان استرجاعها.

2.2 اتفاقية الشراكة مع بنك السلام (وكالة الجزائر): بعد مرور سنة كاملة من الاعتماد على الوقف النقدي لرجال الاعمال في تمويل صندوق مشاريع باب رزق، استطاع مسيرو الصندوق بجلب تمويل اضافي للصندوق بعد عقد اتفاق شراكة مع بنك السلام الاسلامي (وكالة الجزائر) في بداية سنة 2018، والذي ينص بتمويل مشاريع باب رزق لجمعية كافل اليتيم بقروض حسنة للمشاريع التي تم قبولها للتمويل من طرف خلية باب رزق.

3. مراحل قبول طلب تمويل مشروع باب رزق

حتى تستفيد الاسرة اليتيمة من تمويل مشروعها يجب أن تكون من الاسر اليتيمة المتكفل بها لدى جمعية كافل اليتيم أو أحد فروعها في الولاية، وحتى يتم قبول تمويل مشروع باب رزق لأسرة يتيمة يجب أن يمر بالمرحل الآتية:

المرحلة الاولى: وهي مرحلة إيداع ملفات طلب تمويل مشروع باب رزق، والتي تفتح بإعلان من خلية مشروع باب رزق كل شهرين على مستوى جميع فروع جمعية كافل اليتيم. ويتكون الملف من الوثائق الآتية:

- ✓ استمارة معلومات تأخذ من فروع الجمعية بها (بيانات الشخصية للطالب، عدد افراد الاسرة اليتيمة...)

. عندما يكون صاحب المشروع أحد افراد الاسرة اليتيمة من غير الارملة يبلغ من طرف اللجنة بان المشروع هو ممنوح للأسرة ككل، ويقوم ⁸⁶ بتقديم تعهد للجمعية على التكفل بالأسرة من خلال عوائد المشروع.

✓ بطاقة تقنية للمشروع معدة من طرف صاحب المشروع (رأسمال المشروع، نوع النشاط، تقدير الأرباح...)

✓ المستوى التعليمي لصاحب المشروع (شهادة مدرسية، شهادة جامعية...)

✓ شهادة تكوين مهني أو شهادة تزكية من طرف جمعية كافل اليتيم.

✓ شهادة خبرة مهنية أو شهادة تزكية من طرف جمعية كافل اليتيم.

✓ وثيقة تثبت توفر محل النشاط.

✓ شهادة مداخيل ان وجدت.

المرحلة الثانية: في هذه المرحلة تقوم الخلية بتقييم الملفات بناء على سلم التنقيط المدرج لديها والذي يعتمد على ثلاث نقاط أساسية وهي:

✓ الجانب العائلي (05 نقاط): والذي يركز على صفة صاحب المشروع في العائلة، عدد اليتامى المتكفل بهم، ومستوى دخل العائلة.

✓ المؤهلات والخبرة (14 نقطة): في هذا العنصر يتم التنقيط بناء على المؤهلات العلمية والخبرة المهنية لصاحب المشروع وبالضبط يتم التنقيط على المستوى الدراسي، شهادة مهنية في المشروع المقترح تمويله، شهادة تزكية بإتقان الحرفة، وشهادة مهنية مساعدة، شهادة تثبت الخبرة في المشروع المقترح، وشهادة تزكية بعدد سنوات الخبرة.

✓ معلومات حول المشروع (07 نقاط): في هذا العنصر يتم التنقيط بتوفر محل للمشروع المقترح من عدمه وكذلك مدى توفير مناصب شغل (الا يتعدى عدد المناصب المتوفرة 3 مناصب) كذلك يتم تشجيع الشراكة في المشروع (شرط الا يتعدى 3 شركاء).

المرحلة الثالثة: في هذه المرحلة تتم مقابلة صاحب المشروع لخلية مشروع باب رزق بحضور الأعضاء المؤقتين الذين تم استدعائهم بناء على نوع المشاريع المقدمة للخلية على وفق سلم تنقيط (14 مقطة)، وتركز الخلية على توضيح صاحب المشروع المقترح العناصر الآتية:

- مدى أولية النشاط

- مدى توفر مستلزمات المشروع (معدات وآلات، ومواد أولية)

- الأهداف المستقبلية للمشروع

- وهل المشروع ريادي ومتميز.

المرحلة الرابعة: في هذه المرحلة يتم اعداد تقرير نهائي ومفصل لكل طلبات التمويل للمشاريع الصغيرة على أن يتم ترتيب هذه المشاريع حسب سلم التنقيط المعمول به ويتم اخذ المشاريع بناء على القدرة المالية لصندوق الخلية الأول فالأول، ويتم الغاء كل ملف من الترتيب في حالة ما إذا وجد تقرير سلبي للمختص النفساني لصاحب المشروع.

4. صيغ تمويل مشروع باب رزق

صيغة التمويل الوحيدة لمشاريع باب رزق هي صيغة القروض الحسنة، حيث يستفيد صاحب مشروع باب رزق بعد قبول لجنة تقييم المشاريع بذلك من تمويل بقرض حسن لا يتجاوز 300000 دج، كما يمكن الشراكة بين اسرتين يتيمتين في مشروع واحد والاستفادة من تمويل مشروعهما بقرض حسن لا يتجاوز

600000 دج شرط ان يتواجد في نفس الحي السكني، وهذا ويصاحب صيغة التمويل المقدمة من طرف الصندوق تمويل ذاتي للمشروع من طرف صاحب المشروع يقدر ب 10% من راس مال المشروع. يقوم صاحب المشروع بتسديد القرض الحسن لصندوق مشاريع باب رزق عن طريق أقساط ثابتة مقسمة على 36 شهرا، حيث يكون تسديد أول قسط بعد 6 أشهر من انطلاق المشروع. كما يمكن لصاحب المشروع بسداد الأقساط المتبقية قبل موعد السداد المعد من طرف لجنة الصندوق، وفي حالة السداد الكامل لمبلغ من طرف صاحب المشروع فإنه يستفيد من تمويل اخر يقدر بـ 700000 دج من أجل توسعة نشاطه.

5. المرافقة والتقييم

بعد الانطلاق الفعلي للمشاريع تقوم لجنة مشاريع باب رزق بمرافقة المشاريع المجسدة على الواقع حتى يتم تدارك كل الأخطاء في وقتها، فتقوم اللجنة بتقديم كل النصائح القانونية والمالية (من انشاء سجل تجاري، اعداد قوائم مالية ودفاتر محاسبية...) التي تصاحب المشاريع الصغيرة، كما تقوم بالمراقبة المهنية للمشاريع من خلال الزيارات المنظمة والفجائية لمكان العمل من أجل معرفة مدى سيرورة المشاريع الفعلية واستدراك الوقت في حالة وجود خلل معين، كما تقوم بتسويق المنتجات وخلق فرص في السوق في حالة ما استصعب الامر على صاحب المشروع.

هذا وتقوم لجنة مشاريع باب رزق من اعداد تقارير بشكل دوري بعد عملية المرافقة حتى تقيم مدى تحقق التمكين الاقتصادي للأسر اليتيمة وقد تم الخروج بجملة من النتائج الفعلية وهي:

- هناك تزايد في عدد المشاريع المنجزة حيث بلغت في نهاية النصف الأول من سنة 2018 حوالي 70 مشروع.
- هناك نسبة سدادا عالية لأصحاب المشاريع تقدر ب 90% .
- 10 % من أصحاب المشاريع الذين يعانون من تأخر في السداد راجع لتأخر انطلاق مشاريعهم.

الخلاصة

تطرقت الدراسة الى بيان مفهوم تمويل وقف النقود للمشاريع متناهية الصغر قصد تحقيق التمكين الاقتصادي للأسر اليتيمة ايمانا منا في تغيير سلوك الاسرة اليتيمة الى اسرة فعالة ومنتجة تساهم في التنمية الاقتصادية والاجتماعية، ورغبة في التكفل بأكبر عدد من الاسر اليتيمة (المحرومة) ودمجها اقتصاديا واجتماعيا في المجتمع، وحتى تحقق هذه المشاريع الاهداف المرجوة فإنه يتوجب انشاء هيئات مستقلة (جمعيات خيرية، بنوك إسلامية مختصة، فرع في بنك اسلامي) قانونيا وماليا لهذه الاسر تتمحور أنشطتها في أربع أدورا رئيسية وهي:

تكون هذه اللجنة مكونة من أعضاء مختصين في القانون والاقتصاد لجنة هندسة أفكار مشاريع: أولا: مهمتها الرئيسية هو تدوين أفكار لمشاريع صغيرة تتلاءم مع الواقع الاقتصادي ويمكن تسيرها وتسويق منتجاتها في السوق.

تتكون هذه اللجنة مكونة من أعضاء مختصين في المحاسبة والمالية والتمويل: ثانيا: لجنة تمويل المشاريع الإسلامي مهمتها الرئيسية هو التسيير الحسن والفعال لأموال الوقف النقدي وإيجاد الصيغ الملائمة لتمويل مشاريع التمكين الاقتصادي والطرق التي تضمن استرجاع الأموال، كما تسعى اللجنة بعقد اتفاقيات شراكة من شأنها أن تعزز مصادر تمويل المشاريع.

ثالثا: لجنة المرافقة: تتكون هذه اللجنة من مختصين في علم النفس ومختصين في التكوين المهني ومختصين في تسيير المشاريع الصغيرة مهامها تتمثل في:

- التحضير النفسي لأصحاب المشاريع من خلال القيام بدورات تدريبية في التسيير والقيادة.

- القيام بدورات تكوين للحرف المهنية اما بإنشاء مراكز تكوين او بإجراء اتفاقيات شراكة مع مراكز التكوين الأخرى من أجل تكوين لأصحاب المشاريع.
 - مرافقة المشاريع المجسدة في الواقعة بتقديم التوجيهات القانونية والمحاسبية والإدارية.
 - رابعا: لجنة التسويق: تتكون هذه اللجنة من مختصين في التسويق والاشهار، حيث تقوم هذه اللجنة بما يلي:
 - تسويق المنتجات المشاريع في حالة ما استصعب ذلك على أصحاب المشاريع.
 - القيام بدورات في كيفية تسويق المنتج وإدارة المبيعات.
 - تسويق فكرة التمكين الاقتصادي للأسر اليتيمة من اجل خلق مصادر تمويل جديدة.
-